

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

REFORMÁTUS KARITATÍV INTÉZMÉNYEK
SZLOVÁKIÁBAN ÉS KÁRPÁTALJÁN A KÉT
VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT – KITEKINTÉSEL
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

GALO VILIAM

2017

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Galo Viliam

**Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a
két világháború között – kitekintéssel a második világháború végéig**

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár

Művelődéstörténeti Doktori Program
Vezetője: Dr. Kósa László MHAS, professor emeritus

A doktori bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Izsák Lajos DSc, professor emeritus

Bírálok: Dr. Géra Eleonóra PhD, hab. egyetemi docens
Dr. Molnár Imre kandidátus

Titkár: Dr. Ablonczy Balázs PhD, hab. egyetemi docens

Tagok: Dr. Szűcs Ferenc PhD, professor emeritus
Dr. Kiss Gy. Csaba DSc, címzetes egyetemi tanár
Dr. Kardos József DSc, professor emeritus

Témavezető: Dr. Kósa László MHAS, professor emeritus

Budapest, 2017

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **Galo Viliam**

MTMT-azonosító: **10050983**

A doktori értekezés címe és alcíme: **Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – kitekintéssel a második világháború végéig**

DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2017.169**

A doktori iskola neve: **Történelemtudományok Doktori Iskola**

A doktori iskolán belüli doktori program neve: **Művelődéstörténet Doktori Program**

A témavezető neve és tudományos fokozata: **Kósa László MHAS, professor emeritus**

A témavezető munkahelye: **ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék**

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt:

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	6
1. Reformátusok a Felvidéken és Kárpátalján 1918–1945 között	11
1.1. Egyházpolitika Csehszlovákiában a két világháború között	11
1.2. Reformátusok Szlovákiában és Kárpátalján (1918–1938).....	13
1.3. Újra az anyaországban (1938–1945).....	19
1.4. Reformátusok a Szlovák Köztársaságban (1939–1945)	21
2. Ébredés és belmisszió Magyarországon	
2.1. Fogalmi keretek: ébredés, belmisszió, kegyesség.....	23
2.1.1. Ébredés.....	23
2.1.2. Belmisszió	23
2.1.3. A belmissziói munka.....	24
2.1.4. Kegyesség	25
2.2. Ébredés és belmisszió Magyarországon a 19. század közepétől 1945-ig	26
2.2.1. A debreceni ébredés	26
2.2.2. A dél-alföldi ébredés	28
2.2.3. A budapesti ébredés	28
2.2.4. Belmisszió a magyar református egyházban 1918–1945 között.....	29
3. Református egyházi belmisszió a Felvidéken és Kárpátalján 1918–1945 között	32
3.1. Előzmények.....	32
3.2. Evangélikus belmisszió a Felvidéken	33
3.3. A belmisszió egyházi jogi szabályozása és szervezésének irányelvei	35
3.4. Belmissziói irányzatok	36
3.5. A belmisszió gyakorlati megvalósítása.....	38
3.6. Belmisszió Kárpátalján	44
3.7. A belmisszió elterjedését befolyásoló tényezők	47
3.8. Református belmisszió a visszatért felvidéki és kárpátaljai területeken (1938–1945).....	50
4. Ébredési mozgalmak (1918–1945)	52
4.1. Az Új Reformáció Szövetség.....	52
4.2. A kiskoszmályi mozgalom (1928–1938)	55
4.2.1. A kezdetek.....	55
4.2.2. Az egyházhoz való viszony.....	56
4.2.3. Dolgozók, elvek, munkamódszerek	58
4.2.4. Munkaágak, munkaterületek	59
4.2.4.1. Diakónia	59
4.2.4.2. Evangelizáció	60
4.2.4.2.1. Konferenciák	60
4.2.4.2.2. Bibliakörök és baráti körök	61
4.2.4.2.3. A Tábitha Szövetség.....	61
4.2.4.2.4. A Hajnal	64

4.2.4.2.5. Béthel iratterjesztés és könyvtár.....	64
4.2.4.2.6. Diakonisszák	65
4.2.4.3. Külmisszió	66
4.2.5. A kiskoszmályi lelkiség	67
4.3. A kiskoszmályi mozgalom az anyaországban (1938–1945).....	69
4.3.1. Betagozódás a magyarországi református egyházi életbe	69
4.3.2. A mozgalom tevékenysége a „magyar idők” alatt	71
4.4. A kiskoszmályi mozgalom története a háború után – rövid kitekintés	74
4.5. A Keleti Baráti Kör (1936–1938)	74
4.5.1. Előzmények és megalakulás	74
4.5.2. Az első két év	76
4.5.3. Bertók Béla fellépése a „evangéliumi” belmissziói irányzattal szemben	78
4.6. A Keleti Baráti Kör tevékenysége 1938–1945 között	79
4.7. A Szovjetunióban – rövid kitekintés	82
5. Árvaházak és árvagondozás a mai Szlovákia és Kárpátalja területén az első bécsi döntésig	83
6. A Béthel árvaház története (1928–1945).....	87
6.1. Első korszak: Marcelháza (1928–1931).....	87
6.1.1. Egy nevezetes bibliaóra története	87
6.1.2. Az első évek	88
6.2. Második korszak: Kiskoszmály (1931–1938)	89
6.2.1. Új kezdetek	89
6.2.2. Az árvaház dolgozói.....	91
6.2.3. Az árvák	93
6.2.4. Élet az árvaházban	95
6.2.5. Az árvaház pénzügyei	96
6.2.6. Árvaházi gazdaságok – Kiskoszmály, Mikola	98
6.2.7. A lévai fiókarvaház	99
6.3. Harmadik korszak: Kiskoszmály (1938–1942)	100
6.4. Negyedik korszak: Léva (1942–1945).....	102
7. A Timótheus Szövetség története a kezdetektől 1938-ig	104
7.1. Előzmények és megalakulás	104
7.2. „...mi leszünk az új reformáció hordozói” – elvek, módszer, világnézeti háttér.....	106
7.3. A Timótheusok evangelizáló tevékenysége	107
7.3.1. Bibliakörök.....	107
7.3.2. Tanoncmisszió	108
7.3.3. Vasárnapi iskola	110
7.3.4. Konferenciák	111
7.3.4.1. Az első konferenciák	111
7.3.4.2. A barakk	112
7.3.4.3. További konferenciák	113
7.4. Külmisszió	114
7.5. Tóth Kálmán feketeardói lelkészisége	116

7.6. Új utakon.....	117
7.7. Kis Timótheusok	118
7.8. A Timótheus árvaház megalakulásának előzményei és működésének első éve.....	119
7.9. A Timótheus-palota építése	120
8. A Református Timótheus Árvaház (1938–1945).....	122
8.1. Egy új korszak kezdete	122
8.2. Az árvaház lakói.....	122
8.3. Lakatos Károly Fiai Református Diákotthon.....	124
8.4. A nevelés.....	125
8.5. A Timótheus cserkészlet	127
8.6. Az árvaház bevételei	128
8.7. A „»Timotheus« Könyvesbolt”.....	130
8.8. Evangelizáció	131
8.9. Árvaház a háborúban	133
8.10. Árvaház a „hontalanság éveiben” – rövid kitekintés	135
9. A Beretkei Református Árvaház	136
9.1. Előzmények.....	136
9.2. Az árvák felvétele és létszáma	142
9.3. Az árvaház irányítása	144
9.4. Az árvaház pénzügyi helyzete.....	145
9.5. Élet az árvaházban	149
9.6. Az árvaház mint diakonisszaképző	152
9.7. Az árvák egészségügyi ellátása.....	152
9.8. Az árvaházat ért támadások	154
9.9. Az árvaház története 1938–1947 között.....	155
10. Református árvaházak Kárpátalján	162
10.1. Előzmények: a huszti árvaház terve.....	162
10.2. A munkácsi árvaház felállítása	165
10.3. Az Atzél-Perényi Református Szeretet-Árvaház megalakulása.....	166
10.4. A Kárpátaljai Református Segítő Egyesület (KRSE)	167
10.5. KRSE és az árvagondozás 1938-ig	168
10.6. A KRSE és a kárpátaljai árvaházak 1938–1945 között	170
11. A nagydobronyi Református Szeretetház.....	172
12. A komáromi Református Szegényház története 1918–1945 között.....	175
13. Összegzés	178
Forrás- és irodalomjegyzék.....	183
Helységnevek jegyzéke	208

Bevezetés

Doktori disszertációmban eredetileg a szlovákiai reformátusok két világháború közötti történetének korszerű áttekintését szerettem volna nyújtani, hasonló módon, ahogy azt Fritz Peyer–Müller 1992-ben a debreceni református teológián megvédett disszertációjában¹ tette Kárpátalja vonatkozásában; valamelyest kapcsolódva is az ő munkájához. A vonatkozó forráskiadványok és szakirodalom áttekintését követően azonban figyelmem egyre inkább a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház (továbbiakban: Egyetemes Egyház) belmissziói tevékenysége felé, ezen belül is a szociális intézmények (árvaházak, szegényházak), valamint az ezeket nagyrészt életre hívó ébredés felé fordult, és ahogy egyre mélyebbre ástam magam a témában, úgy bontakozott ki előttem egy olyan, a történetírás által eddig nagyrészt mellőzött, széleskörű, tisztán önerőből megteremtett és fenntartott felekezeti szociális intézményrendszer, mely a szlovákiai és kárpátaljai reformátusok két világháború közötti történetének kétségkívül egyik legértékesebb fejezetét képezi. Így végül, eredeti témámat leszűkítve, ennek a teljes körű feltárása mellett döntöttem. Értekezésemben tehát a jelentősebb református karitatív intézmények történetét mutatom be Szlovákiában és Kárpátalján, illetve az első bécsi döntés és Kárpátalja katonai megszállását követően a Magyarországhoz visszakerült területeken 1918-tól 1945-ig.

Csehszlovákia a két világháború között nemcsak a demokrácia terén, de gazdasági és szociális viszonyait tekintve is Kelet-Közép-Európa legfejlettebb állama volt. Mindazonáltal az egyes országrészek között érezhető fejlettségbeli különbségek mutatkoztak. A komoly iparral rendelkező Cseh- és Morvaország gazdasági szintjétől jelentősen elmaradt Szlovákia, nem is beszélve Kárpátaljáról, ahol a nyomor szinte általánosnak számított. Bár az ország viszonylag fejlett szociális rendszerrel rendelkezett, főként az utóbbi országrészekben a szociális nehézségeket nem tudta minden téren kielégítően orvosolni, ennek részeként komoly hiányosságok mutatkoztak a gyermek- és árvagondozás területén is. A helyzet megoldását csak nehezítette az 1929-ben kirobbant világ gazdasági válság, melyből a nagyrészt exportra épülő csehszlovák gazdaság csak viszonylag későn tudott kilábalni.

A szociális probléma az átlagosnál nagyobb hangsúllyal volt jelen a szlovákiai és kárpátaljai magyarság körében, melynek okát egyrészt a magyar kisebbség társadalmi rétegződésében,² másrészt a prágai kormányzatnak a magyar kisebbséget hátrányosan érintő politikai és gazdasági döntéseiben kereshetjük.³ Utóbbiak közül az egyik legfontosabb befolyásoló tényező a földbirtokreform végrehajtása volt. A magyar kisebbség a Szlovákia és Kárpátalja déli határ menti sávjában nagyrészt falvakban élt, és közel kétharmada mezőgazdasági tevékenységet folytatott. Az itt lévő nagybirtokoknak a helyi magyar igénylők közötti felosztása jelentősen javított volna a helyzetükön, ami azonban nem valósult meg, mivel a kormányzat a földreformot magyarellenes élel, nacionalista szempontok alapján hajtotta végre: a kiutalt földek döntő többsége szlovák, cseh és morva gazdálkodók kezére került. Ennek köszönhetően az egykori uradalmi cselédek tízezrei maradtak megélhetés

---

¹ Peyer-Müller, Fritz 1992.: Geschichte der reformierten Kirche in der Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen – mit einem Ausblick bis in die Gegenwart. Doktori disszertáció. Debreceni Református Teológiai Akadémia. Debrecen, 1992.

² A szlovákiai magyarság foglalkozási ágak szerinti megoszlása 1930-ban: mezőgazdaság 65,3%, ipar és kézművesség 16,9%, közszolgálat és szabad foglalkozások 3,8%, kereskedelem és pénzügyek 3,7%, egyéb 7,5%. Simon Attila 2010. 23.

³ Erről bővebben lásd uo. 23–35

nélkül, a mezőgazdaságból élő magyar falusi lakosságának pedig közel a háromnegyede – a szláv igénylők között kiosztott, tisztes megélhetést biztosító 20–25 holdas birtokokkal szemben – 0–5 hold nagyságú törpebirtokokon volt kénytelen gazdálkodni. Ráadásul a földreform nemcsak a termőtalajtól, de a mezőgazdasági ipartól is megfosztotta a magyarságot. A megélhetés nélkül maradtak vagy alkalmi munkából tengették életüket, vagy beköltöztek a városokba, ahol sokszor a nincstelenek sorát gyarapították. Ugyan voltak területek, melyek be tudtak kapcsolódni a húszas évek gazdasági konjunktúrájába, de többségében a magyar falusi népesség Csehszlovákiában komoly nehézségekkel küzdött. A magas és a korszakban alig csökkenő (15,6%-ról 14,4%-re) halálozási mutató, melytől az országban csak a rutén lakosság rendelkezett rosszabbal, egyértelműen tükrözik a magyar falvak elmaradottságát, rossz szociális és higiénés viszonyait, egészségügyi ellátásuk hiányosságait.⁴

A magyar kisebbség kedvezőtlen gazdasági és szociális helyzetéhez az is hozzájárult, hogy a döntően általa lakott, iparilag kevésbé fejlett határsáv industrializációja a kormány protekcionista iparfejlesztési politikájának köszönhetően elmaradt. Nem beszélve arról, hogy a határ menti magyar lakta városok többsége már csak földrajzi helyzetükből adódóan is perifériális helyzetbe került. Ehhez járult, hogy magyar ipari munkásság szakszervezeti szervezettsége az országban élő nemzetek között a legalacsonyabb szinten volt: 1930-ban mindössze tizede volt szakszervezeti tag. Ez komoly negatív szociális következményekkel is járt, köszönhetően annak, hogy a munkanélküli segélyeket az állam a szakszervezeteken keresztül folyósította.

További hátrányt jelentett, hogy a tisztes jövedelmet biztosító állami hivatali állások csaknem elérhetetlenek voltak a magyarok számára. Ennek oka a csehszlovák állam nemzetiségi politikája volt, mely állambiztonsági szempontból a magyar nemzetiségű személyeket megbízhatatlannak tartotta ahhoz, hogy a közigazgatásban, a vasútnál, a postánál, vagy hivatásos katonaként alkalmazzák.

Szólnunk kell még a több ezer (1930-ban több mint 16 000) állampolgársággal nem rendelkező magyar nemzetiségű lakosról is, akiknek nacionalista érdekektől vezérelve az újonnan létrejött csehszlovák állam nem adta meg az állampolgárságot. Tőlük a kormányzat megvonta mindenféle szociális támogatást.

A szlovákiai és kárpátaljai magyarság szociális problémáival az intézményes református egyház és a tagjai között lábra kapó belmissziói/ébredési mozgalmak is szembesültek, melyre a húszas évek végétől a kereszténység szociális tanítását alapul véve önkéntes adományaiból fenntartott karitatív intézmények sorának életre hívásával adtak választ. Vizsgálódásaim ezekre a létesítményekre, az Egyetemes Egyház által felállított beretkei árvaházra, a kiskoszmályi ébredési mozgalomnak köszönhetően létrejött kiskoszmályi, komáromi és lévai árvaházakra, a Kárpátaljai Református Segítő Egyesület által fenntartott munkácsi és nagyszőlősi árvaházakra, valamint a helyi kezdeményezések nyomán életre hívott nagydobronyi aggmenházra és a komáromi szegényházra terjednek ki. Nem foglalkozom a kisebb jelentőségű, rossz forrásadottságokkal rendelkező intézményekkel (a magyarsóki, nagykáljai, jókai szegényház), valamint a karitatív intézmények közé csak fenntartásokkal sorolható, de szociális indítatással létrehozott diákménzákkal és kollégiumokkal (Rimaszombat, Pozsony) sem, de a megfelelő helyeken utalok rájuk.

---

⁴ Vö. uo. 14.

Kezdetben csupán a két világháború közti időszakról szándékoztam írni, de idővel beláttam, hogy az általam bemutatni kívánt intézmények története ilyen időkeretek között lezáratlan maradna, mivel azok életében az első bécsi döntés vagy nem hozott komolyabb változást, vagy következményei csak évekkel később mutatkoztak meg. Így a disszertációm címében jelzett, és a megszokottnál valójában jóval részletesebb kitekintésben egész a második világháború végéig, azok megszűntéig követem a történetüket – sőt, esetenként még azon túl is.

A szlovákiai és kárpátaljai református szociális intézményekről mindeddig még nem jelent meg összefoglaló mű. Az első bécsi döntést követő években megjelent két, máig haszonnal forgatható összegző egyháztörténeti munka⁵ közül bővebben – egy rövid fejezet erejéig – Csomár Zoltán foglalkozik a szociális intézményekkel (árvaházakkal), míg Tárnok Gyula mindössze két rövid bekezdést szentel a témának. A döntően erre a két könyvre épülő, a rendszerváltás óta megjelent rövidebb magyar nyelvű összefoglaló munkákban⁶ csupán említés szintjén szerepelnek az intézmények, általában a kiskoszmályi mozgalomra való utalással, míg az általunk ismert egyetlen szlovák nyelvű összefoglalásban az egyház belmissziói munkájára utalás sem történik.⁷

Az egyes intézetek történetének a felvázolására már több próbálkozás történt. Fritz Peyer-Müller fentebb említett, könyv formában is megjelent disszertációjában⁸ röviden bemutatja a kárpátaljai szociális intézmények történetét is. A nagydobronyi aggmenház kivételével ugyanennek részletesebb elemzését nyújtja e sorok szerzője 2012-ben megjelent tanulmányában.⁹

A kiskoszmályi mozgalomnak és árvaházainak a történetével kapcsolatban megkerülhetetlen Tóth Kálmánnak az 1942-ben napvilágot látott *Kösziklára épített ház. A kiskoszmályi mozgalom ismertetése*¹⁰ c. forrásértékű munkája és a Timótheus Szövetséget bemutató 1939-ben megjelent kis füzeté,¹¹ csakúgy, mint a mozgalom kezdeteit bemutató, bizonyosan Nehézy Károly által írt *A kiskoszmályi árvaház története* c. könyvecske.¹² A mozgalomról a 2000-es évektől számos hosszabb–rövidebb visszaemlékezést is megjelentetett a kiskoszmályi és a komáromi árvaházakban nevelkedett Szenczi László. Ezeket később három memoárkötetben összegezte,¹³ melyek fontos adalékokkal szolgálnak a téma iránt érdeklődőknek. A kiskoszmályi mozgalom történetének mindeddigi legalaposabb bemutatása Szűcs Ferenc nevéhez kötődik, aki 2012-ben – a kutató számára sajnálatos módon jegyzetek nélkül – megjelent könyvében¹⁴ a mozgalom szellemi irányítójának, Nehézy Károly református lelkésznek az életébe ágyazva mutatja be a nyugat-felvidéki református ébredés történetét. Legújabbán Tömösközi Ferenc foglalta össze röviden a mozgalomnak és árvaházainak a történetét a Selye János Egyetemen Református Teológiai Karán 2015-ben

---

⁵ Csomár Zoltán 1940; Tárnok Gyula 1939.

⁶ Csémy Lajos 1993; Molnár Imre 1998; Zalatnay István 1998; Jakab Attila 2009

⁷ Svátková, Ivana 2007.

⁸ Peyer-Müller, Fritz 1994.

⁹ Galo Vilmos 2012a.

¹⁰ Tóth Kálmán 1942.

¹¹ Tóth Kálmán é. n.b.

¹² N. N. [Nehézy Károly] 1932.

¹³ Szenczi László 2010, 2011, 2015.

¹⁴ Szűcs Ferenc 2012.

megvédett, a Komáromi Református Egyházmegye 1918–1938 közötti történetével foglalkozó doktori disszertációjában.¹⁵

A beretkei árvaház történetéről e sorok írójának 2011–12-ben megjelent három tanulmányán¹⁶ kívül nem látott napvilágot más írás, míg a komáromi református szegényház történetéről Galambos Zoltán által a hatvanas években írt és kéziratban maradt dolgozat¹⁷ az egyetlen fellelhető irodalom.

A disszertáció elkészítéséhez felhasznált források legfontosabb csoportját az egyházmegyei, egyházkerületi, konventi és zsinati jegyzőkönyvek jelentették, melyek döntő többsége a korszakban nyomtatásban is megjelent. Csaknem azonos értékű forráscsoportot jelentett a korabeli egyházi sajtó, mely a legtöbb esetben jól kiegészítette a jegyzőkönyvi forrásokat.

A levéltárakban viszonylag kevés forrás található a vizsgált intézményekről, mely több okra vezethető vissza. Mivel ezek a karitatív intézmények egyesületi vagy egyházi fenntartásúak voltak, és politikai aktivitást nem fejtettek ki, ezért legtöbbször kívül estek a kormányzat látószögén, így az állami levéltárakban csak elszórt és nagyon gyér forrásanyag maradt fenn róluk. Nem sokkal jobb a helyzet az egyházi levéltárak esetében sem. A vizsgált nyolc intézmény közül hat ugyanis egyesületi fenntartású volt. Ezek az egyházi szervezetekkel csak laza kapcsolatot tartottak fenn, a tevékenységükhöz kapcsolódó belső dokumentációt pedig maguk őrizték. Ezen iratok többségének az illető egyesület megszűnését vagy feloszlását követően azonban jórészt nyoma veszett. Az egyházi levéltárak közül így csupán a Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltárában, valamint a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárban találtam jelentősebb forrásanyagot.

A levéltári források hiányát viszont szerencsére részben ellensúlyozta az egykori szociális intézmények működtetésében érintett személyek (vezetők, lelkészek, nevelők) leszármazottainál vagy rokonainál fennmaradt iratanyag. Itt ki kell emelnem Nehézy Károly és Szeghalmi Erzsébet diakonissza hagyatékát, melybe Szűcs Ferenc jóvoltából tekinthettem bele; a kiskoszmályi árvaházat irányító Kalocsay család iratait, köztük Kalocsay Ferencné terjedelmes visszaemlékezésével, melyet a 2016-ban elhunyt Kalocsay Ferencnek köszönhetően nézhettem át; Tóth Kálmán hagyatékát, melyet lánya, Zalaba Zoltánné Tóth Ilona bocsájtott rendelkezésemre; a komáromi Timótheus árvaház egykori nevelőjének, Gaál Zoltánnak 1939–1940-ben írt részletes naplóját, melyet Gaál Dezső adott át nekem tanulmányozásra, valamint Gérecz Lajos beretkei árvaházi igazgató hagyatékában megmaradt dokumentumokat, melyeket özvegyének, Gérecz Lajosné Végh Máriának köszönhetően vizsgálhattam át.

Külön kell szólnom Hargita Árpádról, aki a kilencvenes években – levélben vagy személyesen – felkereste a kiskoszmályi mozgalom munkájában egykor részt vett, akkor még élő személyeket, akik levélben vagy interjúk formájában számos fontos információt osztottak meg vele. Ezt az anyagot hasznosítva Hargita könyvben szerette volna feldolgozni Nehézy életét és a kiskoszmályi mozgalom történetét, de halála ebben meggátolta. Az általa összegyűjtött levelek azonban megmaradtak, melyek egy részét az átgépelte interjúkkal együtt egy kéziratban maradt forrásgyűjteményben összegezte *Vázlat és gyűjtött anyag és gondolatok. Nehézy Károly – felvidéki ébredés – kiskoszmályi mozgalom és kisugárzásai*

---

¹⁵ Tömösközi Ferenc 2015.

¹⁶ Galo Vilmos 2011a, 2011b, 2012 b.

¹⁷ Galambos Zoltán é. n.b

címmel. Hargita elkezdett munkáját végül Szűcs Ferenc fejezte be fentebb már jelzett könyvének a megírásával.

A munkámban tárgyalt református szociális intézmények történetét elsősorban a szlovenszkói és kárpátaljai református egyház, ezen belül a csehszlovákiai református belmisszió és ébredés történetébe ágyazva mutatom be, de egy fejezet erejéig fontosnak tartottam kitérni az 1918-ig a történelmi, majd a két világháború között a trianoni határok közé került Magyarország református belmisszió-történetének a vázlatos bemutatására is. Ezek mellett röviden kitérek azokra a szociális, társadalmi és (egyház)politikai mozgatórugókra is, melyek befolyással voltak a vizsgált intézmények alapítására és működésére.

A Csehszlovákiához került reformátusokról szóló korábban már említett összefoglaló munkák rendszerint ugyan megfelelő teret szentelnek a belmisszióknak, azonban – a korabeli felfogást tükrözve, mely az egyesületi kereszténységet nem tekintette a szorosabban vett egyháztörténet részének – annak egyházas vonalát állítják előtérbe. Az általam vizsgált szociális intézmények többségét viszont egyesületek hozták létre, ezért disszertációmban az eddigieknél nagyobb hangsúlyt fektetek ezek, valamint a hozzájuk kötődő ébredési mozgalmak bemutatására. Szükségét éreztem ennek azért is, mivel a témának összegző, a kölcsönös összefüggéseket is feltáró feldolgozására mindeddig még nem történt próbálkozás.

A mai historiográfia egymástól elkülönítve vizsgálja a szlovákiai és kárpátaljai magyarok 1918–1945 közötti történetét, és döntően ez a szemlélet jellemzi a református egyháztörténet-írást is. E nem épp szerencsés gyakorlatnak megvannak a maga objektív okai. Az első Csehszlovák Köztársaságban a két országrész (tartomány) között meghúzott éles közigazgatási határ az élet számos területén (politikai, gazdasági, kulturális stb.) különálló struktúrák kialakulását eredményezte, mely részben igazolja a fennálló történetírói gyakorlatot. Ráadásul a korszakban maguk a kárpátaljaiak is gyakran hangsúlyozták különállásukat, és hangosan tiltakoztak a szlovákiai részről érkező egységesítő – az ő olvasatukban: beolvasztó – kísérletek ellen, nem beszélve arról, hogy a két térséget a második világháború óta politikai határ választja el egymástól. Ez az elkülönülés a református egyház vonatkozásában is nyilvánvaló a vizsgált korszakban. Emellett viszont számos kölcsönhatás is érvényesült a két terület reformátusai között, melyek vizsgálatának a figyelmen kívül hagyása hibás következtetésekhez vezethet. Hogy egy példával szemléltessem: a kárpátaljai református ébredés története nem értelmezhető megfelelően a szlovákiai református ébredés történetének és jellegzetességeinek az ismerete nélkül. Ebből kifolyólag – szakítva a fentebb említett történetírói hagyománnyal – munkámban együtt tárgyalom a két országrész református szociális intézményeinek, mint ahogy belmissziói törekvéseinek és ébredési mozgalmainak a történetét is.

Végül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítséget nyújtottak disszertációm elkészítéséhez, név szerint is kiemelve témavezetőmet, Kósa László professzort, aki számos értékes tanáccsal látott el, és soha nem mulasztotta el, hogy munkára serkentsen.

1. Reformátusok a Felvidéken és Kárpátalján 1918–1945 között

1.1. Egyházpolitika Csehszlovákiában a két világháború között

Az első világháborút követően a történelmi Magyarország területének kétharmadát a szomszédos államokhoz csatolták; a többségében szlovákok lakta északi, illetve a nagyrészt ruszinok lakta észak-keleti országrész (Kárpátalja) Csehszlovákia része lett. A versailles-i békerendszer kreatúrájaként létrejött csehszlovák állam etnikailag és felekezetiileg is meglehetősen tagolt volt. Az 1921-es népszámlálás az új köztársaságban 13 375 000 állampolgárt talált, melyből 8,8 millió „csehszlovák”, 3,2 millió német, 745 000 magyar, 460 000 ruszin, 180 000 zsidó, 76 000 pedig lengyel nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁸ Az ország vallási megoszlását tekintve 1930-ban a katolikusok tették ki a lakosság több mint háromnegyedét, míg a maradék egynegyeden több kisebb-nagyobb egyház és a felekezeten kívüliek viszonylag népes tábora osztozott.

Felekezetek	Csehszlovákia		Szlovákia		Kárpátalja	
	1930	%-ban	1930	%-ban	1930	%-ban
Római katolikus	10 831 696	73,54	2 384 355	71,61	69 269	9,55
Görög katolikus	585 041	3,97	213 725	6,42	359 167	49,52
Szlovákiai és kárpátaljai evangélikus	407 558	2,77	400 258	12,02	1 592	0,22
Német evangélikus	132 333	0,90	1 267	0,04	84	0,01
Sziléziai evang.	46 884	0,32	102	0,00	5	0,00
Református	219 108	1,49	145 829	4,38	70 833	9,77
Ev.-i csehtestvér	297 977	2,02	6 050	0,18	933	0,13
Egyéb protestáns	25 898	0,17	2 394	0,07	721	0,10
Pravoszláv	145 589	0,99	9 076	0,27	112 034	15,44
Csehszlovák	793 385	5,39	11 495	0,35	2 218	0,31
Ókatolikus	22 712	0,16	149	0,00	19	0,00
Izraelita	356 830	2,42	136 737	4,11	102 542	14,14
Felkezeten kívüli	854 638	5,80	16 890	0,51	4 953	0,68
Összesen	14 479 565	100,00	3 254 189	100,00	709 129	100,00

1. táblázat

Csehszlovákia vallási megoszlása 1930-ban¹⁹

Az első világháború esztelen pusztítását követően főképpen Európában a morális válság jelei mutatkoztak, mely a szekularizáció erősödéséhez vezetett. Ez különösen erősen jelentkezett az Osztrák–Magyar Monarchia egykori Lajtán túli területein, ezen belül is az ekkor már Csehszlovákia részét képező cseh országrészben.²⁰ Utóbbiban a szekularizáció irányában további erősítő elemként hatott a huszita hagyománynak, František Palacký történelemszemléletének és Alois Jirásek regényeinek nemzeti idealizmusa által befolyásolt modern cseh nemzeti és politikai gondolkodás is, mely dominánsan liberális-protestáns

¹⁸ A népszámlálás során további 16 392 rendezetlen állampolgárságú, tehát „külföldi” magyart vettek nyilvántartásba az országban. Popély Gyula 2014. 177.

¹⁹ Zemko, Milan – Bystrický, Valerián 2004. 528.

²⁰ Vö. Trapl, Miloš 2007. 91.

irányultságú, egyúttal erősen katolikusellenes volt.²¹ Ezt a szellemi tradíciót markánsan jelentette meg az első Csehszlovák Köztársaság egyházpolitikája, és részben a cseh lakosságnak az egyházakhoz való viszonya is.

A katolikusellenesség, főként Csehországban, általános antiklerikalizmussal párosult. Az állam megalakulását követően jelentős tömegek fordultak el a katolikus egyháztól és csatlakoztak más, főként protestáns vallásfelekezetekhez, vagy váltak ateistává. A korszakban európai viszonylatban is kirívónak számított a felekezetenkívüliek magas száma (1930-ban 855 000), de még inkább magas aránya (10%) a cseh országrészen.²²

Az állam és az egyházak viszonyának a szabályozására már a csehszlovák emigráció által az ország létrejötte előtt megfogalmazott washingtoni deklaráció kitért, mely az államhatalom és az egyházak teljes szétválasztását irányozta elő. Ezt az álláspontot képviselte a Csehszlovákia megalakulása után a parlamenti pártok és politikusok többsége, köztük pl. T. G. Masaryk is. Az 1920. február 29-én elfogadott alkotmányba azonban mégsem került be semmilyen utalás ezzel kapcsolatban, mely mindössze a különböző vallások szabad gyakorlását, s azok törvény előtti egyenlőségét deklarálta. Ennek egyrészt az új állam törekény külpolitikai helyzete volt az oka, melyet ekkor még komoly próba elé állította volna egy nagyobb konfliktus a katolikus egyházzal (a Vatikánnal), másrészt pedig a szlovák képviselők álláspontja, akik parlamenti klubja egyöntetűen ellenezte az egyháznak az államtól való szétválasztását.²³ Szlovákia és Kárpátalja lakosságát ugyanis – eltérő történelmi fejlődéséből kifolyólag – egyáltalán nem jellemezte a cseh antiklerikalizmus. Az itteni egyházaknak erős támogatottságuk és lényegesen nagyobb társadalmi befolyásuk volt, mint a cseh és morva országrészekben.²⁴

Csehszlovákia a felekezetek egyházügyi szabályozásában részben átvette a magyarországi normát. A vallásfelekezeteket törvényesen elismert és el nem ismert csoportokra osztotta.²⁵

A politikai rendszer nemcsak a vallásszabadságot, de az egyházak anyagi támogatását is biztosította (beleértve a lelkészek és tanítók fizetésének kiegészítését), segítette teológiáik, iskoláik működését. Az iskolákban a szülő választhatott, hogy hittanra vagy polgári nevelésre járattja gyermekét. Az állam és az egyházak között összeütközésnek és folytonos harcnak volt a forrása az egyházi iskolák ügye, mivel az állam az oktatás nacionalizálásában, laicizálásában és egységesítésében volt érdekelt. Törvényben tiltották, hogy a lelképászorok a templomban politikai propagandát folytassanak (ennek hatályát azonban a szlovák képviselők tiltakozására Szlovákiára nem terjesztették ki). A papoknak és egyházi tisztviselőknek a püspökökig bezárólag, mint minden más állami hivatalnoknak, – az országhoz való lojalitásukat bizonyítandó – hivatali esküt kellett tenniük, egyébként elestek az állam pénzügyi támogatásától.²⁶

Az egységes szabályozás persze nem jelentette azt, hogy az állam részéről minden egyház azonos elbánásban részesült. Habár Csehszlovákia egy jól működő jogállam volt, és a

²¹ Letz, Róbert 2008. 166.

²² Zemko, Milan – Bystrický, Valerián 2004. 528.

²³ Vö. Bartlová, Alena 2008. 101–102.

²⁴ Halas, František Xaver 2007. 103.

²⁵ A törvényesen elismert felekezetek közé tartozott a római katolikus, a görög és örmény rítusú katolikus, az evangélikus, a református, a görögkeleti, az unitárius és az izraelita, 1925-től a csehszlovák, 1928-tól pedig a csehtestvér felekezet. Bartlová, Alena 2008. 102.

²⁶ Bartlová, Alena 2008. 102–103.

demokrácia működése terén kiemelkedett a régió országai közül, a kormányzerveknek számos eszközük volt arra, hogy, amint a nemzetiségi szempontból megbízhatatlannak tartott polgárokat, úgy az illojálisnak tartott egyházakat is hátrányos helyzetbe hozzák. Ennek egyik eklatáns példája a református egyház két világháború közötti története.

1.2. Reformátusok Szlovákiában és Kárpátalján (1918–1938)

A Csehszlovákiához került magyarság felekezeti szempontból megosztott volt: mintegy 2/3-a a katolikus, nem egész 1/3-a pedig reformátusnak vallotta magát. Nagyságrendileg kisebb csoportot alkottak a magyar evangélikusok és izraeliták.

Felekezet	Szám	%-ban
Római katolikus	454 912	63,2
Görög katolikus	27 194	3,8
Református	197 484	27,5
Evangélikus	21 032	2,9
Izraelita	16 807	2,3
Egyéb	2 140	0,3
Összesen	719 569	100

2. táblázat

A csehszlovákiai magyarság vallási megoszlása és az egyes felekezeteknek az ország összmagyarságához viszonyított százalékaránya 1930-ban²⁷

A reformátusok döntő többsége Szlovákia és Kárpátalja déli régióiban, a Pozsonytól Técsőig mintegy 800 kilométer hosszan húzódó összefüggő területsávon, ezen belül nagyobb tömbben főként a Csallóközben, Barsban, Gömörben, a Bodrog környékén és a Felső-Tiszaáton élt (lásd az 1.sz térképet). Több mint 90%-uk magyar nemzetiségű volt.

	Szlovákia	Kárpátalja	Összesen
Magyar nemzetiségű	571 988	109 472	681 460
Református vallású	145 829	70 833	216 662
Magyar nemzetiségű református	126 485	68 867	195 352

3. táblázat

A magyar nemzetiségű, a református vallású és a magyar nemzetiségű református állampolgárok száma Szlovákiában és Kárpátalján 1930-ban²⁸

²⁷ A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 1938. 72.

²⁸ Tárnok Gyula 1939: 8–10; Fedinec Csilla 2002: 188.

Nemzetiség	Szám	%-ban
Szlovák, ill. csehszlovák	18 944	8,7
Magyar	195 352	90,2
Német	432	0,2
Egyéb	1934	0,9
Összesen	216 662	100

4. táblázat

A reformátusok nemzetiségi megoszlása és az egyes nemzetiségeknek a teljes reformátusságon belüli százalékaránya Szlovákiában és Kárpátalján 1930-ban²⁹

Megalakulásakor a Csehszlovák Köztársasághoz 275 református anyaegyház, 66 társegyház, 87 leányegyház és 12 missziói egyházközség került.³⁰ Számukra az egyházi adminisztráció működtetése, iskoláik fenntartása, lelkészeik és tanítók bérezése szempontjából nélkülözhetetlen volt az állam anyagi támogatása, melyet az államfordulatot követően a kormányzat megtagadott. Ennek követelése mellett az új állam keretei között a reformátusok továbbra is igényt tartottak az 1918 előtt élvezett nyelvi és vallási jogaikra, egyházi és iskolai autonómiájukra, valamint a zsinati-presbiteri egyházkormányzatukra. Az állami vezetés a követelések teljesítését három feltételhez kötötte: 1. a magyarországi egyházszervezettől való elszakadás és önálló egyház létrehozása, 2. a lelkészek és egyházi hivatalnokok állami hűségesküjének a letétele, 3. a szlovák reformátusok számára külön egyházmegye felállítása.³¹

Miután Magyarország aláírta a trianoni békeszerződést, az addig kivárára berendezkedő felvidéki reformátusok az önszerveződés útjára léptek. Helyzetüket azonban nagyban megnehezítette, hogy az eredeti egyházigazgatási egységeket az új határ kettévágta, mely teljesen új helyzetet teremtett. Ráadásul 1920-ban Révész Kálmán tiszáninenni és Németh István dúnántúli püspökök Kassáról, illetve Komáromból Magyarországra távoztak. A lelkészek és egyházi hivatalnokok az állam elvárásainak megfelelően 1920-ban letették a hűségeskü, és hozzákezdték az egyházigazgatás új szervezeti kereteinek a kialakításához. 1921-ben létrejött a dunáninenni (ritkábban használt elnevezéssel nyugati) egyházkerület, melynek püspökévé Balogh Elemér³² pozsonyi lelkészt választották és a szlovenszkói tiszáninenni (keleti) egyházkerület, melynek püspöke Pálóczi-Czinke István³³ rimaszombati

²⁹ A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 1938. 73.

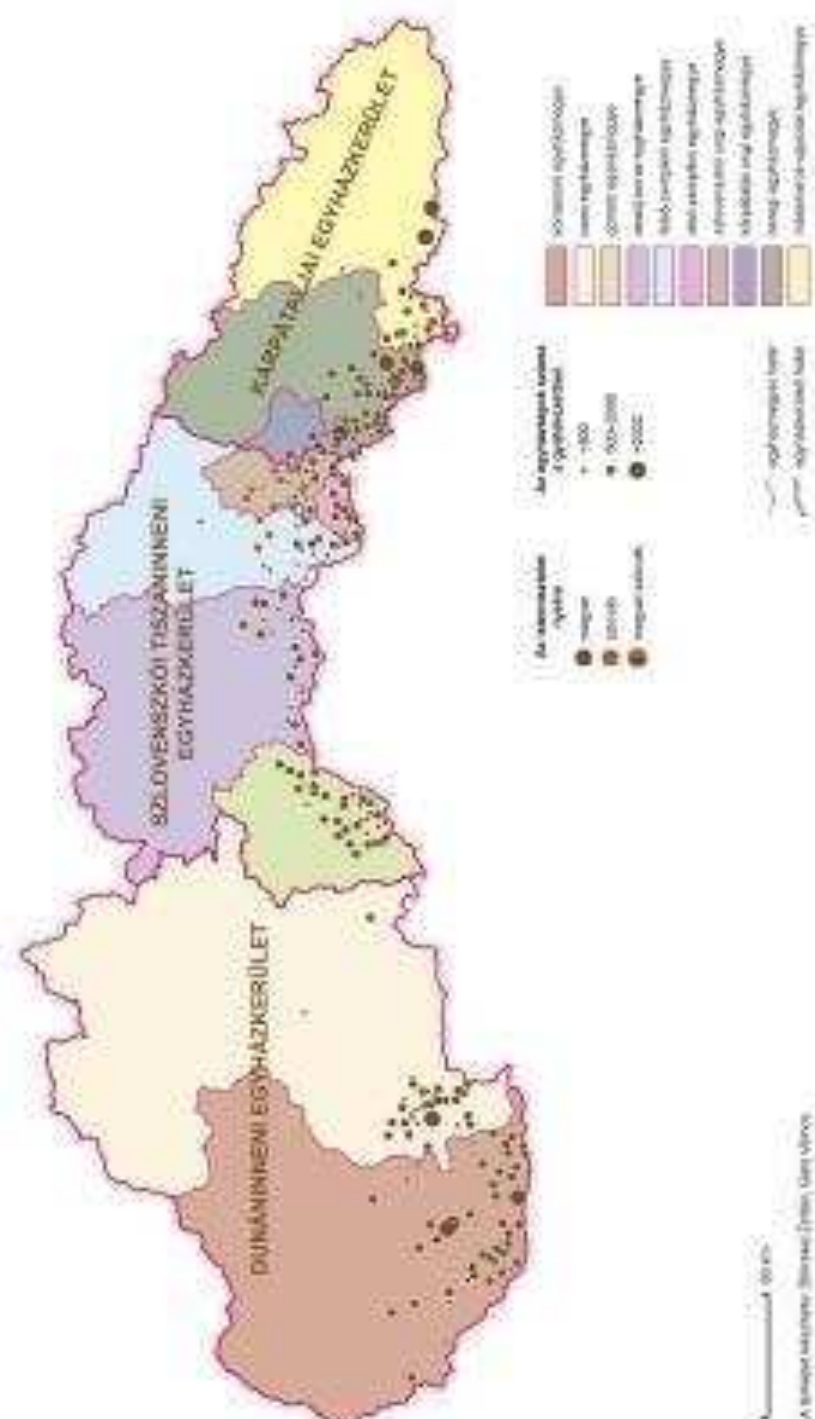
³⁰ Csémy Lajos 1993. 8.

³¹ Csomár Zoltán 1940. 14.

³² Balogh Elemér (1866–1938) református püspök. A teológiát Budapesten végzi 1888-ban, ahonnan segédlelkészként Pozsonyba kerül. 1890–91-ben az edinburghi egyetem hallgatója, majd hazatérve Pesten segédlelkész, 1895-től pedig Pozsonyban lelkész. 1921-ben a Dunáninenni Református Egyházkerület püspökévé választják, mely tisztséget haláláig viseli.

³³ Pálóczi-Czinke István (1855–1942) református püspök. A teológiát Sárospatakon végzi. 1882-től Erdőbényén, majd 1896-tól visszavonulásáig Rimaszombatban lelkész. 1914–17 között a gömői egyházmegye esperese, 1917-ben a tiszáninenni egyházkerület főjegyzője. 1921-ben a szlovenszkói tiszáninenni egyházkerület püspökévé választják, és e minőségben konventi és zsinati elnökséget is visel. 1929-ben a kisebbségi küzdelmekbe befáradva minden tisztségéről lemond, és Magyarországra költözik.

1. A Sárosvári és Kápolai Egyetemes Református Egyház-
tervezési területi egységei (1937)

lelkész lett, majd 1923-ban a kárpátaljai egyházkerület, mely élére pedig Bertók Béla,³⁴ munkácsi lelkész került. Az 1923 júniusában tartott lévai zsinaton létrehozták a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat, mely a már említett három egyházkerületből és tíz egyházmegyéből állt.

Az egyházi törvények megalkotása a Magyarországon 1904-ben hozott és 1907-ben megerősített Egyházi Törvénykönyvnek a csehszlovák viszonyokhoz való adaptálásával történt. Az új törvénykönyvet az állam azonban nem hagyta jóvá, még azután sem, hogy az egyház az 1928-as pozsonyi zsinaton a kormány összes követelésével kiegyezett. A megegyezés látszólag a szlovák egyházmegye felállításának a kérdésén futott zátonyra (az állam ehhez kötötte az egyházi alaptörvény elfogadását, az egyház pedig a törvények elfogadásához az egyházmegye felállítását), valójában azonban a kormánynak nem volt érdeke, hogy tiszta és átlátható módon rendezze az egyház és az állam közötti viszonyt. Az új alaptörvény megerősítése mindvégig a reformátusok legfontosabb követelése maradt a korszakban. Ennek hiányában a református egyház és az állam közti viszonyt a hatályos törvények szerint továbbra is az 1904/1907-es Egyházi Törvénykönyv alapján kellett szabályozni. Ez a gyakorlatban azonban nem valósult meg, amiért az egyház bírósághoz fordult, mely eredményeként 1930-ban a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság kimondta, hogy az 1904/1907-es Egyházi Törvénykönyv érvényben marad mindaddig, míg az új elfogadásra nem kerül. Utóbbira azonban a korszakban nem került sor.³⁵

A szlovák református egyházmegye kérdése a korszakban mindvégig központi szerepet játszott az egyház és az állam közti viszonyban. Az ungi, felső-zempléni és abaúji egyházmegyéekben, főként az Ung, Laborc és Ondava folyók vidékén mintegy 15–20 ezer szlovák nyelvű református élt 25–30 szlovák és vegyes nyelvű gyülekezetben. Az állami szervek ösztönzésére és támogatásával néhány szlovák lelkész már a kezdetektől hangosan követelte az egyháztól a szlovák gyülekezeteknek egy szlovák nyelven adminisztrált egyházmegyébe való tömörítését. Az egyház ugyan az 1928-as zsinaton jóváhagyta a 13 anya-, valamint 12 társ- és leányegyházból álló szlovák egyházmegye felállítását, de tényleges megvalósítását az egyházi törvények jóváhagyásához kötötte. A törvénykönyvet az állam azonban nem hagyta jóvá, és mivel az 1930-as népszámlálás a korábbihoz képest több, korábban magyar egyházközséget is szlováknak mutatott ki,³⁶ ezért a szlovák lelkészek immáron a tervezett szlovák egyházmegye további gyülekezetekkel való kibővítését követelték. Vezetőik Ján Tomašul'a bánóci és Ján Baláz lasztoméri lelkészek voltak. Céljuk előmozdítása érdekében 1928-ban létrehozták a Szlovák Reformátusok Szövetségét (*Zväz slovenských kalvínov*), 1930-tól pedig *Slovenské Kalvinské Hlasy* címmel szlovák nyelvű lapot is megjelentettek, mellyel igyekeztek nézeteiket széles körben terjeszteni. A tiszáninneni

³⁴ Bertók Béla (Munkács, 1873. november 3. – Munkács, 1945. március 29.) református püspök. A gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát Sárospatakon végzi. 1895-ben Budapestre megy, ahol bejegyzett segédlelkész, egyúttal a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának hallgatója két évig, de anyagi okok miatt nem fejezi be tanulmányait. Ez idő alatt dolgozott ügyvédi irodában és kilenc hónapig tagja volt a *Függetlenség* napilap szerkesztőségének is. Emellett bekapcsolódik az ekkor induló Református Ifjúsági Egyesület munkájába. 1897–98-ban Győrteleken nevelő, egyben bejegyzett segédlelkész. 1898 szeptemberétől Fehérgyarmaton segédlelkész-tanító. Ezt követően Zápszonyban (1901–1903), Beregsurányban (1903–1914), majd Munkácson (1914–1941) lelkész. 1914–1922 között a Beregi Református Egyházmegye esperese, 1923–1939 között pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke. 1941-ben nyugdíjba vonul, és haláláig Munkácson él.

³⁵ Az egyház törvényalkotó munkájáról bővebben lásd Harsányi Béla 2016.

³⁶ A szlovák reformátusok száma 1930-ra 18 944 főre, vagyis több, mint a duplájára nőtt. A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 1938. 73.

egyházkerület, melyhez a szlovák egyházközségek tartoztak, 1933-ban a probléma megoldását a szlovák egyházmegye azonnali felállításában látta. Az ennek megvalósítását célzó elvi határozatot azonban a konvent nem erősítette meg, tartva magát korábbi elhatározásához, mely az egyházmegye felállítását az egyházi alkotmány állami megerősítéséhez kötötte. Hogy ez 1938-ig mégsem történt meg, jelzi, hogy a probléma megoldása valójában nem volt érdeke a kormánynak, a szlovák reformátusokat pedig csupán eszközként használta a magyar dominanciájú református egyházzal szembeni küzdelemben.³⁷

Az egyházi törvények állami megerősítésének elmaradása mellett a reformátusok sérelmei között a legfontosabb helyen a lelkészek rendezetlen helyzete szerepelt. A szerényebb helyi javadalommal rendelkező lelképásztorok a magyar államtól 1918-ig fizetés-kiegészítésként államsegélyben (kongrua) részesültek. Ennek folyósítását az csehszlovák állam 1919-ben felfüggesztette, majd 1921-től újra folyósította, de csak azoknak, akik letették a hűségeskü, állampolgársággal rendelkeztek, és az állam szempontjából megbízhatónak számítottak. Az egyház által követelt 1919/20-as államsegélyek utólagos kifizetését – néhány szlovák nemzetiségű lelkész kivételével – az állam mindvégig elutasította.

A lelkészi jövedelmeket az 1926-os ún. kongruatortörvény rendezte.³⁸ Ez ugyan néhány területen, mint pl. a lelkészi és lelkészözvegyi nyugdíjak vagy a lelkészárva támogatása terén lényeges előrelépést jelentett, viszont összességében alig javított a lelképásztorok anyagi helyzetén. A lelkészek bérét rendkívül alacsonyan, a végzettség nélküli kétkezi munkások (útka-parók, hivatalnokszolgák) szintjén állapította meg, és a helyi javadalmak törvényileg meghatározott, ötévente történő felmérései alkalmával is gyakoriak voltak a visszaélések a lelkészek kárára. Komoly problémát jelentett, hogy számos lelképásztornak (a húszas évek közepén a lelkészi kar 1/4-ének) nem volt csehszlovák állampolgársága, és így államsegélyre sem volt jogosult. Az ő fejük felett Damoklész kardjaként folyamatosan ott lebegett az országból való kiutasítás fenyegető veszélye.³⁹

További problémát jelentett a lelkészképzés megoldatlansága is. Az országban nem volt református lelkészképző intézet, Csehszlovákia pedig csak 1928-ig engedélyezte állampolgárai számára a magyarországi teológiai akadémiák látogatását. A várható lelkészhiány elkerülésére az egyház még 1925-ben Sörös Béla⁴⁰ irányítása alatt református teológiai szemináriumot állított fel Losoncon. Ezt ugyan az állam sosem ismerte el, de hallgatólagos beleegyezésével 1939-ig itt folyt a református lelkészképzés.⁴¹

A református egyház – a többi történelmi egyházhoz hasonlóan – komoly harcot vívott a korszakban az állam szekularizációs törekvéseivel szemben saját iskolahálózatának a

---

³⁷ A szlovák és magyar reformátusok két világháború közötti kapcsolatáról bővebben lásd Nagy Zoltán: Csehszlovákiai magyar és szlovák reformátusok történeti kapcsolatának vizsgálata. Kézirat. MREZsL. 91. fond, 8. d.

³⁸ 1926. évi 122. törvény. Zákon ze dne 25. června 1926 o úpravě platůduchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1926/122.

³⁹ A lelkészek helyzetére bővebben lásd Csomár Zoltán 1940. 75–88. és Tárnok Gyula 35–39.

⁴⁰ Sörös Béla (1877–1939) református püspök. Teológiát Kolozsváron, Pápán és Budapesten hallgat; az utolsó tanévet Edinburghban tölti. 1901-től gyűjtőfőházi lelkész Budapesten, 1906–1939 között lelkész Losoncon. 1921-től a Dunáninnen Református Egyházkerület főjegyzője, egyszersmind 1925-től a Losonci Teológiai Szeminárium igazgatója. 1938-ban az egyházkerület püspökévé választják. 1923-tól haláláig az egyház belmissziói munkájának legfőbb irányítója és szervezője.

⁴¹ A losonci teológia történetére bővebben lásd Puntigán József 2005.

fenntartásáért. Két középiskoláját, a losoncit és az evangélikusokkal közösen fenntartott rimaszombatit ugyan nem sikerült megtartania, de 276 népiskolából 255 a kezén maradt, a tanítók számát pedig még növelni is sikerült 358-ról 409-re.⁴² Mindez óriási anyagi áldozatot követelt az egyházközségektől, melyeknek következményeként többségük a korszak végére jelentősen eladósodott.⁴³

Az egyház oktatási autonómiájának a sérelmeként élte meg az oktatásügy centralizálását, mely értelmében az állam szabta meg az iskolák számára a tanrendet, a tantervet, a tankönyveket és az iskolai szünnapokat. Az egyház által elkészített református iskolai tanterv az egyházi törvényekhez hasonlóan a korszakban nem került elfogadásra. Mivel magyarországi tankönyvekből tilos volt tanítani, mindvégig problémát okozott a megfelelő tankönyvek hiánya. Komoly terhet jelentett az egyházközségeknek, hogy az állam az iskolaépületekre korszerű egészségügyi és pedagógiai szempontoknak megfelelő szabályozást léptetett érvénybe. Ha a fenntartó a megszabott idő alatt nem hajtotta végre a szükséges változtatásokat, megvonták tőle iskolafenntartó jogát, a tanító(k)tól pedig a kongruát. Maga a szabályozás önmagában még nem is lett volna sérelmes, ha azt a hivatali szervek sok esetben nem célzatosan az egyházi iskolarendszer meggyengítésére használják. Ugyancsak jelentős pluszterhet jelentett, hogy 1925-től kezdődően a református iskolákba is fel kellett állítani a VII. és VIII. évfolyamokat.

A felekezeti tanítók fizetését államilag rendezték; a lelkészekhez hasonlóan ők is kaptak kongruát, mely a helyi jövedelmet egészítette ki. Utóbbi minimumát Szlovákiában 1200, Kárpátalján viszont 4908 koronában állapították meg, mely aránytalanul nagy többletterhet jelentett a szegényebb kárpátaljai gyülekezetek számára.⁴⁴

Komoly nehézséget okozott a református tanítóképzés hiánya is. Az egyház már a kezdetektől tervezte egy saját felekezeti tanítóképző felállítását, de ez anyagiak híján csak 1935-ben valósult meg. Mire azonban a Komáromban, az egykori neves református kollégium épületében felállított intézmény első végzősei elhagyták az iskolapadot, a felvidéki magyarság döntő többsége már visszakerült Magyarország határai közé.

A felvidéki és kárpátaljai reformátusok magyarországi tájékozódásának komoly gátját jelentette a csehszlovákok által fenntartott szellemi határzár. Mivel az anyaországban megjelent református vonatkozású könyvek és folyóiratok csehszlovákiai behozatalát megtiltották, ezért jórészt maguknak kellett gondoskodniuk egyházi vonatkozású könyvek és sajtótermékek kiadásáról. Bár a korszakban meglehetősen nagy számú (14, ebből egy szlovák) református folyóirat látott napvilágot Szlovákiában és Kárpátalján, többségük csak néhány évfolyamot élt meg. A legjelentősebbek közé az egyház hivatalos lapja, a *Református Egyház és Iskola* (1921–1938), a Munkácson kiadott Szeretet (1923–1938) hitbuzgalmi folyóirat, az ország határain kívül élő reformátusok életéről tájékoztató *Református Világszemle* (1931–1944), a kül- és belmissziói Hajnal (1931–1938, 1939-től a nevét *Kiskoszmályra* változtatta), valamint a komáromi egyházközség havilapja, a *Kis Tükör* (1928–1944) tartozott.⁴⁵

A harmincas évek második felében egyrészt a megváltozott politikai hangulat, másrészt a belmisszió szükségességének általános felismerése hívta életre a Református Összefogás mozgalmát. A dunáninneni egyházkerület főgondnoka, Szilassy Béla által

⁴² Csomár Zoltán 1940. 136.

⁴³ A gyülekezetek együttes adóssága 1937-ban megközelítette a 7 millió koronát. N. N. 1937. 160–161.

⁴⁴ Csomár Zoltán 1940. 129.

⁴⁵ A két világháború között megjelent református folyóiratokról bővebben lásd Nagy Zoltán: A csehszlovákiai magyar református egyház sajtótermékeinek ismertetése 1918–1938. Kézirat. MREZsL, 91. fond, 7. d.

kezdeményezett mozgalom,⁴⁶ melynek programját Sörös Béla dolgozta ki, az Actio Catholica⁴⁷ által inspirálva a magyar reformátusság lelki megerősítését, valamint közéleti súlyának a növelését, ezáltal a magyar nemzet egészének a felemelését célozta. A mozgalom Varga Imre rimaszombati lelkész szerkesztésében *Összefogás* címmel 1937–38 folyamán saját folyóiratot is megjelentetett. A kezdeményezés végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ebben közrejátszott az egyház viszonylagos gyengesége mellett a belső egység hiánya (Magda Sándor, a tiszáninneri egyházkerület püspöke például a kezdetektől szemben állt a mozgalommal), valamint az 1938-ban bekövetkező politikai változások is.⁴⁸

Az állam és a református egyház viszonya a két világháború között mindvégig feszültségekkel volt terhes. Ennek okát elsősorban az egyház magyar jellegéhez és belső igazgatási és oktatási autonómiájához való következetes ragaszkodásában kereshetjük, mely egy centralista, szekularizált és a többségi („csehszlovák”) nemzet nacionalizmusára épülő államban nem találhatott támogatásra. A kormányzat a református egyházat a csehszlovákiai magyarság és a magyar revíziós törekvések egyik legerősebb bástyájának tartotta, ezért megvonta tőle minden erkölcsi és jórészt anyagi támogatását is.

Nehéz helyzete ellenére az egyház komoly eredményeket is fel tudott mutatni a korszakban. Ez a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen felsőbb pedagógiai intézményrendszer megteremtése mellett a belmisszió terén nyilvánult meg a legszembetűnőbben. Utóbbi részletes bemutatásával külön fejezetekben foglalkozunk.

1.3. Újra az anyaországban (1938–1945)

Az első bécsi döntés és Kárpátalja katonai megszállása következményeként az anyaországhoz visszakerült 259 református egyházközség 201 367 hívővel.⁴⁹ Az 1918-ban Csehszlovákiához került egyházközségekből 25 maradt Szlovákiában, mely 24 000, felerészben magyar, felerészben szlovák hívőt számlált.⁵⁰

Az 1939. március 1–3-án tartott V. Budapesti Zsinat I. törvénycikke kimondta a visszatért szlovákiai és kárpátaljai egyháznak a Magyarországi Református Egyházba való beolvadását. Az elszakadt részek ugyanazokba az egyházigazgatási területi egységekbe tértek vissza, melyekből Trianont követően kiváltak. A tényleges egyesülésre 1939. november 2-án került sor.⁵¹

A csehszlovák fennhatóság alatt töltött húsz év érezhetően nyomott hagyott a felvidéki magyarok gondolkodásán. A visszatért reformátusok ugyan egységesen kiálltak az anyaországi egyházzal való egyesülés mellett, a Trianon előtti egyházi közigazgatási határok helyreállítását azonban már nem tartották egyöntetűen szükségesnek. A felvidéki (korábbi szlovenszkói) tiszáninneri egyházkerület például az 1939 februárjában tartott közgyűlésén a felvidéki kerületek további fenntartása mellett foglalt állást, egyrészt praktikus (kisebb egyházkerületek könnyebb kormányzása, Csehszlovákiával függőben lévő ügyek elintézése),

⁴⁶ Gyalókey László é. n.c. 6.

⁴⁷ XI. Piusz pápa által 1922-ban kiadott *Obi arcana* kezdetű pápai enciklikában meghirdetett összegyházi mozgalom. Célja a katolikus egyház izoláltságának a megszüntetése és a társadalmi problémák katolikus tanítás alapján történő megoldásának előmozdítása volt.

⁴⁸ A Református Összefogásra bővebben lásd Csomár Zoltán 1940. 213–216. és Támok Gyula 1939. 47–49.

⁴⁹ N.N. 1940. 651.

⁵⁰ Csényi Lajos 1993. 8.

⁵¹ Czeglédy Pál 1940. 6.

másrészt nemzetpolitikai szempontból.⁵² Területi egységének további fenntartását kérte a Trianon után létrejött szlovákiai abaúj-tornai egyházmegye vezetése is, mivel – indoklásuk szerint – „*a lefolyt húsz év alatt az egyházmegye lelkészei, tanítói és az egész egyházmegyei tisztikar valamint népe is teljes egésszé, lelki egységgé olvadtak össze*”.⁵³ Az anyaország református vezetői azonban ragaszkodtak az eredeti állapotok helyreállításához, melyet végül a felvidéki reformátusok képviselői is elfogadtak.

Az anyaországgal való egyesülést a visszacsatolt területek magyar lakossága határtalan lelkesedéssel fogadta, mely számukra a megannyi hátrányt jelentő kisebbségi lét megszűnésével járt. Hamarosan azonban szembesülniük kellett azzal a ténnyel is, hogy egy kevésbé demokratikus, gazdaságilag rosszabb helyzetben lévő és fejletlenebb szociális rendszerrel rendelkező ország állampolgárai lettek.

A határmódosítást követően a református gyülekezetek, lelkészek és tanítók a korábbihoz képest érezhetően rosszabb anyagi viszonyok közé kerültek. Az adók és járulékok jelentősen megnöttek, míg számos korábban élvezett kedvezményt eltöröltek. A lelkészek kongruájának, nyugdíjának, valamint a lelkészözvegyek és -árvaik juttatásainak a rendezése évekig elhúzódott, hosszú időre kiszolgáltatott helyzetbe hozva az érintetteket.⁵⁴ Sokszor azonban a végleges rendezés sem hozott megnyugvást, de a régi hazához való visszatérés öröme némileg enyhítette az anyagi problémák keltette csalódottságot. Ennek az ambivalens érzésnek ad kifejezését a komáromi egyházmegye tanügyi bizottsága is, mikor 1941. évi jelentésében kifejti: „*Lemondtunk sok nagy tervünkről, lemondott a tanítóság a méltóbb fizetés adta méltóbb emberi, tehát szebb életéről. S a panasz szavát elcsitítja a szent valóság, hogy a szabad Hazában szabad magyarok lehetünk.*”⁵⁵

A szlovákiai és kárpátaljai magyarok kisebbségi sorban töltött húsz évét a felekezetek közötti békés együttélés jellemezte. Az első bécsi döntés után a reformátusok meglepődve szembesültek a magyarországi állapotokkal, ahol a katolikus egyház domináns helyzetét kihasználva igyekezett minden lehetséges módon, akár erőszakos eszközökkel is elérni befolyásának növelését és a protestáns egyházak visszaszorítását.⁵⁶ „*Igaza van a magyar prófétának, Ravasz Lászlónak, hogy nemzeti kisebbségből vallási kisebbségbe jutottunk, s ez az utóbbi jobban gondoskodik a tűszúrásokról... A csehek alatt nem volt első vallás és utolsó. Mindenki egyforma volt, s Magyarország minden műveltsége mellett is még a középkorban vergődik e téren*”⁵⁷ – fejti ki ezzel kapcsolatos véleményét Galambos Zoltán révkomáromi lelkész 1943-ban. A felvidéki reformátusokat 1938 után nem egy politikai támadás érte katolikus részről, melyek – teljesen alaptalanul – az egyház magyarság iránti elkötelezettségét

---

⁵² Kőmives Sándor 1939. 36.

⁵³ Uo. 39–40.

⁵⁴ A felvidéki és kárpátaljai reformátusoknak a visszacsatolás követően felmerült anyagi és egyéb problémáiról lásd pl. Konkoly-Th. István é. n. 19–22., Györke István é. n. 11–14.

⁵⁵ Csekes Béla é. n.c. 48.

⁵⁶ Az ezzel kapcsolatos túlkapások egyik, református részről komoly felháborodást kiváltó példája volt a komáromi egyházmegye jegyzőkönyvének „cenzúrázása” körül kirobbant botrány. Az 1939-es megyei jegyzőkönyv kéziratából ugyanis a királyi ügyész törölte vagy átfogalmazta a katolikus egyházzal és a magyar kormánnyal szembeni kritikus megjegyzéseket. Kúr Géza egyházmegyei tanácsbíró keserűen jegyezte meg az eset kapcsán, „*hogy a cseh uralom kegyetlen elnyomása alatt nyomtatott jegyzőkönyveink, – melyekben a csehek jogtiprásaiból, magyar református egyházunk szenvedéseiből nagyon sok meztelen igazsággal megörökítve van, – azt bizonyítják, hogy még ott sem fordult elő a komáromi királyi ügyészség eljárásához hasonló eset...*” Csekes Béla é. n.b.

⁵⁷ Kránitz Zsolt 2013. 343.

kérdőjelezte meg a csehszlovák időszak alatt. A vádak egyik leghangosabb képviselője Szüllő Géza, a felvidéki kisebbségi magyar politikai élet egyik meghatározó alakja volt.⁵⁸ A támadások hatására a református egyház – nagyobb közéleti súlya nem lévén – passzív rezisztenciába vonult, és ahogy a csehszlovák érában, inkább a gyülekezeti lelki és kulturális élet építésére fordította energiáit.⁵⁹

A visszacsatolás után kérdéses volt a csehszlovákiai magyar reformátusság által a specifikus kisebbségi léhelyzetre való válaszként létrehozott felekezeti oktatási és belmissziói intézményrendszer fennmaradása is.

A losonci teológia 1939 januárjában megszűnt, hallgatói magyarországi teológiákon folytathatták tovább tanulmányaikat.⁶⁰

A komáromi tanítóképző koedukált jellegénél fogva nem illeszkedett a magyarországi tanítóképzés rendszerébe, ezért a vallás- és közoktatásügyi minisztérium csupán a meglévő osztályok kifutását engedélyezte, újak nyitását nem. Az intézmény azonban nem került a losonci teológia sorsára; 1942-ben az utolsó koedukált osztály távozását követően Komáromi Református Líceum és Tanítóképző Intézet néven kizárólag fiúosztályokkal tovább folytatta működését egész 1945 júniusáig.⁶¹

A visszatérést követően lehetőség nyílt az 1923-ban a csehszlovák államnak átadott rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium református-evangélikus felekezeti jellegének a visszaállítására is, mely 1940. január 1-én meg is valósult.⁶²

Az első Csehszlovák Köztársaságban létrejött református belmissziói intézményrendszert sikerült nagyrészt fenntartani a visszacsatolást követően is. Ennek részleteit az egyes intézmények történetét tárgyaló fejezetekben ismertetjük.

1.4. Reformátusok a Szlovák Köztársaságban (1939–1945)

Az 1918-ban Csehszlovákiához került egyházközségekből mintegy 25 maradt Szlovákiában, melyek felerészben magyar, felerészben szlovák hívőt számláltak.⁶³ A reformátusok többsége a keleti országrészben, illetve Pozsonyban élt, de több nagyobb városban is működött kisebb számú gyülekezet, melyek közül a nyitrait és a zólyomit emelhetjük ki. A reformátusok pontos számát illetően a szakirodalomban jelentős eltéréseket találunk.⁶⁴

A Szlovák Köztársaság létrejöttét (1939. március 14.) követően még inkább kiéleződött a szlovák és magyar reformátusok közötti ellentét, köszönhetően annak is, hogy az állami vezetés a korábbihoz képest is ellenségesebben viszonyult a kálvinista magyarokhoz. Az egyházközségek megpróbálták kiépíteni az új határokhoz igazodó egyházi közigazgatást, mely azonban komoly nehézségekbe ütközött, főként azért, mivel Böszörményi Sándor

---

⁵⁸ Csémy Lajos 1993. 16.; Pap József 1939. 7.

⁵⁹ Csémy Lajos 1993. 16.

⁶⁰ N. N. 1940. 264.

⁶¹ Nagy Sándor é. n. 5.; Tóth István 1980. 6.

⁶² N. N. 1941. 325.

⁶³ Molnár Imre 1998. 239.

⁶⁴ Molnár Imre 25 egyházközségben 24 000 Szlovákiában maradt reformátusról ír, míg Martin Hetényi levéltári adatokra támaszkodva a számukat 11 ezerre teszi. Utóbbi szerint a szlovák államban maradt 24 gyülekezet közül 9 magyar, 15 szlovák jellegű volt, a magyar nemzetiségűek pedig az ország összreformátusságának 39%-át tették ki. Molnár Imre 1998. 239.; Hetényi, Martin 2008. 139.

homonnai lelkész püspökké választását a szlovák lelkészek nem voltak hajlandók elismerni.⁶⁵ Törekvéseiket támogatta az állam is, mely a püspökválasztás elismerése helyett 1939. november 10-én a szlovák lelkészek által az egyházi törvények mellőzésével felállított Intézőbizottságot (Organozačný výbor) ismerte el az egyház legfelsőbb igazgatási szervének. Ennek elfogadását viszont a magyar gyülekezetek utasították el. A megosztottság szinte teljesen megbénította az egyházat, és ez a kedvezőtlen állapot egészen a háború végéig fennmaradt.⁶⁶ Az istentiszteletek nyelvét mindazonáltal nem érintették komolyabban a változások; azokban a gyülekezetekben, ahol 1938-ban magyar volt a liturgia nyelve – egy-két esettől eltekintve –, továbbra is az maradt.⁶⁷

A szlovákiai reformátusok száma 1939–1942 között folyamatos növekedést mutatott, mivel a zsidókat korlátozó törvények miatt egyre több izraelita tért át református hitre. Az embermentő szándékkal történő átkeresztelésekben, vagy az üldözöttek bújtatásában élen jártak a magyar református lelkészek, akiknek köszönhetően számos zsidó életét sikerült megmenteni. E téren Sedivy László nyitrai, Puskás Béla zólyomi, Brányik Sándor eperjesi és Szabó Béla pozsonyi lelkészek játszottak kiemelkedő szerepet.⁶⁸

---

⁶⁵ Böszörményi megválasztásához bizonyára hozzájárult, hogy a lelkészek többsége (15 fő) magyarpárti volt. Hetényi, Martin 2008. 146.

⁶⁶ Molnár Imre 1998. 239.; Hetényi, Martin 2008. 139–140.

⁶⁷ 1939–1945 között 20 gyülekezetben tartottak rendszeresen magyar nyelven református istentiszteletet, de többségüknél havonta csak egy-két alkalommal. A gyülekezetek listáját és a magyar nyelvű istentiszteletek gyakoriságát lásd Hetényi, Martin 2008. 148–150.

⁶⁸ Sedivy, Puskás és Brányik embermentő tevékenységéhez számos adalékkal szolgál Koncsol László 2006. Szabó Béla második világháború alatti tevékenységéről és zsidómentő ténykedéséről lásd a lelkész lányával, Csukás Zsigmondné Szabó Mártával készített interjút. Interjú Csukás Zsigmondné Szabó Mártával. Somorja, 2012. 08. 03. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

2. Ébredés és belmisszió Magyarországon

2.1. Fogalmi keretek: ébredés, belmisszió, kegyesség

2.2.1. Ébredés

„Az »ébredés« (angol: *revival*, francia: *réveil*, német: *Erweckung*) a protestáns egyházi szóhasználatban olyan vallási megújulási törekvéseket, kezdeményezéseket jelöl, amelyek a formális egyházi élettel szemben a bensőségebb, személyesebb hitélet, a személyes megtérés, a hitben való megújulás (»hitbeli újjászületés«), az evangéliumi követelményeknek megfelelő életvitel igényével, a gyakorlati kegyesség hangsúlyozásával lépnek fel, és aránylag rövid idő alatt, nagy hatókörben, széles rétegeket megszólító, megmozdító mozgalmakká válnak.»⁶⁹

A protestáns egyháztörténet-írás a 16. század végétől több „ébredési mozgalmat” tart számon Európában és Észak-Amerikában, melyekre a 20. század evangelizációs mozgalmai is nagy előszeretettel hivatkoztak. E felfogás szerint maga a reformáció is egy ilyen ébredésnek tekinthető, mely a puritanizmuson és a pietizmuson keresztül kapcsolódik a modern tömegevangelizációs mozgalmakhoz.

A honi protestáns historiográfia magyar vonatkozásban két, egy tágabb és egy szűkebb értelemben is használja az ébredés fogalmát. A tágabb értelmezés a 19. utolsó harmadától számítja a magyarországi protestáns, ezen belül a református ébredés kezdetét, míg szűkebb értelemben hosszú előzmények után csak az 1940-es évek elejétől beszél ébredésről.⁷⁰

2.1.2. Belmisszió

A belmisszió és az ébredés a magyar teológiai és egyháztörténeti irodalomban hol azonos, hol szinonim fogalmakként jelennek meg. A témával foglalkozó kutatók közül azonban vannak, akik fontosnak tartják e fogalmak jelentését megfelelően elhatárolni, ugyanis „az ébredés konkrét történeti korszakoktól függetlenül jelölhet egy vallási jelenséget, belmisszió korhoz kötötten, a kapitalizmus nagyvárosi viszonyai között létrejött vallási-egyházi megújulási törekvéseket, mindenekelőtt a »német belmisszió atyja«, Johann Hinrich Wichern (1808–1881) fellépését és szellemi hatását értjük.»⁷¹

A 18–19. században gyökeres változás állt be a tömegek valláshoz és egyházakhoz való viszonyában: a hagyományos „középkori” vallásos gondolkodás eltűnt, és egyre nagyobb teret nyert a szekuláris világszemlélet. E folyamat szellemi mozgatórugóját a felvilágosodásban kereshetjük, aminek nyomán a 19. században úgy a közszellemben, mint a teológiában a racionalizmus és a liberalizmus eszméi jutottak érvényre. Ezt a tendenciát erősítették a korszak gazdasági-társadalmi változásai is. Az ipari forradalom nyomán hirtelen megnőtt nagyvárosok lakosságának a kapcsolata az egyházakkal egyre felszínesebbé vált, és mind többen távolodtak el a vallástól. E folyamatok voltak a legfontosabb ösztönzői a 19.

⁶⁹ Kiss Réka 2006. 1343.

⁷⁰ Uo. 1343–1344. Az ébredési mozgalmakra bővebben lásd Czákó Jenő 2002.

⁷¹ Kiss Réka 2006. 1345.

század elején az európai és észak-amerikai protestáns egyházakban a belső megújulást hirdető ébredési mozgalmak megjelenésének.⁷²

Az ébredés egyik jellemző terepe tehát a modern ipari nagyváros volt. Főként a falvakból ide került, gyökeretelené vált, a vallástól és az egyháztól eltávolodott, legtöbbször elégtelen szociális viszonyok között élő munkástömegek között végzett evangelizáló és szociális munkát neveztek belmisszióknak (németül Innere Mission, angolul inner mission vagy home mission), megkülönböztetve az ébredés számára ugyancsak fontos külmisziótól vagy pogánymisziótól.⁷³

A belmisszió kezdetben a hivatalos egyházszerkezettől, annak vezetésétől független egyesületi keretek között bontakozott ki, mely az egyházak részéről gyanakvást, sok esetben ellenszenvet váltott ki. A kor liberális egyházi vezetése legtöbbször rossz néven vette a belmissziói mozgalmak részéről az egyházak belső állapotát és kiüresedett hitéletét illető kritikákat. Tartottak attól, hogy az egyesületek magukhoz vonzzák a legbuzgóbb híveket, ami a gyülekezetek megosztásához, rosszabb esetben „szektásodáshoz” (a személyes vallásosságra nagyobb hangsúlyt fektető kisegyházakhoz való csatlakozáshoz), vagy akár egyházzsukadáshoz vezet. Rossz szemmel nézték az egyesületek interkonfesszionális jellegét is, mivel azok tagjait nem a hitvallások, hanem a személyes hitélet gyakorlása kötötte össze. A belmissziói egyesületeket ért kritikák nagyrészt alaptalanok voltak, bizonyos esetekben viszont valós problémákra mutattak rá. Egyes túlzó kegyes/pietista gyülekezetek vallásgyakorlatában például negatívumként jelentkezett a tagok szélsőséges kultúraellenessége vagy a társadalomtól való elkülönülése. Ugyancsak a többség jogos ellenszenvét váltották ki azok a csoportok, akik a kiválasztottság tudatával magukra mint „megtértekre”, az igazi keresztény értékek kizárólagos hordozóira tekintettek.⁷⁴

2.1.3. A belmissziói munka

Forgács Gyula *A belmisszió és Cura Pastoralis kézikönyve* c. 1925-ben kiadott művében a belmisszió két nagy munkaágát különíti el. Az első kifelé, a társadalom felé irányul, és két további ága van: az evangelizáció és a szeretetmunka (diakónia). A másik befelé irányul, „és a belmisszió saját érdekében, önmagára nézve végzi”.⁷⁵ Ez is két további ágra oszlik: munkaerőképzésre és szervező tevékenységre. E munkaágak több tucat további kisebb-nagyobb munkaterületre tagolódnak, melyek közül alább csak a legfontosabbakat említjük.

Forgács a misszió egyik legfontosabb feladatának az evangelizációt tartotta, mely azonban nem csak igehirdetés, „hanem az evangéliumnak, mint lelkeket mentő hatalomnak, szóban, nyomtatásban és cselekvésben való demonstrálása.” Eszköze az igehirdetés, a bibliaolvasás ösztönzése, a keresztényi szellemű könyvek, iratok írása és terjesztése, az imádkozás és éneklés, valamint az adakozás fontosságának a hirdetése.⁷⁶

⁷² A 19–20. századi ébredés mozgalmak sokféle, nemegyszer ellentmondásos jelenségekből tevődtek össze. Megjelenésüknek a fentebb leírtak mellett számos más oka és motivációja is volt. Erről bővebben lásd Kósa László 2000. 96.

⁷³ Uo.; Géra Eleonóra definíciójában „a belmisszió a neopietizmus gondolköréből eredő hitelesítő, hitébresztő megújulási mozgalom, valamint segítő, ápoló, mentő és szervező munka” Géra Eleonóra 2006a. 17.

⁷⁴ Dobos László Gábor 1987. 274–275; Kósa László 2006. 521–522.

⁷⁵ Forgács Gyula 1925. 40–41.

⁷⁶ Uo. 336.

A belmisszió különösen fontosnak tartotta az evangélium hirdetését a gyermekek és a fiatalok között. Szervezte és támogatta a vasárnapi iskolát,⁷⁷ a cserkészetet,⁷⁸ valamint a keresztény alapon szerveződő diák-, ifjúsági és leányegyesületeket.⁷⁹

Igyekezett elérni és rendszeres lelkigondozásban részesíteni a szórványokat,⁸⁰ a külföldön élőket és a Magyarországon élő külföldieket, a folyton mozgásban lévő vándorló munkát végzőket, és a hajókon szolgálatot teljesítőket is.⁸¹

Ugyancsak fontosnak tartotta a zsidóknak, „Izrael eltévedt juhainak” az evangelizálását, akiknek megtérését a Szentírás által igazolt történeti szükségszerűségnek tartotta.⁸²

A belmisszió további lényeges munkaterülete a védő és az ápoló munka, mely a rászoruló gyermekeken bölcsődék, lelencházak, árvaházak, a fiatal fiúk és lányok részére foglalkoztató műhelyek, háztartási iskolák, tanonc-, cseléd- és munkásnőotthonok létrehozásával és fenntartásával próbált segíteni.⁸³

„A mentés munkája magában foglalja az erkölcsi romlás veszélyének kitétt és a romlásba esett egyének felkeresését, a romlás megakadályozását és a megmentettek gondozását” – írja Forgács.⁸⁴ A belmisszió mentő tevékenységében is kiemelt helyen szerepel „a züllésnek indult gyermekek mentése”. A felnőttek közti mentőmunka leginkább az alkoholizmus és a házasságon kívüli nemi élet, ill. a prostitúció visszaszorítását, valamint a börtönökben levő foglyok lelki gondozását tekintette fő céljának.⁸⁵

A belmisszió fentebb említett második, „befele irányuló” nagy munkakörének legfontosabb területe a missziói dolgozók képzése. Ezen belül ki kell emelnünk a diakóniai és a nevelőmunkai szolgálat felé elkötelezett diakonisszák képzését. A diakonisszák gondozást, illetve szociális, nevelői munkát, elsősorban a betegápolást hivatásszerűen végző és erre fogadalmat tett, rendszerint társaival együtt közösségben élő nők. Hivatásukra diakonisszáképző intézetekben több éven keresztül készülnek, ahol rendszerint alapos teológiai és betegápolói képzésben részesülnek.⁸⁶

2.1.4. Kegyesség

Bucsay Mihály definíciójában, a „*kegyesség a magatartássá vált hit, a keresztyén hit a maga életet formáló, érzelmet és képzeletet, értelmet és akaratot megragadó, alakító, társadalmilag felmérhető hatásaival együtt.*”⁸⁷ Ugyanő e definíció alapján a magyar

⁷⁷ Belmissziói kezdeményezésű hitbuzgalmi foglalkozás iskoláskorú gyermekek számára. A magyar vasárnapi iskolai mozgalom első világháború előtti történetéről lásd Kovács Ábrahám 2006a.

⁷⁸ A református cserkészmozgalom és az evangéliumi cserkészlet történetéről bővebben lásd B. Szabó Botond 1993. 114–142.

⁷⁹ Forgács Gyula 1925. 450–474.

⁸⁰ szórvány – a szervezett gyülekezeti kereteken kívül, más vallásúak vagy nemzetiségűek között élő egyháztagok, akik saját erejükből nem tudnak gyülekezetté szerveződni

⁸¹ Forgács Gyula 1925. 475–486.

⁸² Uo. 491–492.

⁸³ Vö. Uo. 518–545.

⁸⁴ Uo. 544.

⁸⁵ Uo. 545–570.

⁸⁶ Uo. 1925. 633–647. A magyarországi diakonisszáképzésről és a diakonisszák életéről bővebben lásd Géra Eleonóra tanulmányait: Géra Eleonóra 2006b, 2006c, 2010.

⁸⁷ Bucsay Mihály 1983. 237.

református kegyességnek négy alaptípusát különbözteti meg: az első, eredetét tekintve egy reformáció előtti, sőt kereszténység előtti típus, melyet „babonás-vallásos” vagy „mágikus-szokrális” kegyességnek nevez, és lelkileg alacsony szintű babonás vallásosságnak tart; a második, a „konvencionálisan »református« típusú” kegyesség, mely elutasítja a babonát, és a kultusznak, a tudásnak és az erkölcsöknek az ápolását tekinti az egyház legfőbb feladatának, így a általános és a kollektív ember-Isten kapcsolatot helyezi előtérbe;⁸⁸ a harmadik az „evangéliumi-pietisztikus” típusú, mely a konvencionális kegyességgel szemben a személyes vallásos élmény elmélyítésére törekszik; a negyedik pedig az „igazi református típus”, mely nem áll meg a pietisztikus kegyesség szubjektív élményénél és a „térítő iparkodásnál”, hanem megpróbál javítani kora gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális viszonyain is. „Az ilyen református kegyesség személyes élő hitet jelent, amelyben benne van a felelősségtudat az egész teremtet világért és a lankadatlanul szolgáló aktivitás.”⁸⁹

Ennél sokkal gyakoribb a fogalom korlátozottabb tartalmú használata. A belmisszió puritán-pietista mozgalmak örököseként jelentkezett a 19. századi Magyarországon, és ezek bensőséges, pietisztikus vallásos lelkiségének a felélesztésén munkálkodott. Követőire (főként a Szabó Aladár névvel fémjelzett budapesti ébredési és missziói irányzathoz csatlakozókra) a korszakban a pietista, vagy ezzel azonos vagy szinonim fogalomként a kegyes, kegyeskedő kifejezéseket használták, hol negatív, hol pozitív értelemben, attól függően, hogy ki hogyan viszonyult a mozgalomhoz. A kegyesség ebben az értelemben csupán Bucsay harmadik, „evangéliumi-pietisztikus” kegyességi fogalmi típusának jelentéstartalmát hordozza. A továbbiakban a fogalmat mi is ebben az értelemben használjuk.

2.2. Ébredés és belmisszió Magyarországon a 19. század közepétől 1945-ig

2.2.1. A debreceni ébredés

A belmisszió, mely Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején a református egyház megelevenedéséhez vezetett, Csohány János szerint alapvetően három ébredési mozgalomban gyökerezett. A továbbiakban mi is ezt a felosztást alkalmazzuk.⁹⁰

Eszerint elsőként a debreceni ébredés bontakozott ki, melynek előkészítője és lelki irányítója az új ortodoxia (másképp „egyházépítő ortodoxia”)⁹¹ volt.⁹² Ez a teológiai irányzat az 1860–70-es években komoly harcot vívott a liberális teológia szélsőséges irányzatával.⁹³

A liberalizmus mint a 19. század egyik uralkodó eszméje az élet csaknem minden területén éreztette hatását. A politikai, gazdasági és szellemi liberalizmus mellett megjelent a teológiai liberalizmus is.⁹⁴ Ez utóbbi iránt való igény elsősorban a liberális korszakban nevelkedett művelt rétegeknél fogalmazódott meg, melyek a korszak által felvetett kérdésekre a hagyományos teológia által adott válaszokat már nem tartották elfogadhatónak. A liberális

---

⁸⁸ Uo. 237–238.

⁸⁹ Uo. 239–240. Sem Bucsay négyes felosztását, sem második és negyedik kegyesség-típusát nem vette át az egyháztörténet-írás.

⁹⁰ Csohány János 1983. 33–34.

⁹¹ További megnevezései: tradicionális vagy konfesszionalista teológia.

⁹² Sípó Ete Álmós 2004. 30.

⁹³ A liberális teológia és a debreceni újortodoxia egyháztörténeti és teológiai szempontú monografikus igényű feldolgozását Kovács Ábrahám végezte el: Kovács Ábrahám 2010.

⁹⁴ A liberális teológiáról a magyar református egyházban bővebben lásd Márkus Jenő 2005.

teológia uralkodóvá vált a református egyházban is. Képviselői az egyház megújulását szerették volna elérni, főként szervezeti, egyházi szellemi, irodalmi és teológiai reformok megvalósításával.⁹⁵ Céljuk egy új szintézis létrehozása volt a hit és a tudomány között. A kereszténység „korszerűsítését” úgy vélték megvalósíthatónak, hogy számúzták belőle a tudományos gondolkodásnak, az észelvűségnek ellentmondó hittételeket. A Bibliát történetkritikai módszerekkel vizsgálták, mellőzték vagy tagadták annak kijelentés voltát, nem hittek a csodákban, a vallás lényegét pedig az erkölcsben látták. Jézus személyére nem mint az emberek bűneiért kereszthalált halt Megváltóra, hanem mint minden ember számára önerőből megvalósítható valláserkölcsei mintára tekintettek.⁹⁶ A liberális teológusokat az ész abszolút voltába vetett hit („észvallás”) jellemezte, és az ezen alapuló világnézet adta teológiai fejtegetéseik gondolati keretét.⁹⁷

A liberális teológia megerősödése váltotta ki az új ortodoxia teológiai irányzatának a színre lépését. Életre hívójának Filó Lajos nagykőrösi lelkész tekinthető, aki – bár korábban maga is racionalista és liberális teológiai elveket vallott – 1862-ben több írásával is élesen szembefordult a liberalizmus szélsőséges, a leglényegesebb keresztény hittételt, a feltámadást tagadó, leginkább Ballagi Mór nevével fémjelzett kritikai irányzatával.⁹⁸ Legismertebb és legnagyobb hatású képviselői id. Révész Imre debreceni lelkész, egyháztörténész és Balogh Ferenc, a debreceni teológia első egyháztörténet professzora voltak. Az új ortodoxia programját az 1875-ben megjelent Debreceni Hitvallás foglalta össze. Lényege, hogy „amit a liberálisok tagadtak, az új ortodoxia tántoríthatatlanul hitte és vallotta”,⁹⁹ vagyis hitt a Szentírás kijelentés voltában, és ragaszkodott a hitvallásokhoz. Az irányzat nyitott volt a haladás irányába oly módon, hogy közben régi értékeket is igyekezett megvédeni. A tudományt és az észet viszont nem állította a hittel szembe, még kevésbé a hit fölé.¹⁰⁰ A hetvenes évek végére az ortodoxia elérte célját, a liberalizmus engedett a szélsőséges álláspontjából. Ezt követően az új ortodoxia beolvadt a debreceni ébredésbe.¹⁰¹

A debreceni ébredés fő inspirátora a fentebb már említett Révész Imre volt, aki 1864-ben jelentette meg Kálvinról írott könyvét, mely nagy hatást gyakorolt követőire. Tanítványa, Balogh Ferenc Párizsban, Londonban és Skóciában tanult, ahol megismerte a belmissziót, és annak elkötelezett munkása lett. Debreceni kollégiumi tanársága idején „evangéliumi” szellemű lapot szerkesztett (*Evangeliumi Protestáns Lap*), teológus hallgatóknak önképző kört szervezett (Hittanszaki Önképző Társulat), hogy a jövő lelkészeit a megújulás szolgálatába állítsa. Fáradhatatlanul propagálta a kül- és belmisszió szükségességét.¹⁰² A debreceni teológia professzori karában Balogh mellett még Csiky Lajos és Erdős Ferenc képviselte „az ébredés csendes, szemérmes, vidékies viszonyokra szabott, de magyar és külföldi puritán és pietista hatásokat egybeolvasztó debreceni ágát.”¹⁰³

A debreceni ébredés belmisszióval kapcsolatos szempontjai és ez irányú tevékenysége összegződik Baloghnak egy 1884-ben, a teológiai önképző kör diákjai előtt tartott

⁹⁵ Márkus Mihály 1983. 156–157.

⁹⁶ Vö. Kovács Ábrahám 2010. 111.

⁹⁷ A liberális-ortodox teológiai vita dogmatikai elemzését bővebben lásd Uo. 2010. 113–192.

⁹⁸ Vö. Márkus Mihály 1983. 158.

⁹⁹ Kovács Ábrahám 2010. 201–202.

¹⁰⁰ Márkus Mihály 1983. 158.

¹⁰¹ Uo. 160.

¹⁰² Vö. Márkus Mihály 1983. 179–180.

¹⁰³ Uo. 181.

beszédében. Ebben a hallgatók elé az alábbi feladatokat állította: 1. a személyes hitélet megújítása, 2. a kegyesség ápolása bibliaolvasással, 3. vasárnapi iskolák tartása, 4. a vasárnap megszentelése, 5. a legáció legyen missziói szolgálat, 6. templomon kívüli istentiszteletek tartása, 7. belmissziói szolgálat bányá- és ipartelepeken, üdülőhelyeken, hajókon stb., 8. a felsoroltak csak az egyéni kegyességi életre támaszkodva tudják betölteni hivatásukat.¹⁰⁴

2.2.2. A dél-alföldi ébredés

A második ébredési mozgalom a Dél-Alföldön bontakozott ki.¹⁰⁵ Ez a mozgalom (mint ahogy a debreceni ébredés is) jó munkamezőt talált a lelkész nélküli parasztekkeleziókban (kegyes kisközösségekben), melyek még őrizték a korábbi puritán ébredés örökségét. Nemcsak a parasztekkeleziók iránti felelősség, de a skót református ébredéstől nyert impulzusok is összekötötték a két ébredési mozgalmat. Az itteni gyülekezetekben evangelizált 1887 decemberétől fél éven keresztül az ismert skót igehirdető, Andrew N. Sommerville. Evangelizáló körútja komoly lendületet adott a missziói munkának.¹⁰⁶

A dél-alföldi ébredés legjelentősebb képviselői Rácz Károly szapárfalvai, Szalay József nagybecskereki és Kecskeméti Ferenc békési református lelkészek voltak. Utóbbi kettőre edinburghi tanulmányaik során a skót ébredés és belmissziói munka gyakorolt nagy hatást.¹⁰⁷

E mozgalom jellemzője volt, hogy a három ébredés közül ebben volt a legerősebb az ökumenikus jelleg. Szalay és társai belmissziói munkájukkal nemcsak elérték, de a református egyház támadásaival szemben védelmükbe is vették az akkori szabadegyházakat, a nazarénusokat, baptistákat, vagy az akkor szerveződő adventistákat. A dél-alföldi ébredés lapjaiban rendszeresen megjelentették a baptisták és adventisták írásait is.¹⁰⁸ Szalay a misszió legfontosabb eszközének az istentiszteletet tartotta, és küzdött az állam és az egyház szétválasztásáért.¹⁰⁹

2.2.3. A budapesti ébredés

A harmadik ébredési mozgalom Budapesten az 1880-as évek elejétől bontakozott ki. „Ez a fővárosi helyzet miatt nagyobb lehetőségekkel rendelkező, mozgékony ébredési irány átütő és látványos sikerei révén később ismertebbé vált az őt korban megelőző másik kettőnél és egy idő után azokról megfeledkezve, a magyar református belmisszió kizárólagos kezdeményezőjének tekintették” – írja Márkus Mihály.¹¹⁰ Lelki impulzusokat főként a Pesten 1841-ben letelepedett skót missziótól¹¹¹ és az 1859-ben létrehozott pesti németajkú református leányegyházról¹¹² nyert, melyek létrehozásuktól a nyugat-európai belmissziói

¹⁰⁴ Uo. 180.

¹⁰⁵ Dél-Magyarország, ezen belül a Dél-Alföld 18–19. századi vallási mozgalmainak vizsgálatához több szempontot is felvet Kósa László 2011a. 185–201.

¹⁰⁶ Sípó Ete Álmos 2004. 37–38. Sommerville magyarországi útjáról lásd Révész Imre 1943, újabban pedig Molnár Sándor Károly 2014.

¹⁰⁷ Vö. Márkus Mihály 1983. 181–182.

¹⁰⁸ Uo. 181–182.

¹⁰⁹ Sípó Ete Álmos 2004. 33.

¹¹⁰ Márkus Mihály 1983. 182.

¹¹¹ Történetére lásd Kovács Ábrahám 2006b és 2006c.

¹¹² Történetére lásd Kovács Ábrahám 2016.

áramlatok magyarországi közvetítői voltak.¹¹³ A fővárosi belmisszió akkor vált igazán széles körűvé, és alakult át ébredési mozgalommá, amikor Szabó Aladár (1860–1944) és követői az 1880-as évektől kezdődően az eddigi német helyett magyar nyelven kezdték végezni a munkát.¹¹⁴

Szabó és munkatársainak növekvő köre (Szilassy Aladár, Kecskeméthy István, Kenessey Béla stb.) megtérésre szólítottak fel mindenkit, és hitték, hogy munkájuk nyomán belátható időn belül az evangélium szelleme fogja áthatni a teljes magyar társadalmat.¹¹⁵ Úttörő munkásságuk következtében a fővárosból kiindulva meghonosodtak a belmisszió legfontosabb munkaterületei. Tevékenységük nyomán vasárnapi iskolák, ifjúsági egyletek és bibliakörök jöttek létre. Szabó kezdeményezésére 1903-ban megalakult a magyarországi pietizmus országos központja, a Bethánia Egylet,¹¹⁶ mely egy szervezetbe igyekezett tömöríteni a gyülekezetek lelki ébresztéséért felelősséget érző kegyes híveket. A Bethánián kívül számos további belmissziói egyesület életre hívásában is szerepet játszott (Keresztény Ifjúsági Egyesület, Lorántffy Zsuzsanna Egyesület,¹¹⁷ Egyházi Értekezletek¹¹⁸). Ugyancsak az ő szerkesztésében jelent meg még 1896-ban az Új Óramutató c. könyv,¹¹⁹ mely a magyarországi belmisszióknak adott programot és új irányt.¹²⁰ Szabó Aladár belmisszió terén kifejtett úttörő tevékenységéért a „magyar belmisszió atyja” kitüntető elnevezést kapta.

2.2.4. Belmisszió a magyar református egyházban 1918–1945 között

A belmisszió Magyarországon a kezdetektől az 1940-es évek végéig döntően egyesületi keretek között folyt. Azonban míg a hivatalos egyház a dualizmus ideje alatt elutasító magatartást tanúsított az egyesületekkel szemben, addig az első világháborút követően már megpróbálta ellenőrzése alá vonni azokat. Ez egy folyamatosan kibontakozó, tudatos koncepció részét képezte, mely a belmissziói munkának az egyház testébe való fokozatos integrálását, valamint annak gyülekezeti, egyházmegyei, egyházkerületi és konventi szinten, egységes elvek szerint való megszervezését ölelte fel.¹²¹ Az egyesületekhez való viszony megváltozásának hátterében az egyház vezetőinek az a felismerése állt, hogy a belmissziói mozgalmak az evangelizációt és a szeretetmunkát a hivatalos egyház ilyen irányú tevékenységének a hiányában vállalták magukra.¹²²

A korszak legjelentősebb személyei és irányzatai közül kiemelhetjük a már fentebb említett Szabó Aladárt, aki a pietisztikus kegyességnek volt a képviselője. A Bethánia és vidéki szervezetei körül tömörülő követői szerint a „megtérés”, az „újjászületés” és „megszentelődés”, valamint az ezekhez kapcsolódó egyéb rítusok nélkülözhetetlen feltételei egy „magasabb rendű” keresztyéni élet kialakításának. Legtöbbször elítéltek minden olyan szórakozást és tevékenységet (alkoholfogyasztás, tánc, világi szórakozások), melyek nem a

---

¹¹³ Kósa László 2000. 96.

¹¹⁴ Kool, Anne-Marie 1995. 160.

¹¹⁵ Kósa László 2006. 521.

¹¹⁶ Történetére bővebben lásd Kiss Réka 2006 és Szikszai Béni 2015.

¹¹⁷ Történetére lásd Géra Eleonóra 2006b.

¹¹⁸ Történetére lásd Kósa László 2011b.

¹¹⁹ A könyvről bővebben lásd Kósa László 2006.

¹²⁰ Vö. Bucsay Mihály 1985. 223–224.

¹²¹ Barcza József 1993. 49.

¹²² Bucsay Mihály 1985. 249.

„tisztá” vallásos élet megvalósítását segítették elő. Az egyesület kifejezetten felekezeti nézeteket vallott, amelyért gyakorta érték támadások az egyház képviselői részéről.¹²³

Victor (II) János (1888–1954) szintén a belmisszió egyik meghatározó alakja volt a korszakban.¹²⁴ Az 1907-ben alapított felekezeti jellegű Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetségnek (1925-től Magyar Diákok Pro Christo Szövetsége) hosszú ideig szervezője és szellemi irányítója volt. A szervezet sosem vált igazi tömegmozgalommá, de mindvégig komoly szellemi befolyással bírt a protestáns diákok között.

Az ifjúsági munka, a pedagógia és a filozófia terén is kiemelkedő tevékenységet fejtett ki Karácsony Sándor (1891–1952). Csaknem minden református és felekezeti diákszervezettel kapcsolatban volt, felszólalásai rendszerint a diákkonferenciák csúcspontját jelentették. A „magyar észjárás” bölcséletének kidolgozója óriási népszerűségnek örvendett a fiatalok között, követőit némi iróniával „alexandriánusoknak” is nevezték.¹²⁵

A kálvinista elvekhez való következetes visszatérést helyezte előtérbe a történelmi kálvinizmus, melynek legjelentősebb képviselője a korszakban Sebestyén Jenő (1884–1950) teológiai tanár volt. A hollandiai „szigorú reformátusság” elveire építő irányzat komoly harcokat vívott a felekezeti közöttséget képviselő, Victor János nevével fémjelzett „általános keresztyén” irányzat ellen.¹²⁶

A különböző irányzatok közti ellentétek tompítása, a szoros belső egyházi kapcsolatok kialakítása, végeredményében pedig egy erős és kiegyensúlyozott, a magyarság jövőjének alakításában tevékeny szerepet vállaló egyház kiépítése volt a célja a kor legbefolyásosabb református vezetőjének, Ravasz László dunamelléki püspöknek. Ravasz fontos szerepet szánt a belmisszióknak a kiüresedő gyülekezeti élet revitalizálásában, de úgy látta, hogy az „egyesületi” vagy „általános keresztyénség” a szekularizációt szolgálja, ha munkájának eredményeit nem vezeti vissza az egyház és a gyülekezetek keretei közé, így főként a ’20-as, ’30-as évek fordulójától egyre türelmetlenebbül törekedett az egyesületek „egyháziasítására”. Sokat idézett gondolata jól kifejezi ezzel kapcsolatos koncepcióját, mely szerint „a missziót egyháziasítani és az egyházat missziósítani kell.”¹²⁷ Mindennek megvalósítására a korszakban több lépés is történt:

- a Református Egyetemes Konvent 1922-ben Belmissziói Bizottságot állít fel, és határozatot hoz az egyházközségi, egyházmegyei és egyházkerületi belmissziói bizottságok létrehozásáról;
- 1923-tól a Dunamelléki és Dunántúli Egyházkerület belmissziói lelkészeket alkalmaz;
- 1926-ban határozat születik az ifjúsági munkák egyháziasításának a szükségességéről;
- 1927-től évente megjelenik a Belmissziói útmutató, mely irányelveket és útmutatást nyújt a belmissziói munkát végzőknek;
- 1931-ben a konvent missziói szabályrendeletet léptet érvénybe;
- a negyedik budapesti zsinat 1931-ben megalkotja a törvénykönyv III. törvénycikkelyét az egyház missziói munkájáról, melyet a kormányzó 1933-ban megerősít.¹²⁸

¹²³ Dobos László Gábor 1987. 274–275.

¹²⁴ Victor (II) János és a Victor család életére lásd Osztoivitsné Bereczky Noémi 2006.

¹²⁵ Életére bővebben lásd Kontra György 2003.

¹²⁶ Dobos László Gábor 1987. 267–269.

¹²⁷ Hatos Pál 2016. 179–181.

¹²⁸ Dobos László Gábor 1987. 270–271

Az 1933-as törvénycikk szerint a missziói munka immáron törvényesen szabályozott egyházi feladattá vált. A már létező belmissziói egyesületeket ugyan megtartotta, de igyekezett ezeket betagolni az egyházba. Az újonnan létrejövő missziói szervezeteket ezt követően be kellett jelenteni az egyház illetékes szerveinél, míg a missziói munkások képzését a konvent által megszabott elvek szerint az egyházi testületeknek kellett végezni. A törvénycikk életbe lépését követően megkezdődött az egyesületek hivatalos egyház általi ellenőrzése, munkájuk átvétele.¹²⁹

A korszakban a lelkészek egyre nagyobb számban kapcsolódtak be a missziói munkába, igaz, a korábbi időszakok képest már nagyobb segítséget is kaptak különböző kiadványok formájában. A húszas évek közepétől az egyházi sajtó egy része (*Kálvinista Szemle*, *Református Igehirdető*, *Lelkészegyesület*, *Reformáció*) is felkarolta a belmisszió ügyét.¹³⁰

Az egyház „hivatalos” belmissziói munkájának erősödése ellenére a két világháború között a belmisszió továbbra is többnyire egyesületi keretek között folyt, köszönhetően annak, hogy az egyházi vezetők törekevéseivel szemben a korszak végéig csak néhány egyesület „egyháziasult”.¹³¹ Ez a folyamat majd csak második világháború után, az átalakuló politikai és egyházi viszonyok eredményeként gyorsul fel és zárul le.¹³²

Az ébredési/belmissziói mozgalmak és ez egyház hitébresztő munkája végül meghozta gyümölcsét. A második világháborút követő években az ébredés immáron tömeges méreteket öltött.¹³³

---

¹²⁹ Vö. Bolyki János – Ladányi Sándor 1999. 57–58.

¹³⁰ Bolyki János – Ladányi Sándor 1999. 62.

¹³¹ Dobos László Gábor 1987. 271.

¹³² Bolyki János – Ladányi Sándor 1999. 57.

¹³³ A hatalom azonban hamarosan a kommunista párt kezébe került, mely nem nézhette tétlenül a vallási élet virágzását. 1949/50 folyamán a belmissziói egyesületek „önkéntes feloszlásának” kikényszerítése az ébredést intézményes kereteitől fosztotta meg, az 1952-ben életbe lépett Missziói Szabályrendelet pedig a missziói munkát lehetetlenné tette el – mindez pedig a magyarországi ébredési mozgalom elhalásához vezetett. Az ébredési mozgalom felszámolásáról bővebben lásd Kiss Réka 2006. 1364–1367.

3. Református egyházi belmisszió a Felvidéken és Kárpátalján 1918–1945 között

3.1. Előzmények

A két világháború között kibontakozó szlovákiai és kárpátaljai református belmisszió meglehetősen szerény előzményekre támaszkodhatott. Ennek egyik oka, hogy a belmisszió elsősorban városi jelenség volt, a Felvidék nagyobb városainak lakói között pedig alacsony volt a reformátusok aránya. 1918 előtt a vizsgált területen csak elszórtan találunk református belmissziói kezdeményezéseket, melyek döntően egy-egy nagyobb országos belmissziói irányzat központjával vagy annak vezető alakjaival álltak összeköttetésben: „Voltak nőegyesületek és leányegyletek szorosabb vagy tágabb kapcsolatban a Lorántffy Egyesülettel. Működtek gyermek-, leány-, nő-, ifjúsági- vagy vegyes általános szövetségek közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban a magyarországi Budapest központtal létesített Bethánia Egyesülettel. Állottak fenn vasárnapi iskolák a két előbbi irányzattal együttműködve vagy pedig ezektől függetlenül, de az általános keresztyénség irányzatában álló Vasárnapi Iskolai Szövetséggel összeköttetésben”¹³⁴ – jellemzi a felvidéki reformátusok első világháború előtti belmissziói életét Sörös Béla.

A vizsgált területen komolyabb református belmissziói munka az első világháború előtt ismereteink szerint csak a dunántúli egyházkerület püspöki székvárosában, Komáromban folyt. Itt szegényház és két belmissziói egyesület is működött.¹³⁵ Az evangélium iránt komolyabban érdeklődő helyi ifjúság felkarolása Vargha Sándor és Pongrácz József lelkészek nevéhez kapcsolódott a városban.¹³⁶

Az előzmények között meg kell említenünk a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) Felvidéken tartott konferenciáit (Eperjes, 1911; Felsőszeli, 1913; Losonc, 1914)¹³⁷ is, melyek több helybéli református fiatal fordítottak a komoly evangéliumi élet és a belmisszió felé.¹³⁸

Egyes belmissziói céllal létrejött csoportok többfelekezetűek voltak, melyekben jelentős súllyal voltak jelen az evangélikusok. A három nemzetiséget (szlovák, német, magyar) magába foglaló észak-magyarországi lutheránusok között – az itt élő reformátusokkal ellentétben – már 1918 előtt teret nyert a belmisszió, mely átsugárzott a református felekezet tagjaira is, ezért indokoltnak tartjuk annak vázlatos bemutatását.¹³⁹

---

¹³⁴ Péter Mihály 1929b. 70.

¹³⁵ A Komáromi Protestáns Jótékony Nőegylet, Komáromi Református Ifjúsági Egyesület. Történetükre lásd Tömösközi Ferenc 2015. 199–226.

¹³⁶ Vargha Sándor 1905–1914 között komáromi hitoktató lelkész, 1914–1920 között másod-, 1920–1924 között révkomáromi rendes lelkész. A bencés gimnázium református diákjainak bibliaórákat tartott Bibliai Iskola néven. Komáromban „úgy a tanuló ifjúság, mint a gyülekezet fiatal tagjai között olyan áldásos buzgó munkát végzett, melynek hatása évtizedeken át fennmaradt.” Kránitz Zsolt 2013. 132.; Pongrácz József pápai teológiai tanár, 1908–1910 között Antal Géza püspök titkára Komáromban. Itt-tartózkodása alatt bibliakört szervezett fiataloknak. Életére és komáromi működésére bővebben lásd Pongrácz József 2015. 519–662.

¹³⁷ Dobos László Gábor 1987. 284.

¹³⁸ A két világháború közötti csehszlovákiai református belmisszió terén fontos szerepet játszó lelkészek közül pl. Galambos Zoltán a felsőszeli, Szabó Béla a losonci diákkonferenciához kötötte megtérését. Kránitz Zsolt 2013. 330.; *Református Egyház és Iskola*, 1926/35. 2.

¹³⁹ 1911–1918 között egy felvidéki magyar gyülekezetben (Felsőszeli) szolgált az evangélikus belmisszió egyik legjelentősebb magyarországi alakja, Podmaniczky Pál is. Életére lásd Keveházi László 2006

diakonissza testvérek képzését a boroszlói diakonissza anyaház vállalta ingyen, mely más téren is komoly segítséget nyújtott a lipótszentmiklósi intézet felállításában, mint ahogy a pozsonyi német anyaház is három diakonisszát küldött a képzés beindítására. Az intézet a gyülekezeti árvaház mellett felépült Balló-féle házban („Bethánia”) kapott helyet, melyet Balló Ede (Eduard Ballo)¹⁴⁶ lipótszentmiklósi születésű budapesti festőművész aggmenház létesítésére tett 600 000 koronás adományából emeltek 1929/1930-ban.¹⁴⁷ Mivel a képzés szempontjából is fontos kórház a gyülekezet nem tartott fenn, ezért a lipótszentmiklósi diakonisszák 1935-ben teljesen átvették a kispalugyai állami kórház ápolói feladatainak az ellátását, 1936-tól pedig a zólyomi állami kórházban is fontos feladatokat láttak el.¹⁴⁸

A szlovák evangélikus belmisszióval kapcsolatban meg kell említenünk az 1897-ben létrehozott „Tranoscius” kiadó és könyvterjesztő részvénytársaságot,¹⁴⁹ mely az szlovák nyelvű iratmisszió terén végzett fontos munkát, továbbá a szlovák evangélikus lelkészek „Általános Belmissziói és Pasztorációs Értekező” (Všeobecná vnútornomisijná a pastorálna konferencia) nevű szabad társulását, mely 1899-től 1949-ig évi rendszerességgel tartott konferenciákat, és melyen a szlovák gyülekezetek belmissziói életének számos kérdése került megvitatásra (pl. az első konferenciánkon határozták el a modori árvaház létrehozását).¹⁵⁰

Szólnunk kell a mintegy 22 000 főt kitevő magyar evangélikus közösség belmissziói törekvéseiről is. Az államfordulatot követően szlovákiai magyar evangélikus belmisszió csoportosulások, főként a nagyobb számban ekkor megalakuló leánykörök nem egy esetben szoros kapcsolatot alakítottak ki a helyi református egyesületekkel, gyakran látogatva azok összejöveteleit, konferenciáit is (és fordítva). Idővel azonban elkezdtek egymás irányába is közeledni. Ennek eredményeként 1928-ban a Magyar Evangélikus Szövetség égisze alatt Rimaszombatban leánykonferenciát tartottak, melyen 17 evangélikus gyülekezetből 118 magyar leány vett részt. A magyar evangélikus lánymunka egységes elvek szerinti megszervezésében a losonci Szilassy Béláné játszott meghatározó szerepet a korszakban.

Valamivel később megindult a magyar evangélikus fiúifjúság egyesületi alapon való szervezése is. Ennek előmozdítására a gyülekezetekben és a nagyobb egyetemi városokban ún. Luther-körök alakultak.¹⁵¹

A belmissziói egyesületek komoly súlyt fektettek a diakóniai munkára. A leánykörök már 1929-ben több mint 20 000 korona segélyt osztott szét rászorulóknak között, míg Kassán a helyi evangélikus leányegylet Bethesda néven magyar árvaházat létesített.

Tisztán belmissziói célokat szolgált az országos magyar nyelvű *Evangélikus Lap* melléklete, az *Orgonaszó*, de fontos szerepet játszott e téren az évente megjelenő *Evangélikus Naptár* is.¹⁵²

---

¹⁴⁶ Balló Ede (1859–1936) festőművész. Európa számos fővárosában tanul és dolgozik. 1894-től 1923-ban történő nyugdíjazásáig a budapesti Mintarajziskola, majd az ebből alakult Képzőművészeti Főiskola tanára. Korának egyik legismertebb és legkeresettebb arcképfestője.

¹⁴⁷ Ruppeldt, Fedor 1930. 167–168.; Petrula, Milan é. n.

¹⁴⁸ Petrula, Milan é. n.

¹⁴⁹ Ruppeldt, Fedor 1930. 167

¹⁵⁰ Az értekezletekről bővebben lásd Hronec, Pavel 1985.

¹⁵¹ Vö. Ruppeldt, Fedor 1930. 303–304.

¹⁵² Uo. 304.; Baráth László 2002. 19–20.

3.3. A belmisszió egyházi szabályozása és szervezésének irányelvei

Az államfordulatot követő bizonytalan és zavaros időszakban komolyabb református belmissziói tevékenységről Csehszlovákia területén nincs tudomásunk. A konszolidáltabb viszonyok beköszöntével azonban 1921–22 folyamán, főként Kárpátalján, mozgolódás volt megfigyelhető e téren. A Bethánia Egylettel és más magyarországi belmissziói irányzatokkal kapcsolatban álló lelkészek csoportja evangelizáló összejövetel szervezésébe kezdett, majd egy egyházon kívüli egyesület létrehozását kezdeményezte. Ez számos lelkész ellenérzését váltotta ki, egyben elindította a vitát a belmisszióról, mely a 20-as években két síkon folyt: egyrészt a belmissziót elfogadó és az azt elutasítók, másrészt a belmisszió „evangéliumi”¹⁵³ és „egyházias–hitvallásos” irányzata között.

A szárnyait bontogató belmissziói munka szervezetlensége és a körülötte kialakuló polémia cselekvésre ösztönözte az egyház vezetőit. 1922-ben a konvent belmissziói bizottságot állított fel,¹⁵⁴ mely a következő évben a munka központi egyházi irányítás és ellenőrzés alá vonását javasolta. Az ehhez szükséges jogi háttérrel az 1923-as lévai alkotmányozó zsinat által megalkotott Egyházi Törvénykönyv (továbbiakban: ET) VIII. tc.-e „az egyház belső építéséről” volt hivatva biztosítani, mely első fejezetének 1–33. §-a foglalkozik a belmisszióval, ezen belül annak evangelizáló munkájával.

A törvénycikk részletesen szabályozza a gyülekezeti hitépítés munkáját megszabva annak szigorúan hitvallásos jellegét. A belmissziót az egyházközségek kötelező feladatává teszi, színterül pedig a „gyülekezeti életet” határozza meg. Végzésére a lelkipásztort, az általa a gyülekezeti tagokból szervezett „evangéliumi közösséget” és a presbitériumot jelöli ki, de e mellett a „hitépítésnek a szolgálatában cselekvőleg közreműködni” kötelez minden 21. életévét betöltött egyháztagot is. A gyülekezetek belmissziói egyleteket, köröket alapíthatnak, melyek szabályrendeletét az egyházmegyei tanácsnak kell jóváhagynia. A törvénycikk kiemelten foglalkozik a gyermekek és az ifjúság hitéletének a gondozásával és a konfirmációval. Szabályozza az egyesületek közötti kapcsolatokat, illetve azok pénzügyeit.¹⁵⁵

A VIII. törvénycikkkel az egyház igyekezett a belmissziót gyülekezeti keretek közé szorítani, ezzel ellenőrzés alá vonni és biztosítani annak hitvallásos jellegét.

Mivel az ET állami jóváhagyása késett, az „egyházias” belmissziói munka elindítása, ill. a meglévő kezdeményezések egyházi ellenőrzés alá vonása pedig egyre sürgetőbbé vált, ezért Pálóczi-Czinke István tiszáninneri püspök 1925-ben indítványozta a VIII. tc. legfontosabb paragrafusainak az életbe léptetését,¹⁵⁶ melyet a konvent 1926. január 1-jei hatállyal el is rendelt.¹⁵⁷ Az ülésen továbbá határozatban kötelezték az egyházkerületeket és egyházmegyéket missziói bizottságok felállítására.¹⁵⁸

A szabályrendelet életbe léptetését követően próbálkozások történtek a központi irányítású egyházi belmissziói munka intézményes megalapozására. Ez azért is tűnt sürgetőnek, mivel a tervszerűtlen és egyre szaporodó belmissziói megmozdulások többsége

¹⁵³ Az „evangéliumi” jelzőt az ébredési/belmissziói mozgalmak egyházi megújulási törekvéseik hangsúlyozására magukra, illetve saját tevékenységükre használták.

¹⁵⁴ Tagjai: elnök: Balogh Elemér, előadó: Sörös Béla, tagok: Szilassy Béla, Réz László, Győry Elemér, Dancsházy Sándor. Péter Mihály é. n. 8.

¹⁵⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1923/20. 77–78., 1923/21. 82–83.

¹⁵⁶ Péter Mihály 1927. 6.

¹⁵⁷ *Református Egyház és Iskola*, 1925/49. 6.

¹⁵⁸ Péter Mihály 1927. 7.

nem állt egyházi felügyelet alatt, így ezeket az egyház csak magántevékenységeknek tekintette.¹⁵⁹ Ebből kifolyólag az Egyetemes Konvent 1928 májusában a Rozsnyón tartott rendkívüli ülésén Bertók Béla javaslatára határozatban mondta ki, hogy *„elérkezettnek látja az időt arra, hogy az Egyházi Törvények VIII.-ik törvénycikkében körvonalazott egyházi hitépítő és szeretet munkát intézményesen megalapozza. E cél előmozdítására minden alkalmat megragad, amely akár megfelelő helyiségek szerzését, akár megalapozott munkakör és erre a munkára alkalmas egyén vagy egyének hivatalos beállítását lehetővé teszi.”*¹⁶⁰

A konvent azonban sem megfelelő súllyal, sem kellő anyagi háttérrel nem rendelkezett az általa kitűzött belmissziói célok megvalósításához. Az 1932-es konventi gyűlésen felolvasott jelentésében Sörös Béla meglehetősen kritikusan fogalmazott az egyház, ezen belül a konvent belmissziói tevékenységéről: *„Eddig a belmissziói nálunk a legkevésbé volt a hivatalos körök munkája. Teljes tisztelet a kárpátaljai egyházkerületnek, amely ebben elismerésre méltó kivételt alkotott. Szlovenszkon egyes lekipásztörök belső lelki kényszerűségéből hajtott ki, mint a bennük élő evangéliom tavaszi virága. Ezek szabad tömörülése hívta elő az elmúlt évek nagyszámú konferenciáját, amelyekre nézve az egyetemes Konventnek csak annyi közvetett befolyása volt, hogy azok kezdeményezését, vezetését és széleskörűvé tételét az Úr akaratából éppen belmissziói előadója végezte.”*¹⁶¹

A harmincas évek elejére már mindhárom kerület felállította a maga missziói bizottságát, egyúttal munkába állította missziói lelkészét is.¹⁶² Hasonló folyamatok zajlottak le egyházmegyei szinten is. Ezzel az belmisszió szervezéséhez és irányításához szükséges szervek az egyházigazgatás alsóbb szintjein is kiépültek. Ez azonban nem várt negatív következményekkel is járt. Mivel a VIII. t. c. az egyház hivatalos belmissziói tevékenységének csupán a kereteit adta meg (a tervezett részletes végrehajtási útmutató ugyanis ismereteink szerint soha nem készült el hozzá), így kerületenként, megyénként, vagy akár gyülekezetenként is a helyi elképzelések és sajátosságok tükröződtek a megvalósításukban. Mindez pedig nem egyszer összeütközésekhez vezetett a különböző egyházi szervek között.¹⁶³

3.4. Belmissziói irányzatok

A húszas évek végére a belmisszióval szembeni kritikus hangok fokozatosan elcsendesedtek. Az egyház tagjai közül többen is felismerték, hogy a szekularizálódó társadalmi közegben élő, az állam bizalmát és támogatását nélkülöző, az anyaországtól elszigetelten, nemzeti és vallási kisebbségben élő magyar reformátusok megmaradásának a záloga a belső hitélet megerősítése, ennek pedig legfontosabb eszköze a belmisszió. *„Ez ma már olyan parancsoló szükséglet, – fejti ki Tornallyay Zoltán,¹⁶⁴ a tiszáninneri egyházkerület*

¹⁵⁹ Péter Mihály 1929b. 69.

¹⁶⁰ Patay Károly 1929. 5.

¹⁶¹ *Református Egyház és Iskola*, 1933/15. 2.

¹⁶² Csomár Zoltán 1940. 205.

¹⁶³ A komáromi egyházmegye lelkészi kara már megalkotását követően élesen támadta a VIII. törvénycikkelyt, ugyanis szerintük az nem egy egyházon belüli széleskörű konszenzusnak az eredményeként született meg. Az 1923. augusztus 23-án tartott komáromi lelkészértekezleten *„az a felfogás alakult ki, hogy az egyházmegye szövege ellen a VIII. törvénycikk ellen, mint amely – minden demokratikus felfogás és szokás ellenére – nem bocsátatott az egyházmegyék előzetes véleményezésére.”* *Református Egyház és Iskola*, 1923/34. 139.

¹⁶⁴ Tornallyay Zoltán (1882–1946) földbirtokos, építészmérnök, református egyházkerületi főgondnok. Iskoláit Tornalján, Sajógömörben és Losoncon végezte. Építészmérnöki diplomát a budapesti Műegyetemen szerez 1905-ben, majd ugyanitt négy évig tanársegéd. Ezt követően Takáts Lászlóval közösen tervezői irodát nyit a

főgondnoka 1929-ben – *amely elől nincs kitérés. Szomjazza már ezt a nép és követeli vezetőitől. Sokkal hamarabb beigazolódtott a belmisszió szükségszerűsége, mintsem hittük és most már csak cselekedni kell. A lelkek készen várják az ételt és italt. Egyesek még próbálják fülüket bedugni és szemeiket befogni, de ez már nem használ semmit. Az idő kereke nem fog megállani a kedvökért, hanem halad tovább hivatása betöltéséig.*”¹⁶⁵

A belmisszió hívei ugyan lassan felülkerekedtek annak ellenzői felett, azonban az ellentét a már a kezdetektől meglévő két belmissziói irányzat, az „evangéliumi” és az „egyházias-hitvallásos” között továbbra is fennállt, sőt a kegyességet hirdető irányzatok (kiskoszmályi mozgalom, Keleti Baráti Kör) harmincas évekbeli térnyerésével egyre jobban kiélőzött. Az „egyházias” felfogást képviselők csoportjának vezéralakja az E. T. VIII. törvénycikkének a megfogalmazója, az Egyetemes Konvent két világháború közötti belmissziói előadója, Sörös Béla losonci lelkész volt. Az egyház által követett belmissziói irányvonal is leginkább Sörös missziói felfogását tükrözte, melyet ő maga így jellemez: „Egy elejétől végig következetes egyházpolitikai és egy mély meggyőződésből fakadó és 37 évi közvetlen tapasztalaton épült belmissziói felfogás adja elénk annak az iránynak megjelölését, amely a mi viszonyainknak megfelelően eredményesnek ígérkezik. A református egyház belmissziói munkája csak egyházi, helyesebben gyülekezeti belmissziói munka lehet.”¹⁶⁶ Gyülekezeti és hitvallásos.¹⁶⁷

Ezzel szemben állt az „evangéliumi” irány. Emblematikus alakja a harmincas években a dunáninneni egyházkerületben kibontakozó pietista jellegű kiskoszmályi mozgalom vezetője, Nehézy Károly¹⁶⁸ volt, de ezt az irányzatot erősítette a harmincas évek közepén a kárpátaljai kegyes lelkészeket tömörítő Keleti Baráti Kör is.

A két irányzat közötti teológiai ellentétek nem voltak áthidalhatatlanok, mivel az „evangéliumi” irány is meglehetősen hitvallásos jellegű volt, így a problémát főként a pietista lelkiséghez, illetve az evangelizáció módszeréhez való eltérő viszonyulásukban kereshetjük.

A szembenállást végül a harmincas évek második felének nemzeti konjunktúrájában fogant Református Összefogás mozgalma számolta fel. Az 1937 júniusában tartott losonci országos Összefogás-diákkonferencián a magasabb nemzeti és egyházi célok érdekében megtörtént a baráti kézfogás a két irányzat vezetője között: „Úgy a belmisszió, mint a külmisszió elveit és módszereit megbeszélték [...] és teljes megegyezésre jutottak. Ezen megegyezést megpecsételő Sörös Béla és Nehézy Károly a konferencia színe előtt ünnepélyesen kezet fogtak. A megállapodást pontokba szedve írásba is foglalták. A

---

fővárosban, és 1914-ig itt dolgozik. 1914–18 között katonai szolgálatot teljesít, majd a háború végével visszaköltözik Tormajára, ahol élete végéig aktív közéleti szerepet játszik. 1922–29 között a Gömöri Református Egyházmegye gondnoka, 1929–39 között pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka. Életére bővebben lásd Galo Vilmos 2004.

¹⁶⁵ Magda Sándor 1930. 53.

¹⁶⁶ Soós Károly 1935. 89. A komáromi egyházmegye lelkészi kara már megalkotását követően élesen támadta a VIII. törvénycikkelyt, ugyanis szerintük az nem egy egyházon belüli széleskörű konszenzusnak az eredményeként született meg. Az 1923. augusztus 23-án tartott komáromi lelkészértekezleten „az a felfogás alakult ki, hogy az egyházmegye szólaljon fel a VIII. törvénycikk ellen, mint amely – minden demokratikus felfogás és szokás ellenére – nem bocsátatott az egyházmegyék előzetes véleményezésére.” Református Egyház és Iskola, 1923/34. 139. Ez az eset már előrevetítette a komáromi egyházmegyének és a konventnek a belmisszió értelmezésével kapcsolatos későbbi összeütközéseit.

¹⁶⁷ Dusza János 1932a. 54–57.

¹⁶⁸ Életére lásd Szűcs Ferenc 2012.

konferencia örömmel vette tudomásul a nagyfontosságú eseményt.” – írja ez egyház hivatalos lapjának korabeli tudósítója.¹⁶⁹

Egyes kortársak szerint e kézfogásnak elsősorban „*nemzetiséget átfogó jelentősége*” volt, míg mások szerint az „*evangéliumi mozgalom elszektásodását volt hivatott megakadályozni, és a hivatalos egyházba való befogadását jelentette.*”¹⁷⁰ A két megközelítés azonban nem zárja ki, sokkal inkább kiegészíti egymást. Az esemény értékelésénél azonban fontos figyelembe vennünk, hogy az a '30-as évek második felében, az ún. nemzeti összezárkózás időszakában következett be, amikor a csehszlovákiai magyar közösségen belül a nemzeti célok egyre inkább felülírtak minden más törekvést.¹⁷¹ Véleményünk szerint e kézfogását is elsősorban e folyamat kontextusában kell értelmeznünk.

3.5. A belmisszió gyakorlati megvalósítása

A két világháború között a három református egyházkerület között szorosabb kapcsolat nem alakult ki. Az egységes irányítás hiánya kihatott a belmisszió fejlődésére is. A kárpátaljai és a szlovákiai belmisszió több tekintetben eltért egymástól, ebből kifolyólag a két országrészben folyó munkát külön tárgyaljuk.

A szlovák országrészben a belmisszió első komolyabb eredményei a diák- és ifjúsági misszió terén mutatkoztak. Ez összefüggött a losonci lelkészképző 1925-ös a megnyitásával. „*A losonci teológiai szeminárium létesítése olyan ifjúsági központot teremtett államunk területén, amelyben – mint olvasztókemencében – minden irányzat jelentkezett, de valamennyi megfelelő kritikai elbírálásban is részesítettet s egyben azok az építő erők és módszerek, amelyek a mi viszonyaink között igénybe vehetők, felhasználtattak egy egységes munkásság kifejlesztésére s egységes szempontok érvényesítésére.*”¹⁷² – írja 1928-ban Sörös Béla, a teológiai szeminárium igazgatója, az innen indult ifjúsági munka irányítója. E munka irányvonala – nem meglepő módon – megegyezett az egyház hivatalos belmissziói törekvéseivel: „*Erősen domborodott ki ez új irányzatban a történelmi magyar kálvinizmus szelleme, a modern evangelizáció bibliai építő ereje és az egész világra kiterjedt szervezetek kipróbált propagandája.*”¹⁷³

Nemcsak az ifjúsági munkának, de az egész szlovákiai belmisszióknak nagy lendületet adott a gömöri Hanván 1926-ban megrendezett első országos diákkonferencia: „*A belmissziói munka lendületes megindulása szempontjából mint történelmi tény megállapítjuk, hogy az országos vonatkozású, átfogó és céltudatos lelki munkák a hanvai első diákkonferenciával vették kezdetüket. A hanvai találkozón megjelent ifjak kevés kivétellel mindannyian az intézményes egyházi belmissziói munkának a propagálói lettek.*”¹⁷⁴ Ettől kezdve a hitmélítő ifjúsági konferenciák a korszakban mindvégig fontos részét képezték az egyház belmissziói munkájának.

Az ifjúsági és diákmunka azonban nem korlátozódott csupán a konferenciákra. A losonci teológusok körzetekre osztották az ország reformátusok lakta területeit, és „*kiszállásokat*” végeztek a vidéki gyülekezetekbe, ahol evangelizáltak és szervezték az

¹⁶⁹ *Református Egyház és Iskola*, 1937/30. 3.

¹⁷⁰ Kosár Károly 1994. 23.

¹⁷¹ A két világháború közötti csehszlovákiai magyar politikai életre lásd Angyal Béla 2002.

¹⁷² Péter Mihály 1929b. 74.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Csomár Zoltán 1940. 202.

ifjúságot. A falusi fiatalokkal és a főiskolai hallgatókkal kezdetben levélben tartották a kapcsolatot, majd Narancsik Imre, Varga Imre és Tárnok Gyula szerkesztésében *Egymás terhét hordozzátok* címmel nyomatos¹⁷⁵ lapot szerkesztettek. 1929-től már nyomtatásban jelent meg lapjuk, a *Baráti Szó*, „A csehszlovákiai református magyar diákság politikamentes, egyházi és társadalmi irányú, havonként megjelenő folyóirata”.¹⁷⁶ 1930-ban a konvent hivatalosan is megbízta Varga Imre és Narancsik Imre segédlelkészeket a közép- és főiskolás református fiatalok intézményes lelki gondozásával.¹⁷⁷

A losonci teológiáról ígéretesen indult egységes „egyházias” ifjúsági munka azonban váratlanul elakadt. Ennek oka – jelenlegi ismereteink szerint – az egyház vezetői és a baloldali eszmék felé orientálódó református diákság között a szociális kérdésben elfoglalt eltérő álláspontokban gyökerezett. Az ellentétek az 1931-ben Léván tartott ifjúsági találkozóon törtek a felszínre, amelyen a résztvevő baloldali fiatalok nyomatékosan adtak hangot az egyházzal szembeni elégedetlenségüknek: „A lévai református diákkonferencia ifjúsága nagyon szomorú színekkel festette meg a mi egyházunk jelenének képét. A nagyon élesen kihangsúlyozott szociális követelményekkel szemben a református egyház munkatелjesítménye végtelenül silánynak látszott a mérlegen. Szinte a szemébe vágta az egyháznak saját ifjúsága, hogy előtte egészen más a Krisztusnak egyháza” – tudósított a konferenciáról Sörös, aki egyúttal a következtetéseket is levonta: „Az a megállapítást kellett tennünk, hogy a főiskolai ifjúság idegen lett hozzánk. Nem a maga egészében, hanem a szóvivő egyéneiben, harcos testületeiben.”¹⁷⁸

A konferencia eredményeként Varga és Narancsik lemondtak megbízatásukról, a *Baráti Szó* megszűnt,¹⁷⁹ országos diákkonferenciát pedig legközelebb csak 1937-ban tartottak a Református Összefogás jegyében.¹⁸⁰

A harmincas években ugyan még történtek próbálkozások az egységes „egyházias” ifjúsági munka megteremtésére (ezt volt a célja például a Pozsonyban 1933-ban megalakult a Fial Reformátusok „Bethlen Gábor” Mozgalmának, mely a konvent anyagi támogatásával rövid életű lapot is megjelentetett *Református Élet* címmel), de végül ezek sem hozták meg a várt eredményt.¹⁸¹

Központi irányítás hiányában a harmincas években főként regionális ifjúsági és diákkonferenciákat tartottak, melyek nagy népszerűségnek örvendtek. Példaként említhetjük az abaújtornai egyházmegye belmissziói bizottsága által 1931-től évente megrendezett kétnapos kassai középiskolás konferenciát, melyen a résztvevők száma rendszerint száz körül mozgott.¹⁸² A decentralizációval párhuzamosan azonban a konferenciák is „egyes kerületekben partikuláris színezetet és keretet nyertek.”¹⁸³

Az „egyházias” ifjúsági munka másik fontos eszköze a gyülekezeti keretek között szervezett ifjúsági egyesületek voltak. Ezek döntően egyéni kezdeményezések eredményeként

¹⁷⁵ nyomatos – litográfiai módszerrel sokszorosított

¹⁷⁶ Tárnok Gyula 1939. 44–45.; *Baráti Szó*, 1929/1–2. szám. 1.

¹⁷⁷ Csomár Zoltán 1940. 210.

¹⁷⁸ Dúza János 1932b. 43–44.

¹⁷⁹ Csomár Zoltán 1940. 211.

¹⁸⁰ *Összefogás*, 1937/5. 4–5.

¹⁸¹ Csomár Zoltán 1940. 211; Soós Károly 1935. 107.; a Fial Reformátusok „Bethlen Gábor” Mozgalmának programját lásd *Református Egyház és Iskola*, 1934/2. 3–5. és 1934/3. 4.

¹⁸² *Református Egyház és Iskola*, 1934/25. 3.

¹⁸³ Soós Károly 1935. 89.

jöttek létre, és nem tartoztak semmilyen országos szervezethez. Számuk – mint ahogy a leányköröké is – a korszakban mindvégig emelkedő tendenciát mutatott.

A tiszáninneni egyházkerület egyes gyülekezeteiben (abaújtornai, ungi és gömöri egyházmegyék) még a harmincas években is fennmaradt a fiúk és lányok ún. vasárnapi templomi fennmarasztása, melyet Pálóczi-Czinke püspök a reformáció óta meglévő „*patinás magyar belmisszió*nak” tekintett, és „*korszéri*” formában felújításra érdemesnek tartott.¹⁸⁴

Az ifjúsági egyesületek és körök hitmélítő szerepe azonban sok esetben vitatható volt. Döntően színdarabokat adtak elő, és elsősorban a református ifjúság kulturált szórakozását szolgálták, míg például rendszeres bibliaolvasással csak néhányban foglalkoztak.¹⁸⁵

Az ifjúsági fiúmunka mellett komoly eredményei mutatkoztak a lányok közti misszióknak is. A leánykonferenciák általában a fiúkénál nagyobb számú résztvevőt vonzottak. Az 1926-ban Komáromban megszervezett első országos leánykonferenciának közel 600 résztvevője volt.¹⁸⁶ A református lányok körében is felmerült az igény egy összekötő sajtótermék megjelentetésére. Ezt a szerepet 1931–1934 között Tárnok Gyuláné szerkesztésében a *Református Leány* című folyóirat töltötte be.¹⁸⁷ 1927-ben Léván, a második országos leánykonferenciával egy időben, de attól teljesen függetlenül Szilassy Béláné kezdeményezésére és vezetésével megalakult a Protestáns Egyházak Leányköri Vezetőinek Országos Szövetsége, mely a következő évben Losoncon képzést szervezett evangélikus és református leányköri vezetők részére. Feltehetően erre a felekezeti jellegű kezdeményezésre való reakcióként hozták létre az 1928-as negyedi országos konferencián azt a bizottságot, mely a lányköri munkának a VIII. t. c. szellemében, tehát tisztán kálvinista és gyülekezeti alapon való továbbfejlesztését tűzte ki céljául, és melynek elnöke Sörös Béla lett.¹⁸⁸

A gyermekek körében végzett belmisszió talán legfontosabb eszköze a korszakban a vasárnapi iskola volt. Azzal, hogy a hatóságok igyekeztek akadályokat gördíteni az állami iskolákban a (magyar) hitoktatás elé,¹⁸⁹ a vasárnapi iskola egyre inkább felértékelődött. Elfogadásának és terjedésének nagy lendületet adott id. Victor Jánosnak, a Vasárnapi Iskolai Világszövetség titkárnak 1933–1936 közötti csehszlovákiai látogatásai, aki mindhárom egyházkerületben tartott képzéseket vasárnapi iskolai vezetők számára.¹⁹⁰

A belmissziói konferenciák közül már a húszas évek első felében terjedni kezdtek a lelkész- és presbiteri értekezletek. Az előbbi megfelelő fórumot teremtett egy-egy egyházmegye lelkészei közötti kapcsolattartásra, ill. a belmisszió és az egyházépítés egyéb területein szerzett tapasztalatok cseréjére. Ugyanezt a szerepet töltötték be regionális szinten a

¹⁸⁴ A fennmarasztás valószínűleg a katekizációból ered, vagy éppen katekizációt jelentett, ami a reformációig követhető vissza. Eredetileg az egész gyülekezet részt vett rajta, a 18. századtól lett az ifjúság alkalma, de egyúttal épp akkor kezdte kiszorítani a pietizmus egyik hozadéka, a konfirmáció. Gömör, Borsod és Abaúj több gyülekezetében még gyakorolták a '30-as években, majd fokozatosan elsorvadt. Illyés Endre 1936. 49. Pálóczi-Czinke megközelítésével ellentétben semmi köze nem volt a belmisszióhoz.

¹⁸⁵ Kőmives Sándor/a 1939. 66. p.

¹⁸⁶ Csomár Zoltán 1940. 202.

¹⁸⁷ A lap gazdasági okok miatt 1934-ben megszűnt. Tárnok Gyula 1939. 45.

¹⁸⁸ Péter Mihály 1929b. 76.

¹⁸⁹ A vallásoktatásra (kötelező tantárgyként) csak azokban az intézményekben volt lehetőség, ahol erre több mint húsz tanuló jelentkezett. Az állami szlovák nyelvű iskolákban pedig gyakran nem engedélyezték a hittanórák magyar nyelven való megtartását. Csomár Zoltán 1940. 132–133.

¹⁹⁰ Peyrer-Müller, Fritz 1994. 336.; Szőke István 1934. 26., Czeglédy Pál 1937a. 27.

ún. lelkési baráti körök.¹⁹¹ A presbiteri konferenciáknak Sörös Béla azért tulajdonított nagy jelentőséget, mivel ezekből kiindulva vélte megvalósíthatónak a férfi gyülekezeti tagok egyesületekbe (Kálvin Szövetségek) való tömörítését.¹⁹² Ez ugyan a korszakban nem valósult meg, a presbiteri konferenciák pozitív hatását azonban kevesen kérdőjelezték meg. Csomár szerint „azok az egyház első emberei számára olyan tapasztalatokat adtak, melyek érzékeltették az egyházi adminisztráció szükségessége mellett a lelki munka megbecsülését is.”¹⁹³

A felnőttek közötti belmisszió legelterjedtebb formája a vallásos estélyek tartása volt. A harmincas években szinte már nem is volt gyülekezet, melyben ne lettek volna ilyenek. Ezek nyitott rendezvények voltak minden érdeklődő számára, melyeken gyakran azok a reformátusok is részt vettek, akik már eltávolodtak az egyháztól. Rendszerint a templomban tartották, és gyakran toborzólul szolgált a bibliakörök számára. A vallásos estélyeket kultúrprogramokkal, főként vallásos színdarabok előadásával próbálták a szélesebb rétegek számára is vonzóvá tenni.¹⁹⁴ Sörös megítélése szerint azonban ezek az alkalmak lelki téren a résztvevőkben ritkán hagytak maradandó nyomot.¹⁹⁵

A korszakban folyamatosan növekedett az énekkarok (férfi, női, vegyes) száma, mint ahogy egyre több helyen alakultak bibliakörök is. A számos belmissziói lelkész által fontosnak tartott házi istentiszteletek száma azonban mindvégig alacsony maradt.¹⁹⁶

Az egyházi szociális munka (diakónia) terén a „hivatalos” belmisszió felemás eredményeket tudott felmutatni. Az árvagondozás terén fontos szerepe jutott a beretkei árvaháznak, mely 1929-től fogadta be az árva és félárva református gyermekeket az ország egész területéről, de kapacitása korlátozott volt (30–35 fő).¹⁹⁷ Az egyház – lehetőségeihez mérten – anyagilag támogatta a Béthel Egylet által fenntartott árvaházakat is (Kiskoszmály, Léva, Komárom). Az országos hatáskörű pozsonyi diákinternátus és diákmenza szociális téren ugyancsak fontos szerepet játszott, amennyiben olcsó szállásolási és étkezési lehetőséget nyújtott a fővárosban tanuló szegényebb református diákoknak.¹⁹⁸ Ezek mellett a harmincas években több egyházközségben is találunk nagyrészt gyülekezeti fenntartású szociálislétesítményeket: Magyarorskon,¹⁹⁹ Komáromban,²⁰⁰ Jókán²⁰¹ és Nagykálnán szegényházat,²⁰² Rimaszombatban és Csallóközaranyoson pedig „kis diákmenzát”.²⁰³

¹⁹¹ Kőnives Sándor 1938. 68–74.

¹⁹² Patay Károly 1929. 82.

¹⁹³ Csomár Zoltán 1940. 205.

¹⁹⁴ Peyer-Müller, Fritz 1994. 340.; Tárnok Gyula 1939. 50.

¹⁹⁵ Czegléd Pál 1938. 23

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Történetére bővebben lásd A Beretkei Református Árvaház c. fejezetet.

¹⁹⁸ Az intézményről bővebben lásd Salamon [Xavér Ferenc] 1937. 61–65. és Tömösközi Ferenc 2015. 144–147.

¹⁹⁹ A magyarsóki szegényház épületét 1899-ben emelte a helyi református egyházközség, és minden bizonnyal még ebben az évben meg is nyílt. Működéséről, megszűnésének idejéről nem rendelkezünk adatokkal. Az 1940-es komáromi egyházmegyei jegyzőkönyv említi, tehát ekkor még működött. Körmendy Sándor 1899. 25.; Soós Károly é. n.a 31.

²⁰⁰ Történetére lásd a Komáromi református szegényház története 1918–1945 között c. fejezetet.

²⁰¹ A jókai szegényházzal először 1938-as egyházmegyei jegyzőkönyv tudósít. Az 1940-es évek elején több jegyzőkönyv is említi, de fennállásának a tényén kívül más adattal nem rendelkezünk róla. Csekes Béla é. n.a 43.

²⁰² A nagykálnai gyülekezet 1937-ben vásárolt épületet szegényház felállítására. Alapszabályzatát 1937. szeptember 16-án fogadta el az egyházmegye, és bizonyára ez évben meg is kezdte működését. 1939-ben egy hétszemélyes családnak adott otthont. További sorsáról semmit nem tudunk. A második világháború végével valószínűleg megszűnt. Agyagási Sándor 1937. 10., 57.; Pap József 1939. 45.

A gyülekezeti diakóniai munka hiányára gyakorta találunk utalást a belmissziói jelentésekben: „*A szegénygondozás terén a szaporodó leánykörök, nőegyletek mind sűrűbben igyekeznek végezni a diakóniát, ugyanígy a beteggondozást, kórházi látogatások ügyét is, ámbar e tekintetben is csak a kezdet kezdetén állunk.*”²⁰⁴ – írja 1934-ben éves jelentésében Lengyel József, a tiszáninneri egyházkerület missziói előadója, de megállapítása nagyrészt érvényes volt a másik szlovákiai kerületre is. A kivételt e téren a komáromi egyházközség jelentette, mely már 1930-ban 24 tagú diakonátust állított fel a gyülekezeti szociális munka intézményes ellátására.²⁰⁵ Némi előrelépés figyelhető meg e téren a harmincas évek második felében. A beteg- és a szegénygondozás egyre több városban (Rozsnyó, Rimaszomba, Kassa) kezdett intézményes formát öltetni.²⁰⁶ Rimaszombatban például Perecz Samu, a „szegények gondnoka” vezetésével Szeretet Egylet alakult.²⁰⁷

Az iratmisszió a belmisszió számára ugyancsak fontos terület volt. Sok ezer biblia és imádságoskönyv, mintegy negyvenezer magyar zoltároskönyv, valamint számos hitépítő kiadvány fogyott el az országban a két világháború között. Szlovákia területén intézményes református iratterjesztés nem folyt, így csak néhány lelkészi hivatalban, főként a nagyobb városokban lehetett vallásos kiadványokat vásárolni.²⁰⁸ A fiatalság számára több rövid életű hitépítő, belmissziói lap is megjelent (*Baráti Szó, Református Élet, Református Ifjú, Református Leány*), míg a felnőtteket a nagy népszerűségnek örvendő Szeretet és a Béthel Egyesület által megjelentetett külmissziói irányultságú Hajnal²⁰⁹ igyekezett megszólítani.²¹⁰

A konvent a belmissziói munka segítése és egységesítése érdekében már 1933-ban elhatározta egy módszertani „Belmissziói útmutató” kiadását, ez azonban nem valósult meg. Egy ilyen jellegű kiadvány hiányát érzékelve a tiszáninneri egyházkerület 1934-től a magyarországi belmissziói vezérkönyvet évente utánnyomással megjelentette, és – használatát kötelezővé téve – kedvezményes áron eljuttatta a kerület gyülekezeteihez. A konvent, látva az e nyomán jelentkező pozitív eredményeket, 1937-ben elrendelte a kiadvány használatát mindhárom egyházkerületben.²¹¹

---

²⁰³ Kőmives Sándor 1939. 67.; Csekes Béla é. n.a 43.

²⁰⁴ Szőke István 1934. 77.

²⁰⁵ Fazekas Zsuzsanna 2014. 152.

²⁰⁶ Szőke István 1936. 83.

²⁰⁷ Uo. 84.

²⁰⁸ Csomár Zoltán 1940. 176, 207.

²⁰⁹ A Hajnal külmissziói havilap, 1931–1938 között jelent meg Kisújfalun. Nem azonos a Magyarországon ugyanezen a néven 1906–1950 között megjelent külmissziói folyóirattal, bár tartalmukat nézve jelentős az átfedés. Disszertációmban, ha külön nem jelzem, e megnevezés alatt a Csehszlovákiában kiadott folyóiratot értem. A lapról bővebben lásd az Ébredési mozgalmak (1918–1945) c. fejezetet.

²¹⁰ A két világháború közötti Csehszlovákiában megjelent református lapokról lásd Nagy Zoltán: A csehszlovákiai magyar református egyház sajtótermékeinek ismertetése 1918–1938. Budapest, 1988. Kézirat. MREZsL, 91. fond, 7. d.

²¹¹ Csomár Zoltán 1940. 206.; Szőke István 1934. 81, 92.

3.6. Belmisszió Kárpátalján

A belmisszió a kárpátaljai egyházkerületben vert gyökeret a legkorábban és bontakozott ki a legszélesebb körben. Ennek okait főként az objektív körülményekben kereshetjük. Az ország legelmaradottabb területén létrejött kerület 1929-ig nem jutott állami szubvencióhoz,²¹² választott püspökét 1931-ig nem ismerte el az állam, és sokáig a két szlovákiai egyházkerület sem tekintette a konventben egyenjogú partnernek. Fritz-Peyer Müller szerint így *„nem meglepő, hogy a kárpát-ukrajnai reformátusok körében rezignáció lett úrrá. A kerület, amely csak magára és hívei hűségére számíthatott, egész szívvel a belmisszió szervezésének szentelte magát.”*²¹³ A belmissziói munka legfőbb támogatója a kerületben maga a püspök, Bertók Béla volt, aki úgy látta, hogy az egyházi élet megújulásához *„három dolog kell: misszió, misszió, misszió.”*²¹⁴

Kárpátalján az önálló egyházkerület megalapítását követően azonnal felállították a kerületi missziói bizottságot is.²¹⁵ Ez Bertók javaslatára kidolgozott egy tervezetet a belmissziói munka szervezésére és irányítására,²¹⁶ mely a püspök számára azért is volt sürgetően fontos, mivel a kárpátaljai gyülekezetekben a belmisszióknak egy, a magyarországi Bethániához hasonlítható, működését egyesületi keretek között elképzelő, felekezeti, pietista irányvonala kezdett kibontakozni.²¹⁷

1925 decemberében a három kerület közül elsőként a kárpátaljaiban szerveztek kerületi missziói lelkészséget, lelkésznek pedig Bertók javaslatára Bácsy Gyula feketepataki lelkészt választották meg, aki úgy vélte, hogy *„a kárpátaljai egyházkerület, amikor a hivatalos belmissziói munka szervezésével minden más egyházkerületet megelőzött, Isten útján haladt.”*²¹⁸

Bácsy belmisszió-koncepciójában fontos szerepet tulajdonított a hitmélyítő konferenciáknak, mivel szerinte *„ezekből [...] születik meg az eljövendő egyház.”*²¹⁹ Már 1927-ben három nagy és hat kisebb konferenciát, valamint 33 missziói összejövetelt tartottak a kerületben. Ezek közül kiemelkedett a nagyszőlősi leánykonferencia, melyen több mint háromszázan vettek részt, s melyet egyes résztvevők egyenesen az egyház pünkösdjének nevezték.²²⁰ A konferenciák a későbbiekben is a belmisszió legfontosabb eszközei közé tartoztak a kerületben. Emellett ígéretesen indult a vasárnapi iskolai és a lánykörü munka is, és egyes gyülekezetekben már ekkor *„határozott ébredésszerű jelenségek”* mutatkoztak.²²¹

Bácsynak kezdetben meg kellett küzdenie számos lelkész ellenállásával, és erélyesen tiltakoznia az ellen, hogy munkáját *„a nem jó hírű pietistáskodással”* bélyegezzék meg.²²² A nehézségek ellenére munkájának az eredménye viszonylag gyorsan megmutatkozott, hisz míg

---

²¹² Peyer-Müller, Fritz 1994. 274.

²¹³ Uo. 207.

²¹⁴ Uo. 337.

²¹⁵ A missziói bizottság elnöksége: Bihary Lajos, Peleskey Sándor, Tornyai János, Dancsházy Sándor, Szabó Béla és hivatalból az esperesek Fritz Peyer-Müller 1994. 128–129.

²¹⁶ Peyer-Müller, Fritz 1994. 182

²¹⁷ Erre bővebben lásd az *Ébredési mozgalmak* c. alfejezetet.

²¹⁸ Peyer-Müller, Fritz 1994. 208.

²¹⁹ Uo. 208.

²²⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1927/46. 6–8., Peyer-Müller, Fritz 1994. 208.

²²¹ TtREL I. 22. a. 3. d. 1926/140. Bácsy Gyula: Jeletés Bácsy Gyula egyh. ker. belmissziói lelkész munkájáról és a belmissziói munka állásáról. 32.

²²² Uo. 34.

1926-ban 25 egyházközségben, addig 1927-ban 34-ben, míg – ahogy ő maga belmissziói jelentésében tudósít – „1928-ban már alig van egyház a Kárpátalján, amelyben valamilyen formában meg ne indult volna a templomon kívüli missziós munka.”²²³

Bácsy 1928-ban mondott le a kerületi missziói lelkészségről. Utóda Szabó Béla²²⁴ huszti lelkész lett.²²⁵

Szabó missziói tervezetének gyakorlati részében a belmissziói csaknem teljes fegyvertára megtalálható volt: vásárnapi iskolák, ifjúsági egyletek, leány- és asszonykörök szervezése, vallásos estélyek, missziói napok, belmissziói előkészítő kurzusok, tanfolyamok tartása, a diakóniai munka fellendítése (szeretetintézmények felállítása), iratmisszió.²²⁶

A tervezet mindvégig hangsúlyozza, hogy a munkának – Sörös Béla és Bertók püspök elképzelésével összhangban – szigorúan gyülekezeti keretek között kell folynia, a lelkész és az egyházi szervek (presbitérium, egyházmegye, egyházkerület) felügyelete és ellenőrzése alatt kell maradnia. A belmisszió kiterjesztésére minden egyházmegyében missziói lelkész munkába állítását javasolta a kerületnek.²²⁷ Ennek eredményeként 1929-ban a máramaros-ugocsai, míg 1930-ban a beregi egyházmegye is missziói lelkészt nevezett ki.²²⁸ Bertók, látva a kerületi missziói lelkész egyre terebélyesedő feladatait, 1930-ban Varga Imre személyében kerületi missziói segédlelkészt állított munkába. A kerület rossz anyagi helyzete miatt azonban csak fél évig tudták alkalmazni Vargát, akinek távozásával a missziói segédlelkészi munkakör is megszűnt.²²⁹

A kárpátaljai belmisszió, még ha alapvonásaiban több hasonlóságot is mutatott a két szlovákiai egyházkerülettel, kibontakozása gyorsabb, intenzívebb és sokrétebb volt. Fő hordozói itt is a gyülekezeti körök és egyesületek voltak,²³⁰ viszont arányait tekintve ezekből a három egyházkerület közül a kárpátaljaiban jött létre a legtöbb.

---

²²³ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/187. Bácsy Gyula: Jelentés a kárpátaljai ref. egyházkerület missziói lelkészének munkájáról és az egyházépítő munka állásáról az 1928. évben. 3.

²²⁴ Szabó Béla (Tekeháza, 1897 – Budapest, 199?) református lelkész. Segédlelkész Kabán (1919–1921), majd lelkész Huszton (1925–1939), Pozsonyban (1939–1947) és Debrecenben. 1928–1939 között a kárpátaljai egyházkerület missziói lelkésze.

²²⁵ Peyer-Müller, Fritz 1994. 211.

²²⁶ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/143. Szabó Béla: Missziói Tervezet a Kárpátaljai Református Egyházkerület számára. 1–4.

²²⁷ Uo. 7.

²²⁸ Peyer-Müller, Fritz 1994. 216.; *Református Egyház és Iskola*, 1930/52. 2.

²²⁹ Peyer-Müller, Fritz 1994. 217.

²³⁰ Uo. 334.

Egyházkerület	Gyülekezetek száma	Énekkar	Vasárnapi iskola	Ifjúsági egyesület	Leánykör
Dunáninneni	130 (100%)	72 (55%)	57 (44%)	25 (19%)	41 (31%)
Tiszaninneni	266 (100%)	121 (45%)	56 (21%)	57 (21%)	65 (23%)
Kárpátaljai	96 (100%)	70 (73%)	46 (48%)	32 (33%)	48 (50%)
Összesen	492 (100%)	261 (53%)	159 (32%)	114 (23%)	154 (31%)

5. táblázat

A csehszlovákiai református egyházkerületekben működő énekkarok, vasárnapi iskolák, ifjúsági egyesületek és leánykörök száma 1937-ben.²³¹ Zárójelben az adott egyházkerület gyülekezeteinek számához viszonyított arányuk

A kárpátaljai egyházkerület a belmisszió számos területén a másik két egyházkerület előtt járt. Az egyik legfontosabb ilyen terület az iratmisszió volt.

Bertók Béla 1923 márciusában, még püspökké választása előtt hitmélyítő-hitbuzgalmi lapot indított Szeretet címmel, mely rendszeresen tudósított a belmissziói alkalmakról. A Munkácson kéthetente megjelenő lap főszerkesztését maga a későbbi püspök végezte. Az igényes szerzői gárdát²³² felvonultató lap mintegy 6000-es példányszámával a legolvasottabb református sajtótermék volt a korszakban. Bertók emellett 1925–1937 között minden évben megjelentette az ugyancsak nagy népszerűségnek örvendő Szeretet Naptárat, míg Szeretet Kiskönyvtár címmel könyvsorozatot szerkesztett.²³³

A református sajtótermékek és más egyházi kiadványok nyomtatására a püspök 1923-ban Munkácson nyomdát alapított (Kálvin Nyomda). Úgy vélte, hogy ezt követően majd itt nyomtatják az egyház kiadványait (újságok, naptárak, jegyzőkönyvek stb.), ami egyben biztosítani fogja a nyomda fennmaradását is.²³⁴ Ez azonban nem valósult meg. Bár a konvent 1924-ben határozatilag mondta ki, hogy minden hivatalos kiadvány a Kálvin Nyomdában készíthető, ezt sem a megyék, sem a kerületek, de még maga a konvent sem tartotta be. Ennek köszönhetően a nyomda a korszakban mindvégig komoly anyagi problémákkal küszködött, és így nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket.²³⁵

A három egyházkerület közül – ugyancsak Bertóknak köszönhetően – a korszakban egyedül Kárpátalján, Munkács központtal működött intézményes formában megszervezett református iratterjesztés. A püspök ugyanis a sajtómisszió fellendítésére 1929 nyarán megvásárolta a losonci Kultúra Kiadót, egyúttal megalapította a Református Kárpátaljai Kerület Irodalom- és Sajtóterjesztési Egyesületét. Az egyesület célja vallásos irodalmi termékek kiadása és minél hatékonyabb terjesztése volt.²³⁶ Magyarországról és Erdélyből beszerezte mindazokat az újabb vallásos és hitmélyítő kiadványokat, melyeket „a *hírhedt cseh cenzúra*” átengedett a határon.²³⁷

²³¹ Vö. Tárnok Gyula 1939. 51.

²³² 1927-ben a lap főmunkatársai Bácsy Gyula, Isaák Imre, Péter Mihály, Sörös Béla és Szabó Béla voltak.

²³³ Csomár Zoltán 1940. 175–176.

²³⁴ Peyer-Müller, Fritz 1994. 349.

²³⁵ Csomár Zoltán 1940. 176. A nyomda részletes történetére lásd Peyer-Müller, Fritz 1994. 181, 223–227, 347–350.

²³⁶ Uo. 223.

²³⁷ Csomár Zoltán 1940. 176.

Kárpátalja élen járt a református nőszövetségi munka szervezésében is. Szabó Béla egyenesen a szebb református jövő legfontosabb letéteményesének tekintette a leány- és asszonyköröket. Kiemelt szerepet szánt nekik az özvegyek, betegek és árvák gondozása, a szeretetintézmények támogatását, valamint a gyermekek és a család református nevelése terén is.²³⁸ Az egységes kárpátaljai nőmozgalom (Református Nőszövetség) megszervezésében Nagy-Iday Ferencné játszott vezető szerepet. A Nőszövetség 1930-tól egy utazótitkárt is alkalmazott, akinek feladata a leánykörök szervezése és a hitoktatás volt.²³⁹

A kárpátaljai református belmisszió egyik jellemzője annak erős szociális jellege volt. Ez reakció volt a területen élő reformátusok rossz anyagi és szociális helyzetére, melyet a világgazdasági válság csak súlyosbított. Nem véletlen, hogy Bertók, Bácsy és Szabó a belmisszió szociális szerepének az erősítésére törekedett a mindvégig korszakban. A püspök egyenesen a szegénygondozást tekintette belmisszió legfontosabb feladatának.²⁴⁰ Az asszonykörök megszervezése az egyik fontos lépés volt az intézményes diakónia megteremtése felé. Jelentős segítséget jelenthetett volna még e téren a magyarországi diakonisszák alkalmazása, de magyar állampolgárok alkalmazását a csehszlovák állam nem engedélyezte,²⁴¹ így a '30-as évek második felében Kárpátalján mindössze 2–3 három diakonissza teljesített szolgálatot.²⁴²

Komoly előrelépést a diakónia terén a '30-as évek közepén felállított szociális intézmények hoztak. Nagyszőlősen és Munkácson 1935-ben árvaház, Nagydobronyban 1936-ban pedig öregotthon alakult. Az árvaházak irányítására és fenntartására, valamint a szociális és karitatív feladatok hatékonyabb ellátására Bertók 1935-ben életre hívta a Kárpátaljai Református Segítő Egyesületet (KRSE). Az egyesület a kerület addigi szociális munkáját vitte és fejlesztette sikeresen tovább.²⁴³

Bertók további törekvései között egy elsősorban missziói célokat szolgáló, konferenciák tartására alkalmas üdülőotthon létrehozása is szerepelt. E célra bérbe vette a Munkácshoz közeli, valamikori zánykai üdülőt, mely a gyógyforrásáról volt ismert. A püspök tervei végül eredeti formában nem váltak valóra; Zánykán nem üdülőtelep, hanem konferenciázó hely jött létre, melyen a kerület néhány egyszerű barakkot állított fel huszonnégy szobával és ötven ágygal.²⁴⁴

3.7. A belmisszió elterjedését befolyásoló tényezők

A belmisszió és a kegyesség elterjedése és meggyökerezése a szlovákiai és kárpátaljai reformátusok között több tényezőnek volt a függvénye. Figyelembe kell vennünk, hogy a Csehszlovákiához való elcsatolásuk előtt a gyülekezetek döntően három egyházkerülethez tartoztak, melyek különböző hagyományokat, nagy szellemi kisugárzású központjaik (Sárospatak, Debrecen, Pápa) különböző teológiai-belmissziói irányokat képviseltek. Ezek

---

²³⁸ Peyer-Müller, Fritz 1994. 218.

²³⁹ Uo. 220.

²⁴⁰ Uo. 332.

²⁴¹ Szeretet, 1936. július 10. 1.

²⁴² Peyer-Müller, Fritz 1994. 233–234.

²⁴³ A nagyszőlősi és a munkácsi árvaházak történetére, valamint a KRSE tevékenységére lásd a disszertáció *Református árvaházak Kárpátalján* c. fejezetét, a nagydobronyi öregotthon történetére pedig *A nagydobronyi Református Szeretetház* c. fejezetet.

²⁴⁴ Peyer-Müller, Fritz 1994. 341.

minden bizonnyal hatással voltak a kerületek gyülekezeteiben szolgáló lelkészek belmissziói magatartására is.

A kárpátaljai egyházkerület lelkészei 1918 előtt főként a debreceni és a sárospataki teológiáról kerültek ki. Feltételezhetjük, hogy belmisszió és a kegyes vallásosság Kárpátalján való gyorsabb térhódításában szerepet játszott a református ortodoxia fellegváraként számon tartott debreceni teológia szellemi hatása.

A tiszáninneni egyházkerületben döntően Sárospatak hatása érvényesült, mely a liberális teológiának és a kultúrprotestáns szemléletnek az erős meggyökeresedésével járt a kerületben. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy a három kerület közül a kegyes irányzatok a korszakban mindvégig itt rendelkeztek a legszűkebb bázissal. A kerületben szolgáló lelkészek nagy többsége minden bizonnyal azonosult Tornallyay Zoltán egy 1936-ban tett kijelentésével, mely szerint „*a tiszáninneni egyházkerület tradíciói nem egyeztethetők össze a kegyeskedéssel.*”²⁴⁵

A dunáninneni egyházkerület lelkészei csaknem kizárólag a pápai teológián végezték tanulmányaikat. Itt 1918 előtt a liberális teológiai irány dominált, de a hallgatók egy kicsiny, „*pietistának*” csúfolt társasága Pongrácz József teológiai előadó köré csoportosulva lelki életük bensőségessé tételét és a belmisszió gyakorlati megvalósítását tűzték ki célul.²⁴⁶ A két világháború között belmisszió terén a dunáninneni egyházkerület a pápai teológián uralkodó viszonyokat tükrözte. A itt végzett lelkészek többsége közömbös vagy elutasító volt a belmisszióval szemben, míg a korábban Pongráczsal közelebbi kapcsolatot ápoló lelkészek csoportja (Galambos Zoltán, Tárnok Gyula,²⁴⁷ Zsemlye Lajos,²⁴⁸ Nehézy Károly stb.) csaknem kivétel nélkül a belmisszió lelkes híveivé váltak. Közülük Nehézy Károly, a pápai „*pietisták*” egyik korábbi vezéralakja lett az elindítója és szellemi vezetője a dunáninneni egyházkerületben a 30-as években kibontakozó pietista ébredési mozgalomnak („*kiskoszmályi mozgalom*”).²⁴⁹

A belmisszió iránt nyitott, befogadó, illetve a közömbös vagy elutasító magatartást tanúsító lelkészek közötti választóvonal generációs szempontok alapján is megközelíthető. Az idősebb lelkészek világszemléletében, teológiájában döntően a 19. század liberális korszelleme tükröződött, képzésükben még nem vagy alig kapott szerepet a belmissziói munkára való felkészítés. Velük szemben azonban egyre gyarapodott annak a fiatalabb lelkészgenerációnak a tábora, melynek többsége a Sörös Béla szellemi irányítása alatt lévő losonci teológián szerezte képesítését, és már hivatásuk szerves részeként tekintett a belmisszióra. E két generációt kissé elfogultan, de találónan jellemzi Garamvölgyi Károly egyik 1938-as írása: „*A régi nemzedékben kétféle típust különböztethetünk meg: a tudós lelképásztort és az adminisztrátort. Ez utóbbihoz tartozott a nagyobbik tömeg. Bármelyik iskolából kerültek ki, fő gondjuk képezte egy jó állás elnyerése [...] és ha egyszer beülhettek az állásba éltek a »dolce far niente« életét. Összes tevékenységök adminisztrálásban merült ki és ebben művészek voltak. Soha lelkész-nemzedék úgy nem ismerte a paragrafusokat, mint ők. Kívülről tudták a megye, kerület és konvent szabályrendeleteit, de egy imádságot könyv nélkül elmondani képtelenek voltak. [...]*”

²⁴⁵ Kőmives Sándor 1937. 7.

²⁴⁶ Vö. Kránitz Zsolt 2013. 332.

²⁴⁷ Életére lásd uo. 290–296.

²⁴⁸ Életére lásd uo. 273–276.

²⁴⁹ Történetére lásd *A Kiskoszmályi mozgalom* c. alfejezetet.

A másik, komolyabb típus volt a tudós lelkipásztor. Már a theológiákon kiváltak a többi közül. Valamennyi egy tanszékről álmódott és erre komolyan készült is. A külföldi stipendiumok élvezői közülök kerültek ki. Nagy hiba volt, hogy külföldre kerülve, kritika nélkül elfogadtak mindent és visszatérve a különböző iskolák képviselői lettek. Sajnos önképzésük anyagiak híján félbemaradt és a legtöbbjük a liberális-rationális irány képviselőjévé vált. [...]

E két iránnyal ellentétben a ma lelkész-nemzedéke nem pályázik a tudós lelkipásztor elnevezésre, mert nem is igen marad ideje arra, hogy magát tudóssá képezze ki. Érti a mának sürgetését és tudatában van annak, hogy e válságot nem tudománnyal, sem paragrafusokkal, hanem lelkeséggel lehet csak gyógyítani. Igényeit lefokozta az élet, sok veszténivalója nem maradt. Nem felfelé kapaszkodik, hanem elfogadja az adottságokat és leszáll a néphez. Ellentétben a régi nemzedék politikai szereplésével, az új nemzedék a politikát kikapcsolta a programjából és a helyére inkább szociális programot tűzött. Másoldalról, mivel kifelé az érvényesülés elé akadályok merülnek, befelé fordul és intenzívebb lelkiéletet él. Úgy is kifejezhetném magam, hogy a régi nemzedék inkább konzerválja a már meglevőt, ezzel szemben az új nemzedék intenzívebb lelkiélete folytán dinamikus és terjeszkedni vágyik.”²⁵⁰

A belmisszió elterjedését befolyásoló további tényező volt az egyházkerületeknek és egyházmegyéknek a belmisszióhoz való viszonyulása.

Amint fentebb már leírtuk, a kárpátaljai egyházkerület Bertók Béla püspök, valamint a belmissziói előadók, Bácsy Gyula, majd Szabó Béla irányításával a kezdetektől az élen járt a belmisszió támogatásában.

A tiszáninneni egyházkerületben Pálóczi-Czinke István püspök a kezdetektől a belmisszió lelkes támogatója volt, ennek ellenére a kerület sokáig nem tett érdemi lépéseket ezen a téren. A fordulópontot a belmisszió egy másik elkötelezett hívének, a gömöri egyházmegye gondnokának, Tornallyay Zoltánnak a fellépése jelentette. Tornallyayt 1929-ben egyházkerületi főgondnokká választották,²⁵¹ de javaslatára már 1928-ban kerületi missziói lelkészi állást szerveztek, missziói lelkésznek pedig a Kárpátaljáról a gömöri Beretkére csábított Bácsy Gyulát nevezték ki.²⁵² Ezzel a kárpátaljai után a tiszáninneni egyházkerületben is elindult a belmisszió központi szervezése. A munka irányítását Bácsy lemondását követően 1931-ben Lengyel József abaújszinei lelkipásztor vette át.²⁵³ A belmisszió ügye a tiszáninneni egyházkerületben Péter Mihály (1929–1932), de főként Magda Sándor püspök (1934–1939) személyében fontos támogatókra talált. Magda az egyház egyik legfontosabb feladatának tartotta a belmissziói munka kiterjesztését, de Tornallyayhoz hasonlóan a kegyes (pietista) törekvésekkel mindvégig következetesen szemben állt.

A belmisszió kerületi szintű felkarolása a legkésőbb a dunáninneni egyházkerületben valósult meg. A kerület püspöke, Balogh Elemér, aki a régebbi nemzedék tudós lelkipásztor-típusát testesítette meg, a belmissziói kezdeményezések visszafogott, óvatos támogatója volt, de megnyilatkozásaiból kitűnik, hogy nem értette meg annak eredeti törekvéseit. A belmisszióban főként az ifjúság nevelésének az eszközét, ill. a szociális problémák kezelésének a lehetőségét látta; utóbbit a szövetkezeti mozgalom támogatásával vélte megvalósíthatónak.²⁵⁴ A kerület főgondnokának, Szilassy Bélának, akinek az apja Szilassy

²⁵⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1938/4. 5–6.

²⁵¹ Magda Sándor 1930. 49.

²⁵² Péter Mihály 1929a. 39.

²⁵³ Szőke István 1931. 85–86.

²⁵⁴ Vö. Gyalóky László é.n.b.

Aladár, a magyarországi belmisszió egyik kiemelkedő világi alakja volt,²⁵⁵ teológiai és belmissziói felfogásában a református egyház nemzeti hivatása dominál, ebből kifolyólag egyházi tevékenységében az Egyetemes Egyház magyar jellegének a kidomborítása és megőrzése foglalta el a korszakban mindvégig a legfontosabb helyet. Támogatta a belmissziói munkát, de annak rendszerint a magyar nemzettudatot erősítő feladatát hangsúlyozta.

3.8. Református belmisszió a visszatért felvidéki és kárpátaljai területeken (1938–1945)

Mivel a szlovenszkói és kárpátaljai református egyház területi különállását 1939-ben felszámolták, a visszatért gyülekezetek pedig újra betagozódtak a magyarországi egyházszerkezetbe, ezért a vizsgált terület 1938–1945 közötti belmisszió életének a bemutatása komoly nehézségekbe ütközik. Jelen esetben erre nem is teszünk próbálkozást, mindössze néhány olyan változást, jellegzetességet emelünk ki a visszatért gyülekezetek életéből, melyeket az anyaországi belmissziói élettel való találkozás eredményezett.

Az első bécsi döntés körüli időszak időlegesen a református belmissziói munka visszaesését hozta, mivel a gyülekezetek és a lelkészek többségének a figyelme „a nemzeti élet nagy eseményei felé fordult”.²⁵⁶ A magyar csapatok bevonulását követő eufória elmúltával azonban a hitépítő munka a legtöbb egyházban ott folytatódott, ahol 1938 előtt abbamaradt.

A csehszlovákiai és magyarországi református belmisszió a két világháború között bizonyos tekintetben eltérő fejlődést mutatott: míg az elcsatolt területeken a belmisszió fő hordozói a gyülekezetek, addig Magyarországon döntően az egyháztól többé-kevésbé független egyesületek voltak.²⁵⁷

A visszacsatolást követően elsőként az anyaországi ifjúsági belmissziói mozgalmak [Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE),²⁵⁸ Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége (SDG)²⁵⁹] figyelme fordult a visszatért gyülekezetek felé. Munkájuk elfogadását megkönnyítette – főként a KIE esetében –, hogy már a harmincas évektől igyekeztek jó kapcsolatokat kiépíteni a felvidéki ifjúsággal.²⁶⁰

A KIE 1939-ben 49 körzeti konferenciájából 18-at a visszatért területeken (elsősorban Bereg, Ung, Abaúj, Gömör) szervezett meg. Ezeken 105 gyülekezetből mintegy 9000-en

---

²⁵⁵ Szilassy család életére lásd Wertán Katalin 2006.

²⁵⁶ Csekes Béla é. n.d. 31.

²⁵⁷ Csémy Lajos 1993. 16.

²⁵⁸ Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE): 1844-ben Londonban Young Men's Christian Association (YMCA) néven alapított ifjúsági egyesülés, melynek célja a fiatalok közti missziói munka, egyházközi és nemzetközi jelleggel. Magyarországi szervezete 1883-ban alakult meg Keresztyén Ifjúsági Egyesület névvel. Fennállása alatt főként az iparos és paraszt fiatalok körében végzett missziói munkát, de szerepe volt a cserkészlet és népfőiskolai mozgalom magyarországi meggyökereztetésében is. Történetére bővebben lásd: Kovács Bálint 1998.

²⁵⁹ A Soli Deo Gloria Református Diákmozgalmat fiatal teológusok indították 1921-ben Siófokon (Balatonkilitin), egyházuk megújítása céljából. A teológus ifjúság mellett létrejöttek a középiskolások és a leánytanulók szervezetei is. A középiskolásokat kiscsoportokba, „collegiumokba” szervezték. A szövetség első védnöke Ravasz László, kiemelkedő vezetője Töltéssy Zoltán, Dobos Károly és Soós Géza volt. A kezdeti intenzív karitatív munka mellett később a hitbuzgalmi tevékenység került előtérbe. Élénk konferenciaszervező tevékenységet fejtett ki, üdülőtelepeket, internátusokat, menzákat tartott fenn. Történetére bővebben lásd: Havas Gábor – Kulifay Albert 1992.

²⁶⁰ Kovács Bálint 1998. 229.

vettek részt.²⁶¹ A KIE-titkárok ezen kívül számos gyülekezetet is meglátogattak, külön hangsúlyt fektetve a zempléni és abaúji szlovák nemzetiségi területekre. Az „elszlovákosodott” reformátusok reintegrálódását volt hivatva előmozdítani az 1940 telén Debrecenben megrendezett egyhetes KIE-tábor.²⁶² A visszatért Felvidék legnagyobb szabású KIE-rendezvényét, a losonci Nemzeti Konferenciát 1939. augusztus 12–15. között tartották meg 1500–2000 résztvevővel.²⁶³ Az ifjúsági titkárok által végzett szisztematikus munkának köszönhetően a felvidéki gyülekezetek ifjúsági egyesületei a korszakban egyre nagyobb számban kérték felvételüket a KIE-be.

1939 folyamán az SDG is megkezdte toborzó munkáját a visszacsatolt részeken, és rövid idő alatt minden nagyobb városban létrehozta helyi szervezetét. Hogy munkájukat minél eredményesebben végezhessék, 1941-ben a Rozsnyó melletti Szilícén egy volt csehszlovák pénzügyőri laktanyában konferenciaközpontot létesítettek.²⁶⁴ A szilicei telep fennállása idején mindvégig fontos szerepet töltött be a mozgalomban, ahol számos konferenciát, üdülőtábort tartottak. Volt a szilicei tábornak egy egészen sajátos szerepe is: 1944 nyarán a konferenciázó fiatalok között számos üldözött talált biztonságos menedékre.²⁶⁵ Az SDG igyekezett segítséget nyújtani a Budapesten tanuló felvidéki diákoknak is. A Lónyai utcában egy ún. felvidéki internátust működtetett, mely 1942-ben 14–17 diáknak adott otthont.²⁶⁶

A református fiúmunka mellett a visszacsatolt részeken megindult a leánymunka is. Kiss B. Júlia országos konventi leánytitkár 1940-ben 16 felvidéki leánykörbe látogatott el. Jelentése szerint ugyan ezekben még sok idegenkedéssel találkozott, de látogatásai összességében hasznosak voltak.²⁶⁷

Bár szorosan nem a belmisszióhoz kapcsolódik, de szólnunk kell a KIE Szövetséghez sok szállal kötődő protestáns népfőiskolai mozgalom felvidéki és kárpátaljai vonatkozásairól is. 1938 után hasznosnak látszott a visszatért területeket is bevonni a népfőiskolai mozgalomba.²⁶⁸ Kárpátalján a legnagyobb református gyülekezettel rendelkező Beregszászt szemelték ki népfőiskola létesítésére. 1942 januárjában indult itt a képzés, mely két hónapig tartott, és 16 faluból 21 résztvevője volt. A munka folytatása azonban több ok miatt elmaradt.²⁶⁹ Rövidebb népfőiskolai tanfolyamot tartottak még 1941-ben a csallóközi Ekecsen, valamint 1943-ban Ungváron.²⁷⁰

---

²⁶¹ N. N. 1940. 67.; Kovács Bálint 1998. 231.

²⁶² N. N. 1942. 401.; Kovács Bálint 1998. 232.

²⁶³ Kovács Bálint 1998. 233–234.

²⁶⁴ Denke Gergely 1993. 204. A SDG másik konferenciázó telepe Balatonszárszón volt.

²⁶⁵ Uo. 205.

²⁶⁶ N. N. 1943. 405.

²⁶⁷ N. N. 1940. 70.

²⁶⁸ A népfőiskolai mozgalom skandináv mintára az 1930-as évek második felében bontakozott ki Magyarországon. Célja a vidéki, főként falusi lakosság vallási szellemű erkölcsi nevelésével és praktikus gyakorlati ismeretek közvetítésével (gazdaképzés) olyan felkészült, önállóan gondolkodó fiatalok képzése volt, akikből majd a falu későbbi vezetői kerülnek ki. A mozgalom szellemi, erkölcsi és anyagi támogatásában az egyházak és szervezeteik vitték a vezető szerepet. A népfőiskolák működését az állam 1949-ben tiltotta be. A protestáns népfőiskolai mozgalom történetére lásd Kovács Bálint 1994.

²⁶⁹ Uo. 51–52.

²⁷⁰ Uo. 56–57.

4. Ébredési mozgalmak (1918–1945)

4.1. Az Új Reformáció Szövetség

Ahogy az előző fejezetben már jeleztük, 1918 előtt a Felvidéken működő „evangéliumi” közösségek jellemzően nem egymással, hanem elsősorban magyarországi központjaikkal álltak szorosabb kapcsolatban. Az államfordulatot követően azonban az anyaországgal való bármilyen kapcsolattartás komoly nehézségekbe ütközött, így ezek a kegyes híveket tömörítő csoportok egymás irányába kezdtek tájékozódni.

A közeledés kezdeményezői kelet-szlovákiai és kárpátaljai református lelkészek voltak, akik 1921. május 26–27-én Kassán „keresztyén” belmissziói konferenciát rendeztek református és evangélikus hívők részvételével.²⁷¹ Ez volt az első olyan belmissziói rendezvény Csehszlovákiában, melyen nagyobb számú református egyháztag vett részt. *„Kassán és vidékén a történelmi és evangéliumi alapon megindult két protestáns egyházban élnek olyanok, kik nem csak a születés véletlensége által ref-ok vagy ág. h. ev-ok, hanem akik öntudatosan, benső lelki harcukat megharcolva lettek a tanítványokká, keresztyénekké. Ezek eddig legnagyobb részben a Budapesten levő evangéliumi mozgalmakhoz tartoztak, amellet, helyeiken a re. és ág. h. ev. gyülekezeteknek, egyházaknak a legbuzgóbb, mintaszerű tagjai voltak s azok ma is, – de Budapesttől elszakítottán s egy új államtestbe jutván bele, új területi megoszlás folytán, nekünk, a konferenciát tervező, négy ref. lelkipásztornak [Benkő Viktor sárosoroszi, Dancsházy Sándor tekeházi, Bácsy Gyula feketepataki és Sallay István kisbári lelkész – G.V.] adatott az a feladat, hogy összeszedjük a Szlovénországon és Ruszinszón élő lelkeket, s mert új feladat, a munka új módszere és új idők előtt állunk: mintegy csak vezérkari tanácskozást tartsunk.”*²⁷² – tudósította a *Református Egyház és Iskola* az eseményről Benkő Viktor. A konferencia szervezőinek célja az új országhatár következtében „elárvult” szlovákiai és kárpátaljai belmissziói csoportok egy táborba gyűjtése volt, de emellett a találkozón tervbe vették egy „evangéliumi lap” kiadását is.²⁷³

A konferenciát követően a szervezők körül egy lelkészekből és világiakból álló kis csoport formálódott, mely a hagyományos lelkészi munkavégzés és az általános vallásgyakorlat megújításának a szükségességét tartotta az egyház legsürgetőbb feladatának.²⁷⁴ Mivel elgondolásiakkal szemben az intézményes egyház közömbös magatartást tanúsított, ezért azok megvalósításához maguk fogtak hozzá. Korábban tagjai közül többen a Bethánia Egylettel álltak szorosabb kapcsolatban, és az ott magukba szívott pietista lelkiséget és felekezeti közösséget képviselték.²⁷⁵

A csoport tagjai 1921–22 folyamán több belmissziói rendezvényt is megvalósítottak. Ilyen volt például az 1921. augusztus 9–10-én Poprádon, az evangélikusokkal közösen tartott kétnapos hitmélítő konferencia, melynek zárszavában *„bibliakörök alakítását, s az öntudatos*

²⁷¹ A konferenciát ugyan Mohr Béla evangélikus lelkész nyitotta meg, de az előadók kizárólag reformátusok voltak. *Református Egyház és Iskola*, 1921/24. 2.

²⁷² *Református Egyház és Iskola*, 1921/28. 2.

²⁷³ Uo. 3.

²⁷⁴ *„A kényelmes egyházi élettel szakítani kell. Vallásosságunk már nem merülhet ki abban, hogy hetenként egyszer megjelenünk a templomban. Nem! A mai keresztyénség élete, speciálisan Csehszlovákiában, nem az előre haladást, de a fokozatos hanyatlást rejti magában.”* *Református Egyház és Iskola*, 1922/49. 199.

²⁷⁵ Közéjük tartozott pl. Benkő Viktor, Dancsházy Sándor, Sallay István, Nehézy Károly, Bácsy Gyula.

keresztyén életre ébredés szükségét” hangsúlyozták.²⁷⁶ 1922 októberében Benkő Viktor Kassa környékén evangelizációs körutat tett, mely során bárki kapcsolatba léphetett a sárosoroszi lelkésszel, aki érdeklődött a belmisszió iránt.²⁷⁷ A közösséghez tartozó lelkészek pénzadománnyal segítették a hamburgi kikötőben, az Amerikába vándorló magyarok között kikötőmissziót végző fiatal vajáni segédlelkész, Szabó Béla munkáját is.²⁷⁸

A kassai konferencián felvetett „evangéliumi lap” kiadása viszont nem várt nehézségekbe ütközött. A lap szerkesztésével Dancsházy Sándort bízták meg, kiadásáért pedig Bácsy Gyula felelt volna. Azonban hiába állt össze a szerkesztőgárda, és hiába álltak rendelkezésre az anyagiak is (részben hollandiai segélyből), sem Dancsházy, sem Bácsynak nem volt csehszlovák állampolgársága, a hatályos törvények szerint pedig lapszerkesztő és a kiadó nem lehetett külföldi állampolgár.²⁷⁹ A lap kiadása így késett, majd miután Bertók Béla 1923 márciusában útjára indította a Szeretet c. belmissziói lapot, úgy tűnik, végleg lemondtak a megjelentetéséről.

Másfél éves munkálkodás után a csoport tagjai úgy döntöttek, hogy szervezeti keret adnak tevékenységüknek, és 1922. december 28-án a kárpátaljai Tekeházán létrehozták az *Új Reformáció Szövetséget*,²⁸⁰ és csatlakozásra szólítottak fel minden lelkészt és egyháztagot.²⁸¹

A szervezet elnökének Benkő Viktort választották,²⁸² aki a református egyház hivatalos lapjában ismertette a szövetség felépítését és az alapszabály fontosabb paragrafusait. E szerint a szövetség jelszava: „*Nálam nélkül semmit sem cselekedhettek (Ján. 15,4)*”, célja pedig „*Isten országa ügyének munkálása, a ker. élet felvirágoztatása, a ker. könyörülő szeretet gyakorlása, az evangéliom népmisszió s a diakónia propagálása és munkálása a Cseh-Szlovák köztársaság területén felekezetre és nemzetiségekre való tekintet nélkül, mégis elsősorban a ref. és ág hitv. ev. egyházak hívei körében.*”²⁸³ Tevékenységében helyet kapott a belmisszió csaknem teljes eszköztára.

A szövetségnek háromféle tagja lehetett: rendes, rendkívüli és pártoló. A rendes tagok a szövetség „*mentő, óvó, könyörületességi, szociális és népmissziói munkájában való részvételre*”, míg a rendkívüli tagok az „*összejövelelek látogatására s ez által az ev. munka végzésére való előkészületre*” kötelezték magukat. Pártoló tag bárki lehetett, aki a szövetség elveivel és munkájával egyetértett, és anyagilag támogatta azt.

A rendkívüli tagok évi 25, a rendes tagok évi 50, a pártoló tagok pedig évi 100 korona tagdíjat fizettek. A tagsági kötelezettség három évre szólt. A szövetségi tagságot csak az nyerhette el, akinek a felvételi kérelmét a választmány pozitívan bírálta el.²⁸⁴

²⁷⁶ A hivatalos lapban megjelent beszámoló szerint „*E keresztyén gyűlést nemcsak a megújhodási mozgalom egyik útjelző kövének, de a két protestáns egyház testvéri közössége szimbólumának is tekinthetjük.*” *Református Egyház és Iskola*, 1921/35. 4.

²⁷⁷ *Református Egyház és Iskola*, 1922/46. 189.

²⁷⁸ *Református Egyház és Iskola*, 1923/8. 30–31.

²⁷⁹ *Református Egyház és Iskola*, 1922/50. 204.

²⁸⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1923/1. 3.

²⁸¹ *Református Egyház és Iskola*, 1922/49. 200.

²⁸² A vezetőség további tagjai: alelnök: Dancsházy Sándor tekeházi lelkész; titkár: Szabó Béla (Hamburg) huszti lelkész; pénztáros: Dr. Füzesséry Gézáne (Beregszász); ellenőr: Bácsy Gyula feketepataki lelkész; választmányi tagok: Siposs Imre csepei lelkész, Dancsházy Sándorné, Nehézy Károly marcellházi lelkész, Peskó Margit (Poprád), Zelényi Antal vasúti hivatalnok (Túrócszentmárton), Szentiványi Margit (Kassa), Benkő Viktorné, Bácsy Gyuláné, Tomasek Lajos (Eperjes), Czibulka Rezsőné (Léva). *Református Egyház és Iskola*, 1923/1. 3.

²⁸³ *Református Egyház és Iskola*, 1923/3. 11.

²⁸⁴ Uo.

Az *Új Reformáció Szövetséget* sem a református egyház vezetői, sem a lelkészek többsége nem tartotta kívánatos kezdeményezésnek, és igyekeztek mindent megtenni annak elszigetelésére. Peleskey Sándor viski lelkész, az „egyházias-hitvallásos” belmisszió harcos pártolója a *Református Egyház és Iskola*ban megjelent *Új reformáció-szövetség – Pietizmus* c. írásában éles kirohanást intézett Benkő és társai ellen, akiknek – amint Peleskey írja – a „munkája akaratlanul is, – bár [...] öntudatosan is – egyházellenes, s mint ilyen a ref. egyházra nézve: parazita evangelizáció”.²⁸⁵

A szövetség megalakulásával kapcsolatban egyértelműen kinyilvánította véleményét a konvent is, amikor 1923-as losonci ülésén a szervezet szabályrendeletének jóváhagyását a közeljövőben meginduló „egyházias” belmissziói munkára hivatkozva elutasította.²⁸⁶ Az ülésen a konvent elnöke, Pálóczi-Czinke István komoly aggodalmának adott hangot a belmissziói szervezet létrehozása kapcsán, kihangsúlyozva annak nemkívánatos felekezeti jellegét: „Olyan forma jelenség az az egyház életében, mint a marxizmus és az internacionalizmus a társadalmi téren. Az eddigi berendezkedésben, nemzeti és felekezeti tagoltságában találja a népek boldogulásának s a lelkek újjászületésének legfőbb akadályát s ezért azok megszüntetésére tör. Ugyanaz a szellem ez, mely a kommunizmus idején Budapesten a hivatalos egyházzal és annak vezetőivel nyílt összeütközésre és szakításra vezetett. Ez az az egyházon kívüli evangelizálás, melynek tipikus képviselője a »Bethánia« egyesület s tanítványai az Új Reformáció Szövetség itteni megalakítói, s a mely ellen már több, mint egy év óta vívja kemény elvi harcát a »Kálvinista Szemle« s annak derék szerkesztője [Sebestyén Jenő – G. V.].”²⁸⁷

Az Új Reformáció Szövetség életre hívása megteremtette a feltételeit a kiterjedt és szervezett egyesületi belmissziói munka végzésére Szlovákiában és Kárpátalján, mely azonban – leginkább két okból kifolyólag – mégsem valósult meg. Az egyik ok a szervezet legagilisebb vezetőinek az országból való kiutasítása, ill. önkéntes távozása volt: 1923–24 folyamán Siposs Imre kényszerből, míg Dancsházy Sándor és Benkő Viktor önként távozott Csehszlovákiából.²⁸⁸ A másik ok a kárpátaljai egyházkerületben elinduló „egyházias” belmissziói munka volt. Amint korábban már leírtuk, az 1923 áprilisában püspökké választott Bertók Béla maga is a belmisszió elkötelezett híve volt, de azt kizárólagosan egyházi alapon végezve tartotta elfogadhatónak. Püspökségének már első éveiben több olyan belmissziói kezdeményezést indított útjára, melyek azonosak voltak az Új Reformáció Szövetség törekvéseivel (belmissziói lap kiadása, iratterjesztés stb.). Az idővel csak terebélyesedő „egyházias” belmissziói kezdeményezések mellett egyre szükségtebbnek tűnt egy hasonló munkát végző egyesület fenntartása, ráadásul a püspök szívesen fogadta és komoly szerepet szánt az Új Reformáció Szövetség kárpátaljai lelkésztagjainak a kerületi belmissziói munkában is. Mindezeknek köszönhetően a Szövetség gyorsan hanyatlott, neve 1924-től már nem bukkan fel a forrásokban, egykori – főként kárpátaljai – tagjai betagozódtak a kerület „egyházias” belmissziói munkájába, melyben később meghatározó szerepet játszottak (pl. Bácsy Gyula, Szabó Béla).

²⁸⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1923/2. 6.

²⁸⁶ Péter Mihály 1923. 61.

²⁸⁷ Uo. 10.

²⁸⁸ *Református Egyház és Iskola*, 1923/17. 68., 1923/29. 118., 1924/23. 90. Benkő Viktor Zomborban, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban telepedett le, és az ottani református egyháznak lett a belmissziói lelkésze. *Református Egyház és Iskola*, 1923/29. 118.

Mindazonáltal a Szövetség számos egykori tagja pietisztikus kegyessége miatt sosem tudott teljesen azonosulni a lelkesi és világi egyháztagok többsége által képviselt lelkiséggel. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy legtöbbször nevével újra találkozhatunk majd a harmincas években kibontakozó ébredési/belmissziói mozgalmak (kiskoszmályi mozgalom, Keleti Baráti Kör) hívei között. Ezek vezetői (Nehézy Károly, Szabó Béla) és tagjainak egy része az Új Reformáció Szövetség egykori tagságából került ki, amely egyértelműen bizonyítja a köztük fennálló szoros szellemi kapcsolatot.

4.2. A kiskoszmályi mozgalom (1928–1938)

4.2.1. A kezdetek

Az Új Reformáció Szövetség főként az ország keleti egyházközseiben rendelkezett nagyobb bázissal, de tagjai között megtalálhatóak voltak a pietisztikus kegyesség nyugat-szlovákiai képviselői is. Míg azonban a szövetség felbomlását követően Kárpátalján az 1923-tól induló „egyházias” belmisszió lehetőséget teremtett az egykori tagoknak a munka egyházi intézményes keretek között történő folytatására, addig a nyugati területeken erre kevesebb lehetőség adódott. Az egyház vezetői itt csak később ismerték fel a belmisszió jelentőségét, és sokáig semleges, rosszabb esetben ellenséges álláspontra helyezkedtek annak támogatóival szemben. Utóbbira jó példa a komáromi egyházmegye esperese, Gyalókay László, aki a belmissziót – a vasárnapi iskola és a vallásos estélyek kivételével – egyenesen nemkívánatosnak tartotta: *„Krisztus Urunk nem szervezett különféle nevű köröket és egyesületeket [...] Az ő példája nem igazolja a mai egyháztársadalmi felfogást a hitépítés módjára nézve, amikor csak az idvezül, aki a konferenciákra esküszik, aki szüntelen ajkain hordja, hirdeti, kiáltja: »belmisszió!«”*.²⁸⁹ Ilyen körülmények között a belmissziói/ébredési körök – érthető módon – nem a intézményes egyház, hanem inkább egymás irányába építettek ki kapcsolatokat, és igyekeztek munkájuk kereteit saját maguk kialakítani. Vezető alakjukká Nehézy Károly marcelházi lelkész vált. Ő még teológus korában csatlakozott a Bethánia Együlethez, majd az államfordulat után az Új Reformáció Szövetség választmányi tagjai között találkozhatunk a nevével.²⁹⁰ 1918-ban került a komáromi egyházmegyében lévő marcelházi református gyülekezet élére, melyben a 20-as évek második felében, a közel tízéves belmissziói munkájának köszönhetően lelki ébredés bontakozott ki.²⁹¹ Ennek folyományaként született meg 1928 áprilisában a marcelházi árvaház, mely egyben a „kiskoszmályi mozgalom” kezdetét is jelentette.²⁹²

A mozgalom előzményét a református marcelházi, az evangélikus felsőszeli CE-szövetségek,²⁹³ és a lévői vegyes felekezetű bibliaköri tagok közti szorosabb kapcsolatok

²⁸⁹ Soós Károly 1928. 52.

²⁹⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1923/1. 3.

²⁹¹ Nagy Gyula é. n. 3.

²⁹² N. N. [Nehézy Károly] 1932. 10.

²⁹³ A Bethánia Egylet tagszervezeteit CE-szövetségeknek nevezték. Felsőszeliben ezt Podmaniczky Pál hívta életre, aki 1911–1918 között volt a község lelkésze. Az 1939–1945 között itt szolgáló Mátis István lelkész a következőképpen jellemezte a helyi CE-szövetséget és munkáját: *„Ez a közösség akkor is élő, működő gyülekezet volt, amikor én odakerültem. Ennek a vallásos irányzatnak országsszerte voltak hívei, de nem minden lelkész értett ezzel egyet. Így például Endreffy János [felsőszeli lelkész 1918–1938 között – G. V.] sem. Kifogásolta, hogy a közösség egyszerű parasztember tagjai összefogataleiken beszélgettek a Biblia tanításáról és értelmezni is próbálták a maguk módján. Felsőszeliben a gyülekezet nagy része sem értett velük egyet: túlzóknak, bigottoknak*

kiépítése előzte meg.²⁹⁴ A marcellházi árvaház felállításával, majd a kiskoszmályi kastélyba való költözésével (1931) párhuzamosan az addigi szűk körű ébredés egyre inkább tömegmozgalmi jelleget öltött. Kezdetben leginkább a Léva környéki falvakat, később a Vág és a Garam közti terület református gyülekezeteit és Komáromot is elérte az ébredési hullám. Mivel a kiskoszmályi árvaházi épület megvásárlása jogi személyiség hiányában nem volt lehetséges, így 1930. szeptember 9-én létrehozták a Béthel Egyletet,²⁹⁵ amelynek elnöke az ekkor már Kisújfalu szolgálo Nehézy Károly lett. Az egyesület szellemi előzményeihez, a Bethániához és az Új Reformáció Szövetséghez hasonlóan felekezeti jellegű volt; a vezetőség tagjai között a református és evangélikus vallásúak mellett katolikusok is találunk.²⁹⁶ Az egyesület alapszabályait az Országos Hivatal 1931. május 15-én hagyta jóvá.²⁹⁷

Az alapszabályzatban a vezetők pontokba szedve határozták meg az egyesület célját: „Az egyesület célja a keresztyén könyörületes szeretet gyakorlása és a keresztyén élet felvirágoztatása. Ezt pedig ez úton szeretné megvalósítani: 1. Az árvák és elhagyott gyermekek nevelése és betegek ápolása menhelyeken, vagy saját otthonukban, továbbá a könyörületes szeretet gyakorlása mindazokkal szemben, akik rá vannak szorulva. 2. A biblia igazságának a hirdetése felolvasások, vallásos összejövetelek, konferenciák és helyi csoportok szervezése által, továbbá a pogány misszió iránti érdeklődés felkeltése missziói összejövetelek tartása által és a pogány misszió pénzbeli támogatása. 3. Keresztyén könyvek és folyóiratok kibocsátása, bibliai és vallásos könyvek és iratok terjesztése, kolportör útján. 4. Diakónusok és diakonisszák képzése, bibliai tanfolyamok tartása. 5. Mindezen munkához szükséges épületek beszerzése és adományok elfogadása.”²⁹⁸ Az egyesületnek lehettek rendes és pártoló tagjai. A rendes tagok évi 20, a pártoló tagok pedig 10 koronát fizettek a pénztárba. „A tagok kötelessége az évente elvállalt munkát végezni, és örködni, hogy az egyesület komoly és határozott keresztyén szellemben vezettessék.”²⁹⁹ A tagok felvételéről a választmány döntött.³⁰⁰ Az egyesület célja és felépítése csaknem azonos volt az Új Reformáció Szövetségével, annyi különbséggel, hogy a Béthel Egyletnél a szociális munka dominánsabb szerepet kapott.

4.2.2. Az egyházhoz való viszony

Az árvaház felállítása és az ébredési mozgalom terjedése ellentétes reakciókat váltott ki az egyházban. Az árvaotthon létrehozását a dunáninneni egyházkerület és két egyházmegyéje, a komáromi és a barsi is pozitívan fogadta, a mozgalommal szemben viszont

---

tartották őket. Podmaniczky távozása után magára maradt a kis közösség. Nem volt vezérük, így maguk próbálták megérteni a Bibliát. Később a környéken találtak egy református lelkészt [Nehézy Károlyt – G. V.], akinek a gyülekezetében hasonló közösség élt. Időnként oda látogattak el a felsőszeli bibliások is...” Oros László 2011. 150–151.

²⁹⁴ Mustármag, 1926/1. 13.; Kalocsay Ferencné 1962. 2.

²⁹⁵ Az egyesület elnevezését a német protestáns diakónia atyja, Friedrich von Bodelschwing (1831–1910) vezetése alatt Bielefeld mellett 1872-től kiépített, idővel többezres várossá fejlődött szociális gondozói telep, Bethel után kapta. A kiskoszmályi mozgalom végső célja is egy Bethelhez hasonló diakóniai intézményrendszer létrehozása volt. Hajnal, 1932/1. 8.

²⁹⁶ „Béthel” egyesület gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 1.

²⁹⁷ Uo. 2.

²⁹⁸ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Stanovy spolku „Bethel” – „Béthel” egyesület alapszabályai. 1.

²⁹⁹ Uo. 2.

³⁰⁰ Uo.

– főként a komáromi egyházmegye vezetése részéről – már komoly fenntartások fogalmazódtak meg. Utóbbi magatartás a „hivatalos” egyháznak a belmissziói egyesületekkel szembeni hagyományos idegenkedésének volt a megnyilvánulása. Pedig a mozgalom vezetői nem győzték kellőképpen hangsúlyozni, hogy munkájukat gyülekezeti alapon végzik, az egyesületet pedig csak szükségszerűséből hozták létre: *„Nem egyesületi alapon dolgozunk, hanem gyülekezeti alapon, mindenütt a helybeli lelkész támogatásával. Egyesület csak azért lett, mert az árvaház épületét valakire kellett telekkönyveztetni. Ha pedig már egyesület van, nevet is kellett adni. Így született meg a Béthel-egyesület. Mi magunk egyáltalán nem használjuk, hogy az egyesületi munka előítéleteit kikapcsoljuk.”* – írta Tóth Kálmán a mozgalom történetét ismertető füzetben.³⁰¹

Az árvaház alapítói először a komáromi egyházmegyének ajánlották fel az intézményt, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy mozgalmuk nem találhat komoly támogatásra egy olyan egyházmegyében, melynek lelkész vezetője a belmissziói munka létjogosultságát is megkérdőjelezi. Teljesen eltérő álláspontot képviselt viszont Patay Károly, a barsi egyházmegye esperese. Ő teljes mértékben azonosult a mozgalommal és annak céljaival. Patay támogatásának a megszerzése rendkívül fontos volt az egyesület számára. Az esperesnek nagy szerepe volt abban, hogy a barsi egyházmegye egy nagyobb összeggel járult hozzá a kiskoszmályi kastélyépület megvásárlásához, mely hamarosan a marcellházi árvaház új otthona, és az egész mozgalom központja lett.³⁰² A kastély megvásárlásával a mozgalom súlypontja komáromi egyházmegyéből a barsiba tevődött át.

A kiskoszmályi mozgalom egyházi legitimitásának a problémája jórészt megoldást nyert, mikor a barsi egyházmegye sajátjának ismerte el az árvaházat és a hozzá kapcsolódó szociális és evangelizáló munkát. Az ezzel kapcsolatos megállapodást hosszú egyeztetéseket követően 1934. február 7-én hagyta jóvá az egyházmegye,³⁰³ 1935. május 23-án pedig a Béthel Egyesület közgyűlése.³⁰⁴

A tárgyalások során nézeteltérés leginkább az intézmény református jellegének a biztosítása kapcsán merült fel. Az egyeztetésekkel az egyházmegye részéről kezdetben megbízott Patay figyelembe kívánta venni az árvaház támogatóinak és a mozgalom vezetésének vegyes felekezeti jellegét.³⁰⁵ Az egyházmegye közgyűlése azonban nem látta e javaslatban az árvaház kálvinista jellegének a biztosítását, ezért az esperes vezetésével egy hattagú bizottságot állított fel, melynek feladata egy „elfogadható” javaslat kidolgozása volt.³⁰⁶ A további tárgyalások eredményeként megszületett a végleges megállapodás, mely 13 pontban, immáron az egyházmegye számára is megnyugtató módon rendezte a közte és az árvaház között fennálló viszonyt. Az egyezmény értelmében a Béthel Egyesület kötelezte magát, hogy:

---

³⁰¹ Tóth Kálmán 1942. 4.

³⁰² Kalocsay Ferencné 1962. 6.

³⁰³ Agyagási Sándor 1934. 75.

³⁰⁴ „Béthel” egyesület gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 14.

³⁰⁵ Patay javaslata szerint az egyházmegye határozatban mondta volna ki, „hogy a kiskoszmályi Béthel árvaházat az általános keresztyén szeretet alapján álló Kálvinista intézménynek tartja s a keresztyéni testvériség alapján szeretettel lát annak falai között más vallású árvákat, elhagyottakat is, örömmel fogadja az árvaház felvirágoztatása és fenntartása érdekében bármilyen hitfelekezethez tartozó egyesek, vagy közületek támogatását, sőt annak igazgatásában ág. evang. testvéreink közreműködését [...] a kiskoszmályi Béthel árvaház viszont [...] az intézet szellemében továbbra is mindenkor készséggel alkalmazza a kálvinista nevelés, gondozás, vezetés – eddig is gyakorlatban volt – szellemét.” Czeglédy Pál 1933. 61–62.

³⁰⁶ Uo. 63.

- az árvaházat a barsi egyházmegye, a dunáninneni egyházkerület, illetve az Egyetemes Egyház fennhatósága alá helyezi, a barsi egyházmegye felügyeleti jogát pedig az árvaház fölött elismeri
- az árvaházi munkát a Biblia, a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás szellemében a református egyház felügyelete alatt végzi
- az árvaházon kívüli, gyülekezetekben végzett evangelizáló munkát kizárólag az illető gyülekezet lelkészének a beleegyezésével végzi
- a többi gyülekezet hívei számára rendezett konferenciák programját és az előadók névsorát az egyházmegye elnökségével előzetesen engedélyeztetni
- az egylet árvaházi ingatlant csak az egyházmegye beleegyezésével vesz vagy ad el
- az intézménybe elsősorban református vallású árvákat és rászorulókat, árvaházi nevelőnek és gondozóknak pedig kizárólag református vallásúakat vesz fel
- az árvaház nevét *Béthel Református Árva- és Szeretetházra* változtatja³⁰⁷

A pontokból egyértelművé válik, hogy a Béthel Egyletnek a kiskoszmályi árvaházhoz kapcsolódó munkáját az egyházmegye (közvetve pedig az Egyetemes Egyház) szoros ellenőrzés alá vonta, és Nehézynek és Pataynak felekezeti nyitottabb elképzelésével szemben szigorúan biztosította az árvaház református jellegét is. A szerződés azonban csak az árvaházi munkára vonatkozott, az a Béthel Egylet alapszabályait és egyéb tevékenységét nem érintette.

A megállapodással kapcsolatos viták minden bizonnyal az egylet tagjai között felekezeti súrlódásokhoz vezettek, ezért az 1933 májusában tartott választmányi gyűlésen szükségesnek vélték jegyzőkönyvbe iktatni, *„hogy az evangélikus és református egyesületi tagok közt semmiféle felekezeti ellentétnek fennállni sem a jelenben, sem a jövőben nem szabad”,* emellett viszont fontosnak tartották azt is leszögezni, hogy *„az egyesület nem áll felekezetközi alapon, hanem kéri tagjait, hogy hűséges egyháztagok legyenek”.*³⁰⁸ Amennyiben ez utóbbi kijelentést nem csupán formalitásból került a jegyzőkönyvbe, akkor a választmány magát az egyletet egy olyan ökumenikus belmissziói munkacsoportnak tartotta, melynek tagjai nem „általános keresztényi” alapon, hanem saját hitvallásuk alapján és saját gyülekezetükben végzik munkájukat.

4.2.3. Dolgozók, elvek, munkamódszerek

A kiskoszmályi mozgalomnak fennállása alatt mindvégig problémát jelentett a megfelelő számú és képzettségű munkatárs hiánya. Ennek egyik oka, hogy a mozgalom széleskörű belmissziói tevékenységet fejtett ki, mely sokféle képzettséget és kompetenciát igényelt, a másik pedig a dolgozók felé felállított rendkívül szigorú követelményrendszer volt. Csak olyan dolgozók kerülhettek a mozgalomba, aki feltétel nélkül azonosulni tudtak a tagok által képviselt pietisztikus kegyességgel. Ez a szilárd vallásos meggyőződés mellett szigorú erkölcsi és életviteli szabályrendszert is jelentett. Le kellett mondani az alkohorról, a cigarettáról, a divatos öltözködésről és a világi szórakozásokról (tánc, mozi, színház). Csak a vallásos lelkiséget építő időtöltés volt az elfogadott. A dolgozók fizetést nem kaptak, csupán kosztot és szállást, öregségük esetén életük végéig ellátást. *„Isten országának építését – írja*

³⁰⁷ Agyagási Sándor 1934. 73–74.

³⁰⁸ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 10.

Tóth Kálmán a mozgalmat ismertető könyvében –, *a benne való munkálkodást megfizetni nem lehet. Ha valaki csak fizetésért hajlandó Isten országában dolgozni, az nem Isten országáért, hanem a maga boldogulásáért dolgozik. Munkásainknak szerény élelmük és ruházatuk van a mozgalomtól, de az sincs biztosítva. Számolniuk kell az éhezéssel, fázással, nélkülözéssel, sőt üldöztetéssel is. Mégis a tapasztalat azt mutatja, hogy hűséges munkásokat csak ilyen feltételek mellett lehet szerezni.*³⁰⁹

A mozgalom számára kézenfekvő megoldást jelenthetett volna magyarországi diakonisszák alkalmazása, azonban a csehszlovák állampolgárság hiányában ez nem volt lehetséges. Így a Béthel Egylet 1934-ben saját diakonisszaintézetet állított fel.³¹⁰ Az innen kikerült szakképzett diakonisszák rendkívül fontos szerepet játszottak a mozgalom árvaházi és evangelizáló munkájában.

Idővel további elvek és módszerek is kikristályosodtak a mozgalmon belül, melyeket mindvégig következetesen alkalmaztak.

Ezek közé tartozott az önkéntesség elvének a bevezetése: minden munkát önként, saját elhatározásból kellett végeznie minden munkásnak.

Az evangelizáció terén úgy vélték, hogy az embereket személyes meggyőzéssel lehet elvezetni Istenhez, a „megtérteket” pedig addig kell támogatni, míg hitükben meg nem tudnak állni a saját lábukon. Tisztában voltak vele, hogy ez a módszer időigényes, és eleve kizárja a nagy tömegek gyors „megtérítését”.

További következetesen alkalmazott elvük volt a „világi dolgok kizárása”, melyet fentebb, a mozgalmi dolgozók kapcsán már érintettünk: *„Igyekszünk mozgalmunkba be nem engedni olyan dolgot, ami nem épít és nem bibliai. Mert nincs veszedelmesebb dolog annál, mint mikor ebből is akarunk adni egy cseppet és abból is: az evangéliumból is és a világból is. Sokan megbotránkoznak ezen.*”³¹¹

Tavaszy Sándor szerint a keresztyénység nem ismeri a propagandát, csak a missziót. A kiskoszmályi mozgalom tagjai elvként alkalmazták ezt a gondolatot, és propagandát a szó hagyományos értelemeiben nem is folytattak. Úgy vélték, akkor raknak biztos alapot a mozgalom számára, ha a „megtért” hívők adományaira támaszkodnak, és nem a „felszínes propaganda bizonytalan bevételeire”.³¹²

4.2.4. Munkaágak, munkaterületek

4.2.4.1. Diakónia

Amint a Béthel Egylet fentebb ismertetett alapszabályzatából is kitűnik, a kiskoszmályi mozgalomnak négy nagyobb munkaága volt: a diakónia, az evangelizáció, a missziói munkások képzése és a külmisszió. Ezek közül a diakónia, szűkebben véve az árvagondozás területén érte el a leglátványosabb sikereket, ezért számos kortárs számára a mozgalom kizárólag e téren kifejtett munkájáról volt ismert.³¹³ Az egylet árvaházakat állított fel és tartott fenn Kiskoszmályon (korábban Marcelházán), Komáromban, Léván és rövid

---

³⁰⁹ Tóth Kálmán 1942. 25.

³¹⁰ Hajnal, 1934/10. sz. 10.

³¹¹ Tóth Kálmán 1942. 28.

³¹² Uo. 29.

³¹³ Tóth Kálmán 1942. 5.

ideig Pozsonyban is. Ezen intézmények ismertetésére itt nem térünk ki, részletes történetüket alább önálló fejezetekben tárgyaljuk.

4.2.4.2. Evangelizáció

4.2.4.2.1. Konferenciák

A Béthel Egylet céljai között kiemelt helyen szerepelt az evangelizáció. Ezt egyrészt a gyülekezetek látogatásával, a gyülekezeti munkába való bekapcsolódással, másrészt hitmélítő konferenciák és összejövetelek szervezésével valósították meg.

A gyülekezeti evangelizációra és a hívekkel való kapcsolattartásra a mozgalom már meglehetősen korán, 1931 novemberében egy utazótitkárt állított munkába Árky Mária személyében, akinek elsődleges célja a leánykörök szervezése és ezek bibliaolvasásra való buzdítása volt.³¹⁴ Saját feljegyzései szerint négy év alatt biciklivel öt egyházmegye 65 helységét kereste fel.³¹⁵ Munkáját 1934-ben Leskovits Mária diakonissza testvér vette át.³¹⁶

Népesebb hitmélítő konferenciák tartására az árvaház Kiskoszmályra való költözését követően nyílt lehetőség. A kastély tágas udvara, a kirándulásra alkalmas közeli fenyvesek, valamint a fürdőzésre alkalmas Garam ideális konferenciázó helyé tették Kiskoszmályt. Mivel a kastélyban az árvák miatt férőhely alig volt, így a konferenciázók szállást a falusiaknál, valamint az udvaron a Timótheusok által 1935-ben emelt 40–50 fő befogadására alkalmas barakkban találtak.³¹⁷

1933-tól kezdődően minden év májusában rendezték meg „a földműves nép nagy konferenciáját”, melyen férfiak és nők vegyesen vettek részt. Ezeken a kétnapos evangelizációkon rendszerint 30–40 faluból 250–480 résztvevő volt jelen.³¹⁸ Augusztus végén voltak az ugyancsak kétnapos „nagy asszonykonferenciák” átlagosan 20 faluból 100–120 résztvevővel.³¹⁹ Ezen kívül évi rendszerességgel tartottak többnapos leány- és fiúkonferenciákat, míg a harmincas évek közepén évente több alkalommal egynapos gyermekkonferenciákat.³²⁰ Szerveztek továbbá bibliai kurzusok tartására felkészítő üdülőt is lelkészeknek, tanítóknak és tanítónőknek.³²¹

A konferenciák általában hasonló forgatókönyv szerint zajlottak. Főként imádkozás, előadások, bibliaolvasás és -magyarázat, illetve kis csoportokban zajló lelki beszélgetések képezték a programot, időnként kirándulással vagy fürdözéssel egybekötve.³²²

³¹⁴ Hajnal, 1932/1. sz. 8.; N. N. [Nehézy Károly] 1932. 28.

³¹⁵ Szűcs Ferenc 2012. 105.

³¹⁶ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. 13.

³¹⁷ Tóth Kálmán 1942. 35.

³¹⁸ Az 1933–37 közötti nyári „földműves” konferenciákról szóló beszámolókat lásd Hajnal, 1933/6. 8, 1934/6. 8, 1935/7. 10., 1936/7. 7., 1937/12. 11.

³¹⁹ Az 1932–36 közötti asszonykonferenciákról szóló beszámolókat lásd Hajnal, 1932/9. 9, 1934/9. 10., 1935/10. 9., 1936/9. 9.

³²⁰ Hajnal, 1934/7. 7., 1934/9. 9.

³²¹ Hajnal, 1934/7. 11.

³²² Hajnal, passim.

4.2.4.2.2. Bibliakörök és „baráti körök”

A mozgalom hátszágát döntően a barsi és a komáromi egyházmegyéek területén működő, a kiskoszmályi központtal szoros kapcsolatot ápoló falusi bibliakörök és az ún. lelkészi-tanítói „baráti körök” képezték.

Az előbbieket döntően egyszerű földművesek látogatták. Ők adták a mozgalom tömegbázisát, a konferenciák hallgatóságát, és ugyancsak ők tartották el önkéntes adományaikkal az árvaházakat. Tagjaik között a húszas–harmincas években elterjedt a szokás, hogy a bibliából aznap elolvasott fejezetből megtanultak egy mondatot, melyet aranymondásnak neveztek. Ezeket aztán a bibliaköri összejöveteleken rendszerint megvitatták. Az aranymondás idővel a felvidéki bibliakörök „nemzeti viseletévé” vált.³²³ A bibliakörösök az éves nagy árvaházi konferenciákon kívül általában havi rendszerességgel tartottak kisebb, ún. körzeti konferenciákat is. Ilyenkor egy-egy kisebb terület (8–10 falu, 80–130 fő) bibliakörös tagjai gyűltek össze evangelizációra.³²⁴

A „baráti körök” a mozgalommal szimpatizáló értelmiségiek, főként lelkészek és tanárok tömörülése volt. Általában havonta körzetenként egy-egy településen (Zselíz, Léva, Madar stb.) gyűltek össze, ahol a lelki életük ápolása mellett az árvaház és az ébredés ügyét próbálták előmozdítani.³²⁵ A zselízi „baráti kör” (a zselízi és párkányi járásban működő lelkészek „baráti köre”) például magára vállalta egy árva eltartási költségeinek a fedezését,³²⁶ míg egy másik kör imaszövetséget hívott életre, mely minden vasárnap délután négy órakor a felvidéki ébredésért imádkozott.³²⁷

4.2.4.2.2. A Tábitha Szövetség

A kiskoszmályi mozgalom evangelizáló munkája a kezdetektől fogva igyekezett elérni minden korosztályt. A mozgalom célkitűzéseit magukéva tevő középiskolás fiúk egy csoportja 1934-ben Komáromban Tóth Kálmán segédlelkész vezetésével életre hívta a Timótheus Szövetséget, melynek célja a kegyes lelkiség terjesztése és a belmissziói munka volt a fiatalok körében. A Timótheusok 1937-ben fiú árvák részére árvaházat létesítettek Komáromban, mely 1938-ban egy általuk emelt egyszintes épületbe, a Timótheus-palotába költözött. Mivel mind a szövetség, mind annak komáromi árvaháza a mozgalomban kiemelt szerepet játszott, ezért történetüket külön fejezetben tárgyaljuk.

A mozgalomhoz tartozó fiatal lányok és asszonyok közös szervezetbe való tömörítésére jött létre 1935-ben a Tábitha Szövetség. Előzményei az 1932 júliusában megtartott kiskoszmályi leánykonferenciára nyúlnak vissza. Itt vetődött fel először a gondolat, hogy a már eddig is működő leányköri bibliai munkába be kellene vonni minden „evangélium iránt érdeklődő leányt”.³²⁸ Ezt követően a Hajnalban rendszeresen tudósítottak a leány bibliaköri munkával kapcsolatos havi összejövetelekről, és ezek időpontjait is előre

³²³ A Hajnal egyik cikke szerint a szokás a Felvidéken elsőként Marcelházán honosodott meg, és innen terjedt tovább. Hajnal, 1944/7. 2.

³²⁴ Vö. Hajnal, 1934/10. 8., 1934/11. 10.

³²⁵ Vö. Hajnal, 1934/2. 12., 1932/2. 8.

³²⁶ Hajnal, 1932/10. 7.

³²⁷ Hajnal, 1932/2. 8.

³²⁸ Hajnal, 1932/9. 7–8.

közölték.³²⁹ Az összejöveleteken idővel kialakult egy, a belmissziói leánymunka iránt elkötelezett csoport. A végső lökést a Tábítha Szövetség létrehozásához a Béthel Diakonissza Intézet felállítása adta. A diakonisszák utánpótlásának a biztosításához ugyanis szükség volt egy olyan női szervezetre, mely „az asszony- és leánylelkeket Isten táborába csalogatja”, hogy belőlük később majd diakonisszák váljanak.³³⁰ Ilyen előzmények után jött létre a Tábítha Szövetség.³³¹ Nevét az irgalmasságáról és könyörületességéről ismert joppéi Tábitáról kapta, akit a Biblia szerint Péter a halálból is feltámasztott, hogy tovább szolgálhassa gyülekezetét.³³² A szövetség tagjai magukat is Tábítháknak nevezték. Legfőbb céljuknak a mozgalom diakonissza-anyaházának a felépítését tekintették.³³³ A kezdeti nekibuzdulást azonban számottevő munka nem követte. Másfél év múlva, az 1936 augusztusában Kiskoszmályon tartott éves leánykonferencián maguk a Szövetség tagjai is beismerték, hogy „Tábítha meghalt”, de amint Péter feltámasztotta őt a poraiból, úgy élesztik ők is újjá a szövetséget. Úgy vélték, hogy kézzel fogható, látványos jelét kell adniuk tevékenységüknek, ezért elhatározták, hogy kiskoszmályi árvaház mellett megépítik az „*imádás házát*”: „*egy olyan termet, mely az árvaház temploma [...] és mindennemű konferenciának otthona lesz.*”³³⁴

A leánykonferenciát követő kétnapos asszonykonferencián ugyancsak fontos döntések születtek a Tábítha munka és lelkeség felélesztéséről. Elhatározták, hogy az asszonykonferenciák addigi formájával szakítanak: „*csak jövés-menésből áll az egész, ahhoz sincs időnk, hogy egy kicsit megismerkedjünk és összeemelegedjünk*”. Úgy vélték, komolyabb lelki munka ilyen rövid idő alatt nem végezhető. A konferenciák helyett inkább Tábíthakurzusokat fognak tartani, ezek időtartama egy hét lesz, és csak azok vehetnek rajta részt, „*akik [az] egész hetet részánják arra, hogy gondjaikat, mindennapi dolgaikat otthon hagyva, saját cselekedeteiktől megpihenve, egyedül a lelkükkel törődjenek.*”³³⁵

A két konferencián született elhatározást követően a Tábíthák immáron ténylegesen megindították a nők közötti intenzív belmissziói munkát.

1936 végén egy fontos stratégiai megállapodás született a kiskoszmályi mozgalmon belül: „*Egészen egyszerűen és világosan kifejezve a dolgot: elhatároztuk, hogy a Tábítha Szövetség teljes egészében magáévá teszi az Árvaház leányárváit, a gondozónőket, a diakonissza testvéreket illetve a diakonisszaképzést, valamint az asszony- és a leánymunkát. A Timótheus Szövetség pedig teljes egészében a magáévá teszi az árvaház fiúárváit, az Árvaház férfitagjait, a Timótheus képzést, valamint a férfi és ifjúsági munkát.*”³³⁶ Ezt szem előtt tartva a Tábíthák céljait egy 17 pontos részletes munkaprogramban foglalták össze. Eszerint feladatuk a lány- és asszonybiblikörök létrehozása és országos szövetségbe tömörítése, a szegénygondozás, beteggondozás, a Béthel diakonissza anyaház, a Tábítha diakonissza kórház és a Tábítha aggmenhely felépítése, bölcsődék, óvodák létesítése, saját misszionárius munkába állítása, iratterjesztés, cseléd-, cigány- és fogházmisszió (utóbbi a fogoly nők körében).³³⁷ E nagy ívű programot azonban csak részben sikerült megvalósítani.

³²⁹ Az összejöveleteket rendszerint Léván tartották. Hajnal, passim.

³³⁰ Hajnal, 1934/10. 10.

³³¹ Hajnal, 1935/3. 10.

³³² Vö. ApCsel 9:36–42.

³³³ Hajnal, 1935/3. 10.

³³⁴ Hajnal, 1936/9. 11–12.

³³⁵ Hajnal, 1936/10. 9–10.

³³⁶ Hajnal, 1936/12. 7.

³³⁷ Hajnal, 1937/6. 9–10.

Tevékenységüket főként a Tábita találkozók és női bibliakörök szervezése, a leányköri és vasárnapi iskolai munka, az imádkozás, iratterjesztés és a kiskoszmályi és lévai árvaházak támogatása tette ki.³³⁸

A fentebb említett 1936-os asszonykonferencián hozott döntés értelmében a népes nyári női összejöveteleket felváltották az egyhetes Tábita kurzusok, melyen a résztvevők száma 18–20 faluból rendszerint 50 körül mozgott.³³⁹ Ezeket az összejöveteleket a fentebb említett nyári leánykonferencián eltervezett és már 1936 végére felépített „imádás házában” tartották, melyet egyszerűbben csak Tábita teremnek neveztek.³⁴⁰ Tartottak továbbá különböző településeken több alkalommal ún. Tábita napot is.³⁴¹

A szövetségnek rövid időre sikerült a lábát megvetni Kárpátalján is, ugyanis 1937. július 2–4. között sikeres Tábita konferenciát rendeztek Csapon.³⁴² Ez a találkozó arról maradt nevezetes, hogy az egyik helyi résztvevő asszony ékszereit ajándékozta oda a tervezett diakonissza anyaház létrehozásáért, és ezt látva többen a jegygyűrűjükkel tették ugyanezt.³⁴³

1936–37 folyamán a Tábiták kezdeményezésére számos községben (pl. Somorja, Zselíz) bibliakörök jöttek létre. Ezek szervezésénél helyenként a Timótheusok is segédkeztek.³⁴⁴

1936 novemberében a Hajnalban Tábita címmel külön rovat indult, melyet Leskovits Mária diakonissza testvér szerkesztett. Ebben helyet kaptak a Tábita munkával kapcsolatos fontosabb hírek. A lapban néhány hónap múlva újabb rovat jelent meg Kis Tábita címmel.

A Kis Tábita mozgalom – a Kis Timótheus mozgalommal egy időben – 1937 tavaszán indult. Célja a Tábita-utánpótlás biztosítása volt. Az evangélium iránt komolyabban érdeklődő kislányokból Kis Tábita köröket hoztak létre, melyek igyekeztek lelkileg többet nyújtani a vasárnapi iskolánál. A körökön az érdeklődők elmélyülhettek a Bibliában, és készülhettek a későbbi Tábita életre.³⁴⁵

A Tábiták fentebb ismertetett célkitűzései között szerepelt egy diakonissza kórház felállítása is. Ennek megvalósítása terén 1938-ban megtörténtek az első lépések. Nagysalló határában kórházi telek gyanánt a községi bíró három hold földet adományozott a terv megvalósításához,³⁴⁶ és elkészültek a tervrajzok is.³⁴⁷ Az építkezés költsége nagyjából egymillió koronát tett volna ki. A Tábiták elindították a gyűjtést, és úgy tervezték, hogy amint összegyűlt 200 ezer korona, elkezdik az építkezést.³⁴⁸ Erre azonban az első bécsi döntést követően előállt új helyzetben már nem került sor.

---

³³⁸ Vö. Hajnal, 1938/10. 9–11.

³³⁹ Hajnal, 1937/9. 10, 1940/10. 6.

³⁴⁰ Hajnal, 1936/12. 9. A terem felavatására 1937 májusában került sor. Hajnal, 1937/7. 11.

³⁴¹ Hajnal, 1936/12. 5., Hajnal, 1937/6. 11.

³⁴² Hajnal, 1937/9. 9.

³⁴³ Hajnal, 1937/11. 9–10.

³⁴⁴ Hajnal, 1937/2. 8–9.

³⁴⁵ Hajnal, 1937/4. 12.

³⁴⁶ Hajnal, 1938/4. 9.

³⁴⁷ Hajnal, 1938/6. 12.

³⁴⁸ Hajnal, 1938/7. 14. Mézes Zsigmond, a Timótheus Szövetég egyik tagja (rövid ideig vezetője) a komáromi bencés gimnáziumban tett érettségi után orvostanhallgatóként Pozsonyban, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Szabó Sándor visszaemlékezése szerint ő lett volna a felépülő Béthel diakonissza kórház orvosa. Interjú Szabó Sándorral. In: Hargita Árpád é. n. 94.

4.2.4.2.4. A Hajnal

A harmincas évek elején, főként a kiskoszmályi mozgalom által érintett területeken megnövekedett a külmiszió iránti érdeklődés. Ennek fenntartása és fokozása céljából Nehézy Károly Kisújfalu Hajnal címmel folyóiratot indított. A lap külmisziói tartalmát tekintve megegyezett a Magyarországon azonos címmel megjelenő külmisziói folyóirattal, melynek terjesztését azonban a csehszlovák cenzúra nem engedélyezte.³⁴⁹

A lap első száma 1931 áprilisában jelent meg, nyolc oldalon, kizárólag külmisziói tartalommal. A következő évben azonban már felbukkantak lapjain a belmisziói tudósítások is, melyek a kiskoszmályi mozgalommal kapcsolatos eseményekről tudósítottak. „A belmiszió nem más, mint magvetés a külmiszió számára – írja Nehézy egyik vezércikkében. – A Hajnal tehát kénytelen odaállni a magvetés: a belmiszió szolgálatába is.”³⁵⁰

A lap évről évre nagyobb terjedelemben jelent meg, 1935-ben már 16 oldalon, az ébredéssel kapcsolatos belföldi hírek pedig már a tartalom felét töltötték ki. Így a lap a gyakorlatban a kiskoszmályi mozgalom hivatalos sajtóforumává vált.

A cikkek között kiemelt helyen szerepeltek a magyar, ill. magyarországi miszionáriusokkal, Molnár Máriával, Döbrössy Lajossal, Kunszt Irénnel, Babos Sándorral és Parragh Lajossal kapcsolatos beszámolók.

A belmisziói rovat az idővel megnövekedett szerkesztőgárdának köszönhetően egyre sokszínűbb lett. A lap adományokból és az előfizetésekből tartotta el magát. A szerzők és a szerkesztők ingyen dolgoztak, ezért az újság ára a korszakban mindvégig mindössze 1 korona volt.³⁵¹ 1932-ben az 500-as példányszámban megjelenő lapra 419-en fizettek elő.³⁵²

4.2.4.2.5. A Béthel iratterjesztés és könyvtár

A mozgalom a hitépítő kiadványok terjesztése céljából kezdetektől fogva szeretett volna egy iratterjesztést létrehozni. Eredetileg Garamlőkön tervezték a felállítást, de végül Garammikolán jött létre, a helyi preoráns tanító,³⁵³ Salga Jenő vezetésével.³⁵⁴ Itt bibliák, hitmélyítő lapok, falimondások, Halleluja énekeskönyvek, selyem bibliajelzők, vasárnapi iskolások részére perforált képek és Kis Harang füzetecskék³⁵⁵ voltak kaphatóak.³⁵⁶ Az iratterjesztés saját könyvsorozatát is megjelentetett.³⁵⁷

³⁴⁹ Kool, Anne-Marie 1997. 147., 270.

³⁵⁰ Hajnal, 1932/1. 2.

³⁵¹ Hajnal, 1932/9. 7.

³⁵² „Béthel” egyesület gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. 7.

³⁵³ A preoráns (előkönyörgő) tanító az oktatói feladatai mellett szükség esetén, a szentségek kiszolgáltatása kivételével, a papi teendőket is ellátta, így a lelkészt bizonyos mértékig tehermentesítette.

³⁵⁴ Hajnal, 1932/10. 8., 1935/5. 12.

³⁵⁵ A Kis Harang gyermeklapot a Felső Evangélikus Diakonissza Egyesület adta ki 1927–1944 között.

³⁵⁶ Hajnal, 1935/5. 12.

³⁵⁷ A sorozatban a magyarországi külmisziói szövetség kiadványainak utánnnyomásai (Molnár Mária a pápuák között; Döbrössy Lajos: A buzsiái vértanú; Raymundus Lullus, az első mohamedán miszionárius; Horváth Jenő: Liwingstone, az élő kő) mellett saját fordításokat is megjelentettek: Modersohn Ernő: Drága Megváltó, ford. Petry Margit, 1935; Modersohn Ernő: Isten báránya, ford. Petry Margit, 1936; Modersohn Ernő: Hazatérés, ford. Szabó Zsigmond; 1936, Steinberg György: Hogyan olvasod Bibliádat?, ford. Nehézy Károly. é. n. Tárnok Gyula 1939. 53.

A bibliakörök számára, az iratterjesztés mellett, a színvonalas lelki olvasmányok biztosítására, ugyancsak Salga Jenő vezetésével „evangéliumi” könyvtárat is alapítottak. A kölcsönzés módja a következő volt: minden bibliakör választhatott egy „könyvtárost”, aki kapcsolatba léphetett a Béthel könyvtárral. Az ő feladata volt a könyvek kölcsönzése, továbbítása és a megszabott határidőn belüli visszaküldése. A kölcsönözhető könyvek listáját 5 koronáért kaphatta meg minden bibliakör. A befizetett összeget a könyvtár fejlesztésére fordították.³⁵⁸

4.2.4.2.6. Diakonisszák

Az ébredés a kezdetektől fogva döntően a nők körében terjedt. Néhányan közülük már az árvaház kiskoszmályi korszakában egész életüket az evangélium szolgálatába állították. Mivel a magyarországi diakonisszák alkalmazása nehézségekbe ütközött, ezért előtérbe került egy saját diakonisszaképző felállítása. Ez végül 1934. augusztus 15-én valósult meg. Ekkor került sor két diakonissza (Balla Rebeka és Sinkovits Etelka) beöltöztetésére is, akik már öthat év a mozgalom szolgálatában álltak. Ők tehát még nem a diakonisszaképző elvégzésének, hanem az ébredés terén addig kifejtett munkájának és felhalmozott tapasztalatuknak köszönhetően nyerték el a diakonissza státuszt.³⁵⁹ Ekkor rajtuk kívül még Leskovits Mária diakonissza testvér állt a mozgalom szolgálatában.

A Béthel Diakonissza Intézet igazgatója Salga Jenő, „vezető testvére” pedig Leskovits Mária lett,³⁶⁰ majd 1937-től az igazgatói posztot Nehézy Károly vette át.³⁶¹

Diakonissza-jelöltnek olyan 18 és 34 év közötti erkölcsileg tiszta életű leányok vagy özvegyek jelentkezhetnek, akik jól ismerték a Bibliát. Elvárás volt az önzetlen, alázatos, szelíd jellem és a szülők iránti engedelmesség. A testi fogyatékosság elutasító oknak számított, mint ahogy az „ingerlékeny viselkedés” vagy gyenge idegzet is. Legalább hároméves középiskolai végzettséggel kellett rendelkezni. Mindezeket lelkészi és orvosi igazolásokkal kellett alátámasztani. Feltétel volt továbbá a magyar nyelv megfelelő ismerete szóban és írásban. A felvételt nyertek egy évig diakonissza-jelölt státuszba kerültek, majd következett a 2–3 év próbaidő, melynek első éve alatt még elbocsáthatóak voltak, ha kiderült, hogy a hivatásra mégsem alkalmasak.³⁶²

Az elméleti képzések nagyrészt Kisújfalun zajlottak, a megfelelő gyakorlat megszerzésére (ápolás, nevelés stb.) pedig – kórház híján – a kiskoszmályi árvaházban volt lehetőség. *„Kisújfalun voltak a kurzusok, szemináriumok, előkészítés a diakonissza szolgálatra. Hát persze közben be kellett állni a munkába [...] Mosás, takarítás, WC-tisztítás, szóval mindenütt ki lettünk próbálva, kertben kapálni, ültetni, befőzni [...] 40–50 kis gatyát, dunyhát kimosni – ez nem volt könnyű. Meg persze az is, hogy otthon volt mit a tejbe aprítani, ott pedig rántott levest ettünk minden reggel.”*³⁶³ – emlékezett vissza Acsay Irma, aki 1936-

³⁵⁸ Hajnal, 1936/2. 10.

³⁵⁹ Hajnal, 1934/10. 10.

³⁶⁰ „Béthel” egyesület gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. 14.

³⁶¹ Uo. 18–19.

³⁶² Hajnal, 1934/10. 10–11.

³⁶³ Interjú Acsay Irmával, 1992. február 23. In: Hargita Árpád é. n. 74.

ban harmadmagával lépett a kiskoszmályi diakonisszák sorába.³⁶⁴ Képzésükbe az akkor Magyarországon szabadságát töltő Molnár Mária is bekapcsolódott.³⁶⁵

Kibocsátásuk után a diakonisszák egyik részét az Béthel Egylet árvaházaiban alkalmazták, míg másik része a gyülekezetekben végzett evangelizáló szolgálatot, de volt olyan is, aki iskolaigazgatóként tevékenykedett.³⁶⁶

A diakonisszák képzése a kibocsátásukkal nem fejeződött be. A negyvenes évek elejétől nyaranta kéthónapos kurzusokat tartottak a számukra, melyek az éves munka okozta testi fáradtság kipihenését és a lelki feltöltődést is szolgálták.³⁶⁷

Az éveken keresztül tervezett Béthel diakonissza anyaghoz ugyan sosem épült fel, de főként a diakonisszáképző intézetnek köszönhetően a vizsgált korszakban ismereteink szerint így is tizenkét saját nevelésű diakonissza segítette a kiskoszmályi mozgalom munkáját.³⁶⁸

4.2.4.3. Külmisszió

A kiskoszmályi mozgalomban sosem tettek elvi különbséget a kül- és a belmisszió között, számukra mindkettő a missziói munka egyformán fontos részét képezte – ahogy ezt Nehézy Károly megfogalmazta: *„mint a két kezem: az egyik a bel-, a másik a külmisszió; az egyik a másik nélkül nem élhet.”*³⁶⁹

A marcelházi árvaház felállításában kezdeményező szerepet játszó bibliakörökhöz (Kiskoszmály, Felsőszeli, Léva) kapcsolódott a református külmisszió felkarolása is Szlovákia területén. 1928 elején e bibliakörök tagjai közül többen elhatározták, hogy jövedelmük 10%-át a külmisszió céljaira fordítják. Az adakozókhoz hamarosan mások is csatlakoztak, majd létrehozták a Külmissziói Szövetséget, és havonta összejöveteleket tartottak.³⁷⁰

A kiskoszmályi mozgalom különösen jó kapcsolatot ápolt Döbrössy Lajossal³⁷¹ és Molnár Máriával.³⁷² Előbbi a bulgáriai törökök között, utóbbi pedig az admirális-szigeteki pápuák között teljesített missziói szolgálatot. A bibliakörök rendszeresen pénzüsszeggel segítették mindkét misszionárius munkáját. A Magyar Református Külmissziói Szövetség többször kérte a felvidéki reformátusok segítségét nemcsak anyagi téren, hanem a pénzküldemények célba juttatása ügyében is, ugyanis a Magyar Nemzeti Bank különböző módokon akadályozta, hogy Magyarországról valutát küldjenek a számukra.³⁷³

³⁶⁴ Hajnal, 1937/1. 9.

³⁶⁵ Interjú Acsay Imával, 1992. február 23. In: Hargita Árpád é. n. 77.

³⁶⁶ Vö. Hajnal, 1942/11. 7.

³⁶⁷ Hajnal, 1942/8. 4.

³⁶⁸ Kiskoszmályi diakonisszák: Leskovits (Farkas) Mária, Balla Rebeka, Vörös Lidia, Acsay Irma, Szeghalmi Erzsébet (Erzsébet testvér), Kehi Erzsébet (Erzsike testvér), Sinkovits Etelka, Kocsi Gizella, Szilágyi Erzsébet (Erzsi testvér), Németh Rózsi, Petry Margit, Kalocsay Etelka.

³⁶⁹ Kool, Anne-Marie 1997. 271.

³⁷⁰ Hajnal, 1932/1. 7–8.

³⁷¹ Életére lásd Orosz Ferencné Döbrössy Ida 2006. Döbrössy Lajos testvére, Döbrössy József marcelházi tanító 1941-től a kiskoszmályi mozgalom számviteli bizottságának a tagja. „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. 23.

³⁷² Életére bővebben lásd Beliczay Angéla 1987.

³⁷³ Beliczay Angéla szerint a Magyar Nemzeti Bankkal azért támadtak e téren problémák, mert a római katolikus egyház ellenezte a protestáns külmissziói munkát. Kool, Anne-Marie 1997. 187.

Csehszlovákiából viszont ez nem ütközött akadályba.³⁷⁴ A Hajnal 1932. decemberi száma arról tudósított, hogy Döbrössy fizetésének Bulgáriába küldését teljes mértékben a felvidéki Hajnal kiadóhivatala bonyolítja le.³⁷⁵

Döbrössynél azonban sokkal szorosabb kapcsolatot épített ki a kiskoszmályi mozgalom Molnár Máriával. A Mánusz szigetén végzett térítő munkájának felvidéki támogatói a pénzküldés nehézségei miatt gyakran „szeretetsomagot” küldtek neki, melybe alapvető élelmiszereket és „praktikus dolgokat” csomagoltak. Volt, hogy egy-egy küldemény súlya meghaladta a 250 kg-ot.³⁷⁶

A misszionáriusnő 1935–36-ban kilenchnapos szabadsága idején többször ellátogatott a szlovákiai és a kárpátaljai gyülekezetekbe is, ahol beszámolóit nyomán a külmisszió ügye iránt élénk érdeklődés bontakozott ki.³⁷⁷ Különösen jól érezte magát a kiskoszmályi diakonissza „családja” körében, amelyet rendszeresen megemlített leveleiben.³⁷⁸ Úgy tűnik, a felvidéki ébredési mozgalom állt legközelebb a szívéhez: „*a kiskoszmályi levegő mindig több teret foglal el*” – írta egyik levelében.³⁷⁹

Felvidéki támogatói a Pittilu szigetén megtérített bemszülettek számára egy 140 kg súlyú harangot készíttettek, melyre a pittiluiak nyelvén ezt írták: Masda ledui kaui uei (A mester itt van és hív téged). Felszentelésére 1936 júniusában Kisújfalun került sor, nem sokkal a misszionáriusnő visszautazása előtt.³⁸⁰

Molnár Mária haláláig szoros kapcsolatban maradt a kiskoszmályi mozgalommal, ill. felvidéki támogatóival, akikkel széleskörű levelezést folytatott. Leveleit a Hajnal rendszeresen közölte.

A szlovákiai és kárpátaljai gyülekezetek a Hajnal kiadóhivatalán keresztül 1928–1939 között összesen 18 271 pengővel támogatták a magyar református külmisszió ügyét.³⁸¹

4.2.5. A kiskoszmályi lelkiiség

Nehézy Károly, valamint a kiskoszmályi mozgalomban dolgozók vallásos lelkiisége leginkább azzal, az esetenként túlzásoktól sem mentes pietisztikus kegyességgel volt rokonítható, melyhez hasonlót Magyarországon legfőképpen a Bethánia Egylet képviselt. A mozgalom ezt a szellemiséget igyekezett terjeszteni támogatói és szimpatizánsai körében.

Ennek legfőbb jellemzője a bensőséges hitélet és a világi létformák éles szembeállítása volt. Fentebb már utaltunk rá, hogy a mozgalom dolgozói vagyonszociális körben, fizetés nélkül dolgoztak roppant szerény életkörülmények között. Puritán és konzervatív életfelfogásuk az élet szinte minden területét áthatotta. Elutasították például a kultúra mindazon szegmenseit, melyek nem szolgálták „evangéliumi” módon az egyén lelki épülését: nem olvastak világi témájú könyveket, nem vettek részt táncmulatságokon, vagy a pusztán önfeledt szórakozást nyújtó egyéb rendezvényeken sem: „*Hányan lelkesednek még ma is a nótáért, regényekért,*

³⁷⁴ Kool, Anne-Marie 1997. 186., 198.

³⁷⁵ Hajnal, 1932/12. 6.

³⁷⁶ Vö. Hajnal, 1937/10. 10.

³⁷⁷ Soós Károly é. n.c. 10.

³⁷⁸ Kool, Anne-Marie 1997. 188.

³⁷⁹ Kool, Anne-Marie 1997. 187.

³⁸⁰ Szűcs Ferenc 2012. 95.

³⁸¹ Hajnal, 1940/1. 5.

moziért, színdarabokért, pedig ezek a lélek számára nem egyebek mosléknál.”³⁸² – olvashatjuk a Hajnalban. Puritán szemléletüket jól tükrözi az öltözködéssel kapcsolatban vallott nézeteik: „A ruházkodásban sok farizeusság van. Mindenki olyan ruhát viseljen, amilyen a hivatásának legjobban megfelel. A divat az ördög ruhája.”³⁸³ Radikális kereszténységük további jó példája a szerelemhez való viszonyuk: „A szerelem testi vágy. Bűn. Tudattalanul és tudva olyan bűn okozója, mellyel a VII. parancsolat ellen vétkezünk. A sátán egyik legerősebb eszköze. Az ember leggyöngébb oldala az ördög elleni küzdelemben. Az igazi házasságot nem szerelemből, hanem a mennyben kötik.”³⁸⁴ Egyes Timótheusok például a párválasztásnál is fontos tényezőnek tartották, hogy jövőbeli feleségük azonosulni tud-e a mozgalom által követett elvekkkel és életformával. Erről tanúskodik Gaál Zoltán egyik naplóbejegyzése 1939-ből: „[a feleségjelöltnek] Legalább egy évet ki kell bírnia a legmegalázóbb bánásmóddal is a kicsinyeinknél, vagy betegjeinknél, hogy hozzám vegyem feleségül. – Feltéve még így is, hogy a lelki közösségem kivétel nélkül (tehát nem szavazattöbbséggel) beleegyezik és jónak látja.”³⁸⁵

Ez a fajta vallási fundamentalizmus távol állt a szélesebb tömegek ízlésétől, így sokan – nem is alaptalanul – egyoldalúsággal és kultúraellenességgel vádolták a mozgalmat. Közéjük tartozott Tóth István kisújfajusi református egyházi tanító is, aki nehezményezte, hogy a helyi egyházi iskolaszékek fenntartásai voltak a tanító által a gyermekek számára szervezett mesedélutánok, színműelőadások és az amatőr színjátszó társulat világi témájú színdarabjaival szemben vallásos tartalmú, erkölcsös életet példázó előadások tartását kívánta. „Ez a szellemi áramlat pedig – írja naplójában Tóth – a kisújfajusi lelkészi hivatalból indult ki. A túlzó hitbuzgalom gátat vetett értékes hagyományok továbbélésének. A református hívők magánéletéből kirekeszteni kívánta a népdalok éneklését, a színjátszást, a bálakat, a május elsejei majálist. A bensőséges és önfeláldozó kizárólagos hitbuzgalmi életmód azonban a községben csak kevés követőre talált.”³⁸⁶

Fontos azt is megemlítenünk, hogy – amint erre Szűcs Ferenc rámutatott – Nehézynél (és a kiskoszmályi mozgalomban) az ébredési gondolatok a kálvini teológia mentén rendeződtek egyházépítő rendszerré. Az Institúció nemcsak a mozgalom bibliakörain és baráti körös összejövetelein volt tananyag, de előkerült a népesebb konferenciákon is. Ez a gyakorlat a magyarországi ébredési körökre egyáltalán nem volt jellemző a korszakban.³⁸⁷ A kálvini örökséget olyannyira fontosnak tartották, hogy 1936-ban a mozgalomhoz közeli lelkészek hozzáfogtak az Institutio fejezetenkénti kivonatolásához,³⁸⁸ illetve Kálvin biblíamagyarázatainak a lefordításához.³⁸⁹ Mindkettőt füzet sorozatban szerették volna megjelentetni.³⁹⁰ Kálvin egyházzól szóló tanítása határozta meg Nehézy Károly egyházfelfogását is. E szerint az ébredésnek nem az egyházon belül kell folynia, hanem a látható egyházat mintegy körülölelve: „Mert a látható egyház olyan, mint a háló, amely »szőröstül-bőröstül« összefog mindent. A kiválogatás nem a mi dolgunk, hanem az angyaloké

³⁸² Hajnal, 1936. 4. 14.

³⁸³ Hajnal, 1936. 11. 12.

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Gaál Zoltán 1939. 1939. január 28.

³⁸⁶ Csengerné Kovács Erzsébet 2000.

³⁸⁷ Szűcs Ferenc 2012. 83.

³⁸⁸ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Béla püspöknek. 1937. február 8.

³⁸⁹ Hajnal, 1937/11. sz. 13.

³⁹⁰ Uo., TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Béla püspöknek. 1937. február 8.

lesz majd a világ végén. Ez nem azt jelenti, hogy nem kell erkölcsi és tanfegyelmet gyakorolni, hanem hogy az üdvösségre választottak nem azonosak a mi válogatásunkkal.” – világít rá Nehézy teológiai gondolkodásának egyik fontos elemére Szűcs.³⁹¹

4.3. A kiskoszmályi mozgalom az anyaországban (1938–1945)

4.3.1. Betagozódás a magyarországi református egyházi életbe

Az anyaországhoz való visszatérés nemcsak az intézményes egyházat állította új helyzet elé, de a kiskoszmályi mozgalmat is. A mozgalom a harmincas évek második felére már jórészt beépült a szlovákiai református egyházi struktúrába, munkájának eredményeit hivatalos egyházi körökben is egyre inkább elismerték. Az egyházba való befogadását szimbolikusan is megerősítette Sörös Bélának és Nehézynek, az „egyházias” és az „evangéliumi” belmissziói irányzatnak korábban már említett losonci kézfogása.

Ez a helyzet az 1938-as államfordulatot követően azonban alapjaiban változott meg. A dunáninnen egyházkerület és a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megszűntével újra kellett rendezni a jogviszonyt a mozgalom és a Magyarországi Református Egyház között, mely azonban csak akkor kecsegtetett sikerrel, ha munkájukat sikerül elfogadtatni annak vezetőivel is. Ez azonban nem volt egyszerű feladat, mivel voltak, akik rossz szemmel nézték a „túlzó pietistának” tartott mozgalmat, és szívesebben látták volna, ha az egylet által végzett munkaágak egy része (pl. árvagondozás, diakonisszaképzés) az egyház ellenőrzése alatt álló intézmények vagy egyesületek hatáskörébe került volna át.³⁹²

A kiskoszmályi mozgalom és az egyház közti viszony rendezésére az egylet alapszabályainak magyarországi elfogadtatása adott alkalmat. A határváltozást követően ugyanis a Béthel Egyletnek a magyar belügyminisztertől kérvényeznie kellett alapszabályzatának újbóli elfogadását. Az ügyben illetékes vallás- és közoktatásügyi minisztérium az Egyetemes Konventet kérte fel véleményezésre, amely az illetékes egyházkerület és egyházmegyéik vezetőitől, ill. az egylet vezetőjétől, Nehézy Károlytól igyekezett információkat gyűjteni. A konventhez érkezett jelentések a mozgalmat különböző módon értékelték, egyben tükrözték is az ébredési mozgalmak eltérő megítélését az egyházon belül.

Az egylet karitatív/árvagondozói munkájának hasznosságát egyik jelentés sem kérdőjelezte meg, a mozgalom által képviselt, helyenként „túlzó pietista” kegyesség azonban már ellentétes reakciókat váltott ki. Míg a barsi egyházmegye esperese semmi kivetnivalót nem talált a mozgalom tagjai által képviselt szellemiségben, addig Soós Károly komáromi esperes szerint *„ez a szellem nem őszinte, magyar református, egyszerű szellem, hanem túlzott pietista és elfogult [...] az embereket két osztályba sorozza: akik hozzájuk tartoznak, azok a megtértek, a többiek a meg nem tértek.*”³⁹³

Medgyasszay püspök elsősorban azt nehezményezte, hogy az egylet alapszabályában nem nyilvánul meg annak református jellege, magát az egyletet pedig *„a barsi egyházmegye*

³⁹¹ Szűcs Ferenc 2012. 83. Nehézy teológiai nézeteire bővebben lásd Szűcs Ferenc é. n.

³⁹² MREZsL, 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Nehézy Károly levele a konventi elnökséghez. 1939. december 2.

³⁹³ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Soós Károly levele Medgyasszay Vincéhez. 1939. november 30.

hatósága és felügyelete alá helyezett felekezeten kívüli keresztyén szeretetintézmény”-ként jellemezte.³⁹⁴

Nehézy Károly, aki értesült a Konventi Tanács előtt felmerült, az egyletet és annak tevékenységét ért kritikáról, egyrészt igyekezett a vádakát cáfolni, másrészt jelezte, hogy a mozgalmuk, az egyházi felsőbbség iránti lojalitásuk megkérdőjelezhetetlen bizonyítékként a tanács bármilyen döntésének előre aláveti magát: *„Ha úgy méltóztatnak rendelkezni, beszüntetjük az árváknak a további felvételét és csak a meglevő árvák és gondozók eltartására fogunk szorítkozni mindaddig, míg a természetes kihalás folytán lassan és fokozatosan megszűnik ez a munka. A jelentkező és arra alkalmasnak látszó személyeket örömmel fogjuk irányítani egyrészt a hivatalos diakonissza-intézetekhez, másrészt a Szeretetszövetséghez.”*³⁹⁵

Erre azonban nem volt szükség. Az egylet tevékenységét a Konventi Tanács végül pozitívan bírálta el. Ehhez bizonyára nagyban hozzájárult Enyedy Andornak, a konvent missziói előadójának a véleménye, aki szerint az egylet által végzett munka *„Szentlélektől ihletett, hitből és szeretetből való, Isten dicsőségére és emberek üdvére szolgáló: éppen ezért érdemes, méltó az egyetemes konvent felkarolására, megértő pártfogására.”*³⁹⁶ Az új alapszabályzat, melyet 1941. május 3-án fogadott el a belügyminisztérium, néhány fontos módosítást is tartalmazott.³⁹⁷

A módosított alapszabályzat szerint az egylet hivatalos megnevezése Béthel Egyletről Béthel Egyesületre változott. A mozgalom árvaházi munkája kikerült a barsi egyházmegye fennhatósága alól, és az egész egyleti munka közvetlenül a dunántúli egyházkerület ellenőrzése alá került. A mozgalom által képzett utazótitkárok és diakonisszák hivatásukat kizárólag az egyesület már fennálló vagy felállítani tervezett intézményeiben, ill. az adakozó egyháztagok között gyakorolhatták, szigorúan a kerület határain belül. Az egyesület kötelezte magát, hogy munkáját a továbbiakban *„a ref. egyház törvényeinek oltalma alatt, a Szentírás és a hitvallásos könyvek: a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás szellemében a ref. egyház javára és fejlődésének előmozdítására”* végzi.³⁹⁸

Ezzel tulajdonképpen befejeződött az a közel tízéves folyamat, amely az árvaház Kiskoszmályra való költözését követően a barsi egyházmegyével kezdeményezett tárgyalásokkal indult, és melynek eredményeként a kiskoszmályi mozgalom teljes egészében a református egyház fennhatósága alá került, munkája pedig kizárólagosan református jelleget kapott.

Az anyaországhoz való visszatérés az egyházzal való jogviszony problémája mellett felvetette az ott tevékenykedő különböző ébredési mozgalmakhoz való viszonyulás kérdését is. A bécsi döntést követően a Béthel Egyleten belül ugyan felmerült valamelyik anyaországi belmissziói egyesülethez való csatlakozás lehetősége, ezt azonban végül elvetették. A döntést elsősorban az a felismerés ösztönözte, hogy a mozgalom elszigetelt fejlődésének köszönhetően több tekintetben különbözött a magyarországi ébredési irányzatoktól, így egy esetleges csatlakozás komoly feszültségekkel járt volna. Az egylet ezért megtartotta függetlenségét, de szoros „testvéri kapcsolatot” alakított ki az anyaországi evangéliumi mozgalmakkal.

³⁹⁴ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Medgyasszay Vince levele a konventi elnökséghez. 1939. november 28.

³⁹⁵ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Nehézy Károly levele a konventi elnökséghez. 1939. december 2.

³⁹⁶ MREZsL e. 104. d. Béthel Árvaház. Enyedy Andor levele a konventi elnökséghez. 1940. január 25.

³⁹⁷ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 22.

³⁹⁸ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. A Béthel Egyesület alapszabályai. 1.

A visszacsatolás után a mozgalom tagjai közül többen jártak magyarországi evangelizációkra, főként a Bethánia Egylet összejövetelére, és a magyarországi belmissziói egyesületek tagjai is gyakran részt vettek a kiskoszmályi mozgalom konferenciáin. 1939. november 30-án a komáromi árvaházban egy „baráti találkozón” a kiskoszmály mozgalom vezetői mellett részt vett a magyarországi belmisszió számos jelentős alakja is, mint pl. Draskóczy László, ifj. Szabó Aladár, Csia Sándor, Józán László, Vargha Sándor vagy Karácsony Sándor.³⁹⁹ Karácsony csaknem a kezdetektől szoros kapcsolatot ápolt a mozgalommal, melyben ő az angolszász és német típusú belmissziói munkának azt a hazai változatát látta, mely megfelelt az általa felvázolt „magyar észjárásnak”.⁴⁰⁰ Pesti bibliakörét már korábban „kiskoszmályi bibliakörnek” nevezte el.⁴⁰¹ Az egyesület továbbá szoros kapcsolatot tartott fenn a magyar evangelizátorok közül Ecsedy Aladárral és Békefi Benővel is, akik többször részt vettek a mozgalom konferenciáin, valamint Nehézy egykori pápai diáktársával, Bereczky Alberttel, és annak pozsonyi úti gyülekezetével.⁴⁰²

4.3.2. A mozgalom tevékenysége a „magyar idők” alatt

Az államhatár-módosítás nyomán beállt új helyzethez a mozgalom csak lassan tudott alkalmazkodni, melyet az alapszabályok elfogadásának az elhúzódása is nehezített. Míg korábban az ország egyetlen református ébredési mozgalmaként céljukat a kisebbségi léthelyzetben élő szlovákiai magyar reformátusság hiányzó szociális és belmissziói munkájának és intézményrendszerének a kiépítésében találták meg, addig a visszacsatolást követően, a kisebbségi lét megszűntével, mindez egyrészt értelmét veszítette, másrészt a Magyarországon meglévő intézményrendszer miatt szükségtelennek is tűnt. Ennek köszönhetően a mozgalom intézményi hátterének a bővülése – a korábbi dinamikus időszakhoz képest – az első bécsi döntést követően lelassult, majd végleg megakadt (ebben közrejátszottak a háború okozta gazdasági nehézségek is). Nem épült fel a Felsőszelire tervezett új fiókárvaház, a Tábitha kórház, a diakonissza anyaház, a kiskoszmályi árvaházi elemi iskola, és nem állították fel saját nyomdájukat sem.⁴⁰³ Az evangelizáció viszont a korábbi intenzitással folyt tovább, és ez a felvidéki ébredés további terjedését segítette elő. A visszacsatolást követően felmerült nehézségek ellenére a Béthel Egylet a negyvenes évek elején érte el működésének a csúcspontját; a mozgalom szorosabban vett kötélkébe tartozó gondozók, gondozottak együttes száma ekkor (1940–1942 között) meghaladta a 120-at.⁴⁰⁴

Az országváltással járó legfontosabb pozitív változást a magyar állami hatóságoknak a mozgalomhoz való erkölcsi és anyagi értelemben vett támogató magatartása jelentette a korábbi csehszlovák kormányzat indifferens magatartásával szemben. Az anyaországban elismeréssel adóztak a Béthel Egylet kisebbségi sorban végzett árvagondozói, egyúttal nemzetmentő munkája iránt. Bars és Hont k. e. e. vármegyéek törvényhatósági bizottsága 1939-ben évi 500 pengő juttatást szavazott meg a kiskoszmályi árvaház javára. Az indoklás szerint *„Kiskoszmály községben 1932. óta fennálló árvaház különösen a cseh megszállás ideje alatt sok magyar gyermeket mentett meg a magyarság számára az által, hogy azokat a cseh*

³⁹⁹ Gaál Zoltán 1940. 1940. november 30.

⁴⁰⁰ Szűcs Ferenc 2012. 11.

⁴⁰¹ *Kiskoszmály*, 1940/2. 10.

⁴⁰² *Kiskoszmály*, passim.

⁴⁰³ Hajnal, 1938/7. 9., 11.; „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 21.

⁴⁰⁴ Pap József 1941. 55.; Pap József 1942. 72.; Pap József 1943. 68.

menhelyekről átvéve magyar szellemben, magyar nyelven nevelte. Nagy értékű munkásságot fejt ki az által, hogy elhagyott és züllésnek kitett gyermekeket nevel hasznos magyar állampolgároknak.⁴⁰⁵ Főként a visszacsatolást követő hónapokban komoly segítséget jelentettek az árvák számára a Magyar a Magyarért Mozgalom adományai.⁴⁰⁶ Mindazonáltal a „magyar időkben” a mozgalom által kapott legnagyobb értékű hozzájárulást a Kisújfalu melletti Aradpusztán az egylet számára kiutalt 25 kat. hold területű egykori csehszlovák telepes birtok jelentette.⁴⁰⁷

Az új magyar–csehszlovák államhatárt 1938-ban közvetlenül Kiskoszmály felett húzták meg. Az eddigi földrajzi és vasúti közlekedési szempontból is kedvező elhelyezkedésű település ezzel nehezen megközelíthetővé vált, és így egyik napról a másikra periférikus helyzetbe került.⁴⁰⁸

A határváltozást követően a hitmélyítő konferenciák egy részét 1942-ig még Kiskoszmályon tartották, de egyre kisebb részvétellel. Korábban, az első bécsi döntés előtt ide érkezők a Léva-Zólyom vasútvonalon közelítették meg a falut. A legközelebbi vasúti megállótól csak fél órát kellett gyalogolni az árvaházig.⁴⁰⁹ Az új határ azonban ezt a vasútvonalat kettévágta, melyen így a forgalom is megszűnt. A legközelebbi megálló immáron a nagykálnai lett, mely azonban 9 kilométerre volt a falutól, és ezt a távot gyalogszerrel kellett megtenni.⁴¹⁰ Az autóbusz sem jelentett alternatívát, mivel hetente mindössze három alkalommal közlekedett Léva és Kiskoszmály között. A konferenciákról egyre nagyobb számban maradtak el a résztvevők, mivel tartottak a hosszú út nehézségeitől.⁴¹¹ Ezzel az árvaháznak mint az ébredés szellemi központjának a sorsa végleg megpecsételődött.

A kastélyépületben 1939-től már egyébként is csak az óvodás korú gyermekek tartózkodtak, akiket gazdasági és egyéb szempontokat figyelembe véve 1942-ben Lévára költöztettek. Itt ideiglenesen, egy új árvaházi épület megszerzéséig (ez a háború miatt már nem valósult meg) a barsi egyházmegye biztosított nekik szállást.⁴¹² A kiskoszmályi árvaház ezzel befejezte működését, és döntés született a kastélyépület eladásáról is.⁴¹³

Ezzel párhuzamosan egyre fontosabb szerepet töltött be az árva- és gyermeknevelés terén a Timótheusok komáromi árvaháza. Felépítését követően az épület gyorsan megtelt, melyben tanoncotthon és fiúinternátus is létesült (utóbbi később önálló épületbe költözött).⁴¹⁴

---

⁴⁰⁵ Pap József 1940. 51.

⁴⁰⁶ Hajnal, 1939/1. 8. A Magyar a Magyarért Mozgalom a magyar miniszterelnöki hivatalának a kezdeményezésére 1938 októberében hívták életre. Célja a majdan visszacsatolandó területek szociálisan hátrányos helyzetben élő lakosságának a megsegítése, az anyaországba való beilleszkedésük elősegítése volt. Céljai megvalósítására országos gyűjtést szerveztek. A gyűjtőakció eredményeképpen az összegyűlt pénzt élelmiszer, tüzelőanyag és pénzsegélyek formájában osztottak ki. A mozgalom történetére bővebben lásd Hámori Péter 2001. 569–624.

⁴⁰⁷ Pap József 1940. 51. Az árvaházi gazdaságokkal bővebben *A kiskoszmályi árvaház* c. fejezetben foglalkozunk.

⁴⁰⁸ *Kiskoszmály*, 1942/11. 2.

⁴⁰⁹ *Kiskoszmály*, 1935/7. 13.

⁴¹⁰ *Kiskoszmály*, 1941/8. 7.

⁴¹¹ *Kiskoszmály*, 1942/8. 6.

⁴¹² *Kiskoszmály*, 1942/12. 6.

⁴¹³ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 23.

⁴¹⁴ A komáromi árvaház és internátus történetére bővebben lásd *A Református Timótheus Árvaház* c. fejezetet.

A mozgalomnak 1939-ben sikerült egy újabb árvaházat is létesítenie, még hozzá a Szlovákia területén maradt Pozsonyban.⁴¹⁵ Nehézy a konventi elnökségnek írt, korábban már idézett levelében így számol be a szlovák fővároshoz, illetve a szlovák államban maradt magyarokhoz kapcsolódó munkájukról: „*Hatodik telepünk Pozsonyban van, ahol a Magyar Nemzeti Párt vezetőségével: gr. Eszterházyval egyetértésben igyekszünk megmenteni az elhagyott magyar gyermekeket s egyúttal a szétszórta élő magyar reformátusokat is lelki gondozásban részesíteni. Mindez a pozsonyi ref. lelkész vezetésével az ottani ref. egyház presbitériumának közbejöttével az egyház tulajdonát képező épületben történik.*”⁴¹⁶ A fővárosi gyülekezet lelkésze ekkor Szabó Béla volt, akinek a munkáját Balla Rebeka kiskoszmályi diakonissza segítette. Habár mindketten a szlovákiai és kárpátaljai református ébredés legtevékenyebb alakjai közé tartoztak, a háború évei alatt végzett munkájukról keveset tudunk. A későbbi tudósításokból is mindössze annyi derül ki, hogy a pozsonyi árvaházban a Rebeka testvér gondozása alatt levő árva gyermekek száma 1939 őszén öt volt, 1940 elején pedig már meghaladta a tízet.⁴¹⁷ Az árvaház a Béthel Egylet későbbi jelentéseiben már említés szintjén sem szerepel, így feltételezhetjük, hogy rövid működés után megszűnt.

Mivel a kiskoszmályi mozgalom nem olvadt be egyik magyarországi ébredési mozgalomba sem, így „hivatalos” lapja, mely nevét *Hajnalról Kiskoszmályra* változtatta, továbbra is megjelent – igaz, a háborús viszonyok miatt 1939 októberétől már csak fele terjedelemben,⁴¹⁸ 1944 novemberétől pedig csupán négy oldalon.⁴¹⁹ A nehéz viszonyok ellenére az előfizetők száma folyamatosan emelkedett, mely az ébredés terjedésére utalt.⁴²⁰

A külmisszió terén a mozgalom ebben az időszakban közel került egy régi céljának a megvalósításához, amely egy saját misszionárius munkába állítását jelentette volna.⁴²¹ 1938-ban komoly tervek születtek arra nézve, hogy Balla Rebeka diakonissza testvért Mánuszra küldik Molnár Mária mellé. A liebenzelli missziós központ azonban nem támogatta Rebeka testvér kiküldését, mivel 41 évesen már túl idősnek tartotta. Így került előtérbe a sokkal fiatalabb Szeghalmi Erzsébet testvér, akinek 1940-ben külmissziói képzésre kellett volna utaznia Liebenzellbe, de ezt a háború megakadályozta.⁴²² Felvetődött annak a lehetősége is, hogy a mozgalom független vállalkozásba kezd Ukrajnában, Mongóliában vagy Jeruzsálemben, de végül ezek a tervek sem valósultak meg.⁴²³

A mozgalom evangelizáló munkája a negyvenes években tovább szélesedett. Ebben közrejátszott az is, hogy 1941 decemberében újabb három kiskoszmályi diakonisszát öltöztettek be, így 1942 őszén már 11 diakonissza, két jelölt és három diakónus segítette az egyesület munkáját.⁴²⁴ A háború alatt a mozgalom férfi dolgozóinak a bevonulásával egyre nagyobb teher hárult a diakonisszákra: ők helyettesítették a bevonultakat az aradi

⁴¹⁵ Pap József 1940. 51.

⁴¹⁶ MREZsL, 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Nehézy Károly levele a konventi elnökséghez. 1939. december 2.

⁴¹⁷ *Kiskoszmály*, 1939/12. 8.; Pap József 1940. 51.

⁴¹⁸ *Kiskoszmály*, 1939/10. 5.

⁴¹⁹ *Kiskoszmály*, 1944/11. 2.

⁴²⁰ *Kiskoszmály*, 1942/4. 8.

⁴²¹ A külmisszió iránti fokozódó érdeklődést mutatja, hogy a kiskoszmályi árvaházban egy külmissziói múzeumi szobát rendeztek be, melyet Mánusz névre kereszteltek. *Kiskoszmály*, 1940/3. 5.

⁴²² Kool, Anne-Marie 1997. 271.

⁴²³ Uo. 272.; TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Bélának. 1937. február 8.

⁴²⁴ A diakónusok Szűcs András, Pató László és Puskás Béla voltak. *Kiskoszmály*, 1942/11. 7.

gazdaságban és a komáromi árvaházban is. A komoly megterheléssel járó munkának köszönhetően többen közülük kimerültek, és hosszabb időre megbetegedtek.⁴²⁵

Egy régóta dédelgetett terve valósult meg a mozgalom vezetőinek, amikor az aradpusztai gazdaságban 1942. július 1-jén „misszói iskolát” nyitottak.⁴²⁶ Az „iskola” valójában egy hosszabb nyári tanfolyamot jelentett, mely belmissziói munkára készítette fel a jelentkezőket, de azzal a szándékkal, hogy a későbbiekben lehetőséget biztosítanak a külmissziói szolgálatra való felkészülésre is.⁴²⁷ A húsz résztvevő számos tudományterületről hallgathatott előadásokat, melyek előadói lelkészek és tanítók voltak.⁴²⁸

A hitmélyítő konferenciák, Tábítha és Timótheus találkozók a háborús évek alatt is tovább folytatódtak, mint ahogy a gyülekezeti evangelizáció is. A nagyobb számú résztvevővel, évi rendszerességgel megrendezett konferenciák azonban egyre inkább háttérbe szorultak (ebben szerepet játszott a kiskoszmályi központ felszámolása is), helyettük megerősödtek gyakrabban tartott körzeti konferenciák. Az összejöveteleknek csak a front közeledése vetett véget.

4.4. A kiskoszmályi mozgalom története a háború után – rövid kitekintés

Bár a harcok is tetemes kárt okoztak az egyesület vagyonában, ettől azonban jóval súlyosabb következménnyel járt a mozgalomra nézve, hogy a háborút követően a '38-ban Magyarországhoz visszatért területek újra Csehszlovákiához kerültek, melynek vezetése a kollektív bűnösség elvére hivatkozva jogfosztó intézkedéseket léptetett életbe az ország magyar lakosságával szemben. A Béthel Egyesületet mint „állami szempontból megbízhatatlan” szervezetet 1947. szeptember 1-jével feloszlatták, vagyonát pedig elkobozták.⁴²⁹ Nehézy Károly és a kiskoszmályi mozgalom önkénteseinek nagyobb része nem várta meg a magyar-szlovák lakosságcsere keretében való kitelepítését, és 1947-ben önként az anyaországba távozott.⁴³⁰ Ezzel a kiskoszmályi mozgalom története ugyan véget ért, de az általuk elvégzett hitébresztő munka még évtizedekig éreztette hatását a szlovákiai református egyházban.

4.5. A Keleti Baráti Kör

4.5.1. Előzmények és megalakulás

A kiskoszmályi mozgalom a '30-as évek közepére már szilárdan megvetette lábát a dunáninnyi egyházkerületben, és munkáját igyekezett kiterjeszteni a másik két kerületre is.

1936-ban Borza Zoltán dunaradványi lelkész, a mozgalom egyik aktív tagja lett a tiszáninnyi egyházkerületben működő beretkei árvaház igazgatója és a helyi gyülekezet

⁴²⁵ *Kiskoszmály*, 1942/11. 7., 1944/2. 7.

⁴²⁶ *Kiskoszmály*, 1942/8. 4–5.

⁴²⁷ Kool, Anne-Marie 1997. 272.

⁴²⁸ A tanfolyamon oktatott tantárgyak a következők voltak: dogmatika, bibliaismeret, írásmagyarázat, egyháztörténet, missziótörténet, pszichológia, pedagógia, ének, zene, német nyelv, helyesírás, szépírás, higiénia, földrajz, történelem, matematika, fizika, háztartástan, szociológia. *Kiskoszmály*, 1942/8. 5.

⁴²⁹ SOA KN, f. ONV KN, k. 366, III. ref. 267/1949/59.

⁴³⁰ Szűcs Ferenc 2012. 113–115.

lelkésze.⁴³¹ Hamarosan csatlakozott hozzá Acsay Irma diakonissza testvér is.⁴³² A kerületben azonban, amint korábban már írtuk, Tornallyay Zoltán főgondnok és Magda Sándor püspök rossz szemmel nézték az ébredési mozgalommal szimpatizáló „pietisták” tevékenységét, és igyekeztek gátat vetni tevékenységüknek. Feltehetően ez állhatott a háttérében annak, hogy Borza 1937 végén lemondott árvaházi igazgatói posztjáról, és visszavonult „*az árvaházi munkában rejlő nagyfontosságú belmissziós és gyakorlati munkától*”, és ezt követően „csupán” mint gyülekezeti és árvaházi lelkész szolgált Beretkén.⁴³³ Rajta kívül a kerületben – ismereteink szerint – csak Meskó Zoltán nagyidai lelkész került közelebbi kapcsolatba a Béthel Egylettel, mely a korszakban nem tudott gyökeret eresztetni a tiszáninneni egyházkerület gyülekezeteiben.⁴³⁴

Sokkal kedvezőbb fogadtatásra találtak a mozgalom törekvései Kárpátalján, ahol megismertetésükben Tóth Kálmán, a Timótheus Szövetség alapítója játszotta az egyik vezető szerepet. Őt 1935 végén választották meg a feketeardói gyülekezet lelkészenek. Tóth igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni a belmisszió iránt elkötelezett kárpátaljai lelkészekkel, köztük Szabó Bélával és Simon Zsigmonddal, akik a belmisszió legbefolyásosabb hívei közé tartoztak a kerületben, de ekkor még az egyház megújulását nem a kiskoszmályi mozgalom által képviselt lelkiség alapján képzelték el. Horkay Barna⁴³⁵ visszaemlékezése szerint Tóth 1936 szeptemberében az autójába ültette a két lelkészt, és elvitte őket Komáromba, egy többnapos Timótheus konferenciára, melyen Nehézy Károly is jelen volt.⁴³⁶ A konferencián történekről a továbbiakban idézzük Horkayt: „[Szabó] Béla mindjárt az első napon szokása szerint nagy beszédet mondott. Egy lélegzetvételi szünetben megszólal egy kisdíák. »Béla bácsi most komolyan beszél, vagy csak úgy prédikál?« Bélának torkán akadt a szó, leült. Másnap csak nem tudta magát megtartóztatni a beszédétől. Ekkor egy másik kisdíák szólt közbe. »És ez Béla bácsinál így van?« Béla megint leült. Amikor Nehézy mondott valami megbotránkoztatót, Béla megfogta Zsiga karját: »Gyere, Zsiga, ezt nem lehet hallgatni!« És kimentek a Duna-töltésre járkálni. Addig benn a többiek imádkoztak értük. Ez többször megtörtént a konferencia ideje alatt. Utolsó este volt a döntő összecsapás, a vérig való közelharc, valóságos hitvita. Főleg Károly és Zsiga közt. Béla most már inkább csak hallgatott.[...] Közeledett a reggel, s mire felkelt a nap, a kegyelem napja is felragyogott a két harcos felett, megadták magukat, nem Nehézynek, hanem a szabadító, megváltó, megtartó, üdvözítő Úr Jézus Krisztusnak. Teljesen megnyugodva tértek rövid pihenőre. Teljesen

⁴³¹ *Református Egyház és Iskola*, 1936/5. 7.

⁴³² *Hajnal*, 1936/11. sz. 10.

⁴³³ SRKTGYL, Felvidék, Püspöki irattár, 1938, PF 26. 1. 143. Jelentés a beretkei református árvaház 1937. évi működéséről. 1.

⁴³⁴ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Béla püspöknek. 1937. február 8. 4. Egy ideig Meskó gyülekezetében szolgált Acsay Irma diakonissza is. Interjú Acsay Irmával, 1992. február 23. In: Hargita Árpád é. n. 77.

⁴³⁵ Horkay Barna (1908–2003) református lelkész, esperes. A teológiát Sárospatakon végzi. Segédlelkész Munkácson (1933–1935), majd rendes lelkész Nagyszőlősen (1935–1987). Alapításától kezdve a Keleti Baráti Kör tagja. 1947–1955 között a GULAG munkatáborokban raboskodik. 1987-ben Magyarországra költözik, és a tiszaezlári gyülekezet lelkésze lesz (1987–1997). Visszavonulása után Sárospatakon él.

⁴³⁶ Horkay Barna 1998. 16. Horkay visszaemlékezése itt valószínűleg pontatlan, nincs ugyanis tudomásunk arról, hogy 1936 szeptemberében Komáromban többnapos konferenciát rendeztek volna. A továbbiakban leírt események minden bizonnyal az 1936 augusztusának utolsó hetében Kiskoszmályon tartott Timótheus konferencián játszódtak le. Vö. *Hajnal*, 1936/7. 14.; *Hajnal*, 1936/10. 13.

megváltozva, megtérve, új emberként érkeztek haza, bűnbocsánatuk, üdvösségük bizonyosságában.

Szabó Béla egyenesen összehívta az összes belmissziósokat [...] Husztra, megbeszélésre. Elmondták, mi volt Komáromban. Megint Béla volt a szóvivő, de egészen más lélekkel. Elmondta csendesen [...], hogy eddig nem volt igaz hite, de most igazi hitre jutott [...] Valóság lett számára a kegyelem. És mindenkinek meg kell térni és újjá kell születnie, mert e nélkül senki sem mehet be a mennyországba. [...] Mikor aztán azt mondta: »Ami eddig tettem, az nem igazi hitemnek a gyümölcse volt, hanem csak karácsonyfadísz, mert mindent a magam dicsőségéért tettem, éppen ezért minden eddigi kár és szemét volt.« Erre robbant a bomba, kitört a vihar, nekiestek Bélának. [...] Olyan volt az egész társaság, mint a megbolydult méhkas, megpiszkált hangyaboly. Béla meg Zsiga csendesen mosolyogva hallgattak, őket már nem lehetett megfélemlíteni, meggyőzni, ők már kösziklán álltak. Déltájban megcsendesedett a hangulat. Béla szeretettel meghívta a jelenlevőket, hogy akik szeretnék ezen az úton járni, Krisztust követni, igazi hívő életet élni, minden hónap első szerdáján gyűljenek össze más-más helyen, mint Nyugaton szokás, a Nyugati Baráti Körben. Meg is egyeztünk, hogy október első szerdáján dr. Sárkány Lajos lelkipásztor meghívására Királyházán jövünk össze. Így született meg a Kárpátaljai Baráti Kör.⁴³⁷

4.5.2. Az első két év (1936–1938)

Amint a fentebb leírtakból kitűnik, a Baráti Kör a Nehézy Károly által képviselt ébredési irányzat Tóth Kálmán, Szabó Béla és Simon Zsigmond által Kárpátaljára való átültetésének az eredményeként jött létre.⁴³⁸ A Kör magát kálvinista megújulási mozgalomnak tekintette, de a kiskoszmályi mozgalommal ellentétben sosem alakult (formálisan sem) egyesületté, hanem mindvégig megmaradt egyházon belüli munka- és imaközösségnek. „Célunk – fejt ki Szabó Béla egyik cikkében –: megismerni a Bibliát, énekeinket, hitvallásunkat, Kálvint és a kálvinizmust s az ezekből nyert tudással, erővel és buzgósággal előmozdítani Isten országának terjedését Református Egyházunk keretén belül, ahogyan azt reformátoraink tennék helyünkben. Tapasztaljuk ugyanis, hogy hivatalos egyházunk kereteit csakis személyes hittel, önkéntes munkával tehetjük élővé, hatóvá és gyümölcsözővé.”⁴³⁹ Mindezt pedig döntően a kiskoszmályi mozgalom kegyességi irányvonalának a követésével és a nyugati egyházmegyékből a mozgalom által már meghonosított belmissziói munkamódszerek átvételével vélték megvalósíthatónak.

A Baráti Kör egy ima- és munkaközösségbe kívánta tömöríteni mindazon kárpátaljai lelkészeket és világiakat, akik fontosnak tartották a bensőséges hitéletet és a belmisszió terjesztését. Legfontosabb közösségformáló alakjaik a havi rendszerességgel megtartott hitmélítő összejövetelek voltak. Ezeket minden hónap első szerdáján, rendszerint más-más községben tartották. A résztvevők száma általában 25–30 fő között mozgott. Az összejövetelek rendszerint a kiskoszmályi mozgalom gyülekezeteiben elterjedt szokás szerint az aznapi aranymondások közös megbeszélésével kezdődtek, mely közben elénekelték az előző alkalommal feladott zsoltárokat és Halleluja énekeket is. Ezt követően a Bibliával, az

⁴³⁷ Horkay Barna 1998. 16–18.

⁴³⁸ A mozgalomra 1938-ig a Baráti Kör, utána főként a Keleti vagy Napkeleti Baráti Kör megnevezést használták.

⁴³⁹ Református Egyház és Iskola, 1937/11. 11.

Institutióval, a II. Helvét Hitvallással és Kálvin életével foglalkoztak, majd megbeszélték a belmisszió aktuális kérdéseit is.⁴⁴⁰

A tagok rendszeresen tizedet fizettek a Kör pénztárába, melyet Simon Zsigmond kezelt. Volt, aki csupán pénzügyvedelméből, de voltak olyanok is, akik mindennemű jövedelmük pénzbe átszámított tizedét fizették be.⁴⁴¹

A Baráti Kör vezető alakja Kárpátaljáról való távozásáig, 1939-ig Szabó Béla volt. Ő szoros kapcsolatban állt a kiskoszmályi mozgalommal és annak vezetőjével, Nehézy Károllyal, aki igyekezett minden segítséget megadni az ébredési irányzat kárpátaljai elterjedéséhez. A Kör királyházi alakuló összejövetelén a Béthel Egylet tagjai közül Tóth Kálmán mellett jelen volt Borza Zoltán beretkei árvaházi igazgató is.⁴⁴² A munka beindítására 1936 őszén Nehézy fél évre Kárpátaljára küldte a mozgalom legismertebb diakonisszáját, Balla Rebekát. Rebeka testvér segítségével szervezte meg Szabó Béla 1936 végén az első bibliaiskolát a kerületben, melyen heten vettek részt.⁴⁴³

A Baráti Kör tagjai a havi hitméllyítő összejövetelek mellett gyakorlati tevékenységet is kifejtettek. Kezdetben főként a kárpátaljai árvaházakat segítették,⁴⁴⁴ külföldi adományokat gyűjtöttek Molnár Mária részére, és megpróbálták megszervezni a cselédmissziót.⁴⁴⁵ Bizonyára Tóth Kálmán ösztönzésére, a Timótheusok kiskoszmályi konferenciázó barakkját mintául véve, saját barakk építését is elhatározták a nagyszőlősi árvaház telkén, ez azonban különböző okok miatt nem valósult meg.⁴⁴⁶

Első nagyobb vállalkozásuk az 1937 nyarán, Asztélyon megszervezett ifjúsági fiúkonferencia volt. A találkozó programját – az eddigiektől eltérően – az „ifjúság evangelizálását az ifjúság által” elvet követve a Timótheus konferenciák mintájára állították össze. A résztvevő fiatalok száma 25 fő körül mozgott, de rajtuk kívül több lelkész is megfordult a találkozón, melynek egyik „kedves vendége” volt Karácsony Sándor is.⁴⁴⁷

A Baráti Kör egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a kerületben. A közös bibliaolvasás és imádkozás, a bizalmas légkörben zajló beszélgetések nagy vonzerőt gyakoroltak a lelkészekre és világiakra egyaránt.⁴⁴⁸ A Kör evangelizációs hatására „megtértek” közt számos nő is volt, akikre a környezetük a „rántáskavarás közben is égre néző rajongók” gúnynevet ragasztotta, mivel többen közülük még főzés közben is lelki dolgokról beszélgettek.⁴⁴⁹

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ Horkay Barna 1998. 25.

⁴⁴² Uo. 23.

⁴⁴³ Uo. 26.

⁴⁴⁴ Az árvák megsegítésére ún. cukorakiót indítottak. A Baráti Körhöz tartozó hívők közül többen cukor nélkül itták a reggeli kávéjukat. Az így összegyűlt cukrot elküldték a munkácsi vagy a nagyszőlősi árvaházaknak. Uo. 29.

⁴⁴⁵ Peyer-Müller, Fritz 1994. 366. Horkay visszaemlékezése szerint a cselédmisszió megszervezése végül nem járt sikerrel: „Kedvenc tervünk volt a cselédmisszió. Vasárnap és ünnepnap délutánjain gondoskodni olyan helyről, ahol a »kimenős« cselédlányok az utcai sétálás, kétes szórakozás helyett lelki otthont találtak volna, hívő műsorral, szórakozással. Hogy megmeneküljenek a kísértésektől, eleséstől. Ez a tervünk nem valósulhatott meg a cselédtartó úriasszonyok meg nem értő magatartása miatt. Félreértették szándékunkat. Ahogy egyikük némi gúnnnyal megjegyezte: »Szabó Béla akar nekünk cselédet nevelni?«” Horkay Barna 1998. 25.

⁴⁴⁶ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Béla püspöknek. 1937. január 23.

⁴⁴⁷ Református Egyház és Iskola, 1937/32. 3–4.

⁴⁴⁸ Peyer-Müller, Fritz 1994. 366.

⁴⁴⁹ Horkay Barna 1998. 26.

Még 1937 áprilisában az eddigi máramaros-ugocsai Baráti Kör kerületi körre alakult át, mivel már egész Kárpátaljáról, sőt azon túlról is csatlakoztak hozzá lelkesek. Emellett ekkor már külön ugocsai Baráti Kör is működött.⁴⁵⁰

4.5.3. Bertók Béla fellépése a „evangéliumi” belmissziói irányzattal szemben

Szabó Béla kezdetben rendszeresen tájékoztatta püspökét a hitméltyítő lelkeszi találkozóról, aki ugyan elismerte azok hasznát és fontosságát, de a kezdeményezéssel szemben távolságtartó maradt. A Kör erősödő belmisszió tevékenységét viszont Bertók már kimondottan ellenszenvvel fogadta, amely a püspök és Szabó közötti addigi felhőtlen viszony megromlásához vezetett.

Az első összeütközésre az asztélyi konferenciát követően került sor, amikor a püspök elutasította Szabó azon kérését, hogy komáromi Timótheusok evangelizációs körutat tegyenek a kárpátaljai gyülekezetekben. *„Nem titok, s most sem titkolom Nagytiszteletű Úr előtt, hogy teljesen helytelenítem azt az irányzatot, mely a missziói munkában az utóbbi időben megindult s mely félreértésekre, összeütközésekre vezet s azt, hogy minden előzetes terv vagy megbeszélés nélkül az arra illetékesek teljes figyelmen kívül hagyásával egy egyházkerületünkön kívülállók bevonásával akarja és végzi a missziói munkát”*⁴⁵¹ – fejtette ki a kerületi missziói előadónak írt levelében Bertók. A püspök jól látta, hogy Szabó irányítása alatt a Baráti Kör egyre inkább saját hatáskörébe igyekszik vonni a belmissziót, melyet ráadásul a kiskoszmályi mozgalom elvei szerint és támogatásával igyekszik megszervezni a kerületben. Bertók főként attól tartott, hogy a „hivatalos” egyház ezzel elveszti ellenőrzését a belmissziói munka felett, mely szerinte hosszabb távon az egész kerület belső egységét és akcióképességét veszélyezteti.⁴⁵²

A kialakult helyzet tisztázására az 1937. július 15-re összehívott missziói bizottsági ülés nem tudta feloldani a kerületi missziói előadó és a püspök közti ellentétet. Szabó ugyanis nem volt hajlandó lemondani az ifjúsági misszió terén alkalmazott új módszerek alkalmazásáról, és Bertókkal ellentétben helyeselte a Baráti Körök kerületi szintű találkozóit is.⁴⁵³ A püspök ezt követően erélyesebb lépésre szánta el magát. A missziói bizottság szeptember 7-i ülésén maga mellé állította a bizottság tagjainak többségét, és határozatilag kimondták, hogy a missziói munka kizárólag az eddig alkalmazott módszerek szerint végezhető, mindenféle „idegen” befolyás nélkül: *„Bizottságunk [...] kimondja, hogy nem tartja megengedhetőnek belmissziói munkálkodásunkban idegen hatás és szellem érvényesítését, hanem megtartva az eddigi kereteket a jól bevált munkaágakat rendeli el a gyülekezeti lehetőségek szerint.”*⁴⁵⁴ *[...] Idegen testületbeli belmissziói munkás egyházi felsőbbbségi engedély nélkül kerületünkben nem fungálhat, még ott sem, ahol mint vendég*

⁴⁵⁰ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1937. április 17. 2.

⁴⁵¹ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. Bertók Béla levele Szabó Bélához. 1937. július 9. 1.

⁴⁵² TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. 22–23. 2. Jegyzőkönyv. Felvétellett Beregszászban 1937. szeptember 7. az Egyházkerületi (kárpátaljai) missziói bizottság rendes gyűlésében.

⁴⁵³ Peyer-Müller, Fritz 1994. 398–369.

⁴⁵⁴ Ezek a munkaágak a következők voltak: vasárnapi iskola, leánykör, ifjúsági egyesület, asszonykör, egyházmegyei (árvaházi) baráti kör, nagy (kerületi) konferenciák, árvanap, a külmisszió ismertetése és támogatása. TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/40. 22–23. 3. Jegyzőkönyv. Felvétellett Beregszászban 1937. szeptember 7. az Egyházkerületi (kárpátaljai) missziói bizottság rendes gyűlésében.

tartózkodik.”⁴⁵⁵ Ezek a lépések egyértelműen Szabó és a Baráti Kör missziói munkája, vagyis a kiskoszmályi mozgalom által Kárpátaljára exportált „evangéliumi” irányvonala ellen irányultak. Mivel Szabó az ülésen hozott határozattal nem tudott azonosulni, ezért lemondott missziói előadói hivataláról, és visszahúzódott a kerületi belmissziói tevékenységtől. Nem sokkal később elfogadta a pozsonyi gyülekezet meghívását a Balogh Elemér püspök halálával megüresedett lelkészi állás betöltésére, és 1939 májusában családjával távozott Kárpátaljáról.⁴⁵⁶

4.6. A Keleti Baráti Kör tevékenysége 1938–1945 között

Kárpátalja déli, többségében magyarlakta területeinek, majd az egész országrész Magyarországhoz csatolása a Baráti Kör számára új lehetőségeket teremtett.

Szabó Béla távozása a mozgalomnak ugyan érzékeny veszteséget jelentett, viszont pozitív változás volt, hogy a tiszántúli egyházkerület, melybe a megszüntetett kárpátaljai kerület egyházmegyéi beolvadtak, nem korlátozta a Kör belmissziói tevékenységét.

Az anyaországhoz való visszatérés után a kiskoszmályi mozgalomhoz hasonlóan a Baráti Kör sem csatlakozott egyik magyarországi ébredési egyesülethez sem, hanem velük szoros kapcsolatot ápolva, de továbbra is különálló mozgalomként folytatta munkáját.⁴⁵⁷

A mozgalom tagjainak összefogásában továbbra is a havi összejövetelek játszották a legfontosabb szerepet. Ezek szervezői, valamint a mozgalom belmissziói munkájának fő irányítói Szabó távozása után Simon Zsigmond, Horkay Barna és P. Tóth Lajos⁴⁵⁸ lelkészek lettek.⁴⁵⁹ A Keleti Baráti Kör 1938 után egyre ismertebbé vált belmissziói körökben. A magyar belmisszió ismertebb képviselői is gyakran jelentek meg a havi találkozókön.⁴⁶⁰ Egy ízben 1943-ban még Révész Imre püspök is meglátogatta a Kört.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ Uo.

⁴⁵⁶ Peyer-Müller, Fritz 1994. 370–371. Lemondása ellenére Szabó 1939-ig továbbra is mint missziói előadó szerepelt az egyházkerület tisztviselőinek a listáján. Uo. 371.

⁴⁵⁷ Horkay Barna 1998. 33

⁴⁵⁸ P. Tóth Lajos (1913–1978) református lelkész. A teológiát Debrecenben végzi el 1935-ben. Segédlelkész Kisújszálláson 1935–1937 között, ezt követően egy-egy évig Dévaványán és Nyíregyházán. 1939–1940 között árvaházi segédlelkész Nagyszőlősen, missziói segédlelkész Munkács-Szolyván 1940–1941-ben, majd ugyanott missziói lelkész 1945-ig. A háború után segédlelkész Nyíregyházán 1946-ig, majd konventi missziói lelkész a Református Szeretetszövetségnél (1946–1948). Az egyházban is bekövetkező hatalmi átrendeződés után hosszú ideig Gödöllő lelkipásztora (1948–1960), végül a fasori gyülekezet lelkésze (1960–1978). Nagyhatalmú prédikátor, az egyház lapokban számos cikke jelent meg.

⁴⁵⁹ Vö. Szabó Lajos 1992. 37.

⁴⁶⁰ Köztük volt Goebel Tina német misszionáriusnő, aki az Admirális-szigeteken szolgált Molnár Máriával együtt; Ungár Aladár, a Keresztyén Testvérgyülekezet prédikátora; ifj. Szabó Aladár, a *Református Híradó* szerkesztője, teológiai tanár vagy Kiss B. Júlia református leánymunkával megbízott konventi titkár. Horkay Barna 1998. 43–44, 69. Kiss B. Júlia visszaemlékezésében ekként ír a Baráti Körről: „Amikor a Felvidék egyes részei visszatértek az anyaországhoz, megnyílt előttem az út Kárpátaljára. [...] Ezen a területen élt Asztélyon Simon Zsigmond bácsi. Egy Nehézy Károllyal való beszélgetés alatt új életet nyert és ezt az új életet nagy hatással tovább vitte azon a területen, ahol szolgált. [...] Én is minden hónapban egy napot velük töltöttem és szoros barátságba kerültünk. Magukat „NAPKELETI BARTÁTI KÖR”-nek nevezték. Roppant gyakorlatiasak voltak, eredeti izes magyarok. [...] A Napkeleti Baráti Kör tagjai bátorították egymást őszinte beszédre, hogy vallják meg bűneiket, s adják elő nyíltan problémáikat. Gyakran előfordult, hogy a férfiak még éjjel is együtt voltak, hogy olyan problémákat beszéljenek meg, amiket csak bizalmasan lehetett megbeszélni.” Szabó Lajos 1992. 37.

⁴⁶¹ A Keleti Baráti Kör X. körlevele. 1943. október 30. Közli Horkay Barna 1998. 72.

1941-től a havi összejöveletekről körleveleket írtak. Ezekben a feladott bibliarészekről elhangzott beszélgetéseket kivonatolták, illetve az utolsó körlevél óta végzett belmissziói munkájukat ismertették.⁴⁶²

Az ébredés terjedésével a Kör tizedfizető tagjainak a száma jelentősen megnőtt. Míg 1941-ben 1200 pengő volt az éves bevételük, addig 1942-ben ez már elérte 6000 pengőt.⁴⁶³

A mozgalom nem állított fel tagjai számára kötelezően betartandó szabályokat, de a Bibliával való foglalkozás és a közös beszélgetések közben kikristályosodtak bizonyos elvek. Ezekből megfogalmazásukban néha meglepőnek tűnő „dogmatételeket” alkottak, melyeket a mozgalom tagjai igyekeztek betartani.⁴⁶⁴

A terület-visszacsatolásokat követően az anyaországi és erdélyi területek felé való terjeszkedésre is lehetőségük nyílt. 1942-ben felkarolták a Romániától visszacsatolt Zilah melletti Ördögműtön épülő árvaház ügyét. A helyi lelkész csatlakozott a Baráti Körhöz, az árvaház vezetője pedig ugyancsak a Körhöz tartozó Botta Emma nagyszülősi leánykori tag lett.⁴⁶⁵ 1943 tavaszán az árvaházban a két gondozón kívül már 14 „eloláhosodó szórvány-gyermek” lakott. A bentlakókon kívül még további 15 helyi gyermeknek nyújtottak segítséget.⁴⁶⁶ A mozgalomnak így az ördögműti árvaházon keresztül sikerült megvetnie a lábát a Szilágyságban is. Az első itteni baráti körös összejövetelt 1943 júniusában tartották meg Zilahon.⁴⁶⁷

Az ördögműti szórványárvaház mellett a Baráti Kör felkarolta a szolyvai és a rahói szórványmisszió ügyét is. A döntően ruszinok által lakott Szolyva Munkács népes szórványa volt. A Kör 1940 májusában P. Tóth Lajos személyében egy missziói lelkészt állított itt munkába, vállalva annak jövedelmezését.⁴⁶⁸ A lelkészlakás a határmódosítás után a településről távozott Csehtestvér Egység gyülekezete által hátrahagyott és református missziói célokra készséggel átengedett emeletes gyülekezeti házában kapott helyet. Ugyanitt tartották az istentiszteleteket is. *„Így lett Szolyva missziói központ. P. Tóth Lajos összeszedte a község reformátusait, járta a vidéket, falvakat, vasúti őrházakat, gyűjtötte a híveket. Voltak olyanok is, akik évtizedek óta nem láttak lelképásztort. Olyan szépen fejlődött a gyülekezet, hogy tervbe vették egy lelkészlakással egybekötött templom építését. A községtől meg is kapták a központban a telket. A szép terv azonban a második világháború miatt nem valósulhatott meg.”*⁴⁶⁹

Nem sokkal Szolyva után Rahón is missziói egyház alakult. A szintén ruszin többségű településre 1939 után számos magyar református iparos, kereskedő, tisztviselő költözött. A lelkész ugyancsak a Baráti Kör közösségének egyik tagja, Pázsit József lett. (Itt eltartásában a

⁴⁶² Az 1941–1944 között született körlevelek közül Horkay Barna többet is közöl visszaemlékezésében: Horkay Barna 1998.

⁴⁶³ Napkeleti Baráti Kör első körlevele 1943-ban. 1943. március 21. Közli Horkay Barna 1998. 61.

⁴⁶⁴ Uo. 94. Néhány a „dogmatételek” közül: 2. Ha az egyik megbolondul /olyat mond, vagy tesz, ami a világ szemében bolondság/, – bolonduljon utána a másik is. 5. Elesés ellen legjobb a porban feküdni. 6. Idegesség ellen legjobb a koránkelés. 8. Mellesleg Isten is van. 10. A hit fokmérője a zseb. 16. Istent csak ígéretei kötik. 20. Ajándékot csak üres kézzel lehet elfogadni. 22. El a csecstől! 28. Mit csinálsz akkor, amikor imádkozni látszol? 30. Részt vettél-e már a saját temetéseden? 33. Minden fontos dolgot beszélj meg a fejpárnáddal! Uo. 94–97.

⁴⁶⁵ Uo. 46., A Keleti Baráti Kör VII. körlevele. 1942. augusztus 23. Közli Horkay Barna 1998. 57.

⁴⁶⁶ Napkeleti Baráti Kör első körlevele 1943-ban. 1943. március 21. Közli Horkay Barna 1998. 61.

⁴⁶⁷ A Napkeleti Baráti Kör VI. körlevele. 1943. június 26. Közli Horkay Barna 1998. 66.

⁴⁶⁸ Uo. 34.

⁴⁶⁹ Uo. 34–35.

mozgalomnak semmilyen anyagi terhet nem kellett vállalnia.) Pázsit elég jól beszélt ruszinul, és kapcsolatba lépett ruszin hívőkkel is. Rahón is tervbe vették egy templom építését, de a szolvaihoz hasonlóan a háború ezt is megakadályozta. A szovjet hadsereg közeledtével kiűrtették a városcát, a betelepült anyaországiak pedig a front átvonulása után már nem tértek oda vissza, így gyakorlatilag megszűnt az egyházközség.⁴⁷⁰

A Baráti Kör igyekezett missziót folytatni a cigányok között is. Ez a munka először Csapon, majd Nagyszőlősen indult meg. Előbbi helyen a bibliakör tagjai is elkísérték cigányevangelizációikra a helyi lelkészházaspárt, melyek nyomán a cigányok közül többen is „megtértek”. Nagyszőlősen két leányköri tag jelentkezett a cigánymisszóra. Vasárnap délutánonként jártak ki a táborukba. Tevékenységük eredményeként itt is „megmozdult néhány lélek”. A munkának végül a szovjet csapatok megérkezése vetett véget.⁴⁷¹

A misszió egyik fontos eszköze volt a hitmélyítő irodalom terjesztése is. Ezt felismerve a Keleti Baráti Kör „evangéliumi könyvkereskedést” nyitott Beregszászon. Vezetője Fekete Gyula diakónus lett.⁴⁷²

Az anyaországhoz való visszacsatolást követően a Kör tartott evangelizációkat is. *„Ezek először tíznaposak, később egyhetesek voltak. Egy lekipásztor hirdette az Igét. Utána feltette a kérdést: »Van-e valakinek kérdeznivalója, akár az elhangzott igehirdetéssel kapcsolatban, akár más lelki kérdéssel?» Ezek a személyes beszélgetések sok léleknek segítettek. Délelőttönként külön foglalkozások voltak nők, férfiak, lányok, fiúk, gyermekek számára. Az utolsó esti összejövetel végén az evangelizátor felkérte a jelenlevőket, hogy álljanak fel és tegyenek bizonyosságot azok, akik ezen az evangelizáción döntöttek Jézus mellett. Minden alkalommal felálltak néhányan»* – írja visszaemlékezéseiben Horkay.⁴⁷³

Nyáron Szolván vagy Zánykán női konferenciákat is szerveztek. Résztvevői főként lelkésznék, tanítónők, leányköri, vasárnapi iskolai vezetők voltak. Ima- és bibliaórák, előadások, megbeszélések, énektanulás és szabadidős tevékenységek töltötték ki a programot.⁴⁷⁴ Ezek gyakori előadói voltak Bereczky Albert és Svingor Jenő lelkészek. Bereczky tanácsára a konferenciák „morzsaszedéssel” fejeződtek be: ki-ki elmondta, hogy lelkileg „milyen ajándékot kapott, mitől szabadult meg” az együttlét ideje alatt.⁴⁷⁵

1944 október elején a szovjet csapatok elérték Kárpátalját, melyet néhány hetes harc után – Csap kivételével, mely november 23-ig tartotta magát – a hónap végére sikerült elfoglalniuk.⁴⁷⁶ A front közeledtével a várható szovjet megszállás elől sokan elmenekültek, köztük több lelkész is. A Baráti Kör helyben maradt tagjai a megszállás után tovább szolgálhattak és végezheték az eddigi belmissziói munkát, csak az iskolás fiatalokkal nem foglalkozhattak.⁴⁷⁷ 1945. június 29-én a Szovjetunió és Csehszlovákia Moszkvában aláírta a Kárpátalja elcsatolásáról szóló államközi szerződést. Az országrész immáron hivatalosan is a Szovjetunió része lett.⁴⁷⁸ Ezzel új fejezet kezdődött a Keleti Baráti Kör történetében is.

---

⁴⁷⁰ Uo. 46.

⁴⁷¹ Uo. 41–42.

⁴⁷² Uo. 36.

⁴⁷³ Uo. 46–47.

⁴⁷⁴ Uo. 36–37.

⁴⁷⁵ Uo. 39.

⁴⁷⁶ Fedinec Csilla 2015. 177.

⁴⁷⁷ Horkay Barna 1998. 100.

⁴⁷⁸ Fedinec Csilla 2015. 175

4.7. A Szovjetunióban – rövid kitekintés

Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolását követően ugyan azonnal megkezdődtek az egyházellenes intézkedések, de 1946 végéig az állam részéről nem volt semmilyen hivatalos intézkedés az egyházi élet tekintetében.⁴⁷⁹ A Keleti Baráti Kör, melyet a lelkészek nagyjából fele támogatott, tovább folytatta belmissziói tevékenységét. Az ébredés egyre szélesebb körben terjedt. A Mezőgecsében 1945 júliusában tartott baráti körös találkozón Horkay visszaemlékezése szerint több mint 1300-an (!) vettek részt.⁴⁸⁰ Az állam, az egyházvezetés és a Körhöz nem csatlakozó lelkészek azonban egyre erőteljesebben fordultak szembe a mozgalommal. A Baráti Körnek ekkorra már kialakult egy hattagú intézőbizottsága,⁴⁸¹ mely úgy gondolta, hogy Sztálin irányában is „bizonyoságot kell tenniük” hitükről, és levelet írtak neki, melyben Nabukodonozorhoz hasonlították, és megtérésre szólították fel.⁴⁸² 1947 szeptemberében az állami hatóság betiltotta a Baráti Kört, kilenc lelkész tagját pedig 1947–49 folyamán letartóztatták, és 7–25 év kényszermunkára ítélték a sztálini lágerok valamelyikében.⁴⁸³ A munkatáborokból csak a Nagy Vezér halála után, 1955–56-ban térhettek haza.⁴⁸⁴

---

⁴⁷⁹ Horkay Barna 1998. 118.

⁴⁸⁰ Uo. 108.

⁴⁸¹ Asszonyi István, Horkay Barna, Pázsit József, Simon Zsigmond, Zimányi József, Kovács Zoltán. Uo. 113.

⁴⁸² Orbán Marianna 2009. 242 –243.

⁴⁸³ Orbán Marianna 2011. Passim.

⁴⁸⁴ Uo. 52. A Keleti Baráti Kör 1945 utáni történetére bővebben lásd Horkay Barna, Gulácsy Lajos, Kovács Zoltán, Zimányi József visszaemlékezéseit (Horkay Barna 1998., Gulácsy Lajos 2014., Kovács Zoltán 1990, Zimányi József 2006.) és Orbán Marianna hivatkozott tanulmányait.

5. Árvaházak és árvagondozás a mai Szlovákia és Kárpátalja területén az első bécsi döntésig

A középkorban a segítség nélkül maradt betegeket, öregeket, magatehetetleneket és árva gyermekeket közös menhelyeken helyezték el, melyeket nagyrészt az egyházak és a városok tartottak fenn, és xenodochium, nosocomium, hospitale, lazarete stb. megnevezéssel illettek. Ekkoriban a karitatív munka felkarolása nagyrészt a férfi és női szerzetesrendek nevéhez kapcsolódott.⁴⁸⁵

Később, főként a reformáció időszakában az árvák fokozatosan külön intézményekbe kerültek. Az első önálló árvaházak Amszterdamban (1520) és Augsburgban (1572) jöttek létre.⁴⁸⁶ Ebben az időszakban (a 17. század elején) a mai Szlovákia területén mintegy 10–15 kisebb egyházi, városi vagy földesúri alapítású menhelyről van tudomásunk.⁴⁸⁷ Magyarországon az árvákat a 18. századig nem választották el a menhely többi lakójától.

A 17. század végétől az árvaházak mintájaként a német pietizmus kiemelkedő alakjának, August Herman Franckének (1663–1727) 1696-ban Halléban létrehozott gyermek nevelőintézete szolgált. A pietizmus magyarországi elterjedésével több árvaház jött létre Magyarországon is. Pozsonyi evangélikusok főként a hallei pietizmus hatása alatt álló Bél Mátyás (1684–1749) ösztönzésére létesítettek alumneumot szegény és elhagyatott gyermekek számára. Református árvaházakról a mai Szlovákia területére vonatkozóan nincsenek adatok; a 18. század második felében református menhelyekről Losoncon és Rimaszombatban tesznek említést a források.⁴⁸⁸ A katolikus árvaházakat a korszakban főként protestáns árvaotthonok ellensúlyozására hozták létre, mivel több ilyen protestáns intézménybe katolikus gyermekeket is felvettek, mely azok áttéréseivel járt. Az 1720-as években Pozsonyban a Vörös Csillagkeresztes Lovagok rendje működtetett árvaházat az esztergomi érsekség anyagi támogatásával, míg Selmecbányán Batthyány József kalocsai érsek kezdeményezésére a katolikus egyház és helyi bányakamara közös támogatásával jött létre katolikus árvaház konvertita gyermekek számára 1762-ben.⁴⁸⁹

Mária Terézia volt az első magyar uralkodó, aki felkarolta az árvaügyet. Tervei között szerepelt az árvagondozás egységes központi irányítás alá vonása.⁴⁹⁰ Ez ugyan nem valósult meg, de uralkodása alatt több királyi (állami) árvaház létrehozásában is fontos szerepet játszott. Az általunk vizsgált területen közéjük tartozott az 1763-ban Tallóson és az 1768-ban Kassán felállított árvaotthon, de megemlíthetjük az 1775-ben Ptujból Nagyszombatba áthelyezett hadi fiúárvaházat is.⁴⁹¹

Habár a felvilágosodás uralkodói egyre nagyobb társadalmi felelősséggel fordultak alattvalóik felé, a szociális segítségre szoruló, esetünkben az árva gyermekek ellátásában még jó ideig az egyéb, évszázadok óta meglévő szociális hálózatok (család, rokonság, patrónus, egyházak, céhek stb.) játszották a döntő szerepet. Ennek háttérében az az elgondolás állt, hogy a szociális segítségre szoruló személyért elsősorban annak szűkebb környezete a felelős. A vagyonos árvák javait nagykorúságáig annak nevelői (gyám) kezelték, míg jogaik

⁴⁸⁵ Drenko, Jozef 2002. 271.

⁴⁸⁶ Kováčiková, Dagmar 2000. 465.

⁴⁸⁷ Drenko, Jozef 2002. 271–272.

⁴⁸⁸ Uo. 272–273.

⁴⁸⁹ Uo. 273–275.

⁴⁹⁰ Uo. 277.

⁴⁹¹ Uo. 275–276.

tiszteletben tartására az árvaszékek felügyeltek. A magára hagyott szegény árvákat, lelenceket magánszemélyek, a földesúr, vagy városban főként a menhelyek fogadták be, vagy valamelyik egyház nyújtott számukra segítő kezét.⁴⁹²

Az árvák helyzetében a 19. század közepétől jelentős változás állt be. Az iparosodással járó urbanizáció, a rendi társadalmi keretek felbomlása a hagyományos szociális háló fokozatos eltűnésével járt. A gyors városiasodás, a népességrobbanás, a munkásság kialakulása, a gyakori háborúk jelentősen megnövelték az árvák számát, akik ellátása a hagyományos keretek között már megoldhatatlan volt, ezért többségük a társadalom peremére kerülve városi nincstelenként koldulásból vagy bűnözésből élt. Sorsukat kezdetben a vallásos vagy filantróp/humanista alapon létrejövő karitatív egyesületek karolták fel.⁴⁹³

Újdonság volt, hogy a század folyamán az egyházi, községi, megyei és magán alapítású árvaotthonok mellett megjelentek az egyesületi, majd 1902-től újra az állami árvaházak is. Jozef Drenko és Gabriela Dudeková kutatásait alapul véve az első világháború végén a mai Szlovákia területén legkevesebb 30 árvaház működött. Ezek mintegy felét az egyházak tartották fenn, legtöbbet a katolikusok.⁴⁹⁴

Az állam a 20. század elejéig nem foglalkozott komolyabban a gyermekvédelemmel. A 19. század második felében több törvény is megerősítette, hogy a községek kötelesek a hozzájuk tartozó árva és lelenc gyermekekről gondoskodni.⁴⁹⁵ A magukra hagyott árva gyermekekkel így a 19. század végéig főként a községek, az egyesületek és az egyházak törődtek. Jelentős lépés volt az állami gyermekgondozás felé az 1901-ben elfogadott VIII. törvénycikk, mely hétéves korig az árva gyermekek felügyeletét és eltartását az állam vette át. Egy további törvény a felügyeletet kitolta 15 éves korig, de hétéves kor felett továbbra is a községnek kellett fedezni az árvák ellátási költségét. Az ezen törvények alapján elkészített gyermekvédelmi szabályzat 1903. szeptember 1-én lépett hatályba. Ennek részeként a kormányzat az ország nagyobb városaiban állami menhelyeket létesített (1914-ig 18 városban). Az általunk vizsgált területen Rimaszombatban, Kassán, Munkácson és Nagyszőlősen jöttek létre gyermekotthonok.⁴⁹⁶ Ezek azonban a gyermekek döntő többségének csak rövid átmeneti lakhelyként szolgáltak, mivel, amint lehetett, vidéki, falusi nevelőcsaládoknál helyezték el őket. Ezt a rendszert többen is kritizálták, egyrészt, mert a városi gyermekeket megszokott közegéből kiszakította, és főként mezőgazdasági munkást próbált belőlük nevelni, másrészt, hogy sokukat csak a munkaerejük miatt kérték magukhoz a családok, és kihasználták őket. Egyes nemzetiségek, így a szlovákok is, a rendszert főként annak célzottan magyarosító tendenciái miatt támadták. Az állami menhelyek ugyanis döntően magyar nyelvterületen jöttek létre, és a nem magyar anyanyelvű árvákat is nagyrészt magyar családokhoz adták nevelésre (gyakran más országrészbe), és magyar iskolákba

---

⁴⁹² Dudeková, Gabriela 2003.

⁴⁹³ Géra Eleonóra Erzsébet 2006a. 49–50.

⁴⁹⁴ Vö. Drenko, Jozef 2002. 277–281. és Dudeková, Gabriela 2004.

⁴⁹⁵ Kováčiková, Dagmar 2000. 466. Az árva és lelenc gyermekekkel kapcsolatos törvényi szabályozások áttekintését az első világháborúig lásd Géra Eleonóra 2006a. 54–67.

⁴⁹⁶ Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp 1911. 70–71.; Géra Eleonóra 2006a. 60–61.; Dudeková, Gabriela 2004. A nagyszőlősi gyermekotthont 1908-ban az állam zárt nevelésre berendezett intézetként alakította át, és átadta az Országos Gyermekvédő Ligának. Az intézetbe az állami menhelyek kötelékébe tartozó züllésnek indult sérült gyermekeket helyezték el. Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp 1911. 71., 286.

járatták.⁴⁹⁷ Az első szlovák árvaházat az evangélikus egyház létesítette 1906-ban Modorban, a másodikat ugyancsak az evangélikusok hozták létre 1912-ben Liptószentmiklóson.⁴⁹⁸

Az első Csehszlovák Köztársaságban Szlovákia és Kárpátalja területén – kisebb változtatásoktól eltekintve⁴⁹⁹ – az 1918 előtti magyarországi törvények szerint folyt tovább az árvagondozás, melynek állami intézményes kereteit a fentebb említett négy árvaház, valamint az ugyancsak állami forrásokból fenntartott zólyomlipcsei árvaotthon képezte.⁵⁰⁰ Az intézeti vagy családi gondozásba vett gyermekek száma a későbbi Szlovákia területén az 1910-es adatokat alapul véve nagyjából 15 000 lehetett, mely a háborút követően bizonyára növekedett. A kassai és rimaszombati állami gyermekotthonok kapacitása már 1922-ben kicsinek bizonyult, de újabbak létrehozására Szlovákiában a korszakban nem került sor.⁵⁰¹ A kassai intézethez a '20-as években mintegy 2000 gyermek tartozott, míg a szlovák országrészben összesen 5–6 ezer rászoruló gyermek volt állami felügyelet alatt családoknál elhelyezve.⁵⁰² Az adatokból az következik, hogy Szlovákiában a két világháború között az árva vagy elhagyott gyermekeknek csak mintegy harmada tartozott állami fenntartású gyermekotthonok kötelékébe, míg a kiskorú rászorulóknak többségének az egyházak vagy egyesületek viselték a gondját.

A háború után problémát okozott, hogy számos gyermeket, akik a háború utáni Csehszlovákiához került területekről származtak, 1918 előtt a történelmi Magyarország különböző részein található árvaházakban helyeztek el, ezek az intézetek pedig az ország szétesését követően a trianoni Magyarországhoz, Romániához vagy Jugoszláviához kerültek. Egyes becslések szerint az ilyen gyermekek száma elérhette az 5–6 ezret is. A csehszlovák állam megpróbálta őket repatriálni; elhelyezésük a rimaszombati árvaház feladata volt.

A korszakban mindvégig problémát okozott, hogy a rászoruló gyermekek száma magasabb volt, mint a megfelelő háttérrel rendelkező, árva gyermeket igénylő családok száma. A szlovák családok főként idősebb gyermekeket kértek, akik már segíteni tudtak a háztartásban vagy a gazdaságban.⁵⁰³

A hiányos állami gyermekgondozást széleskörű egyházi és önkéntes karitatív gondozói munka egészítette ki. A központilag fenntartott öt állami gyermekotthon mellett jelenlegi ismereteink szerint megyei árvaházak voltak még Beckón, Radványban és Iglón, katolikus árvaházak Nagyszombatban, Nyitrán, Zsolnán, Znióváralján, Szepesolasziban és Rozsnyón, szlovák evangélikus árvaházak Modorban, Liptószentmiklóson, Ótúrán, német evangélikus árvaotthonok Pozsonyban és Lőcsén,⁵⁰⁴ magyar evangélikus árvaház Kassán,⁵⁰⁵ zsidó árvaházak Pozsonyban és Lőcsén,⁵⁰⁶ görögkatolikus Eperjesen,⁵⁰⁷ a Csehtestvér Egylet

---

⁴⁹⁷ Dudeková, Gabriela 2003.

⁴⁹⁸ Dudeková, Gabriela 2004.

⁴⁹⁹ Az árvaügy két világháború közötti törvényi szabályozását Szlovákiára vonatkozólag lásd Kováčiková, Dagmar 2000. 467., a korszak szlovákiai árvaügyének áttekintését pedig lásd Falisová, Anna 2004. 407–411.

⁵⁰⁰ Uo. 410. A zólyomlipcsei „Gizella” országos kincstári munkásárvaházat 1873-ban alapították kizárólag kincstári dolgozók árváinak a gondozására. Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp 1911. 185.

⁵⁰¹ Falisová, Anna 2004. 410.

⁵⁰² Bartlová, Alena [et al.] 2012. 124.

⁵⁰³ Falisová, Anna 2004. 410.

⁵⁰⁴ Bartlová, Alena [et al.] 2012. 124–125.; Ruppeldt, Fedor 1930. 158–163.

⁵⁰⁵ Baráth László 2002. 19.

⁵⁰⁶ Falisová, Anna 2004. 410.

⁵⁰⁷ Gaľa, Ladislav 2012. 21.

(Jednota československá) felekezete által fenntartott árvaotthon Szolyván,⁵⁰⁸ református árvaházak Kiskoszmályon, Léván, Komáromban, Beretkén, Munkácson, Nagyszőlősen, és a felsorolás bizonyára korántsem teljes.

Amíg 1918 előtt az állami gyermekgondozást a kormányzat a magyarosítás szolgálatába állította, az államfordulatot követően a szlovákosítás eszközévé vált. Ami korábban elképzelhetetlen volt: magyar gyermekek kerültek szlovák anyanyelvű nevelőszülőkhöz, az állami gyermekmenhelyek felügyelete alatt lévő árvákat pedig – ha adott volt az infrastruktúra – nemzetiségre való tekintet nélkül szlovák állami iskolába írták.⁵⁰⁹ A rendszer tehát alapvetően a magyar árvák nyelváltását, egyúttal laicizálódását ösztönözte. Ez véleményünk szerint fontos szerepet játszott a magyar református árvaházak és az egyetlen „magyar jellegű” evangélikus árvaotthon (és szegényház), a kassai Bethesda létrejöttében,⁵¹⁰ ugyanis mind a magyar reformátusok, mind a magyar evangélikusok fontosnak tartották árváik vallási és nemzeti identitásának a megőrzését. Ezekben az intézetekben nevelt gyermekek kivétel nélkül magyar nyelvű oktatásban részesültek az adott egyház felekezeti iskoláiban. Arra nem tudunk választ adni, hogy a két világháború közötti Csehszlovákiában működő egyéb felekezeti (pl. katolikus, zsidó) árvaházak valamelyikében folyt-e magyar nyelvű (szellemű) nevelés; ennek feltárása a további kutatások feladata lesz.

---

⁵⁰⁸ Štěpán, Ján é. n. 7–8.

⁵⁰⁹ *Református Egyház és Iskola*, 1937/42. 4.

⁵¹⁰ A „Bethesda Otthon” keletkezéséről bővebben lásd Hajnal 1935/4. 9–10.

6. A Béthel árvaház története (1928–1945)

6.1. Első korszak: Marcelháza (1928–1931)

6.1.1. Egy nevezetes bibliaóra története

1916 végén a komáromi egyházmegyéhez tartozó marcelházi gyülekezet⁵¹¹ a felsőszecsei segédlelkészt, Nehézy Károlyt hívta meg lekipásztornak. A mindössze huszonöt éves káplán örömmel fogadta el a meghívást, azonban új hivatalát a háborús viszonyok miatt csak késve, 1918. március 5-én foglalhatta el.⁵¹² Ugyanezen év őszén véget ért a háború, az ország darabjaira hullott, Marcelháza pedig közel húsz évre Csehszlovákia része lett.

Nehézy fiatalos lendülettel és a Bethánia Egylet összejövetelein magába szívott kegyességgel látott hozzá a marcelházi gyülekezet lelki életének a fellendítéséhez: vasárnapi iskolát,⁵¹³ ifjúsági egyesületet szervezett,⁵¹⁴ külmisziói és egyéb lelki összejöveteleket tartott.⁵¹⁵ Ez a fajta belmisziói munka ebben az időben még egyáltalán nem volt általános a református egyházban.

A lelkész evangelizációs törekvései idővel látványos eredményekkel párosultak, például olyan mértékben megnőtt az istentiszteletek résztvevőinek a száma, hogy kicsinek bizonyult a templom, mint ahogy a kisebb összejövetelekre szolgáló parókia is.⁵¹⁶ Lelkigondozói munkájának fontos részeként vasárnaponként bibliakört tartott a lelkészlakban, melyet rendszerint a résztvevők aznapi aranymondásának a megvitatásával kezdték.⁵¹⁷ *„Így történt ez 1928. márc. 25-én is. Szép, napsütéses idő volt. Vígán telepedett le a társaság a folyosón. Kellemes meleg volt... – vezeti fel az árvaház megalapításához vezető bibliaóra történetét egyik írásában maga Nehézy, majd így folytatja: – Rendes szokás szerint most is elmondta mindenki az aznapi aranymondását [...] Elmondta mindenki, elmondta a lelkész is... Beszélgetni kezdtek az egyes aranymondások tartalmáról... Így történt ez máskor is. Semmi feltűnő nem volt benne... Sorra került a lelkész aranymondása is: „Hol van a zsidók királya, aki megszületett?» (Máté 2:2.) »Hol van, hol található?» – hangzik a sürgető kérdés. »Jézus a zsidók királya és Ő a mennyben van test szerint is« – mondja egy jelenlevő leányka. A felelet nem elégíti ki az aranymondás tulajdonosát. »Itt a földön is meg kell Őt találunk test szerint is! Hol van, mert megszületett?»... »Csak lelke által van jelen a földön« – mondja egy másik jelenlevő. »De neki test szerint is itt kell lennie a földön!« – hangzik az ellenvetés.*

Hirtelen abba marad az ez irányú kérdezősködés és nagyon komoly hangon hangzik a kérdés: »Ha Jézus csakugyan itt járna a földön test szerint is, a jelenlevők közül ki volna hajlandó Neki ételmet és szállást adni?»

⁵¹¹ Marcelháza Komáromtól mintegy tizenöt kilométerre, északkeletre fekvő község. Lakosainak a száma az első világháborút követően meghaladta az 1100 főt, ebből 638 volt református. Történetére lásd Resko Sándor 2006.

⁵¹² Marcelházai ref. egyház presbitériumának jegyzőkönyve 1917. évtől. Presbiteri gyűlés 1918. március 10-én. A Marcelházi Református Egyházközség tulajdonában.

⁵¹³ Galambos Zoltán 1963. 2.

⁵¹⁴ Marcelházai ref. egyház presbitériumának jegyzőkönyve 1917. évtől. Presbiteri gyűlés 1924. december 27-én. Marcelházi Református Egyházközség tulajdonában.

⁵¹⁵ Kalocsay Ferencné 1962. 2–3.

⁵¹⁶ Nagy Gyula é. n. 3.

⁵¹⁷ N. N. [Nehézy Károly] 1932. 6.

A kérdést mindenki komolyan veszi és csaknem kivétel nélkül mindenki hajlandó élelmet adni Jézusnak... De mi lesz a szállással? Nagy csendben szólal meg egy szegény sorsú leánya: »En szívesen átengedném ágyamat Jézusnak.« „

»De mi lesz akkor, ha Jézus nemcsak egy napig, hanem hosszú éveken át itt marad? Mi lesz az élelmezésével és szállással?«... Néma csendben szólal meg az előbbi leány (aki később maga is árvaságra jutván, árvaházi gondozó lett): »Én akkor is adok Neki szállást.«

Megint fordul a beszélgetés iránya: »Most már csakugyan meg kell találnunk itt e földön test szerint is Jézust!«... Egy mosolygó arcú, nevető szemű, szelíd leánya szólal meg: »Mégis csak igaz! Jézus test szerint is megtalálható a földön, mert így van megírva a Bibliában: Aki a gyermekek közül egyet befogad az én nevemben, engem fogad be.« (Márk 9:37.) Tehát megtalálható Jézus, a zsidók királya. Valahányszor elhagyott kis gyermeket látunk, ezeknek alakjában maga Jézus jár test szerint itt a földön.

Szinte megkönnyebbülve lélegzett fel mindenki, tehát Jézus test szerint is megtalálható a földön. Nem is nehéz megtalálni...

Halálos csendben hangzik a kérdés: »Ezek után ki adna szállást, ki adna élelmet Jézusnak, és ki gondozná Őt?«

Gyötrelmes pillanatok...

Mindenki érzi, hogy nem lehet játszani a szavakkal. Súlyos és visszavonhatatlan következményei lesznek a kimondott szónak. Legjobban maga a kérdező fél. Mástól várja a feleletet.

A lelkész felesége szólal meg: »Én adok Neki szállást is, élelmet is.« »Én meg gondozom Őt« – mondja az a felnőtt árvaleány, ki már évek óta a lelkészcsaládnál van.

És ezzel megszületett az árvaház.»⁵¹⁸

6.1.2. Az első évek

Az első két árva április 2-án költözött be az „árvaházba”, pontosabban az annak helyet biztosító parókiára.⁵¹⁹ Az intézmény felállításának a híre hamar elterjedt a környező településeken, és mivel mindenütt volt kallódó árva vagy gondozásra szoruló gyermek, így az árvaház lakóinak a száma is gyorsan növekedett.

1929 számos változást hozott az árvaotthon életében. Áprilisban megkezdődött a régi lelkészlak bontása és az új építése. Az ekkora már nyolcra szaporodott kis gyermekseregnek és nevelőjüknek külön épületet kellett keresni. Egyre sürgetőbbé vált az árvaház saját lábra állítása gazdasági szempontból is, addig ugyanis a lelkészházaspár saját költségen kosztolta az árvákat, ruházatukat és egyéb szükségleti cikkeiket pedig a helyi, valamint a velük szoros kapcsolatot ápoló lévai és felsőszeli bibliakör tagjai biztosították. Ők együttesen kötelezettséget vállaltak azért is, hogy ha az árvaház valamilyen oknál fogva feloszlana, az árvákat nem hagyják sorsukra, hanem magukhoz veszik és felnevelik.⁵²⁰

Az egyik helyi presbiter csekély összegért bérbe adta kétszoba-konyhás házát az árvaház számára. A parókiáról ide költöztek az árvák, akikre ekkor már két gondozó felügyelt.⁵²¹ Az árvaház fejlődésével párhuzamosan egyre több adomány érkezett, mely

---

⁵¹⁸ Uo. 6–8.

⁵¹⁹ Uo. 8–10.

⁵²⁰ Uo. 15–16.

⁵²¹ Uo. 15.

előrevetítette egy olyan nagyobb épület megvásárlásának a lehetőségét, mely – az alapítók eredeti elképzelésének megfelelően – már nemcsak árvaházként, hanem számos egyéb belmissziói tevékenységnek a központjaként is működött volna.⁵²² Az új épület vásárlásának a jogi háttérét volt hivatva biztosítani az 1930-ban létrehozott és az előző fejezetben már részletesen bemutatott Béthel Egylet.

Nehézy Károly 1930. március 3-án távozott Marcelházáról, és az ugyancsak a komáromi egyházmegyéhez tartozó Kisújfalu gyülekezetének lett a lelkésze. Ekkorra az intézménynek tizennégy, míg 1931-ben már huszonnégy lakója volt, így a szűkös lakhatási viszonyok miatt a költözés gyakorlatilag halaszthatatlanná vált.⁵²³

A megfelelő épület keresése közben merült fel a Léva melletti Kiskoszmályon a felsőszecsei erdőbirtokosság által áruba bocsátott, a XIX. század elején a Migazzyak által épített, majd az Erdődy család tulajdonába került kastély megvásárlása.⁵²⁴ Az épület 70 000 koronás árát azonban túl magasnak ítélte a Béthel Egylet, ráadásul az csak felújítás után vált volna lakhatóvá, s ez további összegeket emésztett volna föl.⁵²⁵ Már le is mondtak az épület megszerzéséről, amikor a barsi egyházmegye az 1931. június 30-án tartott közgyűlésén a megyei lelkészegyesület javaslatára, mely felismerte az árvaházban és a tervezett belmissziói központban rejlő, az egyházmegye lelki életének fellendítését magában hordozó lehetőségeket, 30 000 korona juttatást szavazott meg a Béthel Egyletnek az épület megvásárlására. Mindazonáltal a közgyűlés azt is kimondta, hogy maga az egyházmegye nem kíván az intézmény fenntartója lenni, mely továbbra is megmarad eddigi vezetői kezén, de immáron az egyházmegye felügyelete alatt. Amennyiben az intézmény megszűnik, az egyházmegye területéről elköltözik vagy elveszti református jellegét, az árvaház fenntartói az épület megvásárlására kapott összeget kötelesek visszafizetni.⁵²⁶

A Béthel Egylet a támogatás megszavazását követően, július 2-án megvásárolta a 3500 m²-es telken álló egyemeletes, tizenhatszobás kiskoszmályi kastélyt. A vételárból hiányzó további 40 000 koronát adományokból gyűjtötték össze, mindössze egyetlen év leforgása alatt.⁵²⁷ A Kiskoszmályba való költözéssel új korszak vette kezdetét az árvaház történetében.⁵²⁸

6.2. Második korszak: Kiskoszmály (1931–1938)

6.2.1. Új kezdetek

„Kiskoszmály 5–600 lelket számláló kisközség a Garam jobb partján. Azon a helyen épült, ahol síkság találkozik a hegyvidékkel. Északra az 1000 métert megközelítő hegyek emelkednek, dél felé pedig a dúsan termő Garam völgye terül el. Szép fekvése, egészséges

---

⁵²² Uo. 15.,17.

⁵²³ Uo. 17.,19.

⁵²⁴ Akúcs Lajos 1932. 8.; Borovszky Samu é. n.

⁵²⁵ Tóth Kálmán 1942. 10.

⁵²⁶ Akúcs Lajos 1931. 63–64.

⁵²⁷ N. N. [Nehézy Károly] 1932. 18. Egy névtelen házaspár 30 000 Kč-val járult hozzá az épület megvásárlásához, azzal a feltétellel, hogy nyugdíjas éveikre két szobát biztosítanak a számukra az árvaház épületében. „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 4.

⁵²⁸ Marcelházát július 23-án hagyták el az árvaház lakói. N. N. [Nehézy Károly] 1932. 19–21.

ég hajlata, folyóvize (300–400 lépésre folyik a Garam) alkalmassá teszik intézmény, különösen árvaház elhelyezésére. [...]

*A reformátusság kb. az összlakosság felét teszi ki és az újbarsi anyaegyház filiája. Egytanerős iskolája van. A falu tiszta magyar, de észak és kelet felé már a tót nyelvtenger terjeszkedik. Így magyar református szempontból fontos végvár*⁵²⁹ – jellemzi a községet Tóth Kálmán a kiskoszmályi mozgalmat bemutató füzetében.

Az árvaház Marcellházáról Kiskoszmályra való áthelyezése több kockázattal is járt. Kérdéses volt, hogy a helyi református közösség tagjai, és egyáltalán a falu lakói miként fogják fogadni az árvaházat, mint ahogy az is, hogy a környező falvak és a barsi egyházmegye református gyülekezetei mennyire fogják magukénak érezni és felkarolni az intézményt. Ezek a félelmek reálisak voltak, de végül feleslegesnek bizonyultak. Kezdetben a falu lakói valóban tartottak az árvák beköltözésétől: „Úgy képzeltek el – emlékezett vissza később az árvaház vezetője, Kalocsay Ferencné –, hogy az árvaházban lesz egy csomó éhező és koldus gyerek, akik majd a falu terhére lesznek. A kocsmáros fia kijelentette, hogyha hozzá mennek az árvák koldulni, majd kilöki őket. [...] Később aztán nemcsak az ilyenek szegyenültek meg, az egész falu megszerette az árvaházat, a reformátusok és a katolikusok egyaránt.”⁵³⁰ Hogy ez így történt, abban fontos szerepet játszottak a gondozók, akik azonnal megkezdték a helyiek között a lelki munkát.⁵³¹

A barsi egyházmegye gyülekezetei az átköltözés pillanatától kezdve nagy odaadással és áldozatkészséggel siettek az árvaház segítségére. Ez jórészt az intézményt és annak belmissziói munkáját támogató barsi lelkészeknek és tanítóknak volt köszönhető, akik már a beköltözés utáni hónapban megalakították „baráti körüket”, mely minden hónap második szerdáján az árvaházban tartotta összejöveteleit, és mely legfontosabb feladatának az árvaotthon és az ébredés ügyének az előmozdítását tartotta.⁵³²

Beköltözéskor az árvaház mindössze két szobát és egy szoba méretű spájzt foglalt el, mivel a földszint többi részén kocsmá üzemelt, az emeleten pedig egy házaspár lakott. Az egyik nevelőnek, a beteges Rebeka testvérnek csak a szomszédos házban tudtak külön szobát biztosítani. Bútoruk, edényük alig volt, és ételük is csak kevés; a gyerekek kettesével aludtak az ágyakban. „Különben nagyon barátságtalan volt a kastély egész belseje és külseje. Belül is nagyon piszkos volt és kívül is. Az udvaron három szemétdomb volt, sertéstrágya, baromfi, nagy kövek, fű- és tövisbogáncskóróval volt tele”⁵³³ – írja Kalocsayné.

Decemberre a kocsmá és a házaspár is távozott, és már csak az árvák és gondozóik laktak a kastélyban, akiknek a létszáma időközben harmincra emelkedett. Kezdetben „kongott az ürességtől a nagy lakás”, de aztán gyorsan megtelt bútorokkal és gyermekekkel is, és pár év alatt az egész dunáninneneni egyházkerület legfontosabb belmissziói központjává vált.⁵³⁴

Az intézmény ünnepélyes felavatására 1932. május 26-án került sor közel kétezer fős tömeg előtt Balogh Elemér püspök és Patay Károly esperes közreműködésével.⁵³⁵

⁵²⁹ Tóth Kálmán 1942. 34.

⁵³⁰ Kalocsay Ferencné 1962. 7.

⁵³¹ N. N. [Nehéz Károly] 1932. 22.

⁵³² Uo. 21–22. A „baráti kör” összejöveteleinek rendszeres résztvevője volt Patay Károly esperes és Akúcs Lajos, a barsi egyházmegye lelkészi főjegyzője is. Czeglédy Pál 1933. 59.

⁵³³ Kalocsay Ferencné 1962. 7.

⁵³⁴ Uo. 8.

⁵³⁵ Hajnal, 1932/5. 7.; Akúcs Lajos 1932. 9.; Soós Károly é. n.a. 21.

6.2.2. Az árvaház dolgozói

Az árvaház vezetését 1931-ig Nehézy látta el, de a gyermekek számának a növekedése, és főként az alapító lelkész Kisújfalura való távozása, illetve az intézménynek a kiskoszmályi kastélyba való költözése szükségessé tette egy olyan vezető kinevezését, aki állandó jelleggel az árvaházban tartózkodik. Választása a lévai bibliakör egyik buzgó tagjára, a marcellházi árvaházat kezdetektől önzetlenül támogató Kalocsay Ferencnére (szül. Sinkovits Margit) esett, aki vállalva a feladatot a családjával együtt az árvaházba költözött, és melyet megszűnéséig nagy elkötelezettséggel vezetett. Férje, aki ugyancsak az árvaház szolgálatába állt, mindenben segítette munkáját.⁵³⁶

A kiskoszmályi mozgalomban elfogadott elveknek megfelelően, ahogy korábban már írtuk, minden dolgozó, így az árvaház gondozói is önkéntesként végezték a munkájukat. Ennek a háttérében az ébredés által a középpontba állított keresztény értékek iránti radikális elkötelezettség állt. Erre a lelki mozgatórugóra mutat rá Kalocsayné is visszaemlékezésének egyik részletében: „Ha visszagondolok, azon csodálkozom, hogyan is bírtuk azt a sok munkát. Az öreg kastély rendbetartása is nagyon sok munkát adott. [...] De mégis olyan különös, hogy még sem volt sok senkinek. Mindenki tele örömmel és tele tüzzel csinálta. Senki sem félt attól, ha újabb árvák jöttek. Mindenkiben az volt, hogy segíteni akart az árvákon. És az árvákban mindenki Jézus kicsinyeit látta. [...] Saját magára senki sem gondolt. [...] Mindenkinek az volt a célja, hogy egész életében ezt az ügyet szolgálja. És ennek az erős akaratnak és hűséges szolgálatnak az volt a titka, hogy mindenki Isten ügyét látta ebben a munkában.”⁵³⁷

A dolgozók száma az árvák gyarapodásával arányosan emelkedett. Nem mindenki tudott azonban gyökeret verni a pietizmust árasztó árvaházi közegben, többen hosszabb-rövidebb itt-tartózkodás után távoztak. Míg 1933 végén az árvaház kötelékében dolgozók száma mindössze hat volt,⁵³⁸ addig ez a szám az első bécsi döntés előestéjére – a lévai és komáromi fiókárvaházakat és a mikolai árvaházi gazdaságot is beleszámítva – immáron huszonháromra emelkedett.⁵³⁹ (Lásd az 5. táblázatot)

1936-ben költözött be az árvaházba az első iparos, egy asztalos, az iglói Necseszál Ernő, teljes műhelyével együtt, aki ezután Kiskoszmályon és a kapcsolódó intézményekben az asztalosmunkákat ingyen végezte.⁵⁴⁰ 1938 februárjában Puskás Béla személyében egy húszéves is cipész csatlakozott a mozgalomhoz, aki a lábbeliket javította és készítette az árváknak és a dolgozóknak.⁵⁴¹

Felekezeti hovatartozás tekintetében, amint fentebb már jeleztük, a gondozók a barsi egyházmegyével kötött egyezmény értelmében csak reformátusok lehetek.⁵⁴²

Az árvaház létszámának folyamatos növekedése szükségessé tette egy állandó árvaházi lelkész munkába állítását. Erre a feladatára Nehézy a Timótheus Szövetséget életre hívó, ekkor a kárpátaljai Feketeardón szolgáló Tóth Kálmánt szemelte ki. Tóth elfogadta a felkérést, és feleségével együtt a kiskoszmályi árvaházba költözött. Mivel fizetés az állásért nem járt, ezért egy „baráti kör” alakult, mely kötelezte magát, hogy évente 12 000 Kč-t gyűjt

⁵³⁶ Kalocsay Ferencné 1962. 6.

⁵³⁷ Uo. 11.

⁵³⁸ Agyagási 1934. 71.

⁵³⁹ Pap József 1938. 51.

⁵⁴⁰ Agyagási Sándor 1937. 47.

⁵⁴¹ Pap József 1942. 71.; Senczi László 2015. 66.; Hajnal, 1938/7. 14

⁵⁴² Agyagási Sándor 1934. 73–74.

össze a lelkész és felesége számára.⁵⁴³ Erre azonban minden bizonnyal nem volt szükség, mivel Verebélyen, a polgári iskolában tanító Petri Margit diakonissza felajánlotta teljes fizetését az árvaházi lelkésznek, hogy „*társadalmi állásának megfelelően élhessen*”.⁵⁴⁴ Tóth ünnepélyes beiktatására 1937. január 17-én került sor.⁵⁴⁵ Ugyanekkor a barsi egyházmegye a kiskoszmályi árvaházat önálló egyházközségnek ismerte el, melyben az esperes még ez évben canonica visitatio-t⁵⁴⁶ tartott.⁵⁴⁷

	1932	1933	1934*	1935*	1936*	1937**	1938**	1939***
Lelkész					1	1	1	1
Utazótitkár	1	1	1	2				
Iparos					2	2	3	3
Misszionárius-jelölt					1			
Gazdasági munkás			3	3	3	3	3	7
Gondozó	6	5	5	5	4	9	5	5
Diakonissza					6	6	6	8
Diakonissza-jelölt					1		3	3
Nevelő							2	2
Gondozott lány	15	14	18	18	16	22	22	21
Gondozott fiú	23	23	21	25	25	33	38	42
Gondozott agg	2	2	2	2	2	2	2	2
A pozsonyi árvaházban								12
Egyéb					2		2	1
Összesen	47	45	50	57	63	78	87	107

6. táblázat

A Béthel Egylet intézményeiben foglalkoztatott és gondozott személyek száma 1932–1939 között⁵⁴⁸

* A lévai fiókárvaházzal együtt

** A lévai és komáromi fiókárvaházakkal, ill. a mikolai gazdasággal együtt

*** A lévai és komáromi fiókárvaházakkal, ill. a mikolai és aradi gazdaságokkal együtt

⁵⁴³ Czeglédy Pál 1937b. 35.

⁵⁴⁴ MREZsL 2. e. 104. d. Béthel Árvaház. Nehézy Károly levele a konventi elnökséghez. 1939. december 2.

⁵⁴⁵ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 18. Nem maradt azonban sokáig Kiskoszmályon, ugyanis még ugyanezen év őszén a Komáromban megnyílt Timótheus árvaházba költözött, melynek lelkész-igazgatója lett. Tóth Kálmán é. n.a. 5.,9.

⁵⁴⁶ Canonica visitatio (magyarul: egyházlátogatás) – az egyházközségek felkeresése felügyelet, ellenőrzés céljából az egyházmegye vezetője vagy annak képviselője részéről.

⁵⁴⁷ Pap József 1938. 51.

⁵⁴⁸ Czeglédy Pál 1933. 59.; Agyagásy 1934. 71.; Agyagásy é. n. [1935] 60.; Agyagásy 1936. 48.; Agyagásy 1937. 47.; Pap József 1938. 51.; Pap József 1939. 47.; Pap József 1940. 51–52.

Az intézmény dolgozói „nem kényszerítésből, nem is a házi rendnek engedve, hanem lelki szükségből” minden reggel hat órakor közös áhítatra gyűltek össze.⁵⁴⁹ E mellett szintén napi rendszerességgel bibliaórán, vásárnaponként pedig istentiszteleten vettek részt. Esténként, miután a gyerekek lefeküdtek, mindannyian az árvaház nappalijában gyűltek össze: „Az egyik levelet írt, a másik olvasott vagy kézimunkázott, varrt stb., úgyhogy az egész társaság együtt volt. Elbeszélgettek sok mindenről, elvicceltek és nevettek is sokat. Sokszor nehezen is ment szét a társaság.”⁵⁵⁰ Lelki és egyéb, a munkájukból eredő ügyek megbeszélésére pedig hetente „házi konferenciát” tartottak.⁵⁵¹

A mozgalom árvaházainak a gyarapodásával szükségessé vált egy egységes elveken alapuló nevelési rendszer kialakítása is. Ennek érdekében 1938-ban a nevelők számára egy többnapos tanfolyamot szerveztek, melyen számos gyakorlati pedagógiai problémát vitattak meg.⁵⁵²

A gondozók figyelme kiterjedt a helybeli református gyülekezet hitéletének a fejlesztésére is. Az árvaházban az egyháztagok számára rendszeresen bibliaórát, a gyerekeknek pedig vasárnapi iskolát tartottak.⁵⁵³

Mivel az árvaházban tanult és képzett diakonisszák, valamint ápolók dolgoztak, ezért a falubeliek ügyes-bajos dolgaikkal, de főként egészségügyi problémáikkal gyakran kopogtattak az árvaház ajtaján. A gondozók pedig ott segítettek, ahol tudtak. „A faluban a csecsemőápolás és a betegápolás nagyon ismeretlen volt. Szörnyű elmaradottak voltak hitben is. Sok babona volt a faluban. Sok helyen még a pókháló és a lekapart mész vagy a tehéntrágya is rákerült a sebre. Az is megtörtént, hogy a lázas gyereket betették a forró ágyneműbe, amit előre bemelegítettek a kemencéből kiszedett kenyerekkel. Természetesen a gyerek elájult a forró ágyban. Sehol egy házban sem láttam hőmérőt. Ahogy az árvaház idejött ezek mind megszűntek. Az árvaházba mindenki úgy jött, mintha hazajönne. Tanácsot és segítséget kértek. Az árvaház jól fel volt szerelve kötszerekkel. Az elsősegélyre az árvaházba jött mindenki, a katolikusok is. Sőt még a betegekhez is elhívták az árvaháziakat elsősegélyre. Ott is hőmérőzést, borogatást, dunsztkötést mindig megcsináltuk. [...] Az árvaház valóságos anyja lett a falunak” – jegyezte le visszaemlékezésében Kalocsayné.⁵⁵⁴

6.2.3. Az árvák

A gyermekek felvételénél kezdetben nem volt szempont a kor, a felekezeti hovatartozás, a törvénytelen származás, de még az árvaság vagy a félárvaság tényállása sem, mivel elsődlegesen a gyermek szociális helyzetét vették alapul.⁵⁵⁵ Ez a későbbiekben annyiban változott, hogy a barsi egyházmegyével 1934-ben kötött megállapodás értelmében a református árvák előnyben részesültek.⁵⁵⁶

Az árvaházba került gondozottak mindazonáltal a kezdetektől fogva döntően árva vagy félárva református gyermekek voltak, jellemzően szegény sorsú, többgyermekes

⁵⁴⁹ Czeglédy Pál 1933. 57.

⁵⁵⁰ Kalocsay Ferencné 1962. 21.

⁵⁵¹ Pap József 1939. 57–58.

⁵⁵² Uo. 1939. 47.

⁵⁵³ Kalocsay Ferencné 1962. 12.

⁵⁵⁴ Uo. 11.

⁵⁵⁵ N. N. [Nehéz Károly] 1932. 16.

⁵⁵⁶ Agyagási Sándor 1934. 74.

családok árvái, akiket az egyedül maradt szülő vagy valamelyik rokon, legtöbbször a nagyszülő már képtelen volt eltartani. Az ilyen gyermekek többsége mélyszegénységből, gyakran betegen, alultápláltan került az árvaházba. Voltak, akik antiszociális viselkedésükkel nem kis gondot okoztak a nevelőknek, míg lassan hozzászoktak a korábbi életükhöz képest sokkal rendezettebb árvaházi viszonyokhoz. Kalocsayné számos esetben eleveníti fel visszaemlékezésében a hozzájuk került gyermekek korábbi szörnyű életkörülményeit. Szemléltetésképpen álljon itt ezekből kettő: *„Rebeka testvér Ógyallán járt és találkozott a nemesócsai lelkésszel, aki arra kérte, hogy nézze meg az ő árváikat és kérdezze meg Nehézy tiszteletes urat, hogy nem tudná-e az ő árváit felvenni az árvaházba. Rebeka testvér meg is nézte az öt árvát, akiket egy nagyon nyomorúságos otthonban laktak. Az édesapjuk béreseember volt, aki kora hajnalban már elment dolgozni, és csak késő este jött haza. Édesanyjuk kórházban volt hónapokig, és meghalt. Az öt gyerek elhagyatottan volt a lakásban, ahol bútor se volt, csak szalmán aludtak. A legidősebb gyerek nyolc éves volt, de a lábaira nyomorék. A legkisebb pedig kilenc hónapos. Ki voltak nagyon éhezve, csak akkor ettek, ha egyik vagy másik szomszéd vitt valamit nekik. A négy és fél éves Dini már úgy feküdt, hogy meg sem mozdult. A legkisebbet hoztuk el és a négy és fél éves beteget. A többi hármat máshová helyezte el a lelkész. És nekünk azt ajánlotta, hogy a beteget nézessük meg az orvossal, hogy valami betegséget ne hozzon az árvaházba. El is jött az orvos, amikor megvizsgálta, azt mondta, hogy nincs semmi baja, csak ki van éhezve. Majdnem az éhhalállal kínlódott. A szemei sokszor fennakadva üvegesen néztek. Arcán a bőr ráncos és kiütéses volt. Csak feküdt, ülni sem tudott, csont és bőr volt a teste. A kilenc hónapos elevenebb volt és sovány. A szomszédok őt féltették a legjobban, és neki többször vittek enni, és ezért volt erősebb. A kilenc hónaposat Rebeka testvér vitte a karján, a négy és fél éves Dinit pedig én vittem. Mikor hazavittük Dinit, először úgy etettük, mint a csecsemőt, és lassan-lassan szaporítottuk az ennivalóját. Ahogy erősödött, egyszer felült. Olyan nagy öröm volt ez mindenkinek. A többi gyerekek is körülrajongták örömmel, de eleinte csak pár percig tudott ülni, aztán még tovább-tovább. Végre felállt és lassan kezdett járni, majd egészen a többi gyerekek között tudott lenni. [...]*

Egy Rózsi nevű kislányt pedig Léváról kaptunk, akit a bibliakörösök találtak meg. Ő az édesanyjának már második törvénytelen gyereke volt. Nyomorúságban élt vele az édesanyja, de nagyon szerette őket. Tőle telhetően mindent megtett értük. De volt egy nagyanyjuk, aki nagyon haragudott a kis Rózsira, és mindenképpen tönkre akarta tenni őt. De édesanyja vigyázott reá. Egyszer azonban a forró sparheltra lúgkövet öntött a nagyanyja, és beleültette a kis Rózsit, akinek az egész alsó teste és lábszárai egy seb lett. Alig egyéves volt, és hónapokig hason fekve kínlódott a nagy sebekben. Végre begyógyult neki, de olyan nagy forradások maradtak a testén, hogy még nagykorában is rossz volt nézni a begyógyult sebhelyekre.

Egyéves elmúlt, amikor az árvaházba hoztuk, de szegény olyan ideges volt, annak következtében, hogy a nagyanyja mindig ütötte őt, hogyha valamelyik felnőtt közeledett feléje, úgy remegett az egész gyerek, hogy még a koci is mozgott vele. Hosszú idő telt el, amíg ez a félelem elhagyta őt. Különbösen a nagyanyja gonosz asszony volt. Neki is volt két törvénytelen gyereke: az elsőt megégette kemencében, amiért be is volt börtönözve, a másik pedig a Rózsi anyja volt. De a Rózsi anyja szerette a gyerekeit. Félve és remegve hozta őt az árvaházba, és könyörgött, hogy szeressük az ő gyerekét.”⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ Kalocsay Ferencné 1962. 8–9.

Az árvaházba bárki ismeretlenül is behozta gyermekét, nem volt szükség lelkészi ajánlásra vagy bármilyen igazolásra. Voltak, akik ezt ki is használták, és bár jó anyagi körülmények között éltek, mégis beadták – legtöbbször törvénytelen – gyermeküket. Ha ez kiderült, a gyermeket visszaküldték hozzátartozóihoz.⁵⁵⁸

Az árvaház férőhelyei gyorsan beteltek, az 1934. évre vonatkozó jelentésében Nehézy már a túlszűfölságra panaszkodott.⁵⁵⁹ Az állapot évekig nem változott, az ellátást igénylők száma jelentősen meghaladta a kastély férőhelyeit.⁵⁶⁰ A problémát kis kapacitása miatt a lévai fiókárvaház megnyitása sem orvosolta, és majd csak az iskoláskorú fiú árváknak a komáromi Timótheus árvaházba való áthelyezése oldotta meg 1938–1939-ben.⁵⁶¹

6.2.4. Élet az árvaházban

Az átköltözést követő kezdeti nehézségek leküzdése után az intézménybe kerülő árvákat már megfelelő életkörülmények fogadták: *„Most már minden gyereknek volt külön ágya, ágyneműje két-két huzattal. A szobák is szépen be lettek bútorozva a legszükségesebb bútorokkal. Az emeleten voltak a hálószobák, a földszinten a konyha, a speiz és a nappali szobák, külön volt a fiúknak, lányoknak tanulószobáik nagy asztalokkal, ahol tanultak és ebédeltek, a kicsinyeknek is volt egy játszószobájuk, ahol ebéd után aludni is szoktak, és volt egy nagy ebédlő, ahol a felnőttek ebédeltek és szabadidejükben tartózkodtak. [...] Az udvar is szép lett. Eltűntek a szemétdombok, parkírozva volt, ahogy házilag meg lehetett csinálni. Virágágyak, orgona, szőlőlugas és díszbokrok, akác, gyümölcs, hársfa és szomorú fűzfákkal volt beültetve. Nyáron szép és kellemes volt az udvar, tele kisebb-nagyobb gyerekekkel, a bokrok árnyékában egy-egy kiságy csecsemőkkel, akik a nap legnagyobb részét az udvaron töltötték”*⁵⁶² – olvashatjuk Kalocsayné emlékirataiban.

Mint ahogy a kor minden hasonló intézményében, a gyermekek itt is szigorú napirend szerint éltek.

A tanköteles árvák a község egytanerős osztatlan református elemi iskoláját látogatták. Az árvák nagy száma miatt már a kezdetektől tervbe volt véve egy önálló árvaházi iskola létesítése, ezt azonban, mint ahogy sok minden más tervet is, az első bécsi döntés és annak következményei elsodorták.⁵⁶³

Nagyobb problémát jelentett a jobb képességű gyermekek továbbtaníttatása, mely csak a megfelelő középiskolákkal rendelkező városokban volt lehetséges. Elsősorban rájuk gondolva létesítették a lévai és komáromi fiókárvaházakat. A továbbtanuló gyerekek, képességeiktől függően középiskolában (ipari, kereskedelmi, gimnázium) vagy polgáriban folytatták tanulmányaikat. A nevelők szigorúan felügyelték az iskolába járó gyermekek tanulmányait.⁵⁶⁴

A tanulás mellett az árvák segítettek az árvaház körüli munkákban is, mint például a

⁵⁵⁸ Uo. 18–19.

⁵⁵⁹ Agyagási Sándor é. n. [1935] 60.

⁵⁶⁰ A túlszűfölség miatt már 1934-ben felmerült egy újabb árvaházi telep létesítése Újkoszmály néven, melyben a tervezett diakonisszaképző is helyet kapott volna, de ez végül nem valósult meg. Agyagási Sándor 1934. 72.

⁵⁶¹ *Kiskoszmály*, 1939/10. 7.

⁵⁶² Kalocsay Ferencné 1962. 8.

⁵⁶³ „Béthel” egyesület gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 7., 21.

⁵⁶⁴ Czégéldy Pál 1933. 58.

mosogatásban, takarításban, vagy az állatok ellátásában.⁵⁶⁵

A nyári szünidő alatt a lévai és a komáromi árvaház lakói is Kiskoszmályon tartózkodtak, kivéve, akik a családjuknál vagy a rokonaiknál nyaraltak, illetve akik az árvaházi gazdaságokban segédkeztek. Ilyenkor főként az udvaron játszottak, a Garamban fürödtek, vagy a közeli erdőkben kirándultak.⁵⁶⁶

A gyerekek lelki életének az ápolására is gondot fordítottak. Naponta bibliaórát tartottak a számukra, melyen megtanultak egy-egy aranymondást.⁵⁶⁷ Mivel a faluban nem volt református templom, így vasárnaponként a szomszédos Újbarsra jártak istentiszteletre. A mintegy négykilométernyi távot gyalogszerrel tették meg.⁵⁶⁸

Az ünnepek mindenkor kiemelt helyet foglaltak el az árvaház életében, melyek közül a gyerekek a karácsonyt várták a legnagyobb izgalommal. Kalocsayné visszaemlékezésében ekként emlékezett meg ezekről az estéről: *„A karácsonyi ünnepségek nagyon kedvesek voltak mindig. Amennyire csak lehetett, igyekeztünk a gyerekeknek külön örömet szerezni vele. Mindig volt karácsonyfánk. Sok cukor volt rajta, hogy rendesen jusson a gyerekeknek. Csomagot is csináltunk, minden gyereknek. Cukor, csokoládé, dió, alma volt benne, és ezeken kívül mindig volt benne ajándék is. Első években mi magunk készítettük otthon nekik a játékfélét, babát, babaruhát, nyuszt maradék és hulladék anyagból, de a későbbi években annyi játékfélét kaptunk, hogy jutott minden gyereknek [...] A vacsora után a gyerekek énekelve bevonultak az ebédlőbe és a karácsonyfával szemben leültek. Szavalások után énekeltek, imádkoztak. Utána mindenki megkapta az ajándékot. Nagy volt az öröm. Mindjárt megnézte mindenki a csomagját. A játékokat azonnal kipróbálták, a végén nagy boldogan mentek fel a hálószobákba aludni.”*⁵⁶⁹

6.2.5. Az árvaház pénzügyei

A kiskoszmályi árvaház gazdasági helyzete a korszakban mindvégig labilis volt. Ez elsősorban az eltartott gyermekek túl magas számának volt köszönhető, mely nem állt arányban az intézmény bevételeivel.

Mivel az árvaházi dolgozók önkéntesen végezték a munkájukat, a költségek nagyobb részét az árvák étkeztetése, ruháztatása és a téli tüzelő beszerzése emésztette fel.

A bevételek döntő többségét a pénzbeli és természetbeni adományok képezték, melyek főként az árvaházzal kapcsolatot tartó bibliaköröktől érkeztek.⁵⁷⁰ A természetbeni adományok mellett az árvaházak élelemmel való ellátásában fontos szerepet játszottak az árvaházi gazdaságok is.⁵⁷¹

Évente rendszeres segélyben részesítette az árvaházat a komáromi egyházmegye, a dunáninneni egyházkerület és a konvent is.⁵⁷² A barsi és a komáromi egyházmegyék határozatainak az értelmében területükön az év egy-egy meghatározott napján befolyt

⁵⁶⁵ Uo. Ezt a munkát hetes-rendszerben végezték, vagyis a feladatokat csak az arra a hétre beosztott gyerekeknek kellett elvégezni. Kalocsay Ferenc (Fót) közlése.

⁵⁶⁶ Gaál Zoltán 1940. Passim.

⁵⁶⁷ Czegéldy Pál 1933. 58.

⁵⁶⁸ Kalocsay Ferenc (Fót) közlése.

⁵⁶⁹ Kalocsay Ferencné 1962. 18–19.

⁵⁷⁰ Czegéldy Pál 1933. 58.

⁵⁷¹ Történetükre bővebben lásd az *Árvaházi gazdaságok – Kiskoszmály, Mikola c. alfejezetet.*

⁵⁷² Soós Károly é. n.a. 96.; Gyalóky é. n. 20.; Pap József 1938. 52.

adományokat az árvaháznak küldték.⁵⁷³

Mivel az intézmény már 1932-ben anyagi lehetőségeit meghaladó számban gondozott gyermekeket, ezért vezetői szeretnék volna, ha ezt követően árvát már csak az 1500 koronás évi eltartási díj befizetése ellenében helyeznek el náluk. Egyúttal törekedtek arra is, hogy a már náluk lévő gyermekek eltartását egy-egy bibliakör vagy személy vállalja magára. Ilyenekre azonban csak kivételes esetekben került sor.⁵⁷⁴

A szegényebb falusiak áldozatkészsége az adakozás különböző formáit hívta életre. A garamlöki református asszonyok például vasárnapi tojásakciót indítottak, mely során a vasárnap tojt tojásokat az árvaháznak adták, míg a nagysallói nők mosópénzt gyűjtöttek, vagyis összpórolták egy mosónő bérét, aki a kezdeti korszakban az árvaházi ruhákat mosta.⁵⁷⁵

A helybeliek, miután megkedvelték az árvákat és gondozóikat, fontos támaszai lettek az intézménynek: *„Sokszor segédkeztek, fuvarral, kisebb nagyobb munkákkal, meg adományaikkal, gyümölcs, tojás, tej, liszt stb. A nagy gazdák nem laktak ott, de tőlük telhetően ők is szolgáltak. A kurátor volt a leggazdagabb ember, aki sok mindennel kisegített. Megtette azt, hogy ősszel megkérdezte, mennyi gabona kell nekünk egy évre kenyérnek és az állatoknak. Amennyit mi mondtunk, azt a mennyiséget tartalékolta a számunkra. És amikor pénzünk volt, elhoztuk. Ha pedig addigra nem jött meg a pénz, akkor pénz nélkül is ideadta. [...] Olyan volt, mint az árvák atyja. [...] Voltak olyan szegényasszonyok is, akik maguk is gondok között éltek, de azért a kevésből is olyan szeretettel hozták adományaikat.”*⁵⁷⁶ – írja Kalocsayné.

Az adománygyűjtés egyik formája volt az árvanap tartása is. Először 1937-ben kérték az árvaházi gyermekeket, hogy tartsanak műsort az aradi és alsószecsei egyháztagoknak. A fellépés nem várt sikerrel végződött, eredményeként pedig jelentős mennyiségű adomány gyűlt össze. Ettől kezdve az árvák rendszeresen tartottak árvanapokat a Léva környéki református gyülekezetekben.⁵⁷⁷

	1931	1932	1933	1934*	1935*	1936*	1937**	1938**
Pénzben	18 525	31 538	48 650	49 125	44 062	55 236	56 204	8 170
Természetben	13 204	15 612	11 624	10 017	15 180	10 120	8 000	1 734
Összesen	31 729	47 150	60 274	59 142	59 242	65 356	64 204	9 904

7. táblázat

A mozgalom árvaházinak a bevételei 1931–1938 között
(1937-ig Kč-ben, 1938-ban pengőben)⁵⁷⁸

* A lévai fiókárvaházzal együtt

** A lévai és komáromi fiókárvaházakkal együtt

⁵⁷³ Gyalókay László é. n.a. 44. , Akúcs Lajos 1932. 48.

⁵⁷⁴ Hajnal, 1932/4. 8. „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 7.

⁵⁷⁵ Hajnal 1933/2. 8.

⁵⁷⁶ Kalocsay Ferencné 1962. 11.

⁵⁷⁷ Hajnal, 1936/11. 10.

⁵⁷⁸ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 5.,9.,13; Agyagási Sándor 1934. 71.; Agyagási Sándor 1936. 47.; Agyagási Sándor 1937. 43.; Pap József 1938. 51.; Pap József 1939. 47.

1936-ban Léván rendezték meg első alkalommal a karácsonyi árvaházi bazárt, melyen főként gyermek- és felnőtt ruhákat, fehérneműt, kézimunkákat, képeket, könyveket, bibliai könyvjelzőket árultak.⁵⁷⁹ A karácsonyi ajándékoknak a bazárban való megvásárlásával lehetett támogatni az árvákat. A forgalom azonban messze elmaradt a várttól, így a bevétel is alacsony volt.⁵⁸⁰ A következő évtől már egyszerre több helyen (Izsa, Madar, Somorja, Komárom) rendeztek bazárt, melyet mindenütt nagy érdeklődés övezett, és ennek megfelelően már komoly hasznót eredményezett.⁵⁸¹

Voltak olyanok is, akik saját haszonszerzésre használták ki az árvaház által felélesztett adakozókedvet, és az intézmény nevében maguknak csaltak ki pénzt a megtévesztett emberektől. A Hajnal óva intette olvasóit az ilyen csalóktól, és hangsúlyozta, hogy a falvakban a gyűjtéseket az árvaház javára csak a helyi lelkész vagy a tanító végzi.⁵⁸²

6.2.6. Árvaházi gazdaságok – Kiskoszmály, Mikola

A korszakban a Béthel Egylet igyekezett árvaházait a külső pénzügyi forrásoktól, elsősorban a rendszertelen adományoktól függetleníteni. Ennek érdekében saját kezelésű gazdaságokat létesített, melyek az árvaházak élelmiszerszükségletét voltak hivatva – legalább részben – biztosítani.

Patay Károly javaslatára a barsi és a komáromi egyházmegye elnöksége 1932-ben földvételi akciót indított az árvaház javára. A cél 200 000 korona összeggyűjtése volt. Ehhez kétezer olyan adakozót kerestek, akik hajlandóak lettek volna fejenként 100 koronát adományozni a földvételre. A felhíváshoz csatlakozott a dunáninnyi egyházkerület is, mely évi 2000 koronát folyósítását ajánlotta fel a célra, mindaddig, amíg a végösszege el nem éri a 40 000 Kč-t.⁵⁸³ Öt év alatt a földvételi akció során befolyt pénzügyösszeg, bár meg sem közelítette az eredeti célkitűzést, meghaladta az 50 000 koronát, melyet az eredeti elképzeléseknek megfelelően gazdasági épületek és termőföldek vásárlásra fordítottak.⁵⁸⁴

Az első árvaházi gazdaság 1934-ben Kiskoszmályon kezdte meg működését mintegy 10 hold földön. Irányítását a marcelházi Nagy András és felesége látta el, akik maguk is csatlakoztak a mozgalomhoz, és gazdasági felszerelésükkel együtt az árvaházba költöztek. Vagyonukból három hold földet vásároltak, melyet a Béthel Egyletnek ajándékoztak.⁵⁸⁵

A gazdaság meglehetősen szerény körülmények között működött, mivel megfelelő épületekkel és gépparkkal sem rendelkezett. 1935-ben ugyan vettek két lovat, a földvételre összegyűlt pénzből pedig további 2 hold földet, gazdasági épületeket (kocsiszín, istálló, disznóólak) is emeltek, de ez még mindig kevés volt a hatékony működéshez. A kiskoszmályi gazdaságot végül 1937 nyarán felszámolták, eszköz- és állatállományát pedig a Garammikolán létesített új gazdasági telepre szállították.⁵⁸⁶

A garammikolai gazdaság létrehozását Salga Jenő helyi tanító felajánlása tette

---

⁵⁷⁹ Hajnal, 1937/2. 10.

⁵⁸⁰ Hajnal, 1937/11. 11.

⁵⁸¹ Hajnal, 1938/2. 9.

⁵⁸² Hajnal, 1933/7. 9.

⁵⁸³ „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 8.; Gyalókay László é. n. a. 20.

⁵⁸⁴ Vö. „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 15., 18.

⁵⁸⁵ Agyagási Sándor é. n. 60.; Interjú Szabó Sándorral. In: Hargita Árpád é. n. 94.

⁵⁸⁶ Agyagási Sándor 1936/2. 47.; „Béthel” egylet gyűlési jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 18.; Hajnal 1938/1. 15.

lehetővé, aki 1936 végén 22 hold egyházi javadalmi földjét átengedte bérmentes használatra az árvaháznak.⁵⁸⁷ Ezzel csaknem egy időben egy cselédként szolgáló leány 18 580 koronát adományozott az árvaház gazdaságának a fejlesztésére, a kerület pedig a korábban földvételre felajánlott 40 000 korona addig még ki nem fizetett részleteit egy összegben kiutalta. Így Mikolán további 9 hold földet és egy gazdasági épületet is tudtak vásárolni.⁵⁸⁸

A gazdaság vezetését ezúttal is Nagy Andrásra és feleségére bízta, de csatlakozott hozzájuk a fiatal marcelházi Szabó Sándor is, aki eredetileg ugyan misszionáriusnak készült, de Nehézy jobb híján a gazdaságban talált neki helyet.⁵⁸⁹ Ő a Kiskoszmályról való elköltözésről és az első időszak nehézségeiről így tudósította a Hajnal olvasóit: *„Kiskoszmályról a gazdaság augusztus 3-án elköltözött Mikolára. [...] A költözés azonban nem ment könnyen, mert 30 kilométer a távolság, és így kocsival sokáig tartott elhurcolkodni. Mikor aztán megérkeztünk mi hárman, két ló, két tehén és egy-egy éves borjú, nem találtunk az üres épületeknél egyebet, csak egy kazal szalmát, no meg még egy kevés takarmányt is, mely pár hétig elég volt az állatainknak. [...] Amint kimentem megnézni a nagy 10, 12 és 4 holdas tábla földeket, mindjárt az jutott eszembe, hogy itt már csak munkásokra van szükség. Mert aratni való sok lesz, de még a munkások hiányoznak.”*⁵⁹⁰

A mikolai gazdaság szerény feltételek között kezdte működését, de évről évre fejlődött. A gazdasági eszközök és az állatok száma is folyamatosan gyarapodott. A kellő számú dolgozó hiánya azonban mindvégig komoly problémát jelentett. A nyári iskolai szünet alatt a nagyobb árva fiúk és nevelőik segédkeztek az aratás és más betakarítási munkák elvégzésében.

A mozgalom vezetői szerették volna elérni, hogy a gazdaság fedezni tudja az árvaházak teljes kenyér-, zsír- és hússzükségletét, hogy a befolyó pénzadományokat teljes mértékben ruhára, cipőre, tüzelőre, iskolaszerekre stb. fordíthassák. Ehhez jelentősen növelni kellett volna a kezelésükben lévő földterület nagyságát. Ez azonban, még ha az aradi gazdaság 1939-es megszervezésével közelebb is kerültek hozzá, anyagiak híján sosem valósult meg.⁵⁹¹

6.2.7. A lévai fiókárvaház

Ahogy fentebb írtuk, Kiskoszmályon az árvaházi gyerekek csak alapfokú oktatásban részesülhettek, ezért a jobb képességű, polgári vagy más iskolában továbbtanuló árvák számára – hogy a fárasztó napi utazástól megkíméljék őket – 1934. szeptember 1-vel fiókárvaházat létesítettek Léván.⁵⁹²

A Csepregi utcában lévő háromszobás lakóházat a kiskoszmályi árvaházat vezető Kalocsay család először használatra adta át, majd 1934 folyamán végleg odaajándékozta a Béthel Egyletnek. Így jött létre a kiskoszmályi árvaház első fiókárvaháza.⁵⁹³

Az első évben öt árvaházi növendéket helyeztek ide, akik a polgári iskola első és második osztályába jártak. Tervük az volt, hogy internátusként is működtetni fogják az

⁵⁸⁷ Agyagási Sándor 1937. 43.

⁵⁸⁸ Uo.; Tóth Kálmán 1942. 14.

⁵⁸⁹ Interjú Szabó Sándorral. In: Hargita Árpád é. n. 94. Szabó Sándor később Nagy András lányát vette feleségül. Uo.

⁵⁹⁰ Hajnal, 1938/1. 15.

⁵⁹¹ Pap József 1938. 52.

⁵⁹² Agyagási Sándor é. n. [1935]. 60.

⁵⁹³ „Béthel” egyesületi jegyzőkönyve 1931. évtől. Szűcs Ferenc tulajdonában. 20.

árvaotthont, és fizetség fejében más gyermekeknek is helyet biztosítanak benne, ezzel enyhítve saját növendékeik ellátási terhein.⁵⁹⁴ Ez minden bizonnyal hely hiányában nem valósult meg, mivel a következő évben már kilenc tehetséges árvát neveltek az intézményben, akikre két gondozó felügyelt. A gyerekek kivétel nélkül a helyi magyar nyelvű polgári iskolát látogatták.⁵⁹⁵

Az árvaház szűkös befogadóképessége miatt az itt elhelyezett gyermekek száma – az első év kivételével – 9–11 között mozgott. 1937-ig fiúk és lányok vegyesen laktak itt, majd a komáromi fiúárvaház létrehozása után már csak lányok kerültek ide. Ebből kifolyólag a nevelést kizárólag diakonisszák látták el, akik emellett Léván és környékén evangelizáló munkát is folytattak.⁵⁹⁶ Az épülethez öt család jóvoltából még 1936 őszén egy tanulószobát és egy mosókonyhát építettek, mellyel némileg enyhítették a zsúfoltságot.⁵⁹⁷

Acsay Irma diakonissza testvér egy 1939-ban megjelent írásán keresztül bepillantást nyerhetünk a Léván nevelt árvák mindennapi életébe is: *„Reggel pontosan 6 órakor kelnek fel hangos éneklés közben. Majd talpra ugranak és következik a torna, mely egészen felébreszti a legálmosabbat is. A mosdás jó hideg vízben történik. Öltözködés után megtartjuk a csendesóránkat, mely bibliaolvasásból, aranymondás tanulásból és imádkozásból áll. Hét órakor reggelizünk és utána nyomban minden gyermek köteles útra készen állni az udvaron tiszta cipőben, ruhában és táskával a kezében.*

Az iskolából hazajövet két kisleány felváltva megteríti az asztalt. Az ebéd fél kettőkor van. Ebéd után a nagyobb lányok elmosogatnak, szobát, konyhát rendbe teszik, a kisebbek pedig azonnal tanuláshoz látnak, majd jönnek a nagyobbak is, és ameddig mindegyik készen nincs a feladatával, semmivel foglalkozni nem szabad; amint azonban kész a lecke, felszabadult örömmel, nagy lendülettel nekifognak a játékhoz vagy jó könyvek olvasásához. Vacsora előtt újra elvégzik apró-cseprő munkájukat: cipőpucolást, a fűtéshez fát készítenek, a mosdáshoz vizet, s fél nyolckor vacsorázunk, utána pedig megtartjuk az áhitatot, melyet felváltva minden este másik gyermek vagy felnőtt vezet le.

*Ilyenkor megbeszéljük egymás között szükségleteinket, és gyermekeinkkel együtt Isten elé visszük. Vacsora után újra megmosakodnak, s mikor minden gyermek ágyban van, énekel s imával zárjuk le a napot.”*⁵⁹⁸

6.3. Harmadik korszak: Kiskoszmály (1938–1942)

Az anyaországhoz való visszatérést a kiskoszmályi árvaház lakói is nagy lelkesedéssel üdvözölték. A bevonuló honvédek fogadásában az árvák szavatokkal és üdvözlő beszédekkel vették ki a részüket. Örömiüket csak fokozta a Magyarország különböző helyeiről küldött megannyi szeretetsomag.⁵⁹⁹ A diadalittas napok elmúltával azonban előtérbe kerültek az előző fejezetben már részletezett (földrajzi, közlekedési) okok miatt periferiális helyzetbe került intézmény további működésének a problémái. Már közvetlenül a határváltozás után felmerült a missziói központnak egy centrálisabb, könnyebben megközelíthetőbb helyre való

⁵⁹⁴ Agyagási Sándor 1934. 71.

⁵⁹⁵ Agyagási Sándor 1936. 48.

⁵⁹⁶ Tóth Kálmán 1942. 14., 37. 1939-ben Szilágyi Erzsébet, Kehi Erzsébet és Acsay Irma diakonisszák dolgoztak nevelőként a lévai árvaházban. *Kiskoszmály*, 1939/4. 12–13.

⁵⁹⁷ Hajnal, 1936/10. 10–11., 1937/5. 11.

⁵⁹⁸ *Kiskoszmály* 1939/5. 11.

⁵⁹⁹ Pap József 1939. 48.

áthelyezése. Az árvaház vezetői úgy vélték, hogy az új viszonyok mellett a kastély katonai határepület kialakítására tökéletesen alkalmas lenne, ezért informatív tárgyalásokat folytattak egy trianoni határnál fekvő, funkciótlaná vált katonai vagy pénzügyőri épülettel való elcserélése ügyében.⁶⁰⁰ Az egyeztetések azonban nem vezettek eredményre.

A komáromi Timótheus árvaház felépítésének köszönhetően 1939-re megvalósult az árvaházak közötti rég áhitott munkamegosztás: Komáromban az iskolás korú fiúkat, Léván az iskolás korú lányokat, míg Kiskoszmályon a csecsemőket és az iskolás kort el nem ért gyerekeket nevelték.⁶⁰¹ Ennek köszönhetően a mindeddig zsúfolt kastélyépület egy része ugyan felszabadult, viszont konferencia- és missziói központi szerepének fokozatos elvesztésével egyúttal funkciótlaná is vált. Ezt látva vetődött fel az árvaházi épület turisztikai célú hasznosítása. Ennek ötletét egy budapesti házaspár adta, akik 1939 nyarának egy részét a kastélyban töltötték, és a kellemes vidéki környezetben nagyszerűen érezték magukat.⁶⁰² Az olcsó szálláslehetőség (2,5 pengő/fő/nap) azonban nem vonzotta kellőképpen a turistákat; a következő évben mindössze öten nyaraltak itt (ebből négyen a fővárosból).⁶⁰³ A kastélyépület turistaközpontként való működtetése végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Az árvaházban a harmincas évek végétől több háziipari tanfolyamot is tartottak; az elsőt, egy varró- és szabászati tanfolyamot, még 1937/38 telén. Ezen részt vett az árvaház két leány árvája és többen a falubeliek közül is. Hogy a megszerzett tudás ne merüljön feledésbe, telente az árvaház épületében rendszeresen varródélutánokat és varróesteket rendeztek.⁶⁰⁴

1939/40 telén ugyanitt szövőtanfolyamot tartottak. Ezen a nagyobb árvaházi leányok is részt vettek, akik közül hárman a következő év folyamán mint szövőmesterek több faluban is szövészeti háziipari tanfolyamokat vezettek, melyekért az Háziipari Felügyelőségtől fizetést is kaptak. A tanfolyamon részt vett leányok bevonásával a kiskoszmályi kastélyban árvaházi szövészetet is létesítettek, mely jelentős mértékben járult hozzá az egyeslet intézményeiben gondozott gyermekek fehérnemű- és az ágyhuzatszükségletének az enyhítéséhez.⁶⁰⁵

Amint az *Árvaházi gazdaságok* c. alfejezetben már írtuk, a Béthel Egyesületnek a kezdetektől egyik célja volt, hogy árváinak élelmiszerszükségletét saját gazdaságaiból fedezze, ezért – lehetőségeihez mérten – földbirtokainak folyamatos gyarapítására törekedett. Az első bécsi döntés után erre kivételesen jó lehetőség adódott, ugyanis az első Csehszlovák Köztársaságban végrehajtott földreform magyarországi revíziója nyomán a visszacsatolt területeken kedvező feltételekkel lehetett földet igényelni.⁶⁰⁶ Több felvidéki református egyházközség mellett az egyesület is beadta földjuttatás iránti kérelmét, melynek pozitív elbírálását követően Kisújfalu határában, Aradpusztán, a csehszlovák érában szlovák, cseh és morva telepéseknek kiutalt,⁶⁰⁷ majd a '38-as államfordulatot követően a magyar állam által

---

⁶⁰⁰ Czeglédy Pál 1939. 12.

⁶⁰¹ Pap József 1940. 50.

⁶⁰² *Kiskoszmály*, 1940/5. 8.

⁶⁰³ Uo.; *Kiskoszmály*, 1940/10. 5.

⁶⁰⁴ *Kiskoszmály*, 1938/7. 13.

⁶⁰⁵ Pap József 1942. 71.

⁶⁰⁶ A csehszlovák földreformnak a Magyarországhoz visszacsatolt területeken végrehajtott revíziójáról bővebben lásd Simon Attila 2014. 111–130.

⁶⁰⁷ A csehszlovák földbirtokreform részét képezte a magyarok és németek lakta határ menti régióban olyan cseh, morva vagy szlovák telepese falvak (kolóniák) kialakítása is, melyek elsődleges feladata az itt élő nemzetiségek kompakt nemzeti tömbjeinek a megbontása, majd fokozatos asszimilációja volt. A húszas években Szlovákia magyar lakta területein 143 kolónia jött létre. Az ide költözött telepéseknek az állam jelentős támogatást nyújtott a földek megvásárláshoz, házaik és gazdasági épületeik felépítéséhez, gazdaságaik működtetéséhez. Erről

lefoglalt birtokokból huszonöt hold „príma” szántóföldet kaptak, gazdasági épülettel együtt.⁶⁰⁸ A vételárnak csak egy részét kellett egy összegben kifizetni (ezt egy támogató kamatmentes kölcsön formájában bocsátotta az egyesület rendelkezésére), míg a fennmaradó részt negyvenhét évig törleszthették kis amortizációs részletekben.⁶⁰⁹

Az új gazdasági telep felállítását követően egyezség született a mozgalmon belül, hogy a mikolai gazdaság a kiskoszmályi és lévai árvaházak, míg az aradi a komáromi árvaház ellátását segíti.⁶¹⁰ Ebben az elosztásban azonban csak két évig működtek, mivel a garammikolai gazdaságot 1941 végén felszámolták, eszköz- és állatállományát pedig az aradpusztai telepre szállították.⁶¹¹ A megszüntetett gazdaság egyesületi tulajdonban lévő földjeit eladták, az érték kapott pénzből a Timótheus árvaház felépítéséhez felvett kölcsön hátralékait fizették ki.⁶¹² Az aradpusztai gazdaság, melynek a vezetését Tóth Zsigmond és felesége látták el,⁶¹³ egész a második világháború végéig segítette az árvák ellátását, és bár mindvégig munkaerőhiánnyal küzdött (1942-ben két menekült lengyel katonát is alkalmaztak),⁶¹⁴ tejjel, hússal, zsírral és részben gabonával így is el tudta látni az árvaotthonokat, ami a háború ideje alatt komoly segítséget jelentett.⁶¹⁵

Bevétel	1939	1940	1941	1942	1943
Pénzbeni	6 393	7 455	11 221	12 335	15 040
Természetbeni	1 251	1 035	1 276	1 400	2 879
Összesen	7 644	8 490	12 497	13 735	17 919

8. táblázat

A kiskoszmályi és lévai árvaházak bevételei 1939–1943 között (pengőben)⁶¹⁶

6.4. Negyedik korszak: Léva (1942–1945)

Amint fentebb már utaltunk rá, a kiskoszmályi árvaház vezetését a visszacsatolás óta foglalkoztatta az intézmény központibb helyre való átköltöztetése. Ennek előfeltétele azonban az árvaházi kastélyépület megfelelő áron való értékesítése lett volna, melyre a háborús

---

bővebben lásd Simon Attila 2008. Aradpuszta (korabeli szlovák megnevezés szerint: Aradpredium) kolónia 1926-ban jött létre a Kisújfalu, Szőgyén és Kürt községek határához tartozó és a földreform hatálya alá tartozó földek kihasításából. A 456,7 ha összterületű kolónián 27 család telepedett le, amelyből 22 család szlovák (közülük nyolc romániai, illetve jugoszláviai repatriáns), 2 cseh, 3 pedig morva volt. Az 1930-as népszámlálás szerint lakóinak a száma 135. A kolónián 1928-ban egyosztályos szlovák iskola nyílt. Uo. 233.

⁶⁰⁸ Pap József 1940. 50.

⁶⁰⁹ Uo.

⁶¹⁰ *Kiskoszmály*, 1940/7. 6.

⁶¹¹ Pap József 1942. 71.; Tóth Kálmánné 1942/43. 1942. január 5. Erre a váratlan lépésre – legalábbis Szabó Sándor visszaemlékezése szerint – azért került sor, mivel Salga Jenő kevesellte az első bécsi döntést követően kapott tanítói juttatásait, így visszavette huszonnégy hold egyházi javadalmi földjét. Interjú Szabó Sándorral. In: Hargita Árpád é. n. 94.

⁶¹² Pap József 1942. 71.

⁶¹³ Gaál Zoltán 1940. 1940. július 12.

⁶¹⁴ *Kiskoszmály*, 1942/4. 8.

⁶¹⁵ *Kiskoszmály*, 1941/12. 8.

⁶¹⁶ Pap József 1940. 51.; Pap József 1941. 55.; Pap József 1942. 72.; Pap József 1943. 79.

viszonyok között nem sok esély mutatkozott.⁶¹⁷ Segítő kezet, mint ahogy a Kiskoszmályra való költözéskor, ezúttal is a barsi egyházmegye nyújtott, mely egy üresen álló lévő ingatlanát ideiglenesen átengedte az árvaháznak. A „Pigler-féle ház” a Horthy Miklós út 32. szám alatt állt, és eredetileg kollégiumot akartak benne létesíteni, de azt a háború nehézségei és a fedezet hiánya megakadályozta. A Béthel Egyesület és az egyházmegye megegyezése értelmében az ingatlant az árvaház ugyan bérmentesen kapta használatba, ellenszolgáltatásként viszont vállalnia kellett tíz leány kollégiumszerű elhelyezését. Ennek teljesítése érdekében az egyesület a Csepreghy utcai árvaházi épületét kollégiummá alakította át, ahol az 1942/43-as tanévben egy szakképzett tanítónő és egy diakonissza felügyelete alatt kilenc növendék kapott helyet.⁶¹⁸ A kollégium a következő évben – ismeretlen okokból – beszüntette működését.⁶¹⁹

Az elhúzódó háború a hátszágban is egyre inkább éreztette negatív hatását. A drágulás és az élelmiszerhiány ugyan komoly nehézségeket okozott, mindezek ellenére az árvák ellátása a háború végéig nem volt veszélyben: *„Isten iránti hálával jelentjük – olvashatjuk a Béthel Egyesület 1943. évi beszámolójában –, hogy — dacára a háború okozta sok-sok nehézségnek — árváink semmiben sem szenvedtek hiányt, sem ruházatban, sem cipőben, sem tüzelőben, sem élelemben. Természetesen árvaházi vezetőinknek és gondozóinknak szinte emberfeletti küzdelembe került mindez.”*⁶²⁰ A gondozók erőfeszítései mellett ezért az árvaházat kezdetektől támogató bibliakörök és más kegyes csoportok és magánszemélyek tettek a legtöbbet, akiknek az adakozókedve a romló gazdasági viszonyok közepette sem lankadt.⁶²¹

A szovjet csapatok 1944. december 20-án foglalták el Lévát.⁶²² Az árvaház története – források híján – itt megszakad. Nem tudjuk, hogy az árvák családoknál vagy az árvaházban vészelék-e át a front átvonulását, azt viszont tudjuk, hogy a háború végeztével az intézmény beszüntette működését.

A kiskoszmályi kastély a harcok során jelentősen megrongálódott, a tetőzetét is találat érte. Mivel a háború után nem történt meg a rendbehozatala, az állaga évről-évre romlott, míg végül lebontották.⁶²³

---

⁶¹⁷ A Kiskoszmályi Református Leányegyház 1942 augusztusában ugyan határozatot hozott a kastélyépület megvásárlásáról, melyben annak átalakítása után (esetleg helyén) templomot, iskolát és tanítói lakást tervezett építtetni, azonban az adásvételre – minden bizonnyal a háború okozta bizonytalanság miatt – végül nem került sor. Pap József 1942. 27.

⁶¹⁸ Czeglédy Pál é. n. 17.

⁶¹⁹ *Kiskoszmály*, 1943/7. 7.

⁶²⁰ Pap József 1943. 78.

⁶²¹ 1943 folyamán például a nagysallói asszony- és leánykör 934 kg élelmiszert és 120 pengő adományt, a nagyölvédi református nőszövetség pedig 700 db tojást, 140 kg lisztet és 100 pengő adományt gyűjtött a lévő árvaház javára. Bars 1944/1. 13.

⁶²² Számvéber Norbert 2008. 25.

⁶²³ Kalocsay Ferencné 1962. 22.

7. A Timótheus Szövetség története a kezdetektől 1938-ig

7.1. Előzmények és megalakulás

A kiskoszmályi árvaház kastélyépülete 1932 augusztusában kétnapos ifjúsági konferenciának adott otthont, melyen Szlovákia öt gimnáziumából (Pozsony, Komárom, Érsekújvár, Ipolyság, Losonc) huszonnégy magyar diák vett részt. A konferencia központi témája a vallásos lelki munka elindítása volt a református középiskolás diákság körében. A találkozó végén a résztvevők gimnáziumi bibliakörök létrehozását határozták el, azonban ilyenek végül csak a komáromi bencés gimnáziumban szerveződtek.⁶²⁴ Éltre hívásukban döntő szerepet azonban itt sem a konferencián résztvevő diákok, hanem a fiatal helyi segédlelkész, Tóth Kálmán⁶²⁵ játszott, akinek az élete a későbbiekben elválaszthatatlanul összefonódott a bibliakörökből kinövő ifjúsági munkával.

Tóth 1931 áprilisában került segédlelkészként Komáromba,⁶²⁶ mely több mint négyezer főt számláló református gyülekezetével a szlovákiai kálvinizmus egyik legjelentősebb központja volt a korszakban.⁶²⁷ A református ifjúság körében végzett belmissziói munka gyökerei a városban már komoly múltra, még az első világháború előtti időkre nyúltak vissza.⁶²⁸ A gyülekezet lelki gondozását 1925-től a korszak egyik nagy lelkészegyenisége, Galambos Zoltán⁶²⁹ látta el, aki a belmisszió lelkes híve volt. Működésének is köszönhető, hogy a '30-as években a város és környékének reformátussága körében komoly lelki ébredés bontakozott ki. *„Ez idő tájt [’30-as évek közepe – G. V.] lélekjárta időszak, nagy lelki ébredés korszaka volt Komáromban. [Az] Ifjúság lángolt.*

⁶²⁴ Hajnal, 1933/1. 9–10. Tóth Kálmán később azt írja a találkozóról, hogy bár „külső eredménye nem volt, de a résztvevők lelkében megmaradt a konferencia nyoma”. Hajnal, 1937/2. 16.

⁶²⁵ Tóth Kálmán (1904–1956) református lelkész, árvaházi igazgató, egyetemi docens. A teológiát Losoncon végezi, ahol már teológushallgatóként bekapcsolódik a református ifjúsági munkába. Léván, Hontfűzesgyarmaton, majd 1931-től Komáromban segédlelkész. 1935-től a feketeardói (Kárpátalja) gyülekezetnek, 1937-től pedig a kiskoszmályi, majd a komáromi árvaháznak a lelkésze, utóbbinak egyúttal vezetője. 1933-ban megalapítja és szerkeszti a rövid életű *Református Ifjú* c. lapot. 1944-től a komáromi egyházmegye missziói előadója; e minőségében 1947–48-ban a szudétánémet területekre deportált református magyarok lelki gondozását végzi. 1951–52-ben a Comenius Evangélikus Teológiai Karának docense. 1952-ben félreállítják, ezt követően 1956-ban bekövetkezett váratlan haláláig Ipolypásztó lelkészeként működik. Életére lásd Galo Vilmos 2015.

⁶²⁶ Kránitz Zsolt 2013. 347.

⁶²⁷ A Szlovenszói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Névtára. Szepsi, 1937. 37.

⁶²⁸ Évekig itt működött például Konkoly-Thege Béla, az 1897-ben létrejött Komáromi Református Ifjúsági Egyesület első elnöke, aki később az országos Keresztyén Ifjúsági Egyesület alelnöki tisztjét is betöltötte. Az 1918 előtti komáromi ifjúsági munka az egész Dunántúlra kisugárzott. Ennek súlyt adott az a körülmény is, hogy a város 1919-ig püspöki székhely volt. Az ifjúsági evangelizáció terén elsősorban az 1896 és 1914 között itt székelő Antal Gábor püspök segédlelkészei (Vargha Sándor, Pongrácz István) jártak az élen. Kovács Bálint 1998. 229–230.; Kránitz Zsolt 2013. 132; Pongrácz József 2015. 550–552.

⁶²⁹ Galambos Zoltán (1894–1973) református lelkész, teológiai tanár. Teológiai tanulmányait Pápán, Bécsben és Utrechtben végezi. A holland szigorú református egyházzal való találkozás döntő hatást gyakorolt rá, és élete végéig a történelmi kálvinizmus követőjévé válik. 1922-től Budapesten hitoktató lelkész, ahol Szabó Aladár munkatársaként megismerkedik a fővárosi belmissziói mozgalmakkal. 1924-ben visszatért szüleihez, Csehszlovákiába. Rövidebb segédlelkészi szolgálatok után 1925-ben az észak-komáromi gyülekezet lelkészévé választják, ahol 1971-ig működik. 1924–1929 között a Losonci Teológiai Szeminárium docense, de teológiai kérdésekben összeütközésbe kerül az oktatói karral, így elhagyja az intézményt. 1949-ben vezetésével hozzák létre az Országos Református Lelkészegyesületet.

Reggeli bibliakörök, kézzel írt újságok, rendezvények stb. A lelki növekedés időszaka volt ez az idő”⁶³⁰ – írja a korszakról a későbbi tanár, ekkor komáromi diák, Farkas János, aki tizennégy évesen maga is kézzel írott hitbuzgalmi ifjúsági lapot szerkesztett *Lelki Riadó* címmel.

Az ébredés kétségtelen jelei voltak, hogy bizonyos személyek, családok körül vallásos lelki közösségek formálódtak, melyek rendszeresen összegyűltek bibliát olvasni vagy imádkozni. Például a fentebb említett Farkas saját szobájában is egy ilyen spontán lelki közösség alakult diákokból, fiatalokból, akik minden csütörtökön bibliórát tartottak.⁶³¹

Tóth Kálmán a megérkezése után azonnal hozzálátott az ifjúsági munka megszervezéséhez. A kezdet azonban hatalmas csalódást jelentett a számára. Szándéka szerint ugyanis a munkát a már komoly múlttal rendelkező Komáromi Református Ifjúsági Egyesületben szeretne volna megkezdeni, itt azonban nem talált megfelelő fogadókészségre.⁶³² „Úgy éreztem – írja ezen kezdeti időszakról –, mintha a talajt húzták volna ki a lábam alól. [...] Itt találoztam először az ifjúsági munka nagy nehézségeivel. Előttém teljesen idegen élet volt az, amit ez az ifjúság élt, s azt sem tudtam, hol kezdeném el a munkát, ha lehetne. Ebben az időben találoztam több ízben Nehézyvel, s vele többször elbeszélgettünk az ifjúsági munkáról is. Mikor egyszer említettem neki, hogy szeretnék kimenni külföldre, s tanulmányozni az ifjúsági munkákat, azt mondta, fogjak hozzá itthon a munkához, és többet tanulok így egy év alatt, mint ott öt esztendeig.”⁶³³

Tóth, megfogadva Nehézy tanácsát, az 1932-es a kiskoszmályi ifjúsági konferenciát követően bibliakörök szervezésébe kezdett a bencés gimnáziumi fiúdiákjai között. Kezdetben ugyan csak 4–5 tanuló látogatta az összejöveleteket, de a résztvevők száma és lelkesedése idővel egyre növekedett.⁶³⁴ Az idősebb diákok találkozóin a segédlelkész lelki-szellemi vezetésével egyre elmélyültebb beszélgetések folytak, a résztvevők pedig mind jobban összekovácsolódtak. Formálódó csoporttudatuknak a jele volt, hogy „református bibliakörös fiúknak” kezdték magukat nevezni.⁶³⁵ Ez a társaság képezte a későbbi Timótheus Szövetség magját. Tóth a komáromi ifjúsági munka kiszélesítése érdekében 1933 októberében havilapot indított *Református Ifjú* címmel.

A Nehézy Károllyal való találkozás meghatározó jelentőségű volt a fiatal teológus számára. Bizonyosra vehető, hogy a vele folytatott beszélgetések hatására változott meg Tóth elképzelése a belmisszió irányával, módszereivel kapcsolatban, majd vált idővel maga is a Nehézy által képviselt pietisztikus kegyességi irányzat követőjévé. Egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy az egységes református ifjúsági munka megszervezésére irányuló eddigi próbálkozások sikertelenségének elsődleges oka az volt, hogy nem kizárólag a Bibliát állították a munka középpontjába, hanem ennek rovására kulturális, irodalmi, társadalmi és egyéb kérdésekkel foglalkoztak.⁶³⁵

Tóth a sikeres munka egyik feltételének a helyi erők egyesítését tartotta. Ez is közrejátszott abban, hogy a „biblikörös fiúk” csatlakoztak a kiskoszmályi mozgalomhoz, melynek kegyes irányvonalaival ekkorra már teljesen azonosultak. Munkájukat ezt követően a

⁶³⁰ Farkas János é. n. 35.

⁶³¹ Uo.

⁶³² Tóth Kálmán é. n.c. 4.

⁶³³ Uo.

⁶³⁴ *Református Ifjú*, 1934/6. 6.

⁶³⁵ Tóth Kálmán é. n.c. 2–3.

kiskoszmályi mozgalom ifjúsági fiú munkájaként határozták meg.⁶³⁶ Felvették a Timótheus Szövetség nevet, magukat pedig Timótheusoknak kezdték hívni, mivel Pál hűséges tanítványában, a bibliai Timóteusban ismerték fel a hívő ifjú tökéletes eszményképét.⁶³⁷ Beszüntették a *Református Ifjút*, tevékenységükről pedig a továbbiakban a Hajnal hasábjain tudósítottak.⁶³⁸

7.2. „...mi leszünk az új reformáció hordozói”⁶³⁹ – elvek, módszer, világnézeti háttér

A Timótheus Szövetség a harmincas évek második felére már kikristályosodott elvekkel és konkrét munkaprogrammal rendelkezett. Mindezeket Tóth a *„Légy Példa! A Timótheus Szövetség ismertetése”* címmel 1939-ben kiadott kis füzetben foglalta össze.⁶⁴⁰ E szerint: *„A Timótheus Szövetség azon református ifjaknak szabad társulása, akik Isten törvényét, a bibliát a maguk életére nézve kötelező zsinórmértéknek ismerik el, a szerint élnek és szakítva minden világiassággal, teljes erejükkel, idejükkel és pénzüikkel Isten országának az ifjak között való terjesztésén dolgoznak a szeretetszolgálatban, bel- és külmiszióban, valamint családi életükben és polgári hivatásukban.”*⁶⁴¹ Jelmondatuk: *„Senki a te ifjúságodat meg ne vesse, hanem légy példa a hívőknek a beszédben, a magaviseletben, a szeretetben, a lélekben, a tisztaságban.”*⁶⁴²

Céljaikat biblia- és csendesórák tartásával, imádkozással, a személyes hitélet ápolásával, vallásos közösségi alkalmakon való részvétellel, valamint szociális munkával vélték megvalósíthatónak.⁶⁴³ Választott vezetőség híján a munka szervezését és irányítását a tagokkal egyetértve a szervezet vezetője, Tóth Kálmán végezte.

A szövetség tagja lehetett minden tizennegyedik életévét betöltött református ifjú, aki elfogadta programjukat, a kötelezettségek teljesítését önként vállalta, valamint a féléves próbaidő után a szervezet vezetője őt a tagságra alkalmasnak találta. A próbaidő alatt a jelentkező „megfigyelés” alatt állt, feladatokat kapott, és részt vehetett a szövetség bibliai körin.⁶⁴⁴

Tagdíjat nem szedtek, bevételhez adományokból, illetve a tagok önkéntes felajánlásaiból jutottak.⁶⁴⁵ A szövetség tagjai – a kiskoszmályi mozgalom elveinek megfelelően – önkéntesen és fizetés nélkül dolgoztak. Munkájukban igyekeztek kerülni minden társadalmi megkülönböztetést, mely elveik szerint nem egyeztethető össze az

---

⁶³⁶ Tóth Kálmán é. n.b. 4.

⁶³⁷ Hajnal, 1934/12. 12. Az első Timótheus november 21-én írta alá tagsági fogadalmát, tehát ezt a dátumot tekinthetjük a Timótheus Szövetség megalakulásának időpontjául. Hajnal. 1936/12. 9.

⁶³⁸ Hajnal, 1934/11. 10.

⁶³⁹ Hajnal, 1935/3. 12.

⁶⁴⁰ Tóth Kálmán é. n.b.

⁶⁴¹ Uo. 3.

⁶⁴² 1Tim 4,12

⁶⁴³ Tóth Kálmán é. n.b. 8., 14.

⁶⁴⁴ Hajnal, 1937/4. 14–15.

⁶⁴⁵ Tóth Kálmán é. n.b. 6. A Timótheusok 80%-a bevételeinek 10%-át adta be a szervezet pénztárába. Hajnal, 1936/6. 13.

evangélium szellemével.⁶⁴⁶ 1936-tól jelvényük is volt (Jézus-jelvény), melynek viselése nem volt kötelező.⁶⁴⁷

Munkájuk eszmei alapját a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté alapján értelmezett Biblia képezte, míg teológiájuk teljes mértékben Kálvinra támaszkodott. Nem értettek egyet az „újabb” (liberális) bibliakritikai irányzatokkal, „melyek csak a Szentírás tekintélyét ássák alá és így kiölik a hitet a lelkekből.”⁶⁴⁸

A szövetség tagjainak társadalmi kérdésekben alkotott nézetei nagyrészt ugyanazt keresztény fundamentalizmusba hajló konzervativizmust és puritán életfelfogást tükröztek, melyet a kiskoszmályi mozgalom kapcsán már részleteztünk.

Tóth, ahogy sokan a kortársai közül is, érzékelte a református egyház válságát, a hitélet gyengülését. Úgy vélte, hogy az egyháznak folytonos megújulásra van szüksége ahhoz, hogy be tudja tölteni eredeti küldetését. Ilyen megújulási mozgalom volt korábban maga a reformáció is, de szerinte az egyháznak egy újabb lelki megújulásra, egy új reformációra van szüksége. A Timótheusok meg voltak győződve arról, hogy ennek elindítása a fiatalság, vagyis az ő feladatuk: „A reformáció mindig is a fiatalok ügye volt és lesz. Minden reformáció véghezviteléhez merész, kockázatos, elhatározó lépések és tettek kellenek, erre pedig legalkalmasabb az ifjúság. A reformáció mindig új életet hoz, az ifjúság pedig ezt keresi... Az Anyaszentegyház szüntelen való megújulásának tehát az ifjúságon keresztül kell bekövetkeznie.”⁶⁴⁹

Röviden összegezve: a Timótheus Szövetség egy magát megújulási mozgalomnak tekintő, önkéntes alapon szerveződő, kegyes lelkiséget képviselő belmissziói ifjúsági mozgalom volt, melynek tagjai olyan fiatalok nevelését tűzték ki célul, akiknek az életszemlélete az evangéliumon alapszik. Lelki irányultság és missziói felfogás terén a kiskoszmályi mozgalommal álltak azonos alapon.

7.3. A Timótheusok evangelizáló tevékenysége (1932–1938)

7.3.1. Bibliakörök

Mint fentebb már írtuk, 1932-től Tóth Kálmán a bencés gimnázium diákjai számára bibliaköröket szervezett Komáromban. Ezek a felsőbb tagozatok (III–VIII.) számára Tóth vezetésével heti három alkalommal, míg az I. és II. tagozatos diákoknak Rácz László VII. osztályos gimnáziumi tanuló irányításával heti egy alkalommal folytak.⁶⁵⁰ A bibliakörhöz csatlakozóknak fogadalmat kellett tenniük, hogy ezután szigorú keresztény normák szerint fognak élni, és lehetőség szerint segítik a református ifjúsági munkát.⁶⁵¹ Az összejövetelek

⁶⁴⁶ Tóth Kálmán é. n.b 11.

⁶⁴⁷ Uo. 5.; Hajnal 1936/3. 14.

⁶⁴⁸ Tóth Kálmán é. n.b. 7.

⁶⁴⁹ Református Ifjú 1933/3. 12.

⁶⁵⁰ Hajnal, 1933/1. 9–10.

⁶⁵¹ A fogadalom szövege: „Én Isten előtt való teljes felelősségem tudatában szabad és önkéntes elhatározásomból belépek a Református Keresztény Ifjúsági Bibliakörbe és ezzel a következőkre kötelezem el magamat egy évre: 1. Isten Igéjét naponta olvasom és csendes órát tartok. 2. Mindennapi imádságaimban Isten elé viszem az ifjúsági munka ügyét. 3. Beszédemmel és tetteimmel bizonyosságot teszek az Üdvözítő Jézus Krisztusról. 4. A Református ifjúsági munkát képességeim szerint támogatom és pedig: a) rendszeresen eljárrok az összejövetelekre; b) a munkából a reám eső részt örömmel és készséggel vállalom és végzem; c) az ifjúsági munkát sáfarkodó élettel

eredményeként idővel számos diákban felébredt a mélyebb lelki élet igénye, ezért a következő évtől vasárnaponként imaórát is tartottak, melyen az ifjúsági munkáért imádkoztak,⁶⁵² majd pedig hajnali bibliakört szerveztek, utóbbit Galambos Zoltán vezetésével.⁶⁵³ Összejöveleik a komáromi egyházközség jóindulatú támogatását élvezték.⁶⁵⁴

A Timótheusok szeme előtt elsősorban a komáromi református gyülekezet fiatalságának az evangelizálása lebegett, de szerették volna, ha tevékenységük kiterjed a vidék ifjúságára is.⁶⁵⁵

Már a mozgalom indulása kezdetén kapcsolatot kerestek a környező falvakban működő bibliakörökkel és református ifjúsági csoportokkal. Első vidéki látogatásuk Nehézy Károly korábbi működési helyére, az akkor Tárnok Gyula lelki vezetése alatt álló marcellházi gyülekezetbe vezetett. Itt részt vettek a helyi ifjúsági bibliaköri összejövetelen, és meglepődve tapasztalták, hogy a falusi ifjak „*mily nagy buzgósággal és szeretettel tanulmányozzák Isten szent Igéjét*”. Marcellházán találkoztak először az aranymondás megvitatásának a módszerével, mely annyira elnyerte a tetszésüket, hogy komáromi összejöveleiket ezután minden alkalommal ezzel kezdték.⁶⁵⁶

A harmincas évek közepére a Timótheusok számának a növekedése, illetve tevékenységi körük bővülése szükségessé tette egy saját „központ” létrehozását. 1935. április 1-vel az akkori Mátyás utcában kibéreltek egy helyiséget, melyet Timótheus Otthonnak neveztek el.⁶⁵⁷ Ezt követően itt tartották a gimnáziumi és tanonc bibliaköröket és a vasárnapi iskolai összejöveleket is,⁶⁵⁸ de meghitt hangulatú teaesteket is rendeztek a szövetség tagjai részére.⁶⁵⁹ Mivel egy adományozótól két ágyat is kaptak, így két szegény Timótheusnak, Nagy Gyulának és Gaál Zoltánnak ingyen szállást tudtak biztosítani az Otthonban.⁶⁶⁰ Saját könyvtárat is létesítettek, melybe vallásos irodalmat gyűjtöttek.⁶⁶¹

7.3.2. Tanoncmisszió

A Timótheusok munkájában fontos helyet foglalt el a tanoncmisszió. Szervezésében főként Berza János és Vödrös László,⁶⁶² a későbbiekben pedig a dél-komáromi Bakos Balázs játszott fontos szerepet.⁶⁶³

Komáromban ekkoriban számos tanoncot képeztek. Ezek a sokszor vidékről idekerült fiúk, akik közül nem egy éjjelente a forgácson aludt a munkapad alatt – Galambos költői

---

támogatom anyagilag is rendszeresen heti megajánlásommal. 5. A fegyelemnek mindenben alávetem magamat.” Református Ifjú 1933/3. 12.

⁶⁵² Református Ifjú, 1933/1. 2.

⁶⁵³ Galambos Zoltán é. n.a. 9.

⁶⁵⁴ Hajnal, 1933/1. 9–10.

⁶⁵⁵ Tóth Kálmán 1942. 38.

⁶⁵⁶ Református Ifjú, 1933/1. 2.

⁶⁵⁷ Galambos Zoltán é. n.a. 9., 11.; A bérleti díjat a helyi egyháztagek havi felajánlásaiból fedezték, a berendezését pedig önkéntes adományokból gyűjtötték össze. Hajnal, 1935/6. 15.

⁶⁵⁸ Hajnal, 1935/5. 13.; Hajnal, 1936/5. 16.

⁶⁵⁹ Hajnal, 1936/1. 15.

⁶⁶⁰ Hajnal, 1935/9. 14.

⁶⁶¹ Református Ifjú, 1934/1. 2.

⁶⁶² Borbély tanonc, tanoncvizsgát 1935-ben tett Komáromban, majd Nagymegyerre távozott.

⁶⁶³ Galambos Zoltán é. n.a. 11–12.

megfogalmazásában –, „a maguk inas-sorsának a hordozása közben mintegy a télből a tavaszba léptek át akkor, ha esti munkájuk után összejöhettek a Timótheus Otthonban”.⁶⁶⁴

Az komáromi tanonc bibliakörök az első gimnáziumi bibliakörökkel egy időben, még 1932 őszén szerveződtek meg. Az összejövetel vasárnaponként az egykori református kollégium épületének ifjúsági termében (kis terem) tartották, kezdetben 5–6 fő részvételével. Nagyobb számban (15 fő) csak karácsonykor gyűltek össze, mikor karácsonyfát állítottak és ajándékokat osztottak. Ekkor a résztvevők ugyan ígéretet tettek, hogy rendszeresen fognak járni, de ezt nem tartották be. Voltak olyanok is, akik a bibliakör ürügyén csupán biliárdozni jártak ide, és miattuk végül a teljes csoportot kitiltották a teremből. Ezt követően még néhányszor összejött néhány kitaró tanonc, majd fél év múlva teljesen megszűntek az összejövetel. Egy részük a gimnazisták bibliaköréhez szegődött, mások azonban még a templomi istentiszteletekről is elmaradtak. 1933 őszén egy gimnazista, majd egy diakónus vette kézbe a tanoncmisszió ügyét, mely ezzel újra lendületet kapott.⁶⁶⁵ Égető szükségük volt azonban egy helyiségre, ahol összejövetelüket nyugodt légkörben tarthatták – ez végül a Timótheus Otthon 1935 áprilisi megnyitásával oldódott meg.⁶⁶⁶

A tanoncok 1934-től hetenként négy oldalon linóleummetszetű fejléccel és képekkel ellátott, saját kézzel írt hitbuzgalmi lapot jelentettek meg *Református Tanonc* címmel, melyet indigóval sokszorosítottak. A mintegy félvnyi újságot Farkas János és Vödrös László írta néhány társával.⁶⁶⁷

Ezek a bibliakörök számos tanoncot fordítottak az vallásos élet felé. Közéjük tartozott az imént említett Farkas János, későbbi leányvári, majd rédei tanító is, aki ebben a közösségben kapta az első impulzusokat ahhoz, hogy komoly evangéliumi életet éljen. Életírásának ezzel kapcsolatos részéből érdemes hosszabban idézni: „*Ezidőtájt [1934 körül – G. V.] fundamentális esemény történt életemben. Szokás szerint vasárnap délutánonként templomba mentem. Nem vártam meg még a miatyánk végét sem, siettem lefele a csigalépcsőn, mert négy órakor a KS pályán kezdődtek a szemet gyönyörködtető futballmeccsek.*

Berza Jánosnak feltűnt, hogy egy fiatalember szorgalmasan jár templomba, de délutánra mindig eltűnik. Egyszer megleste, hol az ülőhelyem, és amikor ki akartam osonni, elélem állt. »Fiatalember – mondta halkan, vállamra téve kezét –, nem volna kedve bejönni a tanonc bibliakörbe?«

Nemet nem mertem mondani, így bementem a kollégium egyik termébe, ahol sok fiatal már körülülte a hosszú asztalt. Hentesek, asztalosok, borbélyok, festők... Alázatosan meghúzódtam valamelyik szögletben. Csodálkoztam, hogy ezek az egyszerű fiúk milyen komolyan veszik az Igét. Mondták az aranymondást, és azt, hogy mit jelent számukra. Hogyan építik bele hétköznapijaikba. Egyik hentes-tanonc mesélte, hogy a főnöke tanította, hogyan kell csalni a mérlegelésnél – nekem meg az volt akkor az Igém, hogy az Úr előtt gyűlött a hamis font és a hamis mérleg. Elhatároztam, hogy én nem csalog. És milyen szívből imádkoztak!

Nagyon megragadott ez a légkör. Ott is maradtam köztük vasárnapról vasárnapra.”⁶⁶⁸

Az iparostanoncok közötti evangelizáció pozitív visszhangra talált a komáromi presbitériumnál is. Galambos is nagyra értékelte a Timótheusok e téren kifejtett munkáját,

⁶⁶⁴ Uo. 10.

⁶⁶⁵ Hajnal, 1935/2. 12.

⁶⁶⁶ Hajnal, 1935/5. 13.

⁶⁶⁷ Hajnal, 1934/12. 12.; Galambos Zoltán é. n.a. 11–12.

⁶⁶⁸ Farkas János é. n. 34.

melyhez a mindenkori káplánokon keresztül maga is komoly segítséget nyújtott. Véleménye szerint a munka fontos eredménye volt – egyebek mellett – a társadalmi korlátok lebontása, hogy a gimnazista bibliakörösök „barátsággal és tegeződve elegyedtek a tanoncok közé”, melynek köszönhetően komoly barátságok is szövődtek. Persze örömmel nyugtázta azt is, hogy a misszióknak köszönhetően az inasok a templomi istentiszteleteken is egyre nagyobb számban jelentek meg.⁶⁶⁹

7.3.3. Vasárnapi iskola

Komáromban a rendszeres vasárnapi iskolai oktatást Galambos Zoltán szervezte meg a húszas években.⁶⁷⁰ Kezdetben maga a lelképásztor, a felesége és egy diakonissza segítő (Balla Rebeka, majd Ivanics Ilona) végezték a tanítást. A munka terebélyesedésével egyre többen segédkeztek az oktatásban; a káplánok mellett idővel már több bibliakörös, leánykörös, később tanítóképzős fiatal is vezetett csoportokat. Ekkor Galambos már legfontosabb feladatának a vasárnapi iskolai vezetők felkészítését és „lelki táplálását” tekintette.⁶⁷¹ A lelkész korábban Norvégiában részt vett a Vasárnapi Iskolai Világszövetség világkonferenciáján, ahol megismerkedett a vasárnapi iskolai oktatás legújabb módszertanával, melyet igyekezett Komáromban is meghonosítani.⁶⁷² A színvonalas oktatáshoz magyarországi segédeszközöket szerzett be, az első bécsi döntés után pedig rendszeresen járaták a vasárnapi iskolai csoportvezetők lapját, a *Fecskét*, valamint a kis vasárnapi iskolások újságát, az *Örömhírt*.⁶⁷³ A csoportok gyakran hétvégi kirándulásokon vettek részt, míg máskor szórakoztató aranymondás- és bibliaversenyeket rendeztek a számukra. A legfelejtetlenebb alkalom azonban a meghitt karácsonyi ünnepélyek voltak, ahol minden vasárnapi iskolás gyerek kapott valamilyen ajándékot.⁶⁷⁴

A komáromi gyülekezet vasárnapi iskolai munkájának a felvirágoztatásában fontos szerepet játszottak a Timótheusok is. „Nagyon fontosnak tartjuk ezt a munkát az ifjúsági mozgalom szempontjából, mert itt van letéve a jövőnk. Egyrészt itt nevelődik az utánpótlás, másrészt a tanítás által itt nevelődnek a mozgalom tagjai” – fejti ki Timótheus szemszögből a vasárnapi iskola jelentőségét Tóth Kálmán.⁶⁷⁵ Hogy a „komáromi bibliakörös fiúk” pontosan mikor kapcsolódtak be a munkába, nem tudjuk, valószínűsíthető, hogy a szövetség létrejöttékor – Tóth ösztönzésére – már néhányan tevékenykedtek ezen a téren. Idővel azonban a vasárnapi iskola a Timótheusok egyik legfontosabb munkamezejévé vált. 1936-ban a mintegy huszonöt Timótheus közül kilencen tevékenykedtek ezen a téren.⁶⁷⁶ A komáromi gyülekezetben a fiú vasárnapi iskolákat ekkor már kizárólag Timótheusok vezették.⁶⁷⁷ „Baráti, testvéri beszélgetések ezek – írja a foglalkozásokról a Hajnalban egy Timótheus –, amelyektől a lehető legtávolabbra űzzük az „iskolai” ízt, de azért szoros fegyelmet tartunk

⁶⁶⁹ Galambos Zoltán é. n.a. 11.

⁶⁷⁰ Galambos Zoltán 1963. 1. A lelkész visszaemlékezése szerint előtte ilyen az egyházmegyében csak Nehézy Károly marcelházi gyülekezetében működött. Uo.

⁶⁷¹ Uo.

⁶⁷² Uo. 2.

⁶⁷³ Uo. 1.

⁶⁷⁴ Uo. 3.

⁶⁷⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1937/40. 4.

⁶⁷⁶ Hajnal, 1936/5. 16.

⁶⁷⁷ Hajnal, 1936/2. 16.

*mindenütt. Különböző értelmi fejlettségű, különböző nevelésben részesült és különböző vérmérsékletű fiúk között vagyunk, és mégis tudjuk az Igét úgy adni, hogy mindenik megértse.*⁶⁷⁸

Néhány vasárnapi iskolát vezető Timótheus azonban nem elégedett meg az oktatással, és azt is szeretnék volna tudni, hogy milyen körülmények között élnek tanítványaik. Ezért 1936 végétől családlátogatásokat végeztek. Ezek során igyekeztek vallásos szellemet meghonosítani az érintett gyermekek családjában is.⁶⁷⁹

7.3.4. Konferenciák

7.3.4.1. Az első konferenciák

A Timótheus lelkiség terjesztésében, az ifjak összetartozás-tudatának megerősítésében és újabb tagok toborzásában fontos szerepet játszottak az évente megrendezett többnapos Timótheus konferenciák. Az első konferenciát – ekkor még „komáromi református bibliakörös fiúk nyári konferenciája”⁶⁸⁰ néven – 1933. július 1–3. között tartották. A vendéglátó magyarsóki⁶⁸¹ gyülekezet a lekipásztorával, Rác Elemérrel együtt kiváló vendéglátónak bizonyult.⁶⁸² A résztvevők befogadó családoknál ingyenes szállást és ellátást kaptak.⁶⁸³ A konferencia programját az eddig tartott ifjúsági konferenciáktól eltérően kizárólag a Bibliára építették. Reggelente bibliakörök voltak, majd vallási témájú előadások hangzottak el, délutánonként pedig legtöbbször zsoltárecskés, istentisztelet vagy munkamegbeszélés volt napirenden. A konferenciának két magyarországi vendége is volt: Karácsony Sándor, aki a kezdetektől szoros kapcsolatot ápol a kiskoszmályi mozgalommal és azon belül a Timótheus Szövetséggel, ő a konferencián előadást tartott, majd ritmikus zsoltárecskésre tanította a fiatalokat, valamint Kiss Sándor,⁶⁸⁴ a Kálvinista Szemle főszerkesztője, a Soli Deo Gloria Szövetség (SDG) főtákará, aki pedig a SDG diákszövetség céljait és jelenlegi helyzetét mutatta be.⁶⁸⁵

A szervezőknek kezdetben komoly félelmek voltak, hogy miként fogják a résztvevők a bibliás programot fogadni, ám aggodalmaik végül fölöslegesnek bizonyultak: a konferencia nagyszerű hangulatban telt, és végül nem várt sikerrel végződött. Az öt településről érkező ötven résztvevő közül többen egy életre szóló indíttatást kaptak ahhoz, hogy evangéliumi életet éljenek.⁶⁸⁶

A konferencia sikere nagyban megnövelte a „bibliakörös fiúk” önbizalmát, és megerősítette őket abban a hitben, hogy az általuk követett út az egyetlen, mely az ifjúság

---

⁶⁷⁸ Hajnal, 1936/5. 16.

⁶⁷⁹ Hajnal, 1936/1. 15. A családlátogatás fontosságára Fekete Gyula debreceni diakónus-képző intézeti hallgató hívta fel a figyelmüket, aki a Timótheus Szövetség vendégeként 1936-ban egy hétig Komáromban tartózkodott. Hajnal, 1936/12. 16.

⁶⁸⁰ *Református Ifjú*, 1934/6. 5.

⁶⁸¹ Jelenleg a Vágsellyei járáshoz tartozó Szelőce (Selice) része.

⁶⁸² *Református Ifjú*, 1933/1. 4.

⁶⁸³ Hajnal, 1933/6. 7.

⁶⁸⁴ Kiss Sándor (1906–1977) református lelkész, lapszerkesztő, a református ifjúsági munka egyik szervezője Magyarországon.

⁶⁸⁵ Hajnal, 1933/8. sz. 6.

⁶⁸⁶ A konferencián 40 diák és fiatal fiú, 6 lelkész és 4 pedagógus vett részt, területi eloszlás szerint Komáromból 19, Magyarsókról 7, Pozsonyból 6, Érsekújvárból 5, Léváról 1 fő. *Református Ifjú*, 1933/1. 4.

evangelizálásához vezethet. Néhányan közülük már ekkor úgy döntöttek, hogy egész életüket Isten szolgálatának szentelik.

Második konferenciájukat Csallóközarányoson rendezték meg 1934 júniusában. A résztvevők száma nyolcvan körül volt, közöttük húsz földműves fiatal, ami nagy örömmel töltötte el a szervezőket. Az első konferenciához hasonlóan a szállás és a koszt költségeit teljes mértékben a vendéglátó gyülekezet állta. A konferencia felépítése megegyezett az előző évivel, mindössze annyi újítást vezettek be, hogy minden résztvevőnek kitűzött kellett viselni, melyre rá volt írva a saját és falujának a neve.⁶⁸⁷

7.3.4.2. A barakk

*„Ifjúsági munkánk történetében (amit majd egy arra hivatott historikus fog megírni) külön fejezet illeti meg a barakk felépítésének történetét.”*⁶⁸⁸ – olvashatjuk Tóth Kálmán tollából a Hajnal egyik számában. E felszólításnak is tekinthető kitétel után hogy is tehetné meg az „arra hivatott historikus”, hogy ne szenteljen külön (al)fejezetet a barakk históriájának. (Nem esik ez különösebben nehezére, mert mintegy nyolcvan év távlatából nézve is úgy tűnik, hogy a barakk felépítése valóban fontos helyet foglal el a szövetség történetében.)

A sóki és az aranyosi nyári konferencia tapasztalatait levonva a „bibliakörös fiúk” úgy döntöttek, hogy saját, állandó konferenciázó helyet keresnek. Többen nehezményezték ugyanis, hogy a rendezvény idejét és hosszát a vendéglátó gyülekezet igényeihez kellett igazítani.⁶⁸⁹ Úgy vélték, a közösségépítés szempontjából is hasznosabb lenne, ha a résztvevők együtt aludnának és közösen étkeznének, ráadásul a helyi gyülekezet tagjaira sem helyeznének anyagi terhet. Így vetődött fel 1934 augusztusában egy fabarakk építésének a terve.⁶⁹⁰

Első lépésként felvették a kapcsolatot a Béthel Egylet vezetésével, mely rendelkezésükre bocsátotta a kiskoszmályi árvaház telkének hátsó, szabadon álló részét. Egy 45–50 férőhelyes barakk építését tervezték, melyhez a szükséges anyagiakat önkéntes adományokból tervezték összegyűjteni. Indulótőkének a „komáromi bibliakörösök” 365 Kč-t helyeztek el egy bankszámlán. Úgy gondolták, hogy az épület a következő év júniusára elkészül, mivel a nyári, Kiskoszmályra tervezett konferenciájuk résztvevőit már itt szeretnék volna elszállásolni.⁶⁹¹ Az adományok lassan, de biztosan folydogáltak: havonta átlagosan 200–250 Kč-val gyarapodott a bankszámla.⁶⁹² Idővel azonban kiderült, hogy az építkezés jóval többbe fog kerülni, mint ahogy tervezték (4000 Kč helyett 5600 Kč), a havonta befolyó adományokból pedig nem fog nyárra összegyűlni az építkezéshez szükséges összeg. A Timótheusok örültek volna, ha a környék bibliakörei is csatlakoznak a barakk felépítése érdekében indított gyűjtésükhöz, de ez nem történt meg.⁶⁹³ Próbálkoztak ún. barakkjegyek kibocsájtásával (viszonylagos sikerrel), melyeket két koronáért lehetett megvásárolni.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ *Református Ifjú*, 1934/7. 2.

⁶⁸⁸ Hajnal, 1936/8. 15.

⁶⁸⁹ *Református Ifjú*, 1934/7. 4.

⁶⁹⁰ Hajnal, 1936/2. 14.

⁶⁹¹ *Református Ifjú*, 1934/7. 4.

⁶⁹² Hajnal, 1935/8. 14.

⁶⁹³ Hajnal, 1934/11. 10.

⁶⁹⁴ Hajnal, 1935/2. 11.

Ezenkívül a Komáromban tartott Timótheus vallásos estélyek bevételei is a barakkszámlát gyarapították.⁶⁹⁵ Végül 1935 júniusának végére, az építkezés tervezett kezdetére 3143 Kč gyűlt össze,⁶⁹⁶ melyet – kevés kivétellel – a Timótheus Szövetség tagjai adtak össze. Mivel ez az összeg nem fedezte a barakk megépítésének a költségeit, ezért kölcsönhöz folyamodtak.⁶⁹⁷

A munkálatokat július 19-én kezdték, és nagyjából három hétig tartottak. Az építést néhány Timótheus végezte egy szakavatott bibliakörös ács irányításával. Végül egy 22x5 méteres fa barakképületet emeltek, melyben szalmazsákokon kényelmesen ötven, de szükség esetén akár hetven-nyolcvan ember is elfért. Az összköltség 5600 Kč-ra rúgott, melyből az építkezés utánra 2138 Kč adósság maradt.⁶⁹⁸ Utóbbit azonban 1936 januárjáig sikerült törleszteni.⁶⁹⁹

Felépülése után a barakk fogalommá vált a Timótheusok körében. Tóth úgy vélte, nem lehet eléggé hangsúlyozni hatását a mozgalomra nézve, mivel megtanította őket adakozni, és arra, hogy többnyire az elérhetetlennek tűnő célok is elérhetővé válnak, ha kellő hittel és elszántsággal állnak hozzá. A közös célért végzett fizikai munka még jobban összekovácsolta a társaságot, az első itt tartott konferencia pedig kitörölhetetlen emlékeket hagyott hátra bennük.⁷⁰⁰

7.3.4.3. További konferenciák (1935-1938)

1938-ig, a Timótheus Szövetség első korszakának a végéig, még további négy alkalommal tartottak nyári konferenciát: hármat Kiskoszmályban (1935, 1936, 1938), egyet pedig Komáromban (1937). Ezek programstruktúrájukat tekintve hasonlóak voltak az előző konferenciákhoz, azonban néhány változtatást is foganatosítottak: a konferenciák – az 1937-es komáromi kivételével – hatnaposak lettek, bevezették a szigorú napirendet (reggeli hat órai keléssel), és részvételi díjat határoztak meg (48–50 Kč).⁷⁰¹ Elsősorban ez utóbbi eredményezte azt, hogy az 1935-ös konferencián, az előző évihez képest feleannyian (35 fő) vettek részt.⁷⁰² Viszont kialakult egy elkötelezett stabil gárda, mely valóban a lelki megújulás reményében látogatta a konferenciákat, és hajlandó volt ezért pénzt is áldozni. A csoport magját természetesen a Timótheusok képezték. Mivel a szervezők is tisztában voltak azzal, hogy a részvételhez szükséges pénz előteremtése többeknek gondot okoz, ezért konferencia-takarékpénztár létesítését javasolták a fiataloknak, melybe ha egész éven át spórolnak, nyárra összegyűlik a szükséges összeg.⁷⁰³ Komáromban ezt meg is valósították; itt 1936-ban már kilenc diák spórolt ilyen módon a konferenciára.⁷⁰⁴ De lehetőséget biztosítottak a díj természetbeni (búza, zöldség, gyümölcs stb.) kifizetésére is. Ennek elszállítását és értékesítését a szervezők vállalták.⁷⁰⁵ A konferenciákon rendszeresen részt vettek a

---

⁶⁹⁵ Hajnal, 1935/8. 14.

⁶⁹⁶ Hajnal, 1936/2. 14.

⁶⁹⁷ Hajnal, 1935/8. 14.

⁶⁹⁸ Hajnal, 1935/9. 14.

⁶⁹⁹ Hajnal, 1936/2. 16.

⁷⁰⁰ Hajnal, 1936/2. 16.

⁷⁰¹ Az 1935–1938 közötti konferenciákról lásd Hajnal, 1935/9. 14–16., 1936/7., 1937/10. 13–14., 1938/10. 12–13.

⁷⁰² Hajnal, 1935. 9. sz. 14–15.

⁷⁰³ Hajnal, 1935. 9. sz. 15.

⁷⁰⁴ Hajnal, 1936. 3. sz. 13.

⁷⁰⁵ Hajnal, 1935. 8. sz. 16.

csehtestvér egyház⁷⁰⁶ küldöttei is, de időként Karácsony Sándor és Nehézy Károly is tartott előadást vagy bibliaórát, melyek szinte minden alkalommal maradandó nyomot hagytak a hallgatóságban.⁷⁰⁷

Az 1937-es nyári találkozó némelyest eltért az eddigi konferenciáktól, már csak azért is, mert azt a megnyitás előtt lévő komáromi Timótheus árvaházban rendezték meg.⁷⁰⁸

Az 1938-as konferencián – Tóth Kálmán feketeadói lelkészségének köszönhetően – már egy külön kárpátaljai delegáció is képviseltette magát.⁷⁰⁹

Ahogy teltek az évek, lassan az egykori Timótheus törzsgárda is befejezte a középiskolát; valakit közülük a tanulmányai, másokat a munkája szólított távolabbi helyekre vagy más országba. Ekkor már csak az éves konferenciák maradtak meg olyan fórumoknak, ahol újra mindannyian együtt lehettek, táplálva barátságukat és közös Timótheus identitásukat.

A Timótheusok igyekeztek jó kapcsolatot kiépíteni mind a testvérfelekezetnek tartott csehtestvér egyház ifjúsági egyesületével, mind a magyarországi református ifjúsági csoportokkal. Rendszeresen küldöttekkel képviseltették magukat a csehországi és a magyarországi ifjúsági találkozókra. A csehtestvér egyház megbízottai ugyancsak többször részt vettek a Timótheusok nyári konferenciáin.

7.4. Külmisszió

A kiskoszmályi mozgalom hatására a Timótheusokat a kezdetektől foglalkoztatta a külmisszió ügye. Már az első bibliakörökön adományokat gyűjtöttek református misszionáriusok számára,⁷¹⁰ és az első nagyobb rendezvényük is egy külmissziói vallásos est volt 1933 novemberében, melyen külmissziói tárgyú előadások, szavalatok és énekek hangzottak el.⁷¹¹ Az ilyen jellegű rendezvények a későbbiekben rendszeressé váltak. A hívó református ifjúság által rendszeresen olvasott Hajnal folyamatosan közölt beszámolókat magyar és külföldi misszionáriusok életéről, melyek nagy hatással voltak a fiatal

---

⁷⁰⁶ Az Evangéliumi Csehtestvér Egyház (Českobratrská církev evangelická) Csehszlovákia megalakulását követően jött létre a cseh nemzetiségű református és evangélikus gyülekezetek 1918. december 17–18-án történt egyesülésével. Az egyház tagjainak a száma a két világháború között dinamikusan növekedett (1918: 125 434, 1921: 233 881, 1930: 299 185). 1918-ban az egyháztagek közel 80%-a a helvét, 20%-a az ágostai hitvallást követte. 1919-től a Prágában felállított Husz Jánosról elnevezett teológiai karon képezték lelkészeiket. Az egyház kiemelkedő alakjai közé tartozott a teológus és filozófus Jozef Lukl Hromádka (1889–1969), valamint T. G. Masaryk köztársasági elnök is.

⁷⁰⁷ Vö. Hajnal, 1937/10. 14.

⁷⁰⁸ Tóth az egyház hivatalos lapjában ekként számolt be róla: „A résztvevők száma kb. 70 volt, ezeknek nagy része állandóan részt vett a konferencián. A szállás és étkezés közös volt a fiókárvaházban. A résztvevőknek mintegy fele diák, a másik fele földműves és iparos volt. A nagy feladatok [az árvaház megnyitása, a Timótheus palota építésének elkezdése, az építőanyag előteremtése stb. – GV.] élénk tárlása következtében a hangulat kissé nyomott volt, de mi tudjuk, hogy Isten ügye nem a mi hangulatunktól függ. Ennek a nyomott hangulatnak talán egyik oka az is volt, hogy nem a szokott helyen, a koszmályi barakkban tartottuk konferenciánkat, és nem hat napig tartott, tehát nem fejlődhetett ki az a jó közhangulat, amely a koszmályi konferenciákat oly felejthetlenné tette.” *Református Egyház és Iskola*, XVII. évf. 40. sz. 5.

⁷⁰⁹ Hajnal, 1938/10. 12.

⁷¹⁰ Minden negyedik bibliakörön összegyűlt adományt a külmisszió támogatására fordították. *Református Ifjú*, 1933/3. 1.

⁷¹¹ Az est eredményeként 173,55 Kč adomány gyűlt össze, melyet a külmisszió támogatására fordítottak. *Református Ifjú*, 1933/3. 2.

bibliakörösökre. Az 1935-ös komáromi külmissziói esten egy ötödik osztályos gimnazista Timótheus, Szabó Kálmán már arról tartott előadást, hogy miként érett meg benne a gondolat, hogy misszionárius legyen.⁷¹² Hamarosan további jelentkezők is akadtak. A Hajnalból az is kiderül, hogy a Timótheusok közül 1936-ban már öten készültek külmisszióba: egy missziói orvosnak, egy tanítónak, kettő missziói lelkésznek, egy pedig asztalosnak.⁷¹³ Utóbbi először Béthelbe szeretett volna menni, hogy megfelelő képzésben részesüljön.⁷¹⁴ Ugyanekkor az egyik komáromi bibliakör elhatározta, hogy összejöveteleiken elsősorban a külmisszióval fognak foglalkozni, és adományait is kizárólag külmissziói célokra fordítják,⁷¹⁵ sőt, terveikben szerepelt egy misszionárius kiküldése is, melyet a bibliakör tartana el.⁷¹⁶ A Timótheusok lelkesedése a külmisszió terén nem ismert határokat, és egyre merészebb terveket szőttek. 1936-ban egy képpel illusztrált cikket tettek közzé a Hajnalban a „Timótheusok álmáról”, vagyis egy Komáromban felépítendő hatalmas többemeletes „Timótheus Központról”, mely az országos református ifjúsági munka mellett a külmisszió centrumaként is szolgált volna: *„Innen indulnak a misszionáriusok pár év múlva – mondjuk Mánuszra, ⁷¹⁷ vagy ahová éppen parancsot kapnak az Úrtól. [...] Azonban ide rengeteg anyag, pénz, orvosság, élelem stb. kell. A nagy forgalmat mindenesetre hajón bonyolítjuk le. No igen. De ez lassan jár. A misszionáriusnak pedig néha haza is kell jönnie, egészségét rendbe hoznia, de ugyanerre az időre gyorsan helyettesíteniük is kell. A hajó erre lassú. Úgy gondoljuk, hogy Jézusnak joga van felhasználni a legmodernebb járműveket is. Ezért kell egy repülőt is szereznünk. (Ezer koronát már ígért benzinre egy VIII.-os gimnazista, ha lesz repülőnk.)*

De ha már ilyen nagymértékben fellendül a forgalom a pogányok és mi közöttünk, ennek folytán anyagokat készíteniük is kell, még pedig speciálisan olyant, ami a lehető legjobban felhasználható a külmisszió szolgálatában. Erre a célra kellenek nagyképményű műhelyek.”⁷¹⁸ Sokan a valóságtól teljesen elrugaszkodottnak találták a Timótheusok esetenként valóban gyerekesen naiv elképzeléseit, de ők nem törődtek a kritikákkal, szerintük álmaik megvalósulása *„attól függ, minek vesszük őket, hogy milyen hittel merjük elkönyvelni őket.*”⁷¹⁹

A szövetség munkájának a súlya a komáromi árvaház 1937-es felállítását kezdődően a szociális és nevelő munkára tevődött át. Az evangelizáció, ezzel együtt a külmisszió is a háttérbe szorult. Mindazonáltal a későbbiekben sem mondtak le egy saját misszionárius munkába állításáról, illetve egy kül- és belmissziói központ létrehozásáról,⁷²⁰ de a Timótheus árvaház és internátus fenntartása és működtetése felemésztette energiáik nagyobb részét, a második világháború kitörése pedig illuzórikussá tett minden ilyen jellegű elképzelést. Adományokat továbbra is gyűjtöttek külmissziói célokra, ezt a Pitilu szigetén működő Molnár Máriának juttatták el.⁷²¹

⁷¹² Hajnal, 1936/1. 15.

⁷¹³ Hajnal, 1936/2. 16.

⁷¹⁴ Hajnal, 1936/3. 13.

⁷¹⁵ Hajnal, 1936/11. 16.

⁷¹⁶ Hajnal, 1937/1. 13.

⁷¹⁷ Ezen a szigeten tevékenykedett Molnár Mária magyar misszionáriusnő.

⁷¹⁸ Hajnal, 1936/4. 15.

⁷¹⁹ Uo.

⁷²⁰ Uo.

⁷²¹ Hajnal, 1938/7. 11.

7.5. Tóth Kálmán feketeardói lelkészsége

1936–1937-ben kisebb törés következett be a szövetség munkájában, ami két okra vezethető vissza. Az egyik, hogy az eredeti Timótheus gárda időközben „kiöregedett”, leérettségizett, és tanulmányainak folytatása céljából vagy munkája folytán elhagyta Komáromot, míg a másik ok, ami az elsőnél nagyobb súllyal esett latba, hogy a szervezet vezetője, Tóth Kálmán is távozott Komáromból, ugyanis 1936 elejétől a kárpátaljai Feketeardó gyülekezetének a lelkésze lett.⁷²² Ez komoly kihívás elé állította a Timótheusokat, hiszen a szervezetük alapítója és legfőbb lelki vezetője távozott közülük, egyúttal viszont megteremtette a lehetőségét annak, hogy munkájukat kiterjesszék a kárpátaljai fiatalokra is.

A komáromi fiatalok Tóth távozása után is igyekeztek folytatni eddigi munkájukat, és lehetőség szerint bővíteni tevékenységi körüket, igaz, nem sok sikerrel. A szövetség élére Nagy Gyula,⁷²³ majd Mézes Zsigmond gimnáziumi tanulók kerültek.⁷²⁴ A szervezetnek ekkor már krónikása is volt Csukás Zsigmond személyében.⁷²⁵ Havi rendszerességgel munkaértekezleteket is tartottak, melyeken megvitatták a szövetség problémáit és a tennivalókat.

1936 szeptemberében elhatározták egy Timótheus zenekar felállítását Szendi László vezetésével. „A zenekar célja az – fejt ki Szendi a Hajnalban –, hogy az énekeket ütemesen megtanuljuk, s úgy énekeljük összejöveteleinken, és úgy tanítsuk a vasárnapi iskolában.”⁷²⁶ Hamarosan elindultak a próbák is, de a kezdeményezés ekkor még kudarcba fulladt; az 1937-es komáromi konferencián az énekeket nem a Timótheusok, hanem a felsőszeleiek zenekara kísérte.⁷²⁷ Később – minden bizonnyal már az árvaház felépülése után – újra létrehoztak egy zenekart, mely egykori tagjának, ifj. Kalocsay Ferencnek⁷²⁸ a visszaemlékezése szerint már sikeresen működött, és számos komáromi konferencián szolgáltatta kíséretet az énekekhez.⁷²⁹

A Timótheusok többsége ugyan komáromi volt, de a kezdetektől céljuk volt a vidéki ifjúság megszólítása, munkájukba való bevonása is. 1936 januárjában a bogyai Végh Dániel VIII. osztályos gimnáziumi tanulót bízta meg a vidéki ifjúsági munka megszervezésével.⁷³⁰ Végh még ez év júniusára Komáromba egy kisebb konferenciát szervezett a környékbeli falvak fiatalsága számára,⁷³¹ de ez irányú további tevékenységéről nincs tudomásunk, ami nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy még ugyanezen évben leérettségizett, és a losonci

---

⁷²² Kránitz Zsolt 2013. 348.

⁷²³ Hajnal, 1936/2. 16.

⁷²⁴ Hajnal, 1936/10. 14.

⁷²⁵ Uo.

⁷²⁶ Hajnal, 1936/11. 14.

⁷²⁷ Hajnal, 1937/10. 14.

⁷²⁸ Kalocsay Ferenc (1925–2016). Léván született Kalocsay Ferenc és Sinkovits Margit gyermekeként. Szülei 1931–1945 között a Kiskoszmályon, majd Léván működő Béthel árvaházat vezetői. Hatéves koráig Léván, majd a kiskoszmályi és a komáromi Timótheus árvaházban nevelkedik. Még a háború alatt, 1945-ben az Esztergomi Érseki Tanítóképzőben szerez református kántori oklevelet. 1947 elején a csehországi deportálások elől Magyarországra szökik. Ugyanezen évben a naszályi, majd 1948–1999 között a főtí református gyülekezet kántor-karnagyaként tevékenykedik.

⁷²⁹ Kalocsay Ferenc 1999.

⁷³⁰ Hajnal, 1936/3. 14.

⁷³¹ Hajnal, 1936/6. 15.

Református Teológia Szeminárium növendéke lett.⁷³² Mivel más nem vállalta fel a Végh által elkezdett munkát, így az végül megfeneklett.

Ideiglenesen megakadt a tanoncok közti misszió is. Bibliakörük megszűnt, mivel nem akadt olyan Timótheus, aki rendszeresen foglalkozott volna velük.⁷³³

Ugyan mind Nagy, mind Mézes személyében tehetséges tanulók kerültek a Szövetség élére, de diákok lévén képtelenek voltak úgy összefogni, irányítani és motiválni a szervezet tagjait, mint ahogy azt Tóth korábban tette. Egyesekben még az is felmerült, hogy fel kellene oszlatni a szövetséget, mert az inkább már csak gátja az intenzívebb lelki munkának.⁷³⁴

A komáromi Timótheusok tevékenységének a hanyatlásával szemben Tóth Kálmán Kárpátalján komoly szervezőmunkát végzett, melyről a Keleti Baráti Kör kapcsán már írtunk.

A komáromi viszonyokat látva, egyesek már arról cikkeztek a Hajnalban, hogy „a Timótheus Szövetség züllik”.⁷³⁵ A problémákkal tisztában volt Tóth is, akit idővel nemcsak a Timótheusok, de Nehézy is kért, hogy térjen vissza közéjük, és felajánlotta számára a fizetés nélküli, de teljes ellátást biztosító kiskoszmályi lelkészi állást. Tóth némi gondolkodás után elfogadta Nehézy ajánlatát, és egyéves kárpátaljai lelképásztori szolgálat után 1937. január 17-től a kiskoszmályi árvaház lelkésze lett, ami lehetővé tette számára, hogy újra kézbe vegye a Timótheus munka irányítását.⁷³⁶

7.6. Új utakon

Tóth Kálmán visszatérését követően az árvaházi lelkészi feladatai teljesítése mellett hozzálatott a távollétében sorvadásnak indult ifjúsági munka újjászervezéséhez is. Elsősorban ennek köszönhető, hogy 1937 számos téren lényeges változást hozott a szövetség életében.

A kiskoszmályi mozgalom számára fontos elismerést és részsikert jelentett, hogy konventi jóváhagyással a dunáninneni egyházkerület 1937-ben Tóthot bízta meg ifjúsági utazótitkárként a prágai református egyetemi hallgatók és katonák, valamint az egyházkerület területén levő középiskolás tanulók lelki gondozásával.⁷³⁷ Ő úgy vélte, hogy visszatérése és utazótitkári megbízatása új fejezetet nyithat a szövetség életében, melynek köszönhetően a Timótheus munka immáron az egyház hivatalos ifjúsági munkájává válhat.

Tóth Kálmánnal együtt érezhetően visszatért a lendület is a Timótheusok tevékenységébe. 1937 elején új munkaprogramot készítettek, melyben az alábbi munkaágak szerepeltek: 1. árvagondozás – felvállalják a kiskoszmályi árvaház nagyobb fiúárváinak a gondozását egy Komáromban építendő árvaházban, 2. missziói munkások képzése – bel- és külmissziói munkások és utazótitkárok felkészítése; lehetőség szerint saját misszionárius(ok) munkába állítása (előnyt élvez az ukrán és a török misszió), 3. egy fiúkollégium felállítása Komáromban. Ezek mellett továbbra is feladatuknak tekintették a vasárnapi iskolai, serdülő- és ifjúsági munkát, és a környék fiataljainak evangelizálását is. Amint az új programból is kitűnik, a Timótheusok terveiben az eddigieknél jóval nagyobb szerepet kapott a szociális és nevelői munka.⁷³⁸

⁷³² Végh Péter 2011. 96.

⁷³³ *Református Egyház és Iskola*, 1937/40. 4.

⁷³⁴ Hajnal. 1936/5. 16.

⁷³⁵ Hajnal. 1937/1. 12.

⁷³⁶ Hajnal, 1937/2. 11.

⁷³⁷ Czeglédy Pál 1937b. 79.

⁷³⁸ Hajnal, 1937/3. 4.

Tóth utazótitkárként igyekezett minél több ifjúsági bibliakörre ellátogatni, ahol nem voltak, ott pedig segédkezni azok életre hívásában. Személyével a dunáninnen egyházkerület diákmisziója ténylegesen összekapcsolódott a Timótheus munka és lelkeség terjesztésével. Régi álma vált valóra a Timótheusoknak azzal, hogy az utazótitkárság révén sikerült bibliaköröt szervezniük az érsekújvári gimnazisták számára. Ezeken általában részt vett két-három komáromi Timótheus is, hogy „barátságosabb, meghittebb legyen az Igével való foglalkozás.”⁷³⁹

Tóth Kálmán Kárpátaljáról való visszatérése után maga is érezte, hogy a szövetségnek megújulásra van szüksége. Ehhez egyrészt fontosnak tartotta a meglazult fegyelem és a „lelki egység” helyreállítását a mozgalom tagjai közt. Ekkor ugyanis már többen nem tartották be a fogadalmat, amit belépéskor tettek, hónapokig nem jártak bibliakörre és egyéb összejövetelekre, ráadásul egyesek nem végeztek semmilyen önkéntes munkát. *„Ezek ál-Timótheusok – olvashatjuk Tóth dorgáló szavait a 11. Timótheus körlevelében –, mert csak az által és annyiban Timótheus valaki, amennyiben kiveszi részét a munkából [...] Belső lelki egység csak úgy lehetséges, ha a Szövetség tagjai élő tagok. Élő tag pedig csak a munkálkodó tag. [...] Mindezen hibák és fogyatkozások alááshatják az egész munkát. Ezért meg kell a betegséget fékezni, és elejét kell venni a jövőben. A Biblia tanulsága szerint erre egy mód van: a fegyelem bevezetése és gyakorlása. [...] Ezért aztán mi is gyakorolni fogjuk a fegyelmezést a Szövetségben, és a komáromi csoport már meg is kezdte.”*⁷⁴⁰

Tóth azt is jól látta, hogy nem elég a fegyelem erősítése, emellett biztosítani kell a megfelelő utánpótlást is, hogy az eredeti, még „biblikörös fiúkként” indult lelkes gárda távozó tagjainak helyét hasonló lelkeséggel átítatott utódok vegyék át. Ennek érdekében indították útjára a kis Timótheus mozgalmat.

7.7. Kis Timótheusok

A kis Timótheusok mozgalma Csukás Zsigmond nyolcadik osztályos komáromi bencés gimnáziumi tanuló 1937. március 2-i körlevele nyomán bontott zászlót. Érdemes idéznünk a mozgalmat útjára indító körlevélből: *„Kedves Timótheusok! Tudjátok azt, hogy a Timótheus Szövetség a vasárnapi iskolából fejlődött ki. Vannak hívő ifjaink. Csak az a baj, hogy előbb-utóbb kinőnek az ifjúságból. Az eredmény az lesz, hogy nem lesznek ifjú Timótheusok, ha nem törődünk az utánpótlással. Ennek pedig legcélszerűbb formája az, hogy a vasárnapi iskolában kis Timótheusokat nevelünk. Az ifjúsági munka, ha nem foglalkozik a vasárnapi iskolával, nem életképes. Tehát vasárnapi iskola nélkül nincs hívő ifjúság és ifjú Timótheus. Ezért indul ez a körlevél.”*⁷⁴¹

A Timótheusok tehát a vasárnapi iskolákra támaszkodva szerették volna biztosítani utánpótlásukat, ami jó ötletnek tűnt, hisz ez volt az egyetlen munkaterület, melyet a mozgalom megalakulása óta viszonylag szilárdan a kezében tudott tartani. Komáromban és vidéken is több Timótheusnak voltak vasárnapi iskolás csoportjai.

A körlevélhez hozzáírhatták véleményüket a vasárnapi iskolai oktatók és a diákok is. Ezek közül a Somorján csoportot vezető Komjáthy Aladár válasza jól példa arra, hogy milyen pozitív visszhangja volt a kezdeményezésnek az érintettek között: *„A gyerekek nagyon örültek*

⁷³⁹ Hajnal, 1937/6. 13–14.

⁷⁴⁰ Hajnal, 1937/7. 13–14.

⁷⁴¹ Szenczi László 2011. 43.

*a körlevélnek. Most olyan láz van köztük, hogy melyik lehessen kis Timótheus. Így kezd érdekessé lenni a vasárnapi iskola.*⁷⁴²

Ezt követően elindult az első kis Timótheus körlevél is, melyhez már kizárólag a vasárnapi iskolás diákok írták kiegészítéseiket.⁷⁴³ Ezen keresztül tájékoztatták egymást lelki életük fejlődéséről. A Hajnal hasábjain is külön rovat indult „Kis Timótheus” címmel.

A körlevél eredményeként több településen kis Timótheus csoportok jöttek létre – elsőként Komáromban három csoport.⁷⁴⁴ Hogy mivel foglalkoztak a kis Timótheusok, arról ékként ír egyikük a Hajnalban: „[A vasárnapi iskolában] *tanító bácsink beszél Isten dolgairól. De ott vannak rendetlenkedők is, akik csak azért jönnek, mert kötelező. Mi aztán összejövünk külön, akik komolyan akarjuk venni Isten dolgait. Beszélgetünk a külmisszióról. Timótheus árvaházról. Már gyűjtjük is a pénzt az árvaházra. A bélyegeket meg a külmisszióra. Missziós füzeteket árulunk. Ha pár fillérrel többet adnak érte, azt már az árvaházra adjuk. Ha otthon kapok néhány fillért cukorra, azt már a pénztárba adom. Van is már 36.50 fillérünk.*”⁷⁴⁵ Az idézetben felsoroltakkal tulajdonképpen ki is merült a kis Timótheus csoportok tevékenysége. A mozgalom, bár ígéretesen indult, hamarosan eljelenlétkelenedett, és végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Külön rovata a Hajnalban pár hónap után megszűnt, 1940 után pedig már említés szintjén sem szerepelnek az újságban. Szerepét a későbbiekben a komáromi árvaházban ugyancsak Csukás Zsigmond által meghonosított cserkészlet vette át.⁷⁴⁶ Rövid életű fennállása ellenére azonban voltak olyanok, akik a bibliás, kegyes, evangéliumi élet követéséhez szükséges első lelki impulzusokat a kis Timótheus mozgalomnak köszönhetően kapták.⁷⁴⁷

7.8. A Timótheus árvaház megalakulásának előzményei és működésének első éve

A kis Timótheus mozgalom elindítása mellett 1937 másik fontos eseménye a Timótheus árvaotthon felállítása volt Komáromban. Az árvagondozás gondolata korábban komolyabban nem foglalkoztatta a Timótheusokat. Annak előtérbe kerülése ahhoz az 1936 végén kötött és a Tábítha Szövetség kapcsán már ismertetett megállapodáshoz kapcsolódott, melynek részeként a leányárvák gondozását a Tábítha Szövetség, a fiúárvákét pedig a Timótheus Szövetség vállalta magára.⁷⁴⁸ Ezt követően került előtérbe a Timótheusok terveiben egy saját árvaház létesítése.

1937-ben a Hajnal hasábjain újabb nagyívű elképzeléseiket tették közzé a Komáromba tervezett „Timótheus Központról”. Ekkor lelki szemeik előtt – Béthel mintájára – már egy olyan szociális és missziói komplexum felépítése lebegett, melyben templom, iskola, internátus, missziói központ, kórház, diakonisszaképző és nyomda mellett két árvaházi épület is helyet kapott volna.⁷⁴⁹ Terveik szerint ebben a két épületben helyezték volna el a Kiskoszmályon nevelt nagyobb fiúárvákat, akik számára így elérhetővé váltak volna

---

⁷⁴² Uo. 44.

⁷⁴³ Uo.

⁷⁴⁴ Hajnal, 1937/4. 16.

⁷⁴⁵ Uo. 15.

⁷⁴⁶ A Timótheus cserkészcsapatról lásd a *Timótheus cserkészlet* c. alfejezetet.

⁷⁴⁷ Közéjük tartozott pl. a jelenleg Szekszárdon élő Senczi László is. Életére lásd visszaemlékezéseit: Senczi László 2010. és Senczi László 2011.

⁷⁴⁸ Hajnal, 1936/12. 7.

⁷⁴⁹ Vö. Hajnal, 1937/5. 14., 1938/7. 10–11.

Komárom színvonalas iskolái.⁷⁵⁰ Az árvagondozás ügye a Timótheusok között ekkorra már olyannyira prioritássá vált, hogy a tervezett „Központ” épületei közül elsőként egy „kisebb” (31,6 m hosszú, 15,5 m széles, kb. 15 m magas), egyemeletes, hatvanöt gyermek befogadására alkalmas árvaházi (és kollégiumi) épület megépítését határozták el.⁷⁵¹

A Timótheusok szerették volna minél korábban megkezdeni az építkezést, hogy az intézmény 1937 őszére már megnyithassa kapuit. A város ugyan még az év elején két hold építkezési telket utalt ki a részükre, ingyenesen, a Vág-Duna bal partján, de az ügyvitel elhúzódása miatt a terület csak július végére került ténylegesen a tulajdonukba, így az építkezést a következő évre kellett halasztaniuk.⁷⁵² Az árvaház megnyitásával viszont semmiképpen sem szerettek volna tovább várni, így ideiglenesen a Vág-Duna soron kibéreltek egy kétszoba-konyhás lakást, és hat, Kiskoszmályról áthozott árva fiúval és egy Kassáról Komáromba került tanítóképzős diákkal 1937. szeptember 1-től megnyitották az árvaházat.⁷⁵³ Még az intézmény megnyitása előtt, július 16-án a Timótheusok kiköltöztek a Mátyás utcai Otthonukból, és székhelyüket az árvaház ideiglenes épületébe tették át.⁷⁵⁴

7.9. A Timótheus palota építése

Az árvaotthon megnyitásával párhuzamosan a Timótheusok hozzáláttak az új árvaházi épület építési munkálatainak az előkészítéséhez is: a telken deszkabódét emeltek a szerszámok tárolására, meszesgödört ástak, kimérték az épület helyét, kutat fúrtak, és lejárót készítettek az országútról.⁷⁵⁵ A tényleges munkálatok azonban csak a következő évben, a téli fagyok elmúltával, 1938. március 8-án kezdődtek kilenc önkéntes és egy fizetett munkással.⁷⁵⁶ Az építkezésen naponta átlagosan 14–15-en dolgoztak (ebből hat fizetett munkás), a legtöbben Marcelházáról és Izsáról.⁷⁵⁷ Hét hét leforgása alatt elvégezték az alapozást, majd a falak építése következett.⁷⁵⁸ A munkálatokat azonban május 17-én fel kellett függeszteni, ugyanis az építkezésre szánt pénz elfogyott.⁷⁵⁹ Ez várható fejlemény volt annak tudatában, hogy a Timótheusok a munkálatok megkezdésekor az árvaház felépítéséhez szükséges összegnek (min. 200 000 Kč) csak a töredékével rendelkeztek (36 910 Kč),⁷⁶⁰ de bíztak az adományok folyamatos érkezésében. (Már az első kisebb pénzzavarok alkalmával heti egy napi böjtölésbe kezdtek.)⁷⁶¹ A munka kényszerű leállásáig mintegy 100 000 koronát emésztett fel az építkezés, és még ugyanennyire lett volna szükség az épület lakhatóvá

---

⁷⁵⁰ Tóth Kálmán é. n.a. 4.

⁷⁵¹ Vö. Hajnal, 1937/11. 15., 1937/5. 14.

⁷⁵² Hajnal, 1937/9. 14.

⁷⁵³ Tóth Kálmán é. n.a. 8–9.

⁷⁵⁴ Hajnal, 1937. 8. 13–14.

⁷⁵⁵ Hajnal, 1937/12. 11.

⁷⁵⁶ Hajnal, 1938/4. 10.

⁷⁵⁷ Hajnal, 1938/5. 9., 1938/6. 16.

⁷⁵⁸ Hajnal, 1938/6. 8.

⁷⁵⁹ Hajnal, 1938/8. 11.

⁷⁶⁰ Vö. Hajnal, 1938/6. 9., 12.

⁷⁶¹ Hajnal, 1938/5. 10.

tételéhez.⁷⁶² Ebben a helyzetben nem volt más választásuk, mint kölcsönhöz folyamodni.⁷⁶³ A szükséges összeg felvételét követően június 22-én indult újra a munka.⁷⁶⁴

A komáromi árvák a nyarat Kiskoszmályon töltötték, míg az árvaház Vág-Duna soron bérelt épületében a „palotán” dolgozó munkások laktak.⁷⁶⁵ Augusztus végén azonban a gyermekek visszatértek, így a munkások ötfős csoportja kénytelen volt beköltözni a félig kész épület lakható részeibe. Őket október 1-jével követte az árvaház többi lakója is, akik az új árvaház földszinti részének öt szobáját vették birtokba – bár még sem víz, sem villany nem volt az épületben.⁷⁶⁶ Így végül nem egészen hét hónap leforgása alatt magvalósult a Timótheusok egyik nagy álma: felépült a Timótheus-palota⁷⁶⁷ (hivatalos nevén: Református Timótheus Árvaház), de még évekbe telt, mire végleg elkészült az épület, és az adósságot is csak évek múlva sikerült törleszteni.

---

⁷⁶² Hajnal, 1938/7. 12.

⁷⁶³ Vö. Tóth Kálmán é. n.a. 29.

⁷⁶⁴ Hajnal, 1938/8. 11.

⁷⁶⁵ Hajnal, 1938/9. 13.

⁷⁶⁶ Hajnal, 1938/11. 12.

⁷⁶⁷ A szociális intézmény kapcsán szokatlan „palota” megnevezés magyarázataként Tóth a következőket írja a Hajnalban: „Sokaknak már az elnevezésen is megakad a szeme és megbotránkozik azon, hogy egy épülő árvaházat palotának nevezünk, és nagyzásnak vagy dicsekvésnek és kérkedésnek tartják [...] Bár időszerűen s pontosan megmondani nem tudjuk, honnan és kitől származott ez az elnevezés, de annyi bizonyos, hogy mikor felmerült az ifjúsági otthon terve a Timótheusok között, úgy ment bele a köztudatunkba, hogy ez palota lesz. Ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy a hívő ifjúsági munkának joga és szüksége van egy nagyobb épületre. Tehát nem a fényűzést akarjuk itt kiemelni, hanem a nagyságot, a nagyszabásút. Végül pedig megjegyezzük, hogy nem csak a sportnak, nemcsak a kávéházaknak, bankoknak, színházaknak van szüksége palotára, és illeti meg őket, hanem Isten ügyét is. Külföldön tényleg paloták állnak az ifjúsági munkák és általában Isten országa munkájának szolgálatában. Csak nekünk olyan szokatlan, hogy evangéliumi munkával kapcsolatban palotáról beszélünk, mert a mi gondolatainkban Isten ügye az utolsó helyen áll.” Hajnal, 1937/12. 9.

8. A Református Timótheus Árvaház (1938–1945)

8.1. Egy új korszak kezdete

Az árvaház megnyitásával a Timótheus Szövetség történetének új fejezete kezdődött, több tekintetben is. A „palota” felépítése egyrészt olyan politikai változásokkal (első bécsi döntés) esett egybe, melyek döntően befolyásolták a felvidéki magyarság sorsát az elkövetkező években, másrészt az intézmény új lehetőségeket teremtett a Timótheus szociális és pedagógiai munka (árvagondozás, internátusi nevelés) kiteljesedéséhez, mely ettől kezdve a mozgalom legfontosabb munkaterületévé vált. További változás volt, hogy az eddigi intenzív közösségi élet a tagok többségével megszakadt, illetve elsősorban azokra korlátozódott, akik az árvaház kötelékében dolgoztak.⁷⁶⁸

8.2. Az árvaház lakói

A félkész Timótheus-palotába 1938 őszén még alig több mint egy tucat gyermek és felnőtt költözött be, 1942-re azonban a már teljesen elkészült épületnek (ekkor kapott külső vakolást és festést),⁷⁶⁹ melyben az árvaház mellett internátus és tanoncotthon is helyet kapott, már több mint hatvan lakója volt.⁷⁷⁰

Év	1937	1938	1939	1940	1941	1942
Lakók száma	14	20	44	46	57	64

9. táblázat

Az árvaház lakóinak (árvaházi dolgozók, árvák, tanoncok, kollégiumi diákok)
a száma 1937–1942 között⁷⁷¹

A komáromi árvaház lakóit Tóth Kálmán a kiskoszmályi mozgalmat bemutató, forrásértékű munkájában négy csoportra osztotta: felnőtt dolgozók, árvák, tanoncok (inasok) és internátusi diákok.⁷⁷² A továbbiakban mi is ezt felosztást követve mutatjuk be az egyes csoportokat.

*„Az első csoportba sorozhatjuk a felnőtt munkásgárdát. Ezt a csoportot legnagyobb részben Timótheusok alkotják. Azokból a vasárnapi iskolás, bibliakörös fiúkból kerültek ki, akik a Timótheus munka megindulásánál és kifejlődésénél ott voltak.”*⁷⁷³ A kiskoszmályi mozgalomban elfogadott elveknek megfelelően ingyen végezték a munkájukat. Számuk 1940 végén tíz volt.⁷⁷⁴ Eltérő iskolai végzettséggel és műveltséggel rendelkeztek, így igyekeztek képességeiknek és motivációjuknak megfelelő munkaterületen elhelyezni őket: volt, aki nevelőként, utazótitkárként, míg mások iparosként dolgoztak, vagy épp az árvaház

⁷⁶⁸ Vö. Szenczi László 2011. 31.

⁷⁶⁹ *Kiskoszmály*, 1943/1. 5.

⁷⁷⁰ *Kiskoszmály*, 1943/3. 5.

⁷⁷¹ *Kiskoszmály* 1939/1. 14., 1939/ 8. 9., 1940/2. 7., 1940/10. 7., 1941/ 8. 5., 1943/3. 5.

⁷⁷² Tóth Kálmán 1942. 45–48.

⁷⁷³ Uo. 45.

⁷⁷⁴ *Kiskoszmály*, 1940/10. 7.

gazdaságaiban kaptak helyet.⁷⁷⁵ Mindazonáltal – az intézmény alapszabályzata szerint – szükség esetén beosztástól függetlenül „minden munkát válogatás nélkül és vidáman” kellett elvégezniük.⁷⁷⁶ Így például a férfi nevelők (de esetenként diakonisszák is) nyaranta valamelyik gazdaságban segédkeztek a betakarítási munkálatokban.⁷⁷⁷

Már a kezdetektől fogva problémát okozott az árvaházi dolgozók hiánya,⁷⁷⁸ a háború elhúzódásával pedig csak romlott e téren a helyzet, mivel egyre többen kapták meg katonai behívójukat. A bevonultak pótlását a kiskoszmályi mozgalom diakonisszáival próbálták megoldani.⁷⁷⁹ Az árvaházban a férfiak mellett a kezdetektől fogva dolgoztak nők is, akik főként a konyhai munkákat végezték.⁷⁸⁰

A második csoportot az árvák alkották. Az intézménybe csak az iskolaköteles kort betöltött fiúkat vették fel.⁷⁸¹ Számuk gyorsan emelkedett, mely egyrészt annak volt köszönhető, hogy a kiskoszmályi árvaházat fokozatosan leépítették, és 1939-ben az összes iskolaköteles fiúárvát Komáromba helyezték át, másrészt pedig annak, hogy a háború elhúzódásával egyre több gyermek jutott árva vagy félárva sorsra.⁷⁸² Nehézy már 1942 elején arra utasította a komáromi árvaház vezetőit, hogy ne vegyenek fel több árvát, mert az intézmény anyagi helyzete, valamint a hely- és a nevelőhiány ezt már nem teszi lehetővé.⁷⁸³ A nehéz helyzetre való tekintettel kénytelenek voltak korlátozó intézkedéseket bevezetni. Ezek közé tartozott például a tanoncotthon leépítése is.⁷⁸⁴

Az intézmény lakóinak harmadik csoportját a tanoncok képezték. Ezeknek a fiatal fiúknak a helyzetét a tanoncmisszió kapcsán már érintettük. Mivel a harmincas évek végén a komáromi műhelyek közül már egyik sem biztosított az inasok számára szállást, ezért számukra a Timótheusok az árvaházban tanoncotthont létesítettek, mely internátusi jelleggel működött.⁷⁸⁵ Az első jelentkezők már 1938 végén beköltözhetek az épületbe,⁷⁸⁶ majd számuk 1941-re 13-ra emelkedett.⁷⁸⁷ Többségük az intézmény árvái közül került ki.⁷⁸⁸ Az ellátásért havidíjat fizettek.⁷⁸⁹ Kezdetben nevelőjük és külön szobájuk sem volt,⁷⁹⁰ idővel azonban mindkettőt biztosították a számukra. Felszabadulásuk után lehetőségük volt az árvaházban maradni, ahol méltányos áron szállást és kosztot is kaptak.⁷⁹¹ 1942-ben a nevelőhiány és a helyszűke miatt megszüntették a tanoncfelvételt, és ezt követően az árvaházban is csak tizennégy éves korukig lakhattak, majd azon kívül helyezték el őket.⁷⁹²

⁷⁷⁵ Vö. Tóth Kálmán 1942. 45–47.

⁷⁷⁶ Gaál Zoltán 1939. 1939. március 7.

⁷⁷⁷ Uo. Passim.

⁷⁷⁸ Tóth Kálmán 1942. 47.

⁷⁷⁹ Kehi Erzsébet diakonissza már 1942 tavaszán-nyarán a komáromi árvaházban segített nevelőként. *Kiskoszmály*, 1942/7. 5.

⁷⁸⁰ Lásd pl. *Kiskoszmály*, 1939/6. 9.

⁷⁸¹ Tóth Kálmán 1942. 48.

⁷⁸² *Kiskoszmály*, 1943/3. 5.

⁷⁸³ Tóth Kálmánné 1942/43. 1942. február 11.

⁷⁸⁴ *Kiskoszmály*, 1943/3. 5.

⁷⁸⁵ Tóth Kálmán 1942. 47.

⁷⁸⁶ *Kiskoszmály*, 1939/1. 14.

⁷⁸⁷ *Kiskoszmály*, 1941/6. 5.

⁷⁸⁸ Tóth Kálmán 1942. 47.

⁷⁸⁹ *Kiskoszmály*, 1942/4. 6.

⁷⁹⁰ *Kiskoszmály*, 1941/6. 6.

⁷⁹¹ Tóth Kálmán 1942. 50.

⁷⁹² *Kiskoszmály*, 1942/7. 3.

A negyedik csoportba az internátusi diákok tartoztak. Az első már 1939. március 1-én beköltözött a „palotába”, számuk ezt követően gyorsan növekedett.⁷⁹³ Ellátásukért a tanoncokhoz hasonlóan havidíjat fizettek, mely a háború első éveiben – a jelentkező anyagi és szociális helyzetétől függően – 40–60 pengő között mozgott.⁷⁹⁴ Ez az adott időszakban meglehetősen alacsony összegnek számított, köszönhetően annak, hogy az intézetben dolgozók munkabére – nem lévén – nem épült be a havidíjba.⁷⁹⁵ Ennek és az intézet jó hírének köszönhető, hogy 1941-re már betelt az összes szabad internátusi hely.⁷⁹⁶

A lakószobákban keverten voltak elhelyezve az árva és internátusi gyerekek. Egyazon fegyelmi szabályzat, valamint nevelési és étkeztetési elvek vonatkoztak rájuk, vagyis semmilyen különbséget nem tettek közöttük. Már korán felmerült az internátusnak az árvaháztól való szétválasztása, de ez elsősorban anyagi okok miatt még évekig nem valósult meg.⁷⁹⁷ Érdemi változás e téren csak 1943 nyarán következett be, amikor a helyi egyházközségnek köszönhetően sikerült a belvárosban egy épületet szerezni. Ebben nyitotta meg kapuit a Timótheusok önálló kollégiuma.

8.3. A Lakatos Károly Fiai Református Diákotthon

Amint a fentiekből látható, a Timótheus palota már a kezdetektől fogva nemcsak árvaházként, de tanoncotthonként és internátusként is működött. Ennek két oka is volt. Az egyik, hogy egyes szülők részéről ténylegesen igény mutatkozott gyermekeik vallásos kollégiumi közegben való nevelésére, a másik pedig, hogy a Timótheusoknak az árvaház fenntartásához szükségük volt a havidíjából származó bevételre.⁷⁹⁸ Ezekből kifolyólag a kollégium bővítése a kezdetektől fogva alapvető érdeke volt az árvaháznak, ez azonban egy idő után a Timótheus palotán belül már nem volt megoldható. Kezdetben a református egyház tulajdonában lévő „régí posta” (Jókai utca) épületét szerették volna kibérelni erre a célra, mivel az „új postapalota” (Király püspök utca) építése folyamatban volt, de próbálkozásuk nem járt sikerrel.⁷⁹⁹ Szerencséjükre a helyi egyházközség épp ekkor örökölt a Zámory utcában egy nagyobb ingatlan. Az adományozó a komáromi polgári fiúiskola egykori igazgatója, a helyi egyházközség korábbi presbitere, Lakatos Károly (1861–1938) és felesége, Szombath Etelka (1860–1943) volt, akik végrendeletükben egy többszobás épületet hagytak az egyháznak – sorsszerűen – református diákotthon létesítésére.⁸⁰⁰ Mivel az egyházközség egyelőre nem

⁷⁹³ Kiskoszmály, 1939/4. 11.

⁷⁹⁴ Kiskoszmály, 1942/4. 6.

⁷⁹⁵ Uo. 5–6.

⁷⁹⁶ Kiskoszmály, 1941/8. 5.

⁷⁹⁷ Tóth Kálmán 1942. 51.; Kiskoszmály, 1942/4. 6.

⁷⁹⁸ Tájékoztató a rév-komáromi Református Timótheus Árvaház internátusáról. Kézirat. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában. 1.

⁷⁹⁹ Hajnal, 1943/6. 5.

⁸⁰⁰ Részlet a végrendeletből: „A Zámory utcai házat egy ref. internátus-diákotthon céljaira hagyjuk, hogy abban elhelyezést nyerhessenek oly ref. fiúk, akik vidékről a komáromi főgimnáziumot vagy ezzel egyenrangú intézetet keresnek fel tanulmányaik végzésére. Szigorúan kikötjük azonban, hogy ezen diákotthonba csak oly magyar ref. ifjak vehetők fel, akik kiváló képességűek, kifogástalan erkölcsűek, ernyedetlen szorgalmiuk és rendíthetetlen református érzésű, vallásos lények, akikben biztosítékot lát az Egyház arra, hogy belőlük idővel erős, Egyházukhoz ragaszkodó, ezért áldozatot hozni is tudó, oszlopos tagok nevelődnek. A diákotthont a Komáromi Ref. Egyház felügyelete, pártfogása és irányítása, védnöksége alá helyezzük. Az internátus címe »Lakatos Károly Fiai Református Diákotthon«. Magán a ház falán kiírandó lesz ennyi: Református Diákotthon. Bent a kapu alatt kis márványtáblán pedig a következő felirat: Ezt az otthont alapították Lakatos Károly ig. tan. és neje L.

tervezte az ingatlan saját kezelésbe vételét, így azt hat évre, bérmentve a Timótheus Szövetség rendelkezésére bocsátotta internátus létesítésére, azzal a kikötéssel, hogy a Szövetség az épületet fenntartja, „*gondoskodik a Diákotthon külső és belső rendbetartásáról és az épületnek tatarozásáról és épségéről*”.⁸⁰¹

Így 1943 október elejétől a Zámori utca 3. szám alatti házban megnyílt a Lakatos Károly Fiai Református Diákotthon.⁸⁰² Az épület öt szobával, konyhával és kamrával rendelkezett. Az első évben 32 gimnáziumi és polgári iskolai tanulót vettek fel, de nem tudtak minden diákot az internátusi épületben elhelyezni, így a polgáriban tanulók továbbra is a Timótheus palotában kaptak szállást. Az étkezés és a tanulás azonban mindkét csoportnak a Zámory utcai épületben volt.⁸⁰³ A diákok felvételéről az 1943/44-es tanévre Tóth Kálmán igazgató és a tanulmányi felügyelők döntöttek. A felvett diákok havidíja 80 pengő volt, melyet részben természetben kellett beszolgáltatni.⁸⁰⁴ A kollégiumi élet mindennapjait szigorú házirend szabályozta.⁸⁰⁵ A két tanulmányi felügyelő Csukás Zsigmond és Gaál Zoltán, a házvezetőnő pedig Vrabel Károlyné és lánya, Vrabel Margit volt.⁸⁰⁶

A diákotthon első – egyúttal utolsó – iskolaéve számos nehézség közepette telt. Az egyik nevelőnek például be kellett vonulnia, ami komoly gondot okozott a diákok felügyelete terén. Számos javítást is el kellett végezni az épületen, ami komoly anyagi problémák elé állította a Timótheusokat.⁸⁰⁷

Az 1944/45-ös évre vonatkozólag úgy határoztak, hogy immáron csak 20 internátusi tanulót vesznek fel, kizárólag gimnazistákat, mivel az épületben maximálisan ennyien férnek el. Az ellátási díj 120 pengő lesz, kenyérfejadag, havi 1 kg zsír és egész évre 2 kg mák.⁸⁰⁸ A felvételtől pedig immáron a rév-komáromi református egyházközség presbitériuma által kiküldött felügyelő bizottság fog dönteni.⁸⁰⁹ Az internátus azonban a háborús körülményeknek köszönhetően 1944-ben már nem nyílt meg. 1944 áprilisában már csak a személyzet tartózkodott az épületben, illetve két szobát bérbe adtak Udesszer Józsefnek.⁸¹⁰

8.4. A nevelés

A gyermekek nevelését a Timótheus árvaházban kezdetben Tóth Zsigmond kawai földműves és felesége látta el, akik 1937-ben négy gyermekükkel költöztek be az akkor még a

---

Szombathy Etelka a világháborúban elesett Károly és Jenő fiuk emlékére MCMXXXI/1931/ vagy mikor az Egyház birtokba veszi. Az otthonba hely esetén ágh. ev. ifjak is felvehetők.” Szabályrendelet-tervezet a „Lakatos Károly Fiai Református Diákotthon”-ról. Kézirat. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában. 1.

⁸⁰¹ Uo. Az elfogadott szabályrendeletet ugyan nem ismerjük, de minden jel arra mutat, hogy a tervezetet változtatások nélkül elfogadták.

⁸⁰² Hajnal, 1943/11. 7.

⁸⁰³ Beszámoló a „Lakatos Károly fiai Református Diákotthon” 1943/44. évi működéséről. Kézirat. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában.

⁸⁰⁴ Dobrovich Ágoston é. n. 58.

⁸⁰⁵ A „Lakatos Károly fiai” Református Diákotthon Házirendje. Kézirat. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában.

⁸⁰⁶ Dobrovich Ágoston é. n. 58.

⁸⁰⁷ Beszámoló a „Lakatos Károly fiai Református Diákotthon” 1943/44. évi működéséről. Kézirat. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában.

⁸⁰⁸ Uo.

⁸⁰⁹ Dobrovich Ágoston é. n. 60.

⁸¹⁰ Igazolás a rév-komáromi ref. Ker Egyház részéről. Zalaba Zoltánné (Dunaszerdahely) tulajdonában.

Vág-Duna soron működő intézménybe.⁸¹¹ Mivel a pedagógiai munkát Tóth és felesége nem tudta a megfelelő szinten ellátni, ezért 1938 februárjában a kiskoszmályi árvaházból Szűcs András, majd rövidesen a pozsonyi orvosi egyetemet otthagyo Gaál Zoltán vette át a nevelői munka irányítását.⁸¹² A gyermekek számának folyamatos növekedése azonban idővel több nevelő munkába állítását is szükségessé tette.

A pedagógiai munka hasonló elvek szerint folyt, mint a kiskoszmályi és a lévai intézményekben. A gyermekeket „családokra” osztották. A „család” irányítója, lelki vezetője a „családfő”, vagyis a nevelő volt. 1942-ben az iskolás gyermekek kor és iskolatípus szerint három „családra” tagolódtak, három nevelővel.⁸¹³ A tanoncok külön „családot” alkottak.⁸¹⁴

Az árvaházi és internátusi gyerekek tanulmányait nagy szigorral felügyelték: rendszeresen kikérdezték a leckéjüket, figyelemmel követték tanulmányi előmenetelüket, kapcsolatot tartottak a tanáraikkal.⁸¹⁵ Az intézmény egyfajta szakkolégiumként is működött, mivel az iskolai tananyag mellett gyorsírást, idegen nyelveket és zenét is tanultak (mandolinzenekaruk is volt), továbbá házi vetítőjükön rendszeresen ismeretterjesztő filmeket is néztek.⁸¹⁶ *„Az életre szeretnénk nevelni gyermekeinket – fogalmazta meg a Timótheusok pedagógiai elképzeléseit Tóth –, hogy bármilyen körülmények közé kerülnek is az életben, megállják helyüket. Szegény emberek lesznek belőlük, tehát igyekezniök kell minél többet tanulni, hogy boldogulhassanak. Ezért gondoskodunk róla, hogy az iskolában a lehető legjobb tanulók legyenek. [...] Lehetőleg mindegyikkel elvégeztetjük a polgári iskolát. Azután adjuk valamelyik ipari vagy kereskedelmi pályára. Amelyik nagyon jó tanuló, értelmiségi pályára képezzük, taníttatjuk ki.”*⁸¹⁷ Az intézményben a korszakban megszokott szigorú nevelési elvek érvényesültek. A büntetés leggyakrabban verést, ételmegvonást, külön étkezést vagy a kényszermunkát (pl. harisnyastoppolás) jelentett.⁸¹⁸

Kötelezően segédkezniük kellett a takarításban, a konyhai és a kerti munkákban is.⁸¹⁹

Az árvaház mintegy 2800 négyszögöl kertjét⁸²⁰ két részre osztották. Egyik része árvaházi gazdaságként üzemelt, másik részét pedig felosztották parcellákra, és az árvák kezelésébe adták, akik saját részre, fogyasztásra vagy eladásra termelhettek rajta virágot vagy zöldséget.⁸²¹ Az udvar egy részén ólakat építettek, melyekben sertést, csirkét, nyulat, kecskét tartottak.⁸²² Halastavat is létesítettek, melyből már 1940-ben nagy mennyiségű halat fogtak ki.⁸²³

---

⁸¹¹ Tóth Kálmán é. n.a. 5., 8–9.

⁸¹² Uo. 13–14.

⁸¹³ Tóth Kálmán 1942. 51.

⁸¹⁴ Uo. 50.

⁸¹⁵ Uo. 51.

⁸¹⁶ Szenczi László 2010. 39.

⁸¹⁷ Tóth Kálmán 1942. 30.

⁸¹⁸ Gaál Zoltán 1939. 1939 január 11., 14., 19., 26.,

⁸¹⁹ Gaál Zoltán 1939. 1939 február 14., 28., március 26.

⁸²⁰ Hajnal, 1938/4. 11.

⁸²¹ Kiskoszmály, 1939/6. 11.; Szenczi László 2010. 40

⁸²² Kiskoszmály, 1941/9. 6., 1940/10. 8., 1939/6. 9.

⁸²³ Gaál Zoltán 1940. 1940. október 15–25.

Nem hiányzott azonban a gyermekek életéből a szórakozás sem. Szabadidejüket futballal, úszással, csónakázással, kirándulással, sakkozással, újság- és könyvolvasással,⁸²⁴ rádióhallgatással vagy társasjátékokkal (pl. Capitulo) töltötték.⁸²⁵

Nyáron azok az árvák, akik nem a rokonokhoz mentek, a kiskoszmályi árvaházban nyaraltak, míg az erősebb fiúk a mikolai⁸²⁶ és az aradi árvaházi gazdaságokban segítettek a betakarítási munkálatok elvégzésében, vagy csekély díjazásért gyomtalnitást végeztek a vasútnál.⁸²⁷

A nevelők itt is igyekeztek hangsúlyt fektetni a vallásos lelki nevelésre. A gyermekeknek naponta csendes órán, reggeli és esti áhítaton, bibliaolvasáson és vasárnapi istentiszteleten kellett részt venniük.⁸²⁸ Mindazonáltal az árvák személyes lelki életének a fellendülését csak a Timótheus cserkészcsapat megszervezése hozta magával.

8.5. Timótheus cserkészlet

A cserkészlet kezdeményezői az árvaházban Csukás Zsigmond és Nagy Gyula segédlelkészek voltak, akik a pápai teológián töltött éveik alatt kötelezték el magukat a cserkészmozgalom mellett. A két frissen végzett teológus 1941 nyarán lépett a kiskoszmályi mozgalom kötelékébe.⁸²⁹

Munkába lépésük után azonnal hozzákezdtek egy cserkészcsapat felállításához, melyhez a szükséges engedélyt 1941 novemberében kapták meg. A cserkészcsapat szervezőtestületét, a Timótheus árvaházat 1942. február 27-én vette fel tagjai közé a Magyar Cserkészszövetség. Csapatuk – saját kérésre – a Timótheus nevet kapta.⁸³⁰

A gyerekek hatalmas lelkesedéssel fogadták a kezdeményezést. A 640. sz. Timótheus cserkészcsapat létszáma 40 körül mozgott,⁸³¹ mely három őrsből és két törzsből állt.⁸³² Tagjai 1942. május 3-án tettek ünnepi fogadalmat.⁸³³ A csapat parancsnokságát Csukás Zsigmond csapatparancsnok, Nagy Gyula helyettes csapatparancsnok és Keszegh Pál segédtsízt alkotta.⁸³⁴

Minden őrs és törzs hetente két vagy három alakommal megbeszélést tartott.⁸³⁵ A csapat hivatalos kapcsolattartását a *Hírmondó* című kézzel írt újság biztosította, mely kezdetben Szenczi László, majd Csukás Zsigmond szerkesztésében jelent meg. Ebben a Timótheus cserkészek nyári élményeiket, bibliai aranymondásaikat írták meg. A lap körbejárt

⁸²⁴ Az árvaházba három újság és öt folyóirat járt, valamint egy kisebb könyvtár is volt. Gaál Zoltán 1940. Passim.

⁸²⁵ Gaál Zoltán 1939. 1939. február 20., február 27., június 4., szeptember 6.; Gaál Zoltán 1940. 1940. augusztus 2.; *Kiskoszmály*, 1939/8. 13., 14., 1940/1. 5.

⁸²⁶ Gaál Zoltán 1939. 1939. július 6.

⁸²⁷ *Kiskoszmály*, 1940/8. 6.

⁸²⁸ *Kiskoszmály*, 1939/2. 14.

⁸²⁹ *Kiskoszmály*, 1941/9. 6., 1942/6. 6.

⁸³⁰ *Kiskoszmály*, 1942/6. 7.

⁸³¹ Uo.

⁸³² Őrsök: 1. Méliusz Juhász Péter őrs, vezetője Dellenbach Rezső géplakatos segéd; 2. Pacsirta őrs, vezetője Gaál Zoltán nevelő; 3. Fecske őrs, vezetője Goda Antal könyvkereskedő tanonc. Törzsek: 1. Mókus törzs, vezetője Szenczi László polgári III. oszt. tanuló; 2. Galamb törzs, vezetője Csukás András gimn. II. oszt. tanuló. *Kiskoszmály*, 1942/7. 6.

⁸³³ *Kiskoszmály*, 1942/6. 5.

⁸³⁴ Szenczi László 2015. 46.

⁸³⁵ *Kiskoszmály*, 1942/7. 6.

egy meghatározott útvonalat, melynek során a többi cserkész is hozzáírta élményeit, megjegyzéseit, és az így kibővített lap érkezett végül vissza a szerkesztőhöz.⁸³⁶

A csapat vezetői a cserkészteket elsősorban a lelki nevelés szolgálatába szerették volna állítani. Bibliaolvasó, keresztény értékek alapján gondolkodó és cselekvő, szociálisan érzékeny emberek nevelése volt a cél: „*A mi cserkészteink lényegét csapatnevünk fejezi ki és határozza meg a legjobban. A mi példaképünk* Timótheus, Jézus Krisztus jó vitéze. Maga a cserkészte evangéliumi alapokon épült fel: cselekvést, munkát, szolgálatot követel. A cserkészte tárgya ez: Isten szolgálata a felebarát szolgálata által.”⁸³⁷ Ebből nyilvánvalóvá válik, hogy a Timótheusok az ún. Ichthüs cserkészte elveit tartották követendőnek. Az Ichthüs a keresztyén és nemzeti alapokon álló magyar cserkészmozgalmon belül olyan irányzatot képviselt, mely nyomatékosan a vallásra tette a hangsúlyt.⁸³⁸

A csapattagok rendszeresen törzsi és őrsi bibliaórákon vettek részt,⁸³⁹ többen pedig naponta csendesórát tartottak, mely alatt imaprogram szerint imádkoztak.⁸⁴⁰ Többször szerveztek cserkész bibliaversenyt,⁸⁴¹ és felléptek egy Szenczi László törzsvezető által írt vallásos témájú színdarabban is.⁸⁴²

A tagok erősödő szociális érzékenységének egyik megnyilvánulása volt, hogy 1942 novemberében csapatárvát választottak egy Timótheus palotában lakó nem cserkész szegény fiú személyében, akit saját pénzükből ruháztak fel.⁸⁴³

A cserkészteknél persze a gyakorlatibb, kalandosabb oldala sem szorult háttérbe. A csapat tagjai cserkészegyenruhát kaptak, rendszeresen gyakorlatoztak, nyáron pedig kirándulásokat szerveztek. Keszegh Pál visszaemlékezése szerint az egyik szünidőben gazdasági munkát vállaltak egy gárdonyi szőlészetben, a munkából származó pénzen pedig több kirándulást is tettek, például a budapesti Szépművészeti Múzeumba, Tihanyba vagy Siófokra.⁸⁴⁴ Hosszabb nyári táborozásra egy alkalommal nyílt lehetőségük: 1943-ban a Kecskemét melletti Klábertelepen töltöttek három hetet.⁸⁴⁵

A cserkészte komoly szerepet játszott abban, hogy az árvaházban lakó gyermekek lelki élete elmélyült. Ennek bizonyítéka az is, hogy a csapat hét tagja választotta később a lelkesi hivatást.⁸⁴⁶

8.6. Az árvaház bevételei

A komáromi árvaház lakóinak a száma 1942-ben meghaladta a hatvanat. Ennyi főnek az ellátása jelentős összeget emésztett fel,⁸⁴⁷ melynek előteremtése a háború elhúzódásával és a háterszág fokozatos kimerülésével egyre nagyobb nehézségekbe ütközött.⁸⁴⁸

---

⁸³⁶ Szenczi László 2015. 46.

⁸³⁷ Tóth Kálmán 1943. 39.

⁸³⁸ Az irányzatról bővebben lásd G. Szabó Botond 1993. 130–132.

⁸³⁹ *Kiskoszmály*, 1942/6. 8.

⁸⁴⁰ A Timótheus cserkészcsapat imaprogramját közli Szenczi László 2015. 34–36.

⁸⁴¹ *Kiskoszmály*, 1944/5. 5.

⁸⁴² Szenczi László 2015. 54–56.

⁸⁴³ Az ehhez szükséges 250 pengőt 1943 végére sikerült összegyűjteniük, melyből egy teljes öltözet ruha mellett egy nadrágot is tudtak venni. *Kiskoszmály*, 1944/5. 5.

⁸⁴⁴ *Komáromi Öregdiák*, 2007/1. 4.

⁸⁴⁵ *Kiskoszmály*, 1943/10. 6.

⁸⁴⁶ *Komáromi Öregdiák*, 2007/1. 4.

Ahogy fentebb már írtuk, az árvaház építési költségeit a Timótheusok részben adományokból, részben hitelből fedezték. A kölcsönt azonban évekig nem tudták visszafizetni a hitelezőknek, akik viszont egyre gyakrabban kopogtattak az árvaház ajtaján. Ezért megváltásként jött számukra, hogy a Béthel Egyesület 1941 végén eladta a mikolai gazdaságot, és a bevételből törlesztette a komáromi árvaházat terhelő adósságot. Ezzel nagy tehertől szabadultak meg a Timótheusok, mivel a háború nyomán egyre fokozódó gazdasági nehézségek csaknem reménytelenné tették a kölcsön önerőből való visszafizetését.⁸⁴⁹

Az intézmény bevételeivel kapcsolatban mindössze egyetlen év adataira tudunk támaszkodni: 1942-ban az árvaház bevétele 28 606 pengő volt,⁸⁵⁰ míg ugyanez évben a havi kiadások átlag 2000 pengő körül mozogtak.⁸⁵¹ A bevételek, hasonlóan a kiskoszmályi és a lévai intézményekhez, egyrészt pénzből és természetbeni adományokból, másrészt pedig saját forrásokból származtak. Utóbbiak szintén pénzből és természetbeni részre oszlottak.⁸⁵² A saját forrásokból származó természetbeni jövedelmek döntően az aradpusztai gazdaságból, valamint az árvaház kertjéből, míg a saját pénzből bevételek nagyrészt a kollégiumi díjakból (tanoncotthon, internátus), kisebb részt az iratterjesztésből⁸⁵³ folytak be.⁸⁵⁴

Az árvák évente több alkalommal, főként vasárnaponként és az ünnepnapok alkalmával meglátogatták a környék falvainak református gyülekezeteit, hogy árvanapot tartsanak. Egy ilyen árvanap rendszerint 15-50 pengő bevételt jelentett.⁸⁵⁵

A nagyobb árvákat mint kislegátusokat⁸⁵⁶ húsvétkor, pünkösdkor elküldték kislegációba, akik ezért pénzadományban részesültek, melyet átadtak az intézménynek.⁸⁵⁷

Egyedi formája volt a Timótheus munka támogatásának, hogy egy-egy árvaházi helyiség rendbetételének (vakolás, festés) és berendezésének a költségeit valamelyik református gyülekezet vagy bibliakör vállalta magára. Az ekképpen berendezett szobákat az illető gyülekezetek, ill. bibliakörök falvairól nevezték el. Az intézménynek így 1941-re már volt somorjai, izsai és kisújfalusi szobája is.⁸⁵⁸

A támogatás további formája volt a falusi hívek között az ún. Timótheus malacok hizlalása, melyek eladásából származó pénzt az árvaháznak ajándékozták.⁸⁵⁹

---

⁸⁴⁷ Például 1941-ben naponta-kétnaponta 30 kg kenyeret hoztak a péktől. Tóth Kálmánné 1942/43. 1942. január 28.

⁸⁴⁸ *Kiskoszmály*, 1940/11. 6.

⁸⁴⁹ Tóth Kálmánné 1942/43. 1942. január 1.

⁸⁵⁰ *Kiskoszmály*, 1943/3. 6.

⁸⁵¹ *Kiskoszmály*, 1942/5. 2.

⁸⁵² Gaál Zoltán 1940. 1939. szeptember 22.

⁸⁵³ Ismertetését lásd *A „Timotheus” Könyvesbolt* c. alfejezetben.

⁸⁵⁴ 1941-ben 120 mázsa búzára volt szüksége az intézménynek, ebből az aradpusztai gazdaságban 30 mázsát tudtak megtermelni, a többit meg kellett vásárolniuk. *Kiskoszmály*, 1941/11. 5.

⁸⁵⁵ Az árvanapokra lásd pl. Gaál Zoltán 1940. 1939. október 1., december 17., 1940. február 4. Gaál minden árvanap kapcsán közli a bevétel pontos összegét is. Például 1939. december 26. és 1940. január 2. között hét községet látogattak meg (Megyeres, Kamocsa, Nagyed, Farkasd, Zsigárd, Deáki, Sók). Az itt összegyűjtött adományokból 330 P tiszta bevétel származott. Gaál Zoltán 1940. 1940. január 2.

⁸⁵⁶ A kislegátus alsóbb osztályos diák, aki egyházi ünnepekkor meglátogatja egy kiválasztott gyülekezet híveit, ünnepi verseket mond, cserébe pedig adományokat kap.

⁸⁵⁷ *Kiskoszmály*, 1939/5. 9., 1939/6. 9.

⁸⁵⁸ *Kiskoszmály*, 1941/9. 6.

⁸⁵⁹ Hajnal, 1937/10. 16.

Döbrössy József⁸⁶⁰ marcelházi tanító ingyen elvállalta az árvaház által vásárolt méhcsaládok gondozását, így 1942 nyaratól az árvák már saját kaptáraikból származó mézet fogyaszthattak.⁸⁶¹

A Timótheusok még 1937-ben ún. bélyeggyűjtési akciót indítottak a kisebb iskolások számára, hogy ezzel is segítsék az árvaház felépülését. Kezdeményezésük azonban – ekkor még – nem járt sikerrel; bár nagyszámú bélyeget sikerült összegyűjteniük, viszont értékesítésüket nem tudták megoldani. A változást e téren a „Timotheus” Könyvesbolt megnyitása jelentette, mely immáron ideális helyszínt biztosított a bélyegkereskedelemnek.⁸⁶²

8.7. A „Timotheus” Könyvesbolt

Az ébredés egyik következménye volt, hogy egyre nagyobb igény mutatkozott a hitmélyítő irodalom iránt, ezért a Timótheusok 1938 végén könyv- és iratterjesztést nyitottak az árvaházban.⁸⁶³ Vezetője Keszegh Pál lett, aki nemcsak munkájának, de hivatásának is tekintette a vállalkozás vezetését.⁸⁶⁴ Árujával minden rendezvényre elkísérte az árvákat, és alig volt olyan hely, ahol ne vettek volna tőle valamit.⁸⁶⁵ Ennek köszönhetően már az első hónapban 100 pengő forgalmat tudott felmutatni.⁸⁶⁶

A kereskedést szerették volna tovább fejleszteni, azonban komoly akadályt jelentett, hogy az árvaház üzleti szempontból félreeső helyen, a város szélén állt.⁸⁶⁷ Ezért úgy döntöttek, hogy a belváros egyik forgalmas utcáján (Jókai utca) bérelnek egy helyiséget, melyben 1940. szeptember 19-én meg is nyitották a „Timotheus” Könyvesboltot.⁸⁶⁸ A vállalkozás tulajdonosa Gaál Zoltán árvaházi nevelő, üzletvezetője pedig Keszegh Pál lett.⁸⁶⁹

A belvárosba való átköltözés jelentős forgalomművekedéssel járt. Csupán 1940 végéig 464 zsoltárt és 241 Bibliát sikerült értékesíteni, a könyvesbolt forgalma pedig ez idő alatt meghaladta a havi 1000 pengőt. Csak a bélyegkereskedelemből 100 pengő folyt be.⁸⁷⁰

A kereskedésben bibliákat, zsoltárokat, imádságos könyveket, traktátusokat és kalendáriumokat árultak, de kapható volt Karácsony Sándor összes munkája is, ill. olyan könyvek, melyek a Timótheusok szerint „a tiszta, egészséges tudományt terjesztik”. Ezek mellett tankönyveket, iskolai füzeteket és tanszereket, továbbá irodai felszereléseket, levelezőlapokat, falitáblákat, kottát, hangszereket és pecsétnyomókat is forgalmaztak, de vállaltak töltőtolljavítást, könyvkötést és képerketezést is.⁸⁷¹

1943. szeptember 1-től 1946-ig egy árvaházban nevelkedett Timótheust, Szenczi Lászlót alkalmazták az üzletben tanoncként.⁸⁷² Amikor katonai kötelezettsége miatt Keszegh

---

⁸⁶⁰ A bulgáriai törökök között tevékenykedett misszionárius, Döbrössy Lajos testvére.

⁸⁶¹ Tóth Kálmánné 1942/43. 1942. július 9.

⁸⁶² 1941 első hónapjaiban már heti 60 pengő forgalmat bonyolítottak le bélyegek vételéből és eladásból. *Kiskoszmály*, 1941/4. 6.

⁸⁶³ *Kiskoszmály*, 1939/1. 16.

⁸⁶⁴ Szenczi László 2011. 32.

⁸⁶⁵ *Kiskoszmály*, 1940/1. 8.

⁸⁶⁶ *Kiskoszmály*, 1939/4. 10.

⁸⁶⁷ *Kiskoszmály*, 1940/11. 6.

⁸⁶⁸ *Kiskoszmály*, 1941/3. 2.

⁸⁶⁹ Szenczi László 2015. 87.

⁸⁷⁰ *Kiskoszmály*, 1941/3. 2.

⁸⁷¹ *Kiskoszmály*. 1942/12. 8.

⁸⁷² Szenczi László 2015. 87.

és Gaál is távol volt, tulajdonosi felhatalmazással Szenczi vezette az üzletet, mely még 1944-ben is komoly forgalmat bonyolított le.⁸⁷³ Év végén azonban neki is be kellett vonulnia, a bolt fél évre bezárt, és csak 1945 nyarán nyílt meg újra. Bár az üzlet utcáját több bombatalálat is érte, az üzlethelység viszonylagos épségben, az árukészlet pedig érintetlenül vészelte át a front átvonulását.⁸⁷⁴

8.8. Evangelizáció

A Timótheus Szövetség evangelizáló munkájában Tóth Kálmán Feketeardóra való távozását követően törés következett be. Ehhez – Tóth távozása mellett – hozzájárult az is, hogy a Timótheusok legrégebbi, legegyszerűbb tagjai (Gaál Zoltán, Végh Dániel, Csukás Zsigmond, Vörös Béla, Komjáthy Aladár, Mézes Zsigmond, Nagy Gyula, Kossár András) 1936–38 között távoztak a gimnáziumból,⁸⁷⁵ és különböző csehszlovákiai vagy magyarországi egyetemeken folytatták tovább tanulmányaikat, továbbá, hogy Tóth visszatérése után a Timótheus palota felépítése lekötötte a Timótheusok csaknem minden energiáját, így az ifjúsági evangelizáció 1938-ra a mélypontra jutott.⁸⁷⁶

A visszacsatolást övező izgalmak elmúltával, 1939 elején került előtérbe a megakadt ifjúsági evangelizáció problémája.⁸⁷⁷ A munka újraindítása a korábbi formában azonban már nem volt lehetséges. Ennek egyik oka, hogy az árvaház felépülése új irányt szabott a Timótheus munkának, másik oka pedig maga a szövetség jellegének a megváltozása volt.

A mozgalom eredetileg középiskolás korú ifjak evangelizáló társaságaként indult és sikerük jórészt abból fakadt, hogy fiatal diákokként maguk evangelizálták diáktársaikat. A szövetség magját egy 20–25 fős csoport képezte, mely még az első években csatlakozott a mozgalomhoz. Közülük többen 1932–1938 között a komáromi bencés gimnáziumban tanultak, és a szövetségi és generációs kötelékek mellett szoros barátság is összefűzte őket. Mozgalmuk 1938-ig terjedő első korszakának sikeres evangelizáló tevékenysége főként az ő érdemük volt.

A szövetség eredeti jellegének a fenntartását az első generációs Timótheusokhoz hasonló kvalitású és elhivatottságú fiatalok folyamatos utánpótlása biztosíthatta volna, ami azonban nem valósult meg. Az ennek érdekében életre hívott kis Timótheus mozgalom ugyan ígéretesen indult, de végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Timótheus cserkészlet már komolyabb eredményeket tudott felmutatni, ezt azonban elsöpörte a háború.

1939 után a korábbi Timótheus gárdából többen visszatértek, hogy immáron felnőtt dolgozóként segítsék az árvaház munkáját. Idejük nagy részét azonban lekötötte az árvagondozás, így evangelizációs tevékenységük is főként az intézményen belül nevelt gyermekekre korlátozódott.⁸⁷⁸

A régi Timótheus gárda 1940. március 17-én megbeszélést tartott Komáromban az evangelizáció újraindításáról,⁸⁷⁹ mely azonban néhány erőtlén kezdeményezés után csak 1942 szeptemberétől indult el nagyobb lendülettel, köszönhetően a Kárpátaljáról, a Keleti Baráti

---

⁸⁷³ Uo. 89.

⁸⁷⁴ Szenczi László 2010. 99.

⁸⁷⁵ N. N. 2008. 159–160.

⁸⁷⁶ Vö. Hajnal, 1938/5. 10.

⁸⁷⁷ Vö. *Kiskoszmály*, 1939/1. 14–15.

⁸⁷⁸ Vö. Szenczi László 2011. 31.

⁸⁷⁹ *Kiskoszmály*, 1940/5. 7.

Körből az árvaházba érkezett Pató Lászlónak (Laci testvér), aki utazótítkárként hatalmas energiával vetette bele magát az evangelizáló munkába.⁸⁸⁰

Pató a környező falvakban gyülekezeti ifjúsági napokat szervezett. Ezek során vasárnap délelőtti igehirdetést, délutáni vallásos ünnepélyeket, majd az ifjakkal külön összejöveteleket tartott. Ezt folyamatos kapcsolattartás, majd lehetőség szerint az ifjúságnak a Timótheus közösségbe való bekapcsolása követte.⁸⁸¹

A fiú vasárnapi iskolai munkát Komáromban újra kézbe vették a Timótheusok.⁸⁸² Minden csütörtökön bibliaórát is tartottak fiataloknak, míg hétfőként rendszeresen látogatták a környező falvak református ifjúsági csoportjait kapcsolattartás és lelki beszélgetések céljából.⁸⁸³

1942 végétől havi rendszerességgel, minden hónap első vasárnapján Timótheus összejöveteleket,⁸⁸⁴ míg 1943 őszétől ugyancsak havi rendszerességgel leánytalálkozókat tartották az árvaházban.⁸⁸⁵

A Timótheus-palota felépülése megteremtette a lehetőséget, hogy népesebb nyári konferenciákat is rendezhessenek Komáromban. Az első nagyobb találkozót 1939. augusztus 28–31. között tartották közösen a Timótheusok és a Komárom környéki bibliakörösök részére, mintegy 230 fő részvételével.⁸⁸⁶ Ez volt az első olyan konferencia, melyen nagyobb számban vettek részt az anyaországból. Ebből kifolyólag bizonyos kérdésekben nézeteltérések is felmerültek a résztvevők között, de végül ezeket – legalábbis a konferenciáról szóló tudósítás szerint – „mindenki megnyugására” sikerült elsimítani.⁸⁸⁷

A következő évben az idők során életveszélyessé vált, de felújítani tervezett kiskoszmályi barakkban szeretnék volna megtartani a nyári konferenciát. Ebből azonban nem lett semmi. A barakkot még ugyanezen évben szétszedték, darabjait a komáromi árvaházba szállították, és ott újrahasznosították.⁸⁸⁸ Így az 1940-es Timótheus találkozót az aradpusztai gazdaságban tartották meg, mely ugyan fekvése folytán romantikus konferenciázó helynek bizonyult, viszont a gazdasági épületek nem voltak alkalmasak 25–35 résztvevő kényelmes elszállásolására, ráadásul a konferenciázók jelenléte zavart okozott a gazdaság nyári munkamenetében is. A tanulságokat levonva a következő évben már az aradi kultúrház épülete biztosította a szállást és az előadások helyszínét is.⁸⁸⁹ Mindkét konferenciának fő témája a Timótheus Szövetség megújítása volt, mellyel kapcsolatban számos elhatározás született, ezekből azonban végül csak kevés valósult meg.⁸⁹⁰

1942 augusztusában újra közös „testvéri találkozót” szerveztek a Timótheus és bibliakörös fiúk részére. A kétnapos rendezvényen a komáromi és barsi egyházmegye fiataljai nagy számban vettek részt. Mivel a 200 fős tömeg nem fért be az árvaház nagytermébe, így az udvaron folyt le a konferencia. Témája a „Jézus szerinti testvériség” volt, a beszélgetések

---

⁸⁸⁰ *Kiskoszmály*, 1942/9. 7.

⁸⁸¹ *Kiskoszmály*, 1943/3. 6–7.

⁸⁸² *Kiskoszmály*, 1942/11. 8.

⁸⁸³ *Kiskoszmály*, 1944/6. 8.

⁸⁸⁴ *Kiskoszmály*, 1943/8. 5.

⁸⁸⁵ *Kiskoszmály*, 1943/9. 6.

⁸⁸⁶ Ecsedy Aladár hirdette az igét, előadóként pedig Békefi Benő is jelen volt. Gaál Zoltán 1940. 1940. február 28.; *Kiskoszmály*, 1939/9. 5–7.

⁸⁸⁷ Vö. *Kiskoszmály*, 1939/9. 5–7., 1942/10. 6.

⁸⁸⁸ *Kiskoszmály*, 1940/10. 8.

⁸⁸⁹ *Kiskoszmály*, 1941/10. 5–6.

⁸⁹⁰ *Kiskoszmály*, 1940/9. 7–8., 1941/10. 6.

pedig főként a keresztény lelki testvériség fogalmának a tisztázása és ennek Komárom környékén való megszervezése körül forogtak.⁸⁹¹

1943 júniusában egynapos konferenciát tartottak ugyancsak a Timótheus palotában. A résztvevők száma 23 községből megközelítette a százat.⁸⁹²

Ugyanez év novemberében a Magyarsókon tartott első, 1933-as konferencia tízéves jubileuma alkalmából kétnapos Timótheus találkozó volt a komáromi árvaházban. A megbeszélések az elmúlt évek konferenciáihoz hasonlóan a Szövetség megújítását célozták: „Mivel [...] a régi közösség felújítása általános óhaj volt minden Timótheusnál, elhatároztuk, hogy ismét összegyűjtjük a régi gárdát és megpróbáljuk az új, megváltozott életkörülményeknek megfelelően felújítani a Timótheus közösséget, és újra felvenni erőteljesen a missziói munkát az ifjúság között.” A találkozó mintegy ötven résztvevője megegyezett abban, hogy elveik és céljaik az idő folyamán mit sem változtak, és továbbra is szigorúan ragaszkodnak ahhoz, hogy munkájukat a hivatalos egyházban, és nem egyesületi formában végzik.⁸⁹³

A háborús viszonyok közepette azonban már egyre nehezebb volt megvalósítani elképzeléseiket. Az evangelizációs munkát különösen érzékenyen érintette, hogy Pató László utazótitkárnak 1944. március 14-én be kellett vonulnia.⁸⁹⁴ Az ugyanezen év februárjában szervezett háromnapos téli táborukon mindössze hatan vettek részt.⁸⁹⁵ A vidéki látogatásokat a korlátozott vonatjáratok teljesen lehetetlenné tették. A havi találkozókat ugyan még látogatták, de a nyári konferenciájukat már nem tudták megrendezni. A front közeledtével, 1944 őszére a konferenciák, összejövetelek végül teljesen megszűntek. A bevonult, szétszóródott Timótheusok és a velük kapcsolatot tartó lelki közösségek közti kapcsolattartás egyetlen módja a levelezés maradt.⁸⁹⁶

8.9. Árvaház a háborúban

A második világháború már nem sokkal a kitörése után érezte negatív hatását az árvaház életében, ugyanis 1939 őszén katonákat szállásoltak be az árvaház emeleti szobáiba.⁸⁹⁷ Ez azonban csak a kezdet volt. 1940-től főként a drágulás, leginkább a tej és a tüzelő árának az emelkedése okozott egyre nagyobb nehézséget.⁸⁹⁸ 1942-ben például a rendkívül hideg télnek, valamint a tüzelő és meleg ruha hiányának köszönhetően több gyermek fagyási sérüléseket szenvedett.⁸⁹⁹ Mivel több iskolát hadikórházzá alakítottak át, így a tanteremhiány miatt az 1942/43-as tanévtől a gyermekek egy része délelőtt, más része délután járt iskolába.⁹⁰⁰

Komolyabb problémát jelentett, hogy az árvaházi dolgozók sorra kapták katonai behívójukat. A nevelők közül csupán Csukás Zsigmond maradt az árvaházban. Segítségére

---

⁸⁹¹ Kiskoszmály, 1942/10. 6–7.

⁸⁹² Kiskoszmály, 1941/8. 3–4.

⁸⁹³ Kiskoszmály, 1944/1. 6–7.

⁸⁹⁴ Kiskoszmály, 1944/4. 6.

⁸⁹⁵ Kiskoszmály, 1944/3. 6.

⁸⁹⁶ Kiskoszmály, 1944/9. 5., 1944/11. 1–2.

⁸⁹⁷ Gaál Zoltán 1940. 1939. november 7.

⁸⁹⁸ Kiskoszmály, 1940/11. 6.

⁸⁹⁹ Kiskoszmály, 1942/3. 7.

⁹⁰⁰ Kiskoszmály, 1942/11. 8.

három diakonissza, Acsay Irma, Szeghalmi Erzsébet és Kocsi Gizella érkezett.⁹⁰¹ Mivel Tóth Kálmánt 1944 novemberétől a komáromi egyházmegye missziói előadójának nevezték ki, lemondott az árvaház vezetéséről.⁹⁰² Az árvaház „ügyes-bajos dolgait” innentől kezdve Acsay Irma látta el.⁹⁰³

1944 őszén a front elérte Komáromot is. A légitámadások októbertől március végéig, a város szovjetek általi elfoglalásáig tartottak. Időközben az árvaház földszintjét német katonák szállták meg, így az árvaház lakói először az emeletre költöztek, ahol menekültek voltak elszállásolva,⁹⁰⁴ majd a Zámory utcai internátusi épület pincéjében találtak menedéket a bombázások elől.⁹⁰⁵ Felvetődött, hogy ideiglenesen a környező falvakba költöztetik az árvákat,⁹⁰⁶ de végül csak a kisebb gyerekeket küldték ki vidékre Gizella testvér felügyelete alatt, a többiek pedig helyben maradtak.⁹⁰⁷

December 25-én hungarista falragaszok jelentek meg Komárom utcáin, melyek minden tizenhat évnél idősebb fiút katonai szolgálatra utasítottak,⁹⁰⁸ 1945 január végén pedig a 14–16 év közti leventéket akarták elvinni, de Csukás Zsigmondnak végül ezt sikerült megakadályoznia.⁹⁰⁹ Csukás tiszteletes volt az, aki az elhurcolt és bevonult fiatalokkal folyamatosan tartotta a kapcsolatot, és bár őt is több alkalommal árokásásra kötelezték, folyamatosan küldött leveleivel az embert próbáló időkben is igyekezett összetartani a közösséget.⁹¹⁰ *„Mindenkiről akart tudni, azokról is, akiket elhurcoltak, de az otthon maradtakról is. Láthatatlan lelki közösséget hozott létre, amely oly csodálatos lelki erővel segített mindenkit. Sorra írta a terjedelmes tanácsadó leveleket, de azonnal, késedelem nélkül. E levelek csaknem mindig pincékben, óvóhelyen íródtak [...] E levelekben adott tájékoztatást a láthatatlan, egymástól sok száz kilométerre levő lelki testvérekről. [...] Zsiga bácsi az itthon maradtakkal is foglalkozott, egyénileg is, de közösségben is. A pincében rendszeresen megtartották a bibliaórákat, rendszeres egyéni beszélgetéseket folytatott a vágyakozó árva fiúkkal. A városban családoknál imaórákat, házi istentiszteleteket tartott. Mentette az árvaház megmaradt bútorait, a Timótheus Könyvesbolt árukészletét.”*⁹¹¹ – eleveníti fel Csukás front alatti tevékenységét visszaemlékezésében a leventeként Németországba elhurcolt Senczi László.

Az árvaházi épületeket ugyan nem érte bombatalálat, a könyvesbolt viszont három alkalommal is légnyomást kapott. A Timótheus-palotát a német csapatok 1945 januárjában ugyan elhagyták, de gyakorlatilag minden mozdítható tárgyat elvitték belőle.⁹¹² Csukás Zsigmond és a vele maradt árvaházi dolgozók és árvák próbálták menteni, amit lehetett. Egyik, 1945. január 24-én kelt levelében a következőkről tudósít: *„Itthon folyik a munka. Hurcolkodás, rakodás, rendezkedés, szénhordás, kivágott gyümölcsfák aprítása, favágás. Vasárnap délelőtt a Timótheus bolt kirakatait mentettük, amit meghagyott belőle a légi akna,*

⁹⁰¹ Kiskoszmály, 1944/11. 1.

⁹⁰² SzRKEZsL, Evidenčný list, Koloman Tóth, 4.

⁹⁰³ Kiskoszmály, 1944/11. 2.

⁹⁰⁴ Kiskoszmály, 1944/11. 1.

⁹⁰⁵ Senczi László 2010. 45.

⁹⁰⁶ Kiskoszmály, 1944/11. 1.

⁹⁰⁷ Interjú Szeghalmi Erzsébettel (?-1999), 1999. január 4. In: Hargita Árpád é. n. 30.

⁹⁰⁸ Senczi László 2010. 41–42.

⁹⁰⁹ Csukás Zsigmond levele Senczi Lászlónak, 1945. február 24. Uo. 2010. 62–63.

⁹¹⁰ Uo. 47.

⁹¹¹ Uo. 92.

⁹¹² Csukás Zsigmond levele Senczi Lászlónak, 1945. január 18. Senczi László 2010. 48.

mely a templom elé esett és Czirják lelkész urat⁹¹³ is agyoncsapta. Most, ma délután megyünk rendbe tenni az üzletet, mert a polcok is összedőltek. Van munka elég.”⁹¹⁴

A Malinovszkij marsall vezette II. ukrán front csapatai március 30-án foglalták el Komáromot és a városban május 1-vel újra bevezették a csehszlovák közigazgatást.⁹¹⁵ Ezzel új korszak kezdődött a Timótheus árvaház történetében is.

8.10. Árvaház a „hontalanság éveiben” – rövid kitekintés

A front elvonulását követően az árvaház tovább folytatta működését, igaz, a korábbi időszaktól eltérően már csak 12–15 árvával és két-három nevelővel (Csukás Zsigmond, Keszegh Pál, Kocsi Gizella).⁹¹⁶ A magyarságot a háborút követően ért jogfosztó intézkedések részeként a Timótheus-palota 1946. október 24-én nemzeti gondnoksági felügyelet (národná správa) alá került,⁹¹⁷ majd miután a Béthel Egyesületet feloszlatták, vagyonát pedig elkobozták, az árvaház épülete is állami tulajdonba került.⁹¹⁸ A református nevelői munkát végül 1948 tavaszán kellett beszüntetni, amikor az épület a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal kezelésébe került,⁹¹⁹ mely járási árva- és lelencotthont létesített benne.⁹²⁰

---

⁹¹³ Czirják János kézdimárkosfalvi menekült református lelkész, aki halála idején ideiglenesen Komáromban szolgált. Fazekas Zsuzsanna 2014. 150.

⁹¹⁴ Csukás Zsigmond levele Szenczi Lászlónak, 1945. január 24. Uo. 2010. 62–63.

⁹¹⁵ Szénássy Zoltán: Rév-Komárom, Komárom, 2005. 310.

⁹¹⁶ Priznanie majiteľa (trvalého užívateľa) domu k vymeraniu obecných dávok a poplatkov na rok 1947. Meno majiteľa: Spolok „Bethel“ Ref. Sirotinec., 1947. dec. 31. Kalocsay Márta (Fót) tulajdonában

⁹¹⁷ Výmer. Majetok a nemovitosti býv. maď. spolku „Bethel“ v Komárne – uvalenie národnej správy. Komisár pre mesto Komárom, č. 20.014/1946., 1946. okt. 24. Keszegh Pálné (Komárom, Szlovákia) tulajdonában.

⁹¹⁸ ŠOA KN, f. ONV KN, k. 366, III. ref. 267/1949/59

⁹¹⁹ ŠOA KN, f. ONV KN, k. 366, III. ref. 267/1949/1.

⁹²⁰ Mikuláš Németh – uvoľnenie z funkcie pre výkon dočasného správcu ODD Bethel v Komárne. Krajský národný výbor v Nitre, č. V2-446. 0-1951/1., 1951. február 3. Keszegh Pálné (Komárom, Szlovákia) tulajdonában. Az épület 2006-ban a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház tulajdonába került, mely 23 fő ellátására alkalmas öregotthon, egyúttal 15 Alzheimer-kórban, szklerózisban és demenciában szenvedő betegek ellátását biztosító speciális otthon létesítését határozta el benne. Az elhúzódó felújítási munkálatok végül 2017-ben fejeződtek be, és ugyanezen év májusában megtörtént a megújult épület átadása is.

9. A Beretkei Református Árvaház

9.1. Előzmények

1928. május 3-4-én Rimaszombat városa református leánykonferenciának adott otthont. A nagy érdeklődés mellett megtartott rendezvénynek a presztízsét nagyban emelte, hogy elnökének a tiszáninneri egyházkerület püspökét, egyben az Egyetemes Egyház konventjének elnökét, Pálóczi-Czinke Istvánt választották. A mintegy 350 résztvevő, akik ellátogattak ebbe a kedélyes gömöri kivárosba, Szlovákia és Kárpátalja olyan kiváló református lelkészek előadásait hallgathatta, mint Bácsy Gyula, Galambos Zoltán, Zsemlye Lajos vagy Szőke István. A beszámolók szerint a kiváló hangulatban megtartott összejövetel messzemenően elérte a szervezők célját: a fiatal lányok hitbéli elmélyülését és lelki megújulását.⁹²¹ Esetünkben azonban az összejövetel egy másik szempontból érdemel megkülönböztetett figyelmet. A rendezvényen megjelent nagyszámú lelkész és világi egyháztag részvételével megtartott közös értekezleten ugyanis Bácsy Gyula, a kárpátaljai kerület missziói lelkésze felvetette az akkor épp új gazdát kereső rozsnói gyógyfürdő szállodaépületének egy árvaház és belmissziói központ céljaira való megvásárlását. A felvetés maradéktalanul elnyerte a résztvevők tetszését, és döntés született annak az egyetemes konventhez való felterjesztéséről. Mielőtt azonban ez megtörtént volna, a Szlovenszói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Elnöki Tanácsa,⁹²² melynek tagjai teljes számban jelen voltak a konferencián, május 5-én elutazott Rozsnyóra, szemügyre vette a megvételre javasolt ingatlant, majd egy rögtönzött ülést tartava – a konvent utólagos beleegyezésére számítva – annak megvásárlása mellett döntött.⁹²³

A vásárlásra vonatkozó adásvételi szerződés tervezetét a május 31-én Rozsnyón tartott rendkívüli ülésen terjesztették a konvent elé, melynek tagjai közül azonban többen fenntartásokkal fogadták az elnöki tanács vételi javaslatát: volt, aki az épületért kért összeget (400 000 Kč) tartotta túl magasnak, más Rozsnyó városát nem tartotta megfelelő helynek egy református magyar árvaház létesítésére, Losoncot, Rimaszombatot vagy Beregszászt javasolva helyette. Tornallyay Zoltán, aki az elnöki tanács megbízásából az épület felbecsülését végezte, úgy vélte, a kért ár reális, és inkább a fenntartási költségekkel kapcsolatban fogalmazta meg aggodalmait. Sörös Béla és Idrányi Barna is óvott az elhamarkodott lépésektől, utóbbi egyúttal javasolta, hogy a konvent mondja ki a vásárlás elhalasztását és a tervezet körültekintőbb előkészítésére egy bizottság felállítását, mely magát esetleges további tagokkal kiegészítve a következő ülésre új, körültekintőbb javaslatot készít. Idrányi javaslatát a konvent határozati erőre emelte.⁹²⁴

A konvent döntése ellentétes reakciókat szült, mely kapcsán az egyház hivatalos lapja, a *Református Egyház és Iskola* hasábjain éles vita bontakozott ki.

⁹²¹ A leánykonferenciáról lásd *Református Egyház és Iskola*, 1928/20. 3. és 1928/21. 5–6.

⁹²² Ez idő szerint a konvent elnöki tanácsának és a tiszáninneri egyházkerület elnökségének a tagjait ugyanazon személyek alkották.

⁹²³ *Református Egyház és Iskola*, 1928/21. 1. Az ingatlanhoz tartozott: egy emeletes szálloda 42 szobával, 75 ágyal és egy 14x16 méteres teremmel, egy hidegvizes fürdő (villában), egy gőzfürdő, egy mesterséges tó csónakázásra vagy fürdésre, egy tenispálya, három hold hegyi sétány és egy legelő. *Református Egyház és Iskola*, 1928/34. 1–3.

⁹²⁴ Patay Károly 1929a. 5–7.

Az ingatlan megvételének az elhalasztása leginkább a Gömői Református Egyházmegye lelkészi karának soraiban váltott ki komoly felháborodást, akik a rimaszombati leánykonferencián csaknem teljes számban képviselték magukat, és a rozsnói fürdő megvásárlásának lelkes támogatói voltak. Ők úgy érezték, a konvent egyes tagjai elgáncsolták az árvaház felállítására irányuló törekvésüket, és a szeretetház ügyét – sok korábbi építő javaslatához hasonlóan – oktan halogatásukkal és túlzott óvatosságukkal lassú elhalásra ítélték. Kövér Árpád tornaljai lelkész *Cselekedjünk!* címmel elmarasztaló cikket jelentetett meg a *Református Egyház és Iskola* július 1-i számában, cselekvésképtelenséggel és a cselekedni vágyók akadályozásával vádolva a konventet. Kövér szerint alapvető érdekük a szeretetintézmény felállítása, mely a sok sebből vérző egyházuk jövőbeni felemelkedésének egyik zálogát jelentheti, de ezt a konvent egyes tagjai, sajnos, nem tudatosítják.⁹²⁵

A sajtóvitába többen bekapcsolódtak, köztük a lap főszerkesztője, Magda Sándor is, akiknek esetünkben a vitát lezáró írása érdemel kiemelt figyelmet. Magda ebben ugyanis – minden bizonnyal helyesen – rámutat arra, hogy a szeretetintézmény körül fellángolt vita valós okát elsősorban a három kerület feloldhatatlan szembenállásában kell keresnünk. Ez az „antagonizmus” a felelős azért, hogy az elmúlt tíz évben számos ígéretes próbálkozás meghiúsult. Ebből szerinte a tanulság az, hogy amit három kerület együtt nem tud megteremteni, azt meg kell próbálniuk a kerületeknek külön-külön létrehozni. Javasolta, hogy a tiszáninneri kerület állítsa fel a szóban forgó szeretetintézményt, a dunáninneri karolja fel a losonci teológiát, a kárpátaljai pedig hívja életre az oly rég óta áhított tanítóképzőt. „Ha kiderül, hogy a kerületek külön-külön akcióképesek, [...] akkor nincs semmi baj: jogunk és reményünk lehet az életre.” – zárta gondolatmenetét Magda.⁹²⁶

A gömői lelkészek a július 4-én Rozsnón megtartott egyházmegyei lelkészértekezleten végül önálló cselekvésre szánták el magukat: határozatilag mondták ki egy árvaház felállításának szükségességét, a helyszínre vonatkozóan azonban nem határoztak, „mert a fő dolog az, hogy az eszme megvalósuljon”, az „eszme” megvalósításának ügyében pedig cselekvésre kérték föl az egyházmegyei közgyűlést.⁹²⁷ A gömői egyházmegye július 30-án Szalócon tartott rendes közgyűlésén foglalkozott a gömői lelkészek felterjesztésével. Tornallyay Zoltán egyházmegyei főgondnok a gyűlést megnyitó beszédében szintén a szeretetház mielőbbi létrehozása mellett foglalt állást: „Meg kell szerezni egy objektumot, legyen az kicsi vagy nagy, és szerezze azt meg akár az egyetemes egyház, akár a kerület, akár egy egyházmegye vagy egy egyház, de cselekedni kell. Meg kell végre mutatnunk, hogy élünk és élni akarunk. [...] Nem tudjuk mi mindent rejthet méhében ennek a szeretetháznak a megalkotása. Én ettől és az ezt életre keltő lelki megmozdulástól várom egyházi életünk sok krónikus bajának meggyógyulását. Az alkotás vágyának öröme, a megnövekedett önbizalom tetteiben fog megnyilvánulni ott is, ahol eddig csak szavakban tört elő az akarat. Főleg ennek az intézetnek áldó hatásától várom az egyházi közszellem előnyös megváltozását.”⁹²⁸ A jelenlévők is egyöntetűen támogatták az árvaház felállítását, elhelyezésére pedig a rozsnói fürdő épületét javasolták. A közgyűlés mindazonáltal határozatilag kimondta, hogy az egyházmegye lelkészei és tanítói az 1928-tól kezdődően tíz éven keresztül jövedelmük 2%-ával kötelesek hozzájárulni e nemes cél megvalósításához (kivéve azon lelkészeket, akik nem

⁹²⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1928/27. 2–3.

⁹²⁶ *Református Egyház és Iskola*, 1928/50. 1–2.

⁹²⁷ Csabay Pál 1928. 23.

⁹²⁸ Uo. 6.

rendelkeztek állampolgársággal, és így államsegélyben sem részesültek). Az egyházmegye a felállítandó árvaházat a sajátjaként szándékozik megalapítani, de azt készségesen felajánlja a tiszáninneri egyházkerületnek, ezen keresztül pedig a konventnek, hogy egyetemes egyházi célokat szolgáljon. Mindaddig azonban, míg a létesítendő intézmény az egyházmegye tulajdonát képezi, a Gömri Ref. Egyházmegye Árvaháza nevet viselje. Az ügy előkészítésére és végrehajtására bizottságot jelöltek ki, melynek tagjai azonosak voltak a konvent árvaházi bizottságának a tagjaival. Ezen túl a közgyűlés résztvevői, önzetlenségüket bizonyítandó, helyben 43 180 Kč adományt ajánlottak fel a létesítendő árvaház javára.⁹²⁹

Az egyetemes konvent fentebb tárgyalt döntése azonban nemcsak a vitát, de az adakozást is elindította a tervezett szeretetintézmény javára. Pálóczi-Czinke István még május 20-án a *Református Egyház és Iskolában* megjelent vezércikkében (Kérő szó a református árvaház érdekében) felajánlotta az énekeskönyvnek és vallástani kézikönyveknek bevételeiből származó teljes jövedelmét az árvaház javára, egyúttal másokat is felszólított az adakozásra.⁹³⁰ Ennek eredményeként augusztus közepéig több mint 10 000 Kč adományt juttattak el a konvent elnökéhez. A gömri lelkészek és tanítók nagylelkű felajánlásától felbuzdulva az ungi és az abaujtonai egyházmegye is kilátásba helyezte anyagi támogatását.⁹³¹

A tiszáninneri egyházkerület november 10–12-én Kassán tartotta soros közgyűlését, melynek egyik központi témája a tervezett szeretetintézmény felállítása és az e körül kialakult helyzet volt. A gyűlésen nem volt jelen Lukács Géza,⁹³² aki levélben értesítette a közgyűlés résztvevőit egyházkerületi főgondnoki tisztségéről való lemondásáról. Távozásának döntő okaként a konvent májusi ülésének a rozsnyói vasas-fürdő árvaház és diakonisszaképző céljaira való megvásárlását elhalasztó határozatát nevezte meg: „*Erős meggyőződésem – írta az egyházkerülethez intézett levelében –, hogy a konventi ülésen többségre emelkedett vélemény oly csapást jelent Egyetemes Egyházunkra, amelyet talán belátható időn belül sem heverhet ki, – és, hogy ez nem építő munka, hanem destructiót képez, amivel személyemet nem azonosíthatom, – részesévé nem tehetem.*”⁹³³ Véleménye szerint a konventi tagok többsége csupán azért nem támogatta a nevezett ingatlan szeretetotthon céljára való megvásárlását,

⁹²⁹ Csabay Pál 1928. 24.

⁹³⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1928/21. 2. Végül az árvaház csak Pálóczi-Czinke vallásoktatási könyveinek a jövedelmét kapta meg.

⁹³¹ *Református Egyház és Iskola*, 1928/34. 1.; Kömives Sándor 1929. 30–31.

⁹³² Lukács Géza (1856–1938) főispán, egyházkerületi főgondnok. Középiskoláit Rimaszombatban és Rozsnyón, a jogot Eperjesen és Budapesten végezi; ügyvédi vizsgát 1881-ben tesz. 1910-ben Gömör megye alispánjává, 1917-ben főispánjává nevezik ki. 1910-től a Gömri Református Egyházmegye gondnoka, 1921-től pedig a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka.

⁹³³ Péter Mihály 1929a. 9. Lemondásának másik okaként pedig azokat az alsópapság egyes tagjai által megfogalmazott és egyre szélesebb körben terjesztett vádakát nevezte meg, melyek az elnökséget teszik felelőssé az állami segélyek elmaradása, a lelkészek és tanítók állampolgárságának a rendezetlensége és az egyházi törvények állami jóváhagyásának az elmaradása miatt: „...felemlítem még – olvashatjuk lemondása apropóján Pálóczi-Czinke István püspöknek írt levelében –, hogy lemondási szándékomban megerősített azon hiedelem, – hogy ne mondjam: tapasztalatom – is, mely szerint Egyetemes Egyházunk kebelében egy olyan irányzat burjánzott fel, mely mindennel elégedetlen s mely minden bajainkért a vezetőséget okolja s teszi felelőssé, – nem gondolván meg, hogy ily irányzat a vezetőség elkedvetlenedését eredményezi és hogy ennek más vége, mint a komoly embereknek az egyházi ügyektől való visszavonulása, nem lehet. Tévedhetek; én azonban akként vélekedem, hogy az én lemondásom ténye alkalmat fog szolgáltatni a mindennel elégedetlenek gondolkodására s a végső következményeknek lelki szemeik elé állítása megrendíti s jobb belátásra térítvén őket, a jelenlegi áldatlan állapotoknak, a torzsalkodásnak, féltékenységeknek és visszavonásnak véget vetnek.” Uo. 10.

„mert az eszme mások agyában született meg.”⁹³⁴ Pálóczi-Czinke püspök éwertékelő beszédében szintén a felállítandó árvaház támogatását kérte a jelenlevőktől, így egyáltalán nem meglepő módon az egyházkerület képviselői határozatilag kimondták, hogy az árvaház létesítésének a gondolatát felkarolják, és 1929. szept. 1-ig megvalósítják. Felállításának a helyül azonban – bár sok tekintetben Rozsnyót ideálisnak tartották –, „az egyetemességre való törekvés és a fekvés adta sok előnyökre való tekintettel” Rimaszombatot jelölték meg. Felállítottak továbbá egy bizottságot, melyet felhatalmaztak az intézmény számára megfelelő hely vásárlására. Az ingatlan megvételére és a szeretetház kiépítésére a kerület 364 630 Kč-t ígért. Határozat született arról is, hogy a felállítandó és a jövőben a kerület által anyagilag fenntartott árvaház a Szlovenszkói Keleti Ref. Egyházkerület Árvaháza nevet fogja viselni, egyúttal az intézményt felajánlották az egyetemes konventnek.⁹³⁵ Tornallyay Zoltán javaslatára a közgyűlés továbbá kimondta, hogy amennyiben a konvent a Pálóczi-féle énekeskönyvek eladásából befolyt és a jövőben befolyó összeget az egyházkerületek között – az eladott példányok számarányában – elosztja, akkor a tiszáninneri egyházkerület a rá eső részt a tervezett árvaházra fordítja.⁹³⁶

A konvent elutasító döntése ellenére az árvaház ügye, ha lassan is, de biztosan haladt a megvalósulás felé. Az események további menetére azonban mégsem egy közgyűlési vita vagy határozat, hanem egy apró gömöri falucska lelkészlakában megejtett bensőséges esti beszélgetés volt döntő hatással: „1928. december 4-én este hárman beszélgettek együtt a beretkei szegényes paplak ebédlőjében: a szegény lelkipásztor, a felesége és Tornallyay Margit,⁹³⁷ a birtokos úrnő.

Lelküket az Isten országa, különösen az árvák ügye és a református egyház nagy szegénysége foglalkoztatta.

... hát én már mondtam - szólt Margit asszony – hogy odaadom a Beretky ősi kastélyt és adok 100 000 koronát az árvaház céljaira.

Meggondolta-e jól nagyságos asszony? – kérdezte komolyan a lelkész.

Hát hogyne gondoltam volna meg! – volt a válasz.

Akkor tessék leülni az asztalhoz és tessék megírni, amit gondolt, aztán majd meglátjuk, mit tehet vele Isten....

Amikor készen volt az okmány, a lelkész meghatottan, imára kulcsolt kezekkel mondta rá az áment.

Ez az Isten lelke által előkészített elhatározás szülte a beretkei árvaházat.”⁹³⁸

A visszaemlékezést a beszélgetés egyik résztvevője, a beretkei „szegény lelkipásztor”, Bácsy Gyula vetette papírra. Bácsy, aki a rimaszombati konferencián az árvaház ötletét felvetette, és akinek Czinke püspök már akkor felajánlotta annak vezetését, még 1928 augusztusában az intézmény gyors felállításának a reményében hagyta ott Kárpátalját, és fogadta el a beretkei gyülekezet meghívását.⁹³⁹

⁹³⁴ Péter Mihály 1929a. 9.

⁹³⁵ Péter Mihály 1929a. 55–57.

⁹³⁶ Péter Mihály 1929a. 108–109.

⁹³⁷ L. Tornallyay Margit (1879–1957) földbirtokos. Iskoláit Tornalján és Budapesten végzi. 1910-ben férjhez megy Laszkáry Gyula miniszteri fogalmazóhoz, de hamarosan elválik. A fővárosból hazatérve Beretkére költözik és élete végéi itt élt.

⁹³⁸ Bácsy Gyula 1929b. 112–113.

⁹³⁹ Szabadi István 2008. 33–34.

L. Tornallyay Margit felajánlása már másnap ott feküdt a Tornaljárá összehívott rendkívüli egyházmegyei közgyűlés résztvevőinek asztalán, akik „*hálás örömmel*” fogadták a nagy értékű adományt.⁹⁴⁰

Egy hét múlva, december 13-án a konvent Kassán tartott soros közgyűlésén az előző rendkívüli ülésen felállított bizottság⁹⁴¹ ismertette jelentését a felállítani tervezett szeretetház elhelyezéséről. A bizottság úgy vélte, hogy kezdetnek egy kisebb méretű árvaház és diakonisszaképző létrehozása volna ajánlott, majd idővel, az egyház anyagi kondícióinak a javulásával kerülhetne sor egy nagyobb intézmény létesítésére. Öt épület megtekintése után a bizottság az általa meghatározott szempontok alapján az L. Tornallyay Margit jóvoltából felajánlott ingatlant találta a legmegfelelőbbnek, egyúttal javasolta a konventnek e „*nagyszerű alapítvány*” elfogadását, mivel nézete szerint „*ez volna az a mustármag, amelyből az egyetemes egyház szeretetintézményeinek terebélyes fája egykor kihajtana.*”⁹⁴² A tárgybán továbbá felolvasták a tiszáninneri egyházkerület fentebb már tárgyalt határozatát árvaház létesítéséről, valamint Szabó Béla huszti lelkész levelét, melyben értesíti a konventet, hogy a huszti egyház szintén egy szeretetház felállítását határozta el, és ehhez kéri a konvent erkölcsi támogatását. Ugyanekkor Balogh Elemér, a Dunáninneri Református Egyházkerület püspöke jelentésben közölte, hogy saját kerülete is megmozdult egy szeretetintézmény felállítása érdekében, és ehhez a konvent jóindulatát kéri.⁹⁴³

A konvent köszönettel fogadta L. Tornallyay Margit felajánlását, és a továbbiakban felhatalmazott egy bizottságot az adomány átvételére, illetve a kastély átalakítási terveinek az elkészítésére azzal a kikötéssel, hogy az intézet 1929. szept. 1-jén megnyitható legyen. Mivel az árvaház az egyetemes egyház tulajdonát fogja képezni, a konvent kimondta, hogy a tiszáninneri egyházkerület árvaház felállítására vonatkozó határozatát tárgytalannak tekinti (azt egyébként is felajánlotta a konventnek), a fenntartására felajánlott pénzüsszegre azonban igényt tart, egyúttal felszólított mindenkit az adakozásra. A tervezett további szeretetintézmények felállítása kapcsán örömet fejezte ki, és azokat erkölcsi támogatásáról biztosította.⁹⁴⁴

A konvent által kiküldött bizottság 1929. jún. 10-én tartott ülésén az egyház nevében átvette L. Tornallyay Margit alapító oklevelét, ill. a felajánlott ingatlant és tartozékait.⁹⁴⁵ Az alapítólevélben az adományozó kikötötte, hogy az ajándékozott ingatlan csak Beretkéhez kötöten és csak árvaház vagy belmissziói központ céljaira használható fel, el nem idegeníthető módon. A felajánlott 100 000 Kč pénzüsszeg szintén kizárólag ezen intézmény fejlesztésére fordítható. Ha az árvaház a jövőben valamilyen oknál fogva megszűnne az alapítólevélben lefektetett célt szolgálni, az visszaszáll az alapítóra, illetőleg annak református vallású jogutódaira. A bizottság a továbbiakban az árvaház számára megvásárolta a szomszédos telken álló Beretkei Református Egyház iskolaépületét 25 000 Kč-ért, és utasításokat adott mind ennek, mind a Beretky-kastély épületének az átépítése ügyében.⁹⁴⁶ A

⁹⁴⁰ Csabay Pál 1929. 12–13.

⁹⁴¹ A bizottság Bácsy Gyula missziói lelkésszel egészítette ki magát. Patay Károly 1929. 23.

⁹⁴² Uo.

⁹⁴³ Patay Károly 1929. 27

⁹⁴⁴ Uo. 28.

⁹⁴⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1929/33. 5.

⁹⁴⁶ Uo. 4–5.

leendő intézmény vezetését – a konvent utólagos jóváhagyásának a reményével – Bácsy Gyulára és feleségére, szül. Kolozsváry Erzsébetre bízta.⁹⁴⁷

Hamarosan megkezdődtek az építkezési munkálatok, és a megszabott határidőt némileg átlépve október végére a szükséges átalakításokat el is végezték.⁹⁴⁸ Az átépítéshez szükséges tervek díjtalanul Tornallyay Zoltán okleveles építész, a tiszáninneri egyházkerület főgondnoka készítette, és ő felügyelte a munkálatokat is.⁹⁴⁹ A berendezési tárgyak költségét szinte teljes mértékben fedezték az önkéntesen befolyt adományok. A pénzadományokon kívül az adományozók terménnyel, bútorokkal, ágyneművel, házi szőttesekkel, ruhaneművel stb. segítettek az induló árvaházat. Bácsy Gyula az év elejétől kezdve számos adománygyűjtő körutat tett; ezek alkalmával vallásos estélyeket tartott a református gyülekezetekben, melyeken bemutatta a felállítani tervezett árvaházat, és adakozásra szólította fel a jelenlévőket.⁹⁵⁰ A nemes ügy többeket is cselekvésre ösztönzött. Szent-Iványi Józsefné szül. Wlassics Margit bárónő Batta Sámuelné úrnővel együtt öt községet látogatott meg, házról házra járva, hogy adományokat gyűjtsenek, és egy szekérnyi edényt és fehérneműt szedtek össze az árvaház javára.⁹⁵¹ A Gömői Református Lelkészegyesület és a Gömői Református Tanítóegyesület júl. 18-án, ill. aug. 6-án Csízben tartott közgyűléseiken némi módosítással megerősítették korábbi felajánlásait. Ezek alapján a gömői egyházmegye közgyűlése október 16-án Pelsőcön tartott ülésén határozatban mondta ki, hogy minden rendes gömői egyházmegyei lelkész és tanító 120 Kč-val köteles hozzájárulni az árvaház fenntartásához, míg a gömői gyülekezetek minden egyháztag után 20 fillért kötelesek befizetni ugyanerre a célra. A közgyűlés továbbá a kerületen keresztül a konvent elé terjesztette azon óhaját, hogy „*az árvaház külső és belső ügyeinek intézésében a gömői egyhm.-nek megfelelő jog biztosítsák.*”⁹⁵²

Végül 1929. okt. 31-én, másfél évvel azután, hogy a rimaszombati leánykonferencián felvetődött egy református szeretetintézmény felállításának a szükségessége, 12 árvával (10 fiú, 2 lány) megnyitotta kapuit a Beretkei Református Árvaház.⁹⁵³

⁹⁴⁷ *Református Egyház és Iskola*, 1930/19. 5.

⁹⁴⁸ Megnyitáskor az árvaház rendelkezésére álló helyiségek (két épületben): 2 hálóterem, 1 iroda, 2 szoba a diakonisszák számára, 1 fürdőszoba, 2 előszoba, 1 ebédlőterem, 1 konyha, 1 éléskamra, 2 cselédszoba, 1 mosókonyha, 2 pincehelyiség, 1 fűskamra, 2 padlástér, 1 disznóól, 1 tyúkól. Uo. 4.

⁹⁴⁹ Az átalakítási munkálatokért 1929 végéig 83 547 Kč-t fizettek. Uo.

⁹⁵⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1929/17. 9.

⁹⁵¹ Csabay Pál 1930. 16.

⁹⁵² Uo. 74.

⁹⁵³ Uo. 16. Beretke az egykori Gömör-Kishont vármegyében, a Sajó és a Murány patak találkozásánál terül el. Az első világháború után Csehszlovákiához került községet a két világháború között mintegy félezren lakták, melyből a reformátusok száma 1930-ban 182 volt.

A falut korábban több nemesi család is lakta, akik közül idővel az ősi Beretky család emelkedett ki. A familia utolsó férfitagja, Beretky Károly 1849-ben birtokait vejére, Fialka Józsefre ruházta. A családi birtokért a leányági örökösök hosszú és elkeseredett pert folytattak („beretki háború”), melyben több száz család volt érdekelt. A birtok 1919-ben a Tornallyay családra szállt. Mivel a familiának Tornalján is voltak földjei, így a két örökös, Tornallyay Zoltán és nővére, Margit osztályegyezséget kötöttek, melynek értelmében a beretkei birtokot minden tartozékával együtt Margit, míg a tornaljai Zoltán örökölte.

A beretkei birtokhoz két kúria is tartozott. Az ún. alsó kastélyt Beretky Zsigmond építtette 1757-ben, itt lakott Tornallyay Margit. A másik kúriát néhány évtizeddel korábban, 1723-ban emelték a templomdomb tetején. Tornallyay Zoltán visszaemlékezése szerint ez utóbbi már a XIX. század végén eléggé elhanyagolt állapotban volt, és hol magtárként, hol cselédlakként, hol gazdatiszti lakásként szolgált. Ezt az épületet adományozta oda Tornallyay Margit a már említett módon a református egyháznak árvaház felállítására. N. N.

9.2. Az árvák felvétele, létszáma

Az első árvák felvételi kérelmét⁹⁵⁴ augusztus 10-ig kellett eljuttatni az árvaház igazgatói tanácsához, míg a felvételt ugyanezen testület szeptember 30-án tartotta meg. Árvát, félárvát bárki javasolhatott az ország bármely területéről felvételre a helyi református lelkészek, tanítók keresztül, vagy egyenesen az árvaház vezetőségét megkeresve.⁹⁵⁵ Az intézményben csak az öt és a tizennégy év közötti református vallású gyermekek kaphattak elhelyezést.⁹⁵⁶ A felvételi szabályzat értelmében először a teljes, majd a félárvák kerültek felvételre, nemre és társadalmi osztályra való tekintet nélkül. Azok az árvák, akiknek anyagi helyzetük megengedte vagy rendszeres neveltetési segélyben részesültek, évi járulékkal kellett hozzájárulniuk neveltetésük költségeihez.⁹⁵⁷ Lelencet vagy más vallású árvát nem vettek fel. Előbbi azért nem, mivel az egyház nem szeretett volna segítőkezet nyújtani ahhoz, hogy „*fiatal anyák lerázhassák a nyakukról gyermekeiket és bűnös életüket így könnyebben élhessék tovább*”⁹⁵⁸, míg az utóbbiak kizárásával más felekezetek esetleges rosszallását próbálták elkerülni, nehogy a „lélekhalászat” gyanúja vetődjön rájuk.⁹⁵⁹ Az elsőként felvett árvák kivétel nélkül szegény családok, földművesek, iparosok, napszámosok gyermekei voltak.⁹⁶⁰

Az árvaházi bizottságnak az árvák felvételével kapcsolatos politikáját Boross Kálmán bírálta a *Református Egyház és Iskola* hasábjain. A kamocsai lelkész szerint indokolatlan árva és félárva között különbséget tenni, mivel a félárvák esetenként rosszabb körülmények között élnek, mint a módosabb rokonokkal rendelkező teljes árvák. Más felekezetek esetleges nehezítésével pedig nem szabad törődni, mivel ez esetben nem „lélekhalászat”, hanem „lélekmentés” folyik. Boross szerint a beretkei árvaháznak ebben a kérdésben a marcellházi református árvaház mintáját kellene követnie, ahová teljes és félárvákat, református és más vallásúakat megkülönböztetés nélkül felvesznek.⁹⁶¹ Dusza János gömöri esperes furcsának, egyben jelzésértékűnek tartotta, hogy csak kétkezi munkások árvái kerültek a kapuit megnyitó

1937. 90.; Tornallyay Zoltán: Följegyzések Beretkéről. Kézirat. Ifj. Tornallyay Zoltán (Budapest) tulajdonában. 1-2.; Mihályfalusi Forgon Mihály 2001. 111.

⁹⁵⁴ A felvételi kérelemhez mellékelni kellett egy lehetőleg lelkész által írt életrajzot, szegénységi bizonyítványt, esetleges iskolai bizonyítványt, egészségi és oltási bizonyítványt és szülői vagy gyámi nyilatkozatot arról, hogy a gyermek árvaházi neveltetési ideje alatt a felette való rendelkezési jogáról lemond. *Református Egyház és Iskola*, 1929/33. 5.

⁹⁵⁵ Gérecz Lajos é. n.a. 39.

⁹⁵⁶ N. N. 1940. 58.

⁹⁵⁷ *Református Egyház és Iskola*, 1929/33. 5–6.

⁹⁵⁸ *Református Egyház és Iskola*, 1929/43. 11. A lelenc gyermekek felvételének a kérdése 1935-ben újra napirendre került, de az árvaházi bizottság újfent elutasítóan foglalt állást az ügyben: „*Hosszas eszmecserék és tapogatózások után az árvaházi bizottság úgy döntött, hogy törvénytelen gyermeket nem vesz fel. [...] Tény, hogy a lelenckérdés megoldása igen fontos problémája egyházunknak. A mai gyakorlat szerint a lelencek túlnyomó része elvesz egyházunkra és fajunkra. Ezen tehát segíteni kell haladéktalanul. Itt volna az ideje, hogy egyetemes alapon állítsunk fel egy lelencházat, vagy ha ez kivihetetlen, más utakon igyekezzünk megmenteni a veszendő lelkeket.*” Soós Károly é. n.c. 113.

⁹⁵⁹ *Református Egyház és Iskola*, 1930/31. 4. A református és a katolikus egyház között a két világháború között még mindig megvolt a XIX. századból örökölt feszültség, mely az átkeresztelekésből és a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozásának a kérdéséből eredt. Az árvaházi bizottság – indoklása szerint – a többi egyházzal való konfliktust akarta elkerülni azzal, hogy csak református árvákat vett fel.

⁹⁶⁰ Csabay Pál 1930. 16.

⁹⁶¹ *Református Egyház és Iskola*, 1930/35. 6.

intézetbe, szerinte ez arról tanúskodik, hogy az értelmiség, főként a lelkészek és tanítók egyelőre nem fordulnak kellő bizalommal az árvaház felé.⁹⁶²

Az árvaházi bizottság azonban nemcsak árvákat és félárvaakat vett fel az intézetbe. 1930-ban például két olyan lakója is volt az árvaháznak, akik ugyan nem voltak árvák, de nagyon rossz szociális körülmények között éltek, ezért nyertek felvételt.⁹⁶³ Amennyiben idővel valamelyik félárva vagy rossz szociális helyzete miatt ide került gyermek családi körülményei jelentősen javultak, akkor őket visszaküldték hozzátartozóikhoz.⁹⁶⁴

A beretkei árvaház lakói a közelebb fekvő vidékekről, elsősorban a tiszáninneni egyházkerületből kerültek ki. 1934-ben az itt nevelt gyermekekből 25 a tiszáninneni, 8-8 pedig a dunáninneni, ill. kárpátaljai kerületekből került az intézetbe.⁹⁶⁵ Mivel 1935-ben Munkácson és Nagyszőlősen a református egyháznak újabb árvaházai jött létre, a Kárpátaljáról származó gyerekeket ide helyezték át.⁹⁶⁶

Idővel gyakorlattá vált az árvák idegen családoknál való elhelyezése. Az árvák iránti érdeklődés is egyre intenzívebbé vált: volt, aki nevelésre, volt, aki befogadásra kért gyermeket az árvaháztól. Az árvaházi bizottság minden alkalommal alapos vizsgálat alá vette a befogadó családot, hogy meggyőződjön, a kiadott árvák minden szempontból megfelelő helyre kerülnek. 1935-ben az intézet kötelékébe tartozó 41 árvából már 12 családnál volt elhelyezve. Ugyanebben az évben egy árva nyelvtanulás céljából a lipótszentmiklósi evangélikus árvaházban tartózkodott cseregyerekként.⁹⁶⁷

Év	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Árvák száma	19	30	30–36	38	39	41	38	43	33	43
Ebből családoknál, iparosoknál, kereskedőknél	-	-	-	?	6	?	12	13	?	10

10. táblázat

Az árvaház gondozásában levő árvák száma (1929–1938)⁹⁶⁸

⁹⁶² „De mégis gondolkodásra ad okot az, hogy egyetlen lelkész, vagy tanító árvaért sem folyamodtak. Hiszen az nagyszerű, ha egyetlen ilyen árva sincs. De vajon nincs? És vajon nincs-e olyan árva, akinek intelligens szülei voltak? Kérem lelkész társaimat és egyházmegyémnek minden faktorát, ne dobják el indolensen az áldást, melyet a beretkei árvaházzal Isten a legelső sorban nekünk, gömörieknek adott. Ez akármennyire egyetemes, mégis a mi gyermekünk. Benne a jövőnk, benne a boldogságunk” – fogalmazta meg Dusza János. Csabay Pál 1930. 16–17. A későbbiekben a helyzet némileg megváltozott, és értelmiségi szülők árvái is kerültek az intézménybe: 1933-ban 39 gyermek közül 1 tisztviselő, 2 tanítók árvája volt. Soós Károly 1935. 167. Az árvák származása családjuk társadalmi hátterét tekintve 1938-ban: földműves 16, napszámos 14, iparos 9, egyéb 3, tanító 1. Gérecz Lajos é. n.a. 39.

⁹⁶³ Dusza János 1932a. 62.

⁹⁶⁴ 1934-ben öt gyermek került így vissza a családjához. Soós Károly é. n.b. 50.

⁹⁶⁵ Uo.

⁹⁶⁶ Soós Károly é. n.c. 109.

⁹⁶⁷ Uo.

⁹⁶⁸ Csabay Pál 1931b. 105.; Csabay Pál 1932. 96.; Dusza János 1932a. 62.; Soós Károly 1935. 166.; Soós Károly é.n.b. 49.; Lenkey Lajos é. n.c. 31.; Lenkey Lajos é. n.d. 32.; Gérecz Lajos é. n.a. 39.; Szeretet, 1933/10. 5.

9.3. Az árvaház irányítása

A beretkei árvaház az Egyetemes Egyház tulajdonát képezte, és a konvent gyakorolt felette felügyeleti jogot. Az árvaházi ügyek intézésére árvaházi bizottságot hozott létre, ez nevezte ki az igazgatót, aki az intézmény vezetője volt. Az árvaház élén 1929. október 31-től 1935. augusztus 15-ig, Kárpátaljára való távozásáig, Bácsy Gyula állt. Bácsy viszonylag szabad mozgásteret kapott az árvaházi ügyek intézésében, ami azonban utódainak már nem adatott meg; távozása után a konvent ugyanis kimondta, hogy a jövőben „minden külső és belső árvaházi munka egyedül és kizárólag az árvaházi bizottság utasításai és jóváhagyása alapján végezhető.”⁹⁶⁹ Pontosan szabályozták az igazgató, a tanító és a háziasszony munkakörét is, munkájukért ezután személyes felelősséggel tartoztak. Az intézmény pénzügyeinek a kezelését kivették az igazgató kezéből, és egy banktisztviselőre bízta. A bizottság bízott abban, hogy a változtatások után az új igazgatónak immáron több ideje marad a propagandamunkára.⁹⁷⁰ A Bácsy távozásával megüresedett beretkei lelkészi állásra 1936 januárjában Borza Barnabás Zoltán dunaradványi lelkészt választották meg, akit az árvaházi bizottság egyúttal megbízott a szeretetintézmény vezetésével is.⁹⁷¹ Borza másfél évig, 1937. augusztus 31-ig állt az árvaház élén, ekkor lemondott igazgatói posztjáról,⁹⁷² helyi lelkészi állását azonban továbbra is megtartotta. 1937. szeptember 1. és 1947. szeptember 30. között – kezdetben helyettes, majd rendes igazgatóként – Gérecz Lajos⁹⁷³ beretkei iskolaigazgató, majd távozását követően megbízott helyettes igazgatóként 1949-ig újra Borza Zoltán állt az intézmény élén.⁹⁷⁴

Az árvaházi bizottság, mely kezdetben 6–7 férfitagból állt,⁹⁷⁵ a konvent döntésének értelmében 1935-ben további férfitagokkal, valamint egy szűkebb nőbizottsággal egészítette ki magát.⁹⁷⁶ A bizottság évente egy-két alkalommal ülésezett általában Beretkén, tagjai pedig csaknem kizárólag a gömöri egyházmegyéből kerültek ki.

A konvent egy másik, korábbi határozata minden egyházmegyében árvaházi segítőbizottságok létrehozását rendelte el.⁹⁷⁷ Ennek értelmében a gömöri egyházmegye 1930-ban állította fel a maga bizottságát, melynek feladata az árvaház munkájának a református hívekkel való megismertetése és adományok gyűjtése volt.⁹⁷⁸ A gömöri lelkészi kar mindig kiemelt figyelemmel követte az árvaház sorsát. 1935-ben az egyházmegyei

⁹⁶⁹ Soós Károly é. n.c. 81.

⁹⁷⁰ Uo. 109.

⁹⁷¹ *Református Egyház és Iskola*, 1936/5. 7.

⁹⁷² SRKTGYL, Tiszáninnen, Felvidék, Püspöki irattár, 1938. PF 26. 1. 143. Jelentés a beretkei református árvaház 1937. évi működéséről. 1.

⁹⁷³ Gérecz Lajos (1902–1990) iskolai és árvaházi igazgató. Iskoláit Bejében és Sajógömörön, a tanítóképzőt Sárospatakon végzi. Barkán, Almágyban, Szkároson, majd 1930-tól Beretkén tanító, utóbbi helyen iskolaigazgató, árvaházi helyettes, majd rendes igazgató. 1950–54 között a tornaljai nyolcosztályos magyar tannyelvű középiskolát vezeti. 1952-ben súlyos infarktuson esik át, ezért 1954-ben nyugdíjazzák.

⁹⁷⁴ Kőmives Sándor 1939. 78.; Jegyzőkönyv. Felvétel Beretkén 1947. szeptember 30-án, a beretkei ref. árvaház átadása és átvétele ügyében. A szerző tulajdonában. 1.; Borza Zoltán 2007. 4.

⁹⁷⁵ Az Árvaházi Bizottság tagjai 1930-ban: Barna Béla, a gömöri egyházmegyei gondnoka, a bizottság elnöke; Tornallyay Zoltán, a tiszáninneri egyházkerület főgondnoka; Dr. Kovács László konventi ügyész, Dusza János esperes; Dr. Kathona László, a gömöri egyházmegyei tanácsbírója, Boza Lajos tanító, egyesületi elnök; Bácsy Gyula árvaházi igazgató. *Református Egyház és Iskola*. 1930/19. 6.

⁹⁷⁶ Soós Károly é. n.c. 110.

⁹⁷⁷ Dusza János 1932b. 87. A határozatot a megyék többsége nem teljesítette.

⁹⁷⁸ Csabay Pál 1931a. 28.

lelkészértekezleten egy bizottság kiküldését határozta el azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki egy tervezetet az intézmény rendszeres és kielégítő pénzügyi ellátásának a biztosítására.⁹⁷⁹ A bizottság jelentését az egyházkerület elé terjesztette, melyben javasolta a lelkészek, tanárok és gyülekezetek kötelező megadóztatását az árvaház javára, de ezt azonban a kerület nem fogadta el.⁹⁸⁰

Az Országos Hivatal 1937-ben felszólította az árvaházat, hogy a törvény értelmében kérje állami elismertetését, melynek az intézmény eleget is tett. Ezzel az árvaházban folyó munka immáron állami ellenőrzés alá került.⁹⁸¹

9.4. Az árvaház pénzügyi helyzete

Az árvaház vezetőségének az intézmény fennállása során mindvégig komoly erőfeszítéseket kellett tennie a működéshez szükséges anyagiak előteremtéséhez. Mivel a református egyház a csehszlovák államtól csak minimális anyagi támogatásban részesült, így oktatási és karitatív céllal létrejött intézményei csaknem teljes mértékben a református hívek áldozatkészségére voltak utalva.

A beretkei árvaház fenntartásában különösen nagy anyagi áldozatot vállalt a Gömői Református Egyházmegye. Az intézmény felállításának az ötletét is a gömői református lelkészek és világiak karolták fel, és az azt irányító bizottságban is gömöriek foglaltak helyet. Az árvaház ugyan az egyetemes egyház tulajdonát képezte, azonban a gömöriek mindvégig megkülönböztetett figyelemmel kísérték annak sorsát, mintegy saját gyermeküknek tekintve azt.

Amint fentebb már írtuk, a gömői református lelkészek és tanítók elsőként ajánlották fel önkéntes adójukat az árvaház javára. Példájuk követésre talált, és az elkövetkező években több egyházmegye is éves „árvaházi adót” vetett ki lelkészeire, tanítóira és gyülekezeteire.⁹⁸² Ezen járulékok rendszeres fizetése stabil anyagi háttérrel biztosíthatott volna az árvaház számára, de a lelkészek gyakran kétségbeejtő gazdasági helyzete, továbbá a térségbe begyűrűző gazdasági válság következtében az erre irányuló határozatok sokszor papíron maradtak. Dusza János gömői egyházmegyei esperes 1930-ban már arról panaszkodott, hogy a kezdeti adakozókedv gyorsan elapadt; az egyházmegyéje tagjai által megajánlott egyszeri 50 000 koronás alapítványi tőkéből 15 000 Kč még mindig hiányzott.⁹⁸³ Hasonló volt a helyzet az évi rendszeres járulékokkal is. Bácsy Gyula az 1930-as évre vonatkozó, a gömői egyházmegye közgyűlése számára készített jelentésében nehezményezte, hogy az egyes egyházmegyék által megszavazott évi hozzájárulást sem a lelkészek, sem a tanítók, sem a gyülekezetek nem fizetik be időre, így már tetemes hátralékot halmoztak fel.⁹⁸⁴ A gömői egyházmegye hiába próbált saját hatáskörében szankciókat alkalmazni az adósságot

---

⁹⁷⁹ Lenkey Lajos é. n.b. 59.

⁹⁸⁰ Szőke István 1935. 134.

⁹⁸¹ SRKTGYL, Tiszáninnen, Felvidék, Püspöki irattár, 1938, PF 26. 1. 143. Jelentés a beretkei református árvaház 1937. évi működéséről. 1.

⁹⁸² Abaúji egyházmegye: évi 120-120 Kč/lelkész, tanító; ungi egyházmegye: évi 60-60 Kč/lelkész, tanító és 10 fillér/gyülekezet/fő; felsőzempleni egyházmegye: évi 50 Kč/lelkész és 20 fillér/gyülekezet/fő; kárpátaljai ungi egyházmegye: évi 60-60 Kč/lelkész, tanító, gyülekezet; ugocsa egyházmegye évi 30-30 Kč/lelkész, tanító és 10 fillér/gyülekezet/fő. Dusza János 1932b. 86.

⁹⁸³ Csabay Pál 1931. 11.

⁹⁸⁴ Csabay Pál 1931b 3. 107.

felhalmozókkal szemben,⁹⁸⁵ az éves árvaházi járulékok befizetése továbbra is akadozott. Kudarcba fulladtak azok a próbálkozások is, melyek az árvaházi járulékok fizetésének kötelezővé tételét szerették volna elérni összegyházi vagy legalább egyházkerületi szinten. E kezdeményezések háttérében minden esetben gömöri lelkészek, egyháztagok álltak. A gömöri lelkészértekezlet 1932 májusában Rimaszécsen tartott ülésén felkérte a konventet, hogy az egyházi tisztviselők és egyháztagok beretkei árvaház céljaira történő megadóztatását tegye egységesé és kötelezővé minden egyházmegye számára.⁹⁸⁶ A konvent elutasította a javaslatot, mint ahogy a tiszáninneri egyházkerület is elvetette a Gömöri Árvaházi Ellátási Bizottság azon javaslatát, mely értelmében a kerület lelkészeit és tanítóit évi 30 Kč, a gyülekezeteket pedig 10 fillér/fő befizetésére kötelezzék az árvaház javára.⁹⁸⁷ Az egyre szaporodó hátralékok idővel arra kényszerítették a gömöri egyházmegyét, hogy felülvizsgálja eddigi, árvaházi célokat szolgáló adóztatási politikáját és 1935. jan. 1-től 60 Kč-ra szállította le a lelkészek-tanárok éves árvaházi járulékát, míg a hátralékok felhalmozók számára annak kifizetésére kölcsönt ajánlott fel évi 6%-os kamatra.⁹⁸⁸ Ez sem hozta meg a várt eredményt, úgyhogy két év elteltével ismételten felére csökkentették a befizetendő járulék összegét.⁹⁸⁹

Fontos bevételi forrást jelentettek az intézmény számára az önkéntes adományok, melyek egy részét alapítványi formában,⁹⁹⁰ másik részét pedig egyszer felhasználható adományként jegyezték. Az utóbbiból származó bevételek a gazdasági válság elhatalmasodásával párhuzamosan csökkentek, majd a harmincas évek közepétől újra növekedést mutattak. Az alapítványtevők közül ki kell emelni az 1929-ben leköszönt tiszáninneri püspököt, Pálóczi-Czinke Istvánt, aki az általa írt és roppant népszerű vallásoktatási könyveinek teljes jövedelmét ajánlotta fel az árvaház céljaira.⁹⁹¹ Kezdetben a konventen keresztül történt a könyvek terjesztése, a bevételt pedig a konventi pénztár az árvaház számlájára utalta,⁹⁹² majd 1935-től maga az árvaház vette át a terjesztéssel járó feladatokat is.⁹⁹³ Az alapítványokban felhalmozott tőkét nem kizárólag betétkönyveken kamatoztatta az árvaház. 1933-ban az alapítványi pénzek egy részéből 87 868,50 Kč értékben szántóföldet vásárolt Gömörpanyit és Csoltó határában, melyet bérbe adott.⁹⁹⁴

Nem magas, de rendszeres bevételt eredményeztek a mindenkorai árvaházi igazgatók személyes gyűjtőútjai. Kezdetben Bácsy Gyula egyedül járta a református gyülekezeteket adományokért, később viszont már a közelebbi, főként gömöri gyülekezetekbe az árvákat is magával vitte, akik műsorral örvendeztették meg a jelenlevőket. Ezeken az árvaesteken az

⁹⁸⁵ A gömöri egyházmegye a korábban önként jegyzett, de be nem fizetett adományok befizetésére két év haladékot adott, míg a rendszeres évi járulék utáni hátralékokra évi 6%-os kamatot vetett ki. Csabay Pál 1931b. 13.

⁹⁸⁶ Csabay Pál 1932. 34–35.

⁹⁸⁷ Szőke István 1935. 134.

⁹⁸⁸ Lenkey Lajos é. n.a. 42.

⁹⁸⁹ Lenkey Lajos é. n.d. 51–52.

⁹⁹⁰ 1936. dec. 31-én az árvaház fenntartását szolgáló 12 alapítvány (Barka-Lucskai Alap., Bácsy Palkó Alap., P. Czinke István Alap., Fejlesztési Alap., Gömöri Alap., Királyhelmecezi Alap., Kisgejőcezi Alap., Koós István Alap., Minaji Egyházi Alap., Mórocz Hagyatéki Alap., Patay Károly Alap., Dr. Rothman Alap.) tőkéjének összege 76 528,60 Kč volt. Ezek éves kamatai ugyanebben az évben 2955,70 Kč-t tettek ki. Czeglédy Pál 1937b. 30–32.

⁹⁹¹ 1938-ban az ún. Czinke-alap mintegy 64 000 Kč, vagyis 10 000 pengő értéket képviselt. Konkoly-Th. István é. n.a. 124.

⁹⁹² Ez az összeg 1930-ban 12 000 Kč volt. *Református Egyház és Iskola*, 1930/15. 5.

⁹⁹³ Soós Károly é. n.b. 110.

⁹⁹⁴ Soós Károly 1935. 172.

árvaház vezetője rövid prédikációt tartott, diavetítéssel egybekötve bemutatta az árvaház történetét és az ott végzett munkát, majd a kis árvák versekkel, énekekkel, rövid színdarabokkal szórakoztatták a publikumot. A megható műsorszámok után nem volt olyan résztvevője az estnek, akinek ne nyílt volna meg a pénztárcája az árvák javára.⁹⁹⁵

A konvent – lehetőségeihez mérten – anyagilag is igyekezett segítséget nyújtani az intézménynek. 1930-ban 30 000 Kč kamatmentes kölcsönt (később adománnyá lett átminősítve)⁹⁹⁶ és 20 000 Kč pénzsegélyt szavazott meg az árvaháznak,⁹⁹⁷ majd 1936-ig évente változó (4000–20 000 Kč) összegű támogatást folyósított.⁹⁹⁸ 1932-ben saját költségen kiadott 50 000 darab iskolai füzetet juttatott az árvaháznak terjesztésre. Az ebből származó jövedelmet az intézet megtarthatta.⁹⁹⁹ A gömöri egyházmegye ugyan kötelezővé tette iskoláinak, hogy ezen a téren szükségleteiket az árvaházból rendelt füzetekkel fedezzék,¹⁰⁰⁰ ennek ellenére a füzetakció végül kudarcot vallott: a szétküldött füzeteket sok református iskola bontatlanul visszaküldte, ezzel érzékeny veszteséget okozva az árvaháznak.¹⁰⁰¹

Nagyobb sikerrel járt az árvaházi perselyek szétküldése. 1934-ben a konventi árvaházi bizottság templomok, iskolák számára perselyek készítését határozta el, melyek bevétele a tervek szerint a beretkei árvaházat illették volna. A perselyek, bár előállításuk jelentős kiadással járt, végül elkészültek, és jó befektetésnek bizonyultak: az intézetnek rendszeres, biztos bevételt jelentettek.¹⁰⁰²

Nem nagy értékűek, de rendszeresek voltak a természetbeni juttatások, valamint gyakoriak voltak például a ruhanemű és egyéb tárgyi adományok is. Itt megemlíthetjük Andrassy Manó gróf nevét, aki vaságyakkal látta el az árvaházat,¹⁰⁰³ illetve a Csehszlovák Vöröskereszt Egyletet, amely Mikuláš Huba tornaljai járásfőnök és felesége közbenjárására 1934-ben karácsonyi ajándékként 32 öltözet új ruhát juttatott el a beretkei árváknak.¹⁰⁰⁴

A tornaljai járás – minden bizonnyal ugyancsak Mikuláš Hubának köszönhetően – a kezdetektől fogva havi 1000 koronát juttatott az intézménynek, de idővel a királyhelmeci, a feledi, a losonci és a galgóczi járások is megjelentek a támogatók között. A későbbiekben komoly segítséget jelentett az Országos Hivatal anyagi támogatása, amely 1936-tól az I. bécsi döntésig évente 10 000 Kč-val segítette az árvaházat.¹⁰⁰⁵

---

⁹⁹⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1938/12.4–5. Fennmaradt Bácsyról, hogy adománygyűjtő útjai során meglehetősen rövid prédikációkat tartott, és ha ezt szóvá tették neki, akkor azt felelte: „Magyar ember kolbászból hosszú szeret, prédikációból rövidet.” *Református Újság*. 2008/4. 4. A beretkei lakosok emlékezete megőrzött egy másik érdekességet is Bácsyval kapcsolatban. Eszerint az egykori árvaházi igazgató nagyon szeretett vadászni, de korosodva a hallása egyre rosszabb lett. Kedves szórakozásáról azonban sehogy sem akart lemondani, ezért mikor vadászni ment a Beretke környéki erdőkbe, mindig magával vitt két árva gyermeket, akik időben figyelmeztették, ha valahol zajt csapott a vad. Horváth Ilona (Beretke) közlése.

⁹⁹⁶ Kőmives Sándor 1938. 79.

⁹⁹⁷ Dusza János 1932a.133–134.

⁹⁹⁸ Soós Károly 1935. 173.; Soós Károly é. n.b.: 54.; Soós Károly é. n.c. 114., Czegléd Pál 1937b. 30.

⁹⁹⁹ Csabay Pál 1932. 98–99.

¹⁰⁰⁰ Uo.

¹⁰⁰¹ Soós Károly 1935. 171.

¹⁰⁰² Soós Károly 1935. 170. Az árvaháznak 1936-ban 2 206,55 Kč bevétele származott a perselypénzből. Czegléd Pál 1937b. 30.

¹⁰⁰³ Dusza János 1932a. 63.

¹⁰⁰⁴ Soós Károly é. n.b. 52. Mikuláš Huba 1928–1935 között állt a Tornaljai Járási Hivatal élén. Gaál Imre 2001. 130.

¹⁰⁰⁵ Czegléd Pál 1937b. 30.; Kőmives Sándor 1939. 78.

Egyházmegyei, egyházkerületi és konventi szinten is számos határozat született a beretkei árvaház rendezett gazdasági hátterének a megteremtése érdekében. A problémát az jelentette, mint ahogy erre az árvaházi bizottság 1931-es jelentésében is rámutatott, hogy ezeket nem hajtották végre.¹⁰⁰⁶ Ennek oka csak kisebb részben kereshető a lelkészek, tanítók árvaházzal szembeni indifferens magatartásában, inkább magyarázható a gyülekezetek és lelkészeik rossz gazdasági helyzetével és a további egyházi intézmények létrejöttével, melyek fenntartási költségeit szintén a gyülekezetek viselték. Mindehhez járult, hogy az árvaház csaknem az New York-i tőzsdekrachhal egy időben nyitotta meg kapuit. A világgazdaság összeomlásának negatív hatásai hamarosan érezhetővé váltak Csehszlovákiában is, erősen rányomva bélyegét a református hívők adakozókedvére. Minden pénzügyi nehézség ellenére a beretkei árvaház éves bevétele 1930 és 1938 között átlagosan 80 000 Kč körül mozgott, melyből 30-35 árvát tartottak el. Amennyiben ezt összevetjük a kiskoszmályi árvaház bevételeivel, ahol például 1936-ban 65 000 Kč-ből alkalmazottakkal együtt 63 személyt látták el,¹⁰⁰⁷ akkor megállapíthatjuk, hogy a beretkei árvaház pénzügyi állapota kielégítő volt.

Év	1929	1930	1931	1932	1933
Bevétel	215 930*	115 090	136 780**	?	77 446
Kiadás	125 460	110 799	86 208	?	71 585
Év	1934	1935	1936	1937	1938
Bevétel	88 055	55 447	76 372	80 353	114 336**
Kiadás	72 219	73 864	51 514	68 139	73 125***

11. táblázat

A beretkei árvaház költségvetése 1929–1938 között (Kč-ben)¹⁰⁰⁸

* az összegben nem szerepel L. Tornallyay Margit adománya

** az előző évről fennmaradt összeggel együtt

*** ebből több mint 23 000 Kč saját alapokra való átírás

¹⁰⁰⁶ Dusza János 1932a. 66.

¹⁰⁰⁷ N. N. 1937. 9.

¹⁰⁰⁸ *Református Egyház és Iskola*, 1930/19. 5.; Dusza János 1932a: 174–177; Csabay Pál 1932. 97.; Soós Károly 1935. 171.; Soós Károly é. n.b. 54–55.; Soós é. n.c. 114–115.; Czegléd 1937b. 29.; Konkoly-Th. István é.n.a. 125.; SRKTGYL, Tiszáninnen, Felvidék, Püspöki irattár, 1938. PF 26.; Tornallyay Zoltán – Gérecz Lajos: A beretkei ref. árvaház számadása az 1937. évről. 1.

	Dunai e.k.	Tiszai e.k. (ebből a gömöri e.m.)	Kárpátaljai e.k.	Összesen
1929	33 869	195 781 (74 147)	36 858	266 508
1930	16 311	44 831 (29 806)	19 595	80 737
1931	8 213	20 820 (12 560)	18 946	47 979
1932	6 591	24 334	21 093	52 018
1933	6 153	19 536 (10 847)	18 116	43 805
1934	5 739	20 753	15 218	41 710
1935	5 273	34 173 (15 000)	4 508	43 954
Összesen	82 149	360 228	134 334	576 711
%	14,2	62,5	23,3	100,0

12. táblázat

Adományok a beretkei árvaház javára 1929–1935 között (Kč-ben)¹⁰⁰⁹

9.5. Élet az árvaházban

„Az első árva a máramarosi hegyek közül, Husztról került Beretkére. A szegénység testi és lelki nyomorából a Szabó Béla lelkész meleg szíve emelte ki, azzal a gondolattal, hogy ő lesz a huszti árvaház első árvája. De mert az egyetemes református egyház a beretkei árvaházat megszerveztette, és jónak látszott minden erőt ide összpontosítani, Huszt kedves gondolatáról, az árvaház ottani alapításáról lemondott, és így lett a Huszt első árvája, a beretkei árvaház első gyermeke”¹⁰¹⁰ – olvashatjuk Bácsynak a Szeretet Naptárban megjelent, az árvaház történetét bemutató írásában az első árva, a huszti Percsi Sándor Beretkére kerülésének a történetét. A kis Percsit hamarosan követték a többiek, az intézmény lakóinak száma pedig hamarosan harminc fölé emelkedett.

A Beretkére került árvákat minden tekintetben kifogástalan körülmények fogadták. A fiúk és lányok külön hálósobában aludtak. Az árvaház mindenkori irányítói igyekeztek figyelmet fordítani a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődésére is.

Maga az árvaház két épületből állt. Az egyik a Tornallyay Margit által odaajándékozott kastély, míg a másik a mellette megvásárolt egykori református elemi iskola épülete volt.¹⁰¹¹

A kastélyban a felújítás után hét helyiség állt az árvaház rendelkezésére. Az épület északi oldalán egy fatornác húzódott végig, innen nyílt a bejárat (a tornác keleti végén volt felfüggesztve az Egry Ferenc¹⁰¹² által készített harang, a „Kisgejőc”). A bejárat ajtón

¹⁰⁰⁹ *Református Egyház és Iskola*. 1930/19. 5.; Dusza János 1932a: 174.; Csabay Pál 1932. 97.; Soós Károly 1935. 176–177.; Soós Károly é.n.c. 117.

¹⁰¹⁰ Bácsy Gyula 1931. 79

¹⁰¹¹ Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zseliz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰¹² Egry Ferenc (1864–1945) harangöntő mester, földbirtokos, politikus. A Monarchia időszakában a függetlenségi párt tagja. Az államfordulat után részt vesz a kisgazdapárt szervezésében, majd az 1926-ban létrejött Magyar Nemzeti Párt egyik alelnöke. 1924–1935 között a párt szenátora Prágában, 1939–1944 között mint meghívott kárpátaljai képviselő a magyar képviselőház tagja. 1890-től Kisgejőcön, majd a 20. sz. elejétől Budapesten is nemzetközi híró harangöntő műhelyt működtet. Mindezek mellett a református egyházban is aktív szerepet vállal.

keresztül az előszobába jutottunk, melyből három helyiség nyílt. A bal oldali ajtó a lányok szobájába vezetett, mely az épület legszebb terme volt boltozatos mennyezetének köszönhetően. A teremben rendezetten egymás mellett mintegy tizenöt vaságyat helyeztek el, középen két mosdót. A két vasrácsos ablak között a falon az alapító arcképe volt elhelyezve. A mennyezet közepéről petróleumlámpa lógott (villanyvilágítást csak a visszacsatolás után kapott az árvaház). Ebből a helyiségből nyílt a gondozónő(k) szobája. Az előszobától jobbra a fiúk hálóterme helyezkedett el, hasonló berendezéssel, mint a lányoké, míg a főbejáratnál szemközti ajtó az igazgató irodájába nyílt.¹⁰¹³ Itt „*ropog a tűz a téglakályhában, a beretkei mesterek specialitásában. A falakon kedves jó barátainknak arcképei. Egyik asztalon a vendégkönyv és az aranykönyv. A polcon néhai Mórocz Mihály ezüstserlege. Minden tele iratokkal, propagandanyomtatványokkal, könyvekkel, füzetekkel. Van írógép is, sőt, van a szobában egy kényelmes dívány is. Nem tudom, hogy a vendégek használják-e inkább vagy Gérecz. Egy nagy láda tele Czinke-féle vallástani könyvekkel: az árvaház felbecsülhetetlen vagyonával. És van egy helyes kis Wertheim-szekrény is...*”¹⁰¹⁴ – örökített meg számunkra egy pillanatképet az irodahelyiségről egy gyakori látogató, Tornallyay Zoltán. A szobához kis erkély is tartozott, melyről szép kilátás nyílt a falura és a közeli Sajó-völgyi falvakra. Az irodából egy nagyobb terembe lehetett jutni, ahol a ruhák és egyéb adományok voltak raktározva, illetve itt tartották a karácsonyi ünnepélyeket is. Innen egy további szoba nyílt, az ún. betegszoba, ahol szükség esetén a fertőző betegségben szenvedő árvákat helyezték el. Az egész épület kőkerítéssel volt körbekerítve.

Az árvaház lakói azonban jóformán csak aludni jártak a kastély épületébe, idejük nagyobb részét a szabadban vagy a szomszédos egykori iskolaépületben töltötték, ahol az ebédlő egyfajta közösségi teremként is szolgált. Az étkező mellett itt kapott helyet a konyha, a spájz és a szakácsnő szobája is. Nyáron, jó időben azonban nem volt ritka, hogy ebédhez az udvaron terítették meg.¹⁰¹⁵

Az árvák taníttatása a község református elemi iskolájában folyt a helyi diákokkal együtt. Mivel az árvaház saját célra megvásárolta az iskola épületét, ezért az egyházközség Bácsy javaslatára 1929-ben új iskolaépületet emelt.¹⁰¹⁶ Az egytanerős, egy helyiséggel rendelkező iskola azonban kicsinek bizonyult, ezért a következő évben újabb tantermet építettek hozzá, és az intézményt két tanerőssé fejlesztették.¹⁰¹⁷ Az iskola igazgatója, Gérecz Lajos nagy gonddal látta el nevelői-oktatói feladatát, az árvákkal délutánonként külön foglalkozott, ennek keretén belül hetente kétszer szlovák nyelvórákat tartott a számukra.¹⁰¹⁸

Az árvaház vezetősége igyekezett mindenkit a képességei szerint taníttatni. A felcseperedő fiúárvák többségét iparossegédnek vagy tanoncnak, a lányokat pedig főként cselédnek adták.¹⁰¹⁹ A jobb előmenetelt felmutató árvák tandíjmentesen a sajógömöri evangélikus polgári iskolában folytathatták tanulmányaikat, ahol ingyen tankönyveket is

¹⁰¹³ Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zseliz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰¹⁴ Tornallyay Zoltán é. n. 35.

¹⁰¹⁵ Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zseliz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰¹⁶ Szabadi István 2008. 36.

¹⁰¹⁷ Csabay Pál 1931a: 20. A beretkei református iskola tanárainról nincsenek pontos adataink. Gérecz mellett 1933-ban Bodzássy István, míg 1936/37-től Bartal Lenke volt az intézmény másik oktatója. Szerényi Ferdinánd é. n. 280., N. N. 1937. 90.

¹⁰¹⁸ Soós Károly 1935. 168., Soós Károly é. n.b. 51.

¹⁰¹⁹ Gérecz Lajos é. n.e. 38.

kaptak.¹⁰²⁰ A Beretke és Sajógömör közti mintegy 5 km hosszú utat naponta kétszer gyalogszerrel tették meg a diákok.¹⁰²¹ Az első bécsi döntésig mindössze egyetlen diákról tudunk, aki a polgáriból továbblépve középiskolai tanulmányokat folytatott.¹⁰²² Az intézmény lakóit a mindennapi élethez szükséges gyakorlati tudással is igyekeztek felvértezni: a lányok stoppolni, foltozni, varni, kézimunkázni, dagasztani, sütni, főzni tanultak, míg a fiúk kosárfonásban és kertészkedésben szereztek jártasságot.¹⁰²³ Hogy miként telt az árvák egy átlagos napja, azt érzékletesen mutatja be Gérecz Lajos árvaházi igazgatóhelyettes egy írása, mely a *Beretkei Árvaház Kis Naptárában* látott napvilágot 1938-ban. Érdemes hosszabban idézni belőle: „Reggel van. Hatot mutat az óra. Megcsendül az árvaház kis harangja, Egry Ferenc ajándéka.¹⁰²⁴ Hangja messze elhallatszik a Sajó völgyében. Az este pihenésre tért ház megéled. A kis ágyacskákból talpra ugranak a gyerekek. Azonnal öltözéshez fognak. Nincs idő a tétlenkedésre. A nagyobbak már fel is öltöztek. Testvéri szeretettel segítenek a kicsinyeknek. A kis ágyacskákat még csak a nagyobbak tudják szépen megvetni. A két „hetes” a betonnal borított padlót és folyosót is felmossa hét órára. Ekkor újra megszólal a harang. A gyereksereg már katonás sorban állva vár vezényszóra a tornagyakorlathoz [...] Tizenöt percig tart a reggeli torna. Ekkor reggelizünk. Kenyér és tej a reggeli. Templomba megyünk ezután, hogy Isten áldását kérjük napi munkánkra. Nyolctól tizenkettőig iskolai tanítás van. Délben ebéd. Minden étkezés előtt énekelünk és imádkozunk. Az ebéd levesből, főzelékből és kenyérből áll. Kétszer van hetenként tészta és hús. Egytől háromig ismét tanítás. Háromtól négyig szabadfoglalkozás. Négykor uzsonna. Azután hatig tanulás, közben tizenöt perc szünet. A délutáni órákban és csütörtökön szoktuk elvégezni a kerti munkát, mert az árvaháznak nagyon jó kertje van. Különösen nagy hasznát vesszük a kertnek ősszel, míg adományok nem érkeznek... Fél hét. Este van. Messzehangzóan csendül az árvaház kis harangja. Énekeskönyvvel és Bibliával gyülekezünk az ebédlőben. »Egyedüli reményem...« száll reménykedve a gyermeki ártatlan ajakról. »Uram, kihez mennénk máshoz, örök életnek beszéde van Tenálad« – olvassuk a Biblia biztató szavait. Munkában kifáradt testünk megújul. Lelkünk felfrissül, „mint a plánta, mikor arra harmatcseppel szülsz hajnalra”. Hálát adunk az imádság szavával a mindenhatónak, hogy a mai napot is védőszárnyai alatt tölthettük el.”¹⁰²⁵ Az idézetből is kitűnik, hogy az árvaház irányítói komoly hangsúlyt fektettek a vallásos nevelésre. A felsoroltak mellett az árvák még vasárnaponként bibliakörön vettek részt a falusi gyermekekkel együtt,¹⁰²⁶ illetve egyéni pasztorációban is részesültek.¹⁰²⁷

Az első évtől kezdve jelentkezhetek olyan családok az árvákért, akik hajlandóak voltak gondoskodni a nyári ellátásukról.¹⁰²⁸ A nyaraltatási program idővel olyan sikeressé

¹⁰²⁰ Csabay Pál 1932. 96. A beretkei és a gömöri iskoláról és tanáiról a vonatkozó időszakra lásd Hegedűs András visszaemlékezését: Hegedűs András 1973. 131–146.

¹⁰²¹ Soós Károly 1935. 168.

¹⁰²² Végh Mária 1936-tól a pozsonyi állami tanárképző középiskolát látogatta. A fővárosban működő református diákinternátus ingyen biztosított szállást a számára. Czeglédy Pál 1937b. 28.

¹⁰²³ Soós Károly é. n.b. 50.

¹⁰²⁴ A harang jelenleg a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma állandó kiállításán tekinthető meg.

¹⁰²⁵ Gérecz Lajos é.n.a. 40–41.

¹⁰²⁶ Csabay Pál 1932. 96.

¹⁰²⁷ Soós Károly 1935. 169.

¹⁰²⁸ Csabay Pál 1931a. 11.

vált, hogy pl. 1933-ban 39 árvából 35-öt tudtak elhelyezni családoknál a nyári időszakra. Ez jelentős anyagi megtakarítást is eredményezett az árvaháznak.¹⁰²⁹

9.6. Az árvaház mint diakonisszaképző

A beretkei szeretetintézmény eredeti elképzelések szerint nemcsak mint árvaház, hanem mint diakonisszaképző központ is funkcionált volna. Az ezzel kapcsolatos várakozások azonban nem valósultak meg. Az épületet úgy alakították ki, hogy egyidejűleg négy önkéntes diakonissza-gondozó számára biztosítson elhelyezést.¹⁰³⁰ Az árvaház kezdetben valóban négy diakonissza-jelölttel indult, akik nevelői feladatokat láttak el,¹⁰³¹ de számuk idővel egyre apadt, míg a harmincas évek végén már csak egyetlen nevelőnő vigyázott az árvákra, az „áldott lelkű derék”¹⁰³² Major Anna, aki végzett óvónő és kitűnő varrónő is volt.¹⁰³³ Bácsy Gyula lelkész-igazgató az 1934. évről szóló jelentésében arról számol be, hogy a diakonisszajelöltek gyorsan belefáradnak az árvaházi teendőkbe, és még azelőtt hátat fordítanak az intézménynek, hogy alaposan beletanulnának a munkájukba.¹⁰³⁴ Ráadásul 1930 őszén két, a nevelői munkára alkalmatlannak bizonyult diakonisszanövendék az árvaházból való távozásuk után panaszt emeltek Bácsy ellen. A konventi árvaházi bizottság vizsgálatának eredményeként az árvaházi igazgatót ugyan felmentették a vádak alól, de a számukra kedvezőtlen döntés után a két felperes a konventi elnökséghez fordult, amely fegyelmi eljárást indított az igazgató ellen. Végül a két egykori diakonisszajelölt még a konventi bírósági ítélet megszületése előtt visszavonta a vádakát.¹⁰³⁵

1937 végén az árvaházi bizottság egy utazótitkárt állított munkába, akinek feladata a kapcsolat tartása és erősítése volt a gyülekezetek és az árvaház között. A feladatot Megyeri Zsuzsanna látta el, aki a debreceni diakonisszaképző végzett diakonisszája volt.¹⁰³⁶

9.7. Az árvák egészségügyi ellátása

Az árvák egészségi állapota mindvégig kielégítő volt az árvaház fennállása idején, haláleset egyszer sem fordult elő. Az árvaházi bizottság egyik jelentése szerint ez a kiváló orvosi ellátás mellett a falu kedvező fekvésének is köszönhető: „Az árvaház egészségi viszonyai megfelelőek. Beretke maga egy igen egészséges falu, déli fekvéssel, sok erdővel, folyóvizekkel. Az árvaház fekvése is elsőrangú. Napsugárban, jó levegőben igazán nincs hiány.”¹⁰³⁷ Az árvák egészségi állapotáért a harmincas években Dr. Rothmann Sándor zsidó származású tornaljai orvos felelt, aki a munkájáért kapott honoráriumát több esetben az

---

¹⁰²⁹ Soós Károly 1935. 170.

¹⁰³⁰ *Református Egyház és Iskola*, 1930/19. 4.

¹⁰³¹ Uo. 4–5.

¹⁰³² Tomallyay Zoltán é. n. 34.

¹⁰³³ Czeglédy Pál 1937b. 29.

¹⁰³⁴ Soós Károly é. n.b. 50.

¹⁰³⁵ Szabadi István 2008. 36–37.

¹⁰³⁶ SRKTGYL, Tiszáninnen, Felvidék, Püspöki irattár, 1938. PF 26. 1. 143. Jelentés a beretkei református árvaház 1937. évi működéséről. 1.

¹⁰³⁷ Dusza János 1932a. 62.

intézet megsegítésére általa létesített Rothman-alapítvány számlájára utalta.¹⁰³⁸ Árvaházi teendőit nagy odaadással végezte, főként a preventív intézkedésekre helyezett hangsúlyt.¹⁰³⁹ Ha valamelyik árva gyermek megbetegedett, biciklijén azonnal az árvaházba sietett, hogy minél gyorsabban kezelésbe vegye.¹⁰⁴⁰

Az árvaházban higiéniai szempontból példás viszonyok uralkodtak: az árvák minden nap többször kezet mostak, este derékig megmosakodtak, minden szombaton pedig fürödtek. Táplálkozásuk is megfelelő volt. Reggelire tejet vagy kávé és kenyeret, ebédre hetente kétszer húst, kétszer tésztát, három alkalommal pedig főzeléket kaptak. Vacsorájuk a déli maradék volt, míg nyáron uzsonnára egy szelet kenyér is jutott.¹⁰⁴¹ A betegségek azonban így sem kerültek el az árvaház lakóit. Különösen súlyos volt ilyen szempontból az 1934-es év. „A községben járványok léptek fel – olvashatjuk az árvaházi bizottság jelentésében – és minden járvány bejött az árvaházba, ami a gyermekeknek a községi iskolásokkal együtt tanulása mellett természetes. Szeptembertől kezdve alig volt olyan nap, amelyben betegünk ne lett volna. Tifusz, tífoid, gyomorpenész, mandula-, torok-, tüdőgyulladás, influenza, sarlach, skabies egymásután fektették ágyba gyermekeinket, sokszor tömegesen gondozóikkal együtt. Hogy halálozás nem történt, Isten csodája annyival inkább, mert betegszoba hiányában a megbetegedőket nem tudtuk kellően elkülöníteni...”¹⁰⁴² Az 1930-as évek közepétől a megbetegedések száma jelentősen csökkent. Az intézet irányítói szerint ez összefüggésben volt azzal, hogy bevezették a reggeli tizenöt perces tornát, mely nagyban növelte a gyermekek betegségekkel szembeni ellenállóképességét.¹⁰⁴³ Az 1936-os évről szóló jelentésben már azt olvashatjuk, hogy egész évben „*orvosra alig volt szükség.*”¹⁰⁴⁴

Rothmann munkájával ugyan meg volt elégedve az árvaházi bizottság, zsidó származásából azonban adódtak problémák. Bácsy Gyula Bertók Béla kárpátaljai püspökhöz 1935. június 22-én intézett leveléből tudjuk, hogy az egyik bizottsági ülésen felvetődött a kérdés, hogy ha Rothmann doktor honoráriumát immár harmadik alkalommal is az általa alapított árvaházi alapítvány számlájára utalná, akkor azt az intézet vezetősége elfogadhatja-e. Egyáltalán, elfogadhat-e az árvaház zsidó embertől ilyen komoly összeget? Tornallyay Zoltán, Király Kálmán és a tornaljai lelkész, Kövér Árpád a kérdésben elutasítóan foglalt állást. Utóbbi indoklása szerint, ha a bizottság elfogadná az adományt, akkor a doktor nem láthatná el lelkiismeretesen orvosi teendőit. Bácsy a felajánlás elfogadása mellett érvelt. Rothmann végül éves honoráriumának a felét Bácsyn keresztül a felállítani tervezett munkácsi árvaháznak juttatta el, „*míg a másik felét zsebre tette, így nem kellett egyáltalában beszélni arról, hogy a bizottság nem fogadhatja el*” – írja Bácsy fentebb említett levelében.¹⁰⁴⁵ Az árvaházi bizottság ezzel kapcsolatos további állásfoglalásairól nincs tudomásunk.¹⁰⁴⁶

¹⁰³⁸ Ez az összeg 1933-ban 1000 koronának felelt meg. Soós Károly é. n.b. 50. Az árvaházi bizottság 1931. évi jelentése szerint ugyancsak díjtalanul kezelte az árvákat Schédelbauer Ödön tornaljai fogorvos is. Dusza János 1932a. 62.

¹⁰³⁹ Soós Károly 1935. 168.

¹⁰⁴⁰ Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zseliz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában..

¹⁰⁴¹ Soós Károly é. n.b. 50–51.

¹⁰⁴² Uo. 50.

¹⁰⁴³ Gérecz Lajos é.n.a. 40.

¹⁰⁴⁴ Czeglédy Pál 1937b. 28.

¹⁰⁴⁵ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. 15. Bácsy Gyula levele Bertók Bélához. 1935. július. 5.

¹⁰⁴⁶ Nem kizárt, hogy a probléma a későbbiekben is felmerült. Ennek nyomát elsősorban az árvaházi bizottság jegyzőkönyveiben találhatnánk meg, melyek azonban elvesztek.

9.8. Az árvaházat ért támadások

A beretkei árvaháznak, főként az első években, voltak ellenzői is, nemcsak támogatói. Dusza János gömöri esperes már az intézmény megnyitását követő első egyházmegyei közgyűlésen javasolta, hogy a jelenlévők tiltakozzanak „*minden olyan törekvés ellen, amely akár nyílt, akár rejtett formában*” az árvaház megszüntetését célozza.¹⁰⁴⁷ Ugyanebben az évben Bácsy Gyula a tiszáninneni egyházkerület közgyűlésére felterjesztett árvaházi jelentésében írja: „*...amit sohase mertünk volna hinni, ellenségei is vannak az árvaháznak, akik, ha lehetne, már ma megsemmisítenék, és nem segíteni, hanem ártani igyekeznek.*”¹⁰⁴⁸ Az árvaházzal szemben leggyakrabban felhozott vád annak túl magas fenntartási költsége volt. Az intézet irányítói szerint azonban ennyi pénzre szüksége van az árvaháznak, hogy az árvák kulturált környezetben nőjenek fel: „*Tény az – fogalmazta meg Tornallyay Zoltán a konvent állandó bizottságának 1930 szeptemberében tartott ülésén –, hogy a beretkei árvaház nem akarja utánozni a marcelházai árvaházban uralkodó állapotokat, ahol a gyermekek földes házban és ketten egy ágyban vannak elhelyezve. De urakat sem akar nevelni, és egyedüli luxus benne a tisztaság.*”¹⁰⁴⁹ Ugyanezen az ülésen Tornallyay immáron nevesítve kért magyarázatot az árvaház működését ért támadásokra: „*...mint az árvaházi bizottság egyik szerény tagja, kénytelen vagyok egyetlenegy fájó momentumot leszegezni és szavá tenni... Nehezemre esik a szó, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ez a fájó momentum Balogh Elemér konventi lelkész elnök úrnak az árvaház iránti viselkedése. Az árvaházi bizottság szerény véleménye szerint a püspök úr mentalitása nem szolgálja az árvaház ügyét, nem, sőt alkalmas arra, hogy az árvaház iránti bizalmat és jövőjébe vetett hitet meggyöngítse és az árvaházi bizottság nehéz munkáját megbénítsa. Balogh Elemér konventi lelkész elnök úr nem rokonszenvez a beretkei árvaházzal és ennek következetesen kifejezést ad.*”¹⁰⁵⁰ A főgondnok a püspök három megnyilvánulásra kért magyarázatot, melyek szerinte az árvaház ellen irányultak. Az egyik, hogy a püspök az árvaház számára adományokat gyűjtő Bácsyt felszólította a kerületéből való távozásra, a másik, hogy a komáromi egyházmegye közgyűlésén az árvaház éves anyagi támogatásának a javaslata ellen foglalt állást, a harmadik pedig, hogy a vágfarkasdi leánykonferencián elhangzott beszédében áttételesen arról beszélt, hogy az árvaház túl nagy terhet jelent az egyháznak: a beretkei árvákat inkább befogadó családoknál kellene elhelyezni, az intézményt pedig fel kellene számolni. Balogh püspök nem volt jelen Tornallyay beszédének az elhangzásakor, mivel a tanácskozásról idő előtt távozott, így reakciója sem ismert.¹⁰⁵¹ A következő hónapban azonban épp a Balogh irányítása alatt lévő dunáninneni egyházkerületi javasolta egy kötelező árvanap bevezetését, mely során minden gyülekezetből a beretkei árvaház számára küldenék el az összegyűlt perselypénzt.¹⁰⁵² Ez akár értelmezhető a Tornallyay számonkérésére adott válaszként is.

¹⁰⁴⁷ Csabay Pál 1931a. 13.

¹⁰⁴⁸ Magda Sándor 1930. 84.

¹⁰⁴⁹ Dusza János 1932a. 159.

¹⁰⁵⁰ Dusza János 1932a. 158–159. Bácsy Gyula önéletírásában ugyancsak Balogh püspök nevét emeli ki a rozsnyói szállodaépület megvásárlásának elutasítása kapcsán. Bácsy szerint Balogh a rozsnyói konventi ülésen azzal érvelt az árvaház és diakonisszaintézet felállítására ellen, hogy jobb, ha az árvák egy intézet helyett szerető szívű családokhoz kerülnek, diakonisszaképzésre pedig „*nincs szükség, mert a belmisszió éppen arra való, hogy a diakonisszát szükségtelenné tegye.*” Szabadi István 2008. 35.

¹⁰⁵¹ Uo.

¹⁰⁵² Dusza János 1932a. 67.

1931 után az árvaházzal szembeni, a dunáninneni kerületből származó kritikus hangok elcsendesedtek, melynek okát abban kereshetjük, hogy ettől az évtől kezdte meg működését a kiskoszmályi árvaház, melyet elődjétől, a marcelházi árvaháztól eltérően a dunáninneni kerület már a sajátjának tekintett.

A két világháború közötti időszakban a három református egyházkerület között kényszerű együttműködés alakult ki, de igazi szolidaritás nem. Ennek okát a nagy földrajzi távolság mellett a kerületek eltérő történelmi fejlődésében kereshetjük. Úgy tűnik, a dunáninneni püspök nehezményezte, hogy saját kerülete egyházközségeinek anyagi hozzájárulásával az egyetemes egyház a tiszáninneni egyházkerülethez tartozó Beretkén tart fenn árvaházat és diakonisszakepzőt, ezért foglalt több esetben negatívan állást az árvaházzal kapcsolatban.

9.9. Az árvaház története 1938-1947 között

*„Árvaházunk életében fordulópontot jelent az 1938-ik esztendő. Mert a 20 éves csehszlovák uralom alól való boldog felszabadulás áldásokban gazdag jövőt ígér árvaházunk számára is. Bekapcsolódunk egy nagy református magyar egyházba, szabad magyar hazánk vérkeringésébe. Boldogan és fölemelt fővel bocsájtjuk 10 esztendő's nemzetvédő munkánkat az anyaország bírálata alá. Úgy hisszük, hogy hűségesen sáfárkodtunk a reánk bízott javakkal, mert az elnemzetlenítésre ítélt elhagyott árvák százait mentettük meg egyházunknak és nemzetünknek.”*¹⁰⁵³ – olvashatjuk az árvaházi bizottság 1939 februárjában tartott kerületi közgyűlésen elhangzott jelentésében, melyben immáron az intézmény nemzeti érdekeket szolgáló funkciója került előtérbe. A jelentés szerint 1939-ben a legfontosabb teendőik az árvaház anyaországi református szeretetmunkába való bekapcsolása, valamint az adománygyűjtő munkának az átszervezése, intenzívebbé tétele lesz. Ugyanezen a közgyűlésen Tornallyay Zoltán főgondnok félelmének is hangot adott az intézmény esetleges megszüntetésétől tartva: *„Ezt az intézményt nem szabad megszüntetni – hangsúlyozta főgondnoki nyitóbeszédében –, mert bizony van árva elég és egy szeretetotthon sohasem válhat feleslegessé.”*¹⁰⁵⁴

Az árvaházzal kapcsolatban felmerült legfontosabb kérdés az volt, hogy az a szlovákiai és kárpátaljai református egyház megszűnése után melyik egyházkormányzati szerv ellenőrzése alá kerüljön. A szeptemberben tartott gömöri egyházmegyei közgyűlésen az árvaházi bizottság tagjai az árvaház egyházmegyei intézménnyé való átalakítását kezdeményezték. Javaslatukat azzal indokolták, hogy az árvaház alapítása Gömörhöz fűződik, és a fenntartási költségek nagy részét ugyancsak a gömöri reformátusok biztosítják. A javaslat háttérében főként az a félelem húzódott meg, hogy az árvaház esetleg beolvad az Országos Református Szeretetszövetségbe,¹⁰⁵⁵ és ezzel kiesik az irányítása azok kezéből, akik a felállításáért és fenntartásáért a múltban oly sok áldozatot hoztak, és érzelmileg is erősen kötődtek hozzá.¹⁰⁵⁶ Az egyházmegye azonban túl korainak tartotta, hogy foglalkozzon a kérdéssel; nem úgy a szlovénországi tiszáninneni egyházkerület,¹⁰⁵⁷ amely októberi

¹⁰⁵³ Konkoly-Th. István é. n.a. 123.

¹⁰⁵⁴ Kőmives 1939. 9.

¹⁰⁵⁵ Történetére lásd Géra Eleonóra 2012.

¹⁰⁵⁶ Konkoly-Th. István é. n.a. 116.

¹⁰⁵⁷ Az első bécsi döntést követően a két szlovákiai és a kárpátaljai egyházkerület még 1939 novemberéig, az anyaországi egyházszervezetbe való betagozódásig fennállt és működött.

közgyűlésén az árvaházi bizottság álláspontja mellett foglalt állást, és határozatban állt ki az árvaház változatlan formában való fenntartása mellett, lehetőleg a gömöri egyházmegye joghatósága alatt.¹⁰⁵⁸ A határozatot a magyarországi Tiszáninnen Református Egyházkerület is tudomásul vette, megerősítve, hogy a „*beretkei árvaházat a gömöri egyházmegye kebelében és felügyelete alatt, mint a próbáltatások drága gyümölcsét, továbbra is fenntartani kívánja*”.¹⁰⁵⁹ A végső szót azonban a konventnek kellett kimondania; ez meg is történt az 1940 áprilisában tartott ülésen, melyen hozzájárult a jelenlegi árvaházi bizottság további megbízatásához, egyúttal ahhoz is, hogy az intézmény a gömöri egyházmegye „*felügyelete, pártfogása és védelme*” alá helyezze magát.¹⁰⁶⁰

A konventi határozatot követően a gömöri egyházmegye tehát sajátjának ismerte el a beretkei árvaházat, és kimondta, hogy fenntartásáról gondoskodik, mindazonáltal az intézmény jogilag a Magyarországi Református Egyház tulajdona marad.¹⁰⁶¹ Ezzel az egyházmegye jelentős terhet vett a vállára, s ez rövidesen az Országos Református Szeretetszövetséggel való konfliktushoz vezetett. Utóbbi ugyanis a konvent egy korábbi határozatának köszönhetően gyűjtést tarthatott, illetve szeretetszövetségi tagsági díjat szedhetett minden református gyülekezetben. Ilyen céllal kereste meg a szövetség a gömöri egyházmegyéét is, mely azonban nem engedélyezte a területén a gyűjtést a beretkei árvaház fenntartásával járó terhek nagyságára hivatkozva.¹⁰⁶² Az egyházmegye a saját álláspontjának a helyességét igazolandó a kerülethez, majd a konventhez fordult, kérve, hogy a gömöri egyházmegye mint a beretkei árvaház fenntartója – az árvaestek tartását kivéve – kapjon mentességet a Szeretetszövetség országos gyűjtései alól.¹⁰⁶³ A konvent nem reagált a felvetésre, majd az ismételt felterjesztés után az ügyet a karitatív és szociális munka albizottsághoz utalta.¹⁰⁶⁴ Az albizottság állásfoglalásáról nincs tudomásunk, de minden bizonnyal a megye számára kedvezőtlen döntés született, mert az végül meghajolt a szeretetszövetségi gyűjtést engedélyező korábbi zsinati határozat előtt.¹⁰⁶⁵

A gömöri egyházmegye az előállt helyzetre az árvaházi estek és gyűjtőutak hatékonyabb megszervezésével reagált. Lenkey Lajos esperes Rimaszécsen kibocsátott körlevelében megújította az egyházmegyének az árvanapok tartásáról szóló korábbi határozatát, egyben elrendelte, hogy minden gyülekezetben december–január folyamán kötelező érvénnyel árvanapot kell tartani. A könnyebb lebonyolítás érdekében a megye gyülekezeteit három csoportra osztotta, melyekben az árvanapok lebonyolítására három segédlelkészt nevezett ki.¹⁰⁶⁶ A körlevél egy-egy helyre legalább két árva kiküldéséről határozott, akik a szereplésükkel segítik az árvaestek minél sikeresebb lebonyolítását, illetve

---

¹⁰⁵⁸ Kőmives Sándor 1940. 29.

¹⁰⁵⁹ Enyed Andor 1939. 97.

¹⁰⁶⁰ N. N. 1940. 59.

¹⁰⁶¹ N. N. 1942. 405.

¹⁰⁶² Konkoly-Th. István 1941. 109.

¹⁰⁶³ N. N. 1941. 78.

¹⁰⁶⁴ N. N. 1942. 392.

¹⁰⁶⁵ Konkoly-Th. István é.n./b. 80.

¹⁰⁶⁶ A Rozsnyó-vidéki gyülekezetek Simon Bálint bánrévei, a száraz-völgyiek Lehotay János székési, a rimaszécsiek pedig Szakáll István tornaljai segédlelkész felügyelete alá tartozott. Esperesi körlevél. Közzéteszi: Kis Lucia. Kálvinista Szemle. 2010/12. 7.

részt vesznek a házaló gyűjtésekben is.¹⁰⁶⁷ Ez utóbbiak során házról házra jártak az árvák, és egy rövid vers elszavalása után adományt kértek az árvaház javára.¹⁰⁶⁸

A hatalomváltás egyes következményei negatívan érintették az árvaházat is. A csehszlovák korona pengőre való átváltása például érzékeny veszteséget okozott az árvaház vagyonában,¹⁰⁶⁹ ráadásul elesett az 1936-tól élvezett állami támogatástól, és közvetlenül a határváltozás utáni időszakban megcsappant az önkéntes adományok mértéke is. Ezek a kiesések azonban együttesen sem veszélyeztették az intézmény megfelelő működését. 1940-ben a tiszáninneri egyházkerület 4000 pengő támogatást szavazott meg az árvaház javára, maga a püspök, Farkas István pedig ugyanezen évben 2 q búzát küldött, hogy az árváknak friss kalács jusson a karácsonyi asztalra.¹⁰⁷⁰ A gömöri egyházmegye is igyekezett minden segítséget megadni: 1941-ben több mint 6000 pengő támogatásban részesítette az intézményt. Az árvaház ekkori kedvező anyagi helyzetét mutatja, hogy ugyanebben az évben 20 000 pengőjét ingatlanba fektette.¹⁰⁷¹

Év	1940	1941	1942	1943	1947 (Kč-ban)
Bevétel	18 811	10 510	20 726	37 688	28 465
Kiadás	17 363	8 393	15 644	31 372	8496

13. táblázat

A beretkei árvaház költségvetése 1940-1947 között (pengőben) ¹⁰⁷²

A határmódosítás után valósult meg az árvaház épületének a modernizálása is, mely az elektromos áram, valamint a vezetékes ivóvíz bevezetését jelentette – utóbbi a Magyar a Magyarért Mozgalom segítségével, mely 2000 pengős támogatást folyósított a munka kivitelezéshez.¹⁰⁷³

Az intézmény sikeresen folytatta a korábbi iratterjesztő tevékenységét is. Félő volt ugyan, hogy a református hittan oktatására használt Pálóczi-Czinke-féle tankönyvek iránt meg fog szűnni a kereslet, mivel ezek korábbi széleskörű használatának egyik oka az volt, hogy Csehszlovákiában lettek kiadva; ugyanis az első Csehszlovák Köztársaság iskoláiban – beleértve a kisebbségi oktatási nyelvűeket is – csak hazai kiadású könyvekből lehetett tanítani. Az ebből származó bevétel viszont fontos részét képezte az árvaház költségvetésének. Ugyan javasolták a református tankönyvszerkesztő bizottságnak a könyvek általánossá tételét az egész országban, ezt azonban a bizottság nem támogatta.¹⁰⁷⁴ Az

¹⁰⁶⁷ Uo.

¹⁰⁶⁸ Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zselíz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰⁶⁹ A csehszlovák koronát 7:1 arányban váltották át pengőre, mely az utóbbinak kedvezett. Konkoly-Th. István é. n.a. 126.

¹⁰⁷⁰ N. N. 1941. 78.

¹⁰⁷¹ N. N. 1942. 405.

¹⁰⁷² N. N. 1941. 78.; N. N. 1942. 405.; N. N. 1943. 432.; N. N. 1944. 96.; Jegyzőkönyv. Felvétel Beretkén 1947. szeptember 30-án, a beretkei ref. árvaház átadása és átvétele ügyében. A szerző tulajdonában. 1.

¹⁰⁷³ N. N. 1941. 56.; Gérecz é.n.b. 31. Az elektromos áramot Tornallyay Margit turbinás vízimalmal szolgáltatta, míg a vizet egy villanymotorral felszerelt turbínaszivattyú nyomta fel az árvaház kertjéből a mintegy harminc méterrel magasabban fekvő épületbe. Konkoly-Th. István é. n.a. 125.

¹⁰⁷⁴ Gérecz Lajos é.n.c. 35.

aggodalom végül feleslegesnek bizonyult, ugyanis a Pálóczi-Czinke-féle tankönyvek továbbra is nagy népszerűségnek örvendtek a visszacsatolt területek református iskoláiban.¹⁰⁷⁵

Az árvaháztól bibliát, énekeskönyvet, konfirmációs emléklapot is lehetett rendelni, továbbá Csomár Zoltán Csendes órák című ifjúsági imakönyvét, a Szeretetszövetség kiadványait, valamint színdarabokat, verseket és énekeket árvaestek tartásához.¹⁰⁷⁶ A könyv- és iratterjesztés sikerein felbuzdulva felmerült az intézmény hivatalos könyvterjesztővé fejlesztése, de ezt az árvaházi bizottság 1941-ben a nehéz viszonyokra hivatkozva elvetette.¹⁰⁷⁷

1938-tól kezdődően az árvaház két, rendszeres időközönként napvilágot látó kiadványt is megjelentetett, mindkettőt Gérecz Lajos szerkesztésében. Az év elején indult útjára az árvaház kis lapja, a *Beretkei Árvaház*.¹⁰⁷⁸ A kiadvány az árvaház életével kapcsolatos híreket, rövid írásokat közölt, valamint az adakozók hosszú névsorát. Mivel 1941-től az árvaház már nem kapott lapkiadási engedélyt, így azt a továbbiakban körlevél formájában juttatták el az olvasókhoz.¹⁰⁷⁹ Ugyancsak 1938-ban, az év végén látott napvilágot az első árvaházi naptár is, a *Beretkei Árvaház Kis Naptára* címmel, mely éves rendszerességgel 1943-ig jelent meg. A naptárt 1940-ben 1500, míg 1942-ben már 3000-es példányszámban adták ki, de ez a mennyiség is kevésnek bizonyult.¹⁰⁸⁰

A hatalomváltás az árvaház belső életét tekintve nem jelentett változást. Az árvákra éjjel-nappal egy, esetenként két gondozónő felügyelt, személyük azonban gyakran változott.¹⁰⁸¹ Orvosi ellátásukat ekkor már Kotsis Béla gömörpanyiti orvos végezte ellenszolgáltatás nélkül.¹⁰⁸² Gérecz Lajos igazgatósága alatt nagyrészt ugyanazok a nevelési elvek érvényesültek, melyeket még Bácsy honosított meg az árvaházban. Eszerint a gyermekek mindennapjait a tanulás – munka – játék tevékenységi formák hármasa határozta meg. Számos munkát ők végeztek az árvaház körül: takarítás, mosás, fűágás, kertészkedés stb.¹⁰⁸³

---

¹⁰⁷⁵ Gérecz Lajos é.n.d. 37.

¹⁰⁷⁶ Gérecz Lajos é.n.b. 32.

¹⁰⁷⁷ Gérecz Lajos é.n.d. 37.

¹⁰⁷⁸ *Református Egyház és Iskola*, 1938/5. 7.

¹⁰⁷⁹ Gérecz Lajos 1941. 1.

¹⁰⁸⁰ N. N. 1943. 320.

¹⁰⁸¹ 1939-ben Cs. Kovács Margit diakonissza és nővére; 1940-ben Csabay Nelli, aki maga is árva volt; 1941-ben egy végzett ápolónő, a papi családból származó Gecse Sára; 1943-ban pedig a pelsőci Hunyák Ilonka látta ezt a munkát. Gérecz Lajos é.n.b. 31; Gérecz Lajos é. n.c. 34.; Gérecz Lajos é. n.d. 39; Gérecz Lajos 1943. 41. Több esetben hosszabb-rövidebb időre nevelőnő nélkül maradt az árvaház, ilyen esetekben a beretkei Schilling Gizella látta el a gyerekek felügyeletét. Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zselíz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galo Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰⁸² Gérecz Lajos é.n.e. 39. Kotsis, elődjéhez, Rothmannhoz hasonlóan nagy odaadással végezte munkáját. Szokása volt, hogy vasárnaponként árvákat hívott meg a házába ebédre. Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zselíz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galo Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰⁸³ Gérecz Lajos é. n.e.: 38–39.

Év	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Árvák száma	32	29	24	35	32	22

14. táblázat

Az árvák száma éves lebontásban (1939–1944)¹⁰⁸⁴

Továbbra is sikeresen folyt a nyaraltatási program. Az árvákat a szünidőben, a nyári munkák idején családok fogadták be, ahol a segítségükért cserébe ruhát, cipőt,¹⁰⁸⁵ esetenként némi zsebpénzt kaptak.¹⁰⁸⁶ 1943-ben a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke, Enyedy Andor tett látogatást az árvaházban, mely során a legmesszebbmenőkig való támogatásáról biztosította az intézményt.¹⁰⁸⁷

Az árvaház életében a második világháború sokáig nem érezte hatását, de annak elhúzódnásával ez fokozatosan megváltozott.

1943-ban érkezett a hír az első beretkei árvaházban nevelkedett árva, György Árpád haláláról.¹⁰⁸⁸ Ugyanebben az évben az árvaház 10 hadiárva gondozását vállalta magára, a hadiárva azonban nem érkeztek meg az intézménybe.¹⁰⁸⁹

Az árvaházi bizottság a háború alatti utolsó ülését 1944. január 17-én tartotta Tornalján. A gyerekek még ez évben is a szokásos módon befogadó családoknál, rokonoknál töltötték a nyári szünidőt, míg a tanév kezdetére annak rendje és módja szerint visszatértek Beretkére. Az árvaház élete azonban ekkor már nem folytatható tovább a megszokott módon. A háborús front közeledtével Gérecz, az árvaházi bizottság elnökével, Tornallyay Zoltánnal való egyeztetés után október 12-én értesítette a gyermekek hozzátartozóit, hogy tekintettel a várható negatív háborús fejleményekre „*óhajuk szerint az árvákat magukhoz vehetik.*” Szerették volna elérni, hogy a harcoló csapatok megérkezésekor már egyetlen árva se tartózkodjon az árvaházban, de minden igyekezetük ellenére novemberben a huszonnégy árvából még mindig öten tartózkodtak az intézményben.¹⁰⁹⁰ Hármat közülük végül sikerült a rokonaiknál elhelyezni, két árva, Szabó Béla és Kovács Sándor azonban így is Beretkén maradt, őket Gérecz Lajos vette magához. Az igazgató megpróbálta biztonságba helyezni az intézmény ingóságait, értékeit is, ezek nagy részét az árvaház épületének a pincéjébe helyezte el.¹⁰⁹¹

A front mögötti német és magyar csapatok hamarosan megérkeztek a faluba. Gérecz igyekezett a katonákat távol tartani az árvaház épületétől. Az előrenyomuló szovjet csapatok december 17-én elfoglalták a közeli Tornalját, majd a következő napokban elkezdték löni

¹⁰⁸⁴ N. N. 1941. 56.; N. N. 1941. 78.; N. N. 1942. 405.; Gérecz Lajos é. n.e. 38.; N. N. 1944. 96.; Gérecz Lajos: Jelentés a beretkei ref. árvaház helyzetéről 1944 januárjától. 1947. augusztus 20. Kézirat. A szerző tulajdonában.

¹⁰⁸⁵ Gérecz Lajos é. n.e. 31.

¹⁰⁸⁶ Gérecz é. n.d. 39. Nem minden esetben kerültek az árvák megfelelő helyre. A befogadó családok egy része ugyanis a munkaereje miatt fogadott be egy-egy árvát, akikkel nem bántak mindig jól. Interjú Borsos Lászlóval (szül. 1931). Zselíz, 2011. szeptember 1. Készítette: Galó Vilmos. A szerző tulajdonában.

¹⁰⁸⁷ Az árvaház emlékkönyvébe a következő sorokat írta: „*Az Urtól lett és csodálatos a mi szereink előtt.*” Gérecz Lajos 1943. 37.

¹⁰⁸⁸ Munkácson töltötte katonai szolgálatát, mikor megbetegedett. Tuberkulózissal szállították a budakalászi szanatóriumba, ahol azonban már nem tudtak rajta segíteni. Gérecz 1943. 42.

¹⁰⁸⁹ N. N. 1943. 432.

¹⁰⁹⁰ Gérecz Lajos: Jelentés a beretkei ref. árvaház helyzetéről 1944 januárjától. 1947. augusztus. 20. Kézirat. A szerző tulajdonában. 1.

¹⁰⁹¹ Uo. 1-2.

Beretkét. Gérecz ebben az időben családjával és a két árvával az iskola udvarán található szivattyúházban húzta meg magát. Mikor a falu a közvetlen harcok színterévé vált, elhagyták menedékhelyüket, és mintegy hatvan falusi lakossal együtt egy közeli erdei sziklabarlangban találtak menedéket. Ekkor már megkezdődött a pusztítás az árvaház épületében is. A katonák feltörték a pince bejáratát, és elvitték az ott elraktározott értékeket. Öthetes ágyúzás után január 12-én végül a szovjet csapatok elfoglalták Beretkét. „Azonnal hazatértünk – idézi fel később ezt az időszakot az egykori igazgató. - Mindenütt csak romokat találtam. Sírva láttam életem minden munkájának vesztét.”¹⁰⁹²

Gérecz azonnal hozzálátott a romok eltakarításához. Ugyan egy gránát az árvaházi főépület tetőzetében robbant fel, ennek ellenére az épület viszonylag épségben megúsza a front átvonulását.¹⁰⁹³ Ez kizárólag annak volt köszönhető, hogy az árvaház közvetlen közelében található két templom, a katolikus és a református felfogták a lövedékek nagy részét. Igaz, belőlük jóformán csak négy fal maradt, de legalább megvédték a mögötte található árvaházat, mely így csak néhány találatot kapott. Egy 1947-ben írt jelentése szerint a háború folyamán az épületben 62 210 pengő, azaz 124 420 Kcs értékű kár keletkezett. Ezt jóval meghaladta a belső berendezésben elszenvedett veszteség, mely 358 253 Kcs-t tett ki.¹⁰⁹⁴

Az árvák a háború befejeztével ugyan már nem tértek vissza az árvaházba, de Gérecz igyekezett továbbra is figyelemmel kísérni a szétszéledt árvák sorsát, és lehetőség szerint segíteni nekik. Az árvaház kézpénzben levő vagyonából több árvát vagy más rászoruló személyt is segélyben részesített.¹⁰⁹⁵

Gérecz Lajost 1947-ben Málnapatakra nevezték ki tanítónak, ezért az egyházmegye Lenkey Lajos esperes vezetésével szeptember 30-án egy bizottságot küldött ki az árvaház ingó és ingatlan vagyonának az átvételére. Az átvételi jegyzőkönyv szerint a régi igazgató lemondását követően ideiglenesen Borza Zoltánra bízták az intézmény vezetését mindaddig, míg nem történik meg egy rendes igazgató kinevezése.¹⁰⁹⁶ A helyi lelkész utasítást kapott az épületen keletkezett háborús károk kijavítására is.¹⁰⁹⁷ Az egyházmegye tehát ekkor még bízott az árvaház újraindításában, melyet azonban a bekövetkező politikai változások már nem tettek lehetővé.

Gérecz még 1946-ban kijavíttatta az árvaház tetőzetében keletkezett károkat¹⁰⁹⁸, mely további kisebb javítások után lakhatóvá vált, így a lelkész, Borza Zoltán a családjával a lelkészlakból, mely szintén találatot kapott, ide költöztek át. Ők 1944-ben a front közeledtére

---

¹⁰⁹² Uo. 2.

¹⁰⁹³ Uo.

¹⁰⁹⁴ Uo. 3.

¹⁰⁹⁵ Tornallyay Zoltán megbízásából például az agg Bertháler Eliznek 1500 Kcs-t, Szenczi Júlia árvának orvosi költségekre 200 Kcs-t utalt ki. 1947. április 12-én 1000 Kcs adomány érkezett a kassai lelkési hivatalból a legjobban rászoruló árvák részére. Az adományt Gérecz Szabó Béla (400 Kcs), Ambrus Péter (300 Kcs) és Zsófia (300 Kcs) között osztotta szét. Gérecz Lajos: Jelentés a beretkei ref. árvaház helyzetéről 1944 januárjától. 1947. augusztus. 20. Kézirat. A szerző tulajdonában. 3. Az árvaház fennállásának másfél évtizede alatt mintegy 120 árva, félárva és rossz szociális helyzetben lévő gyermeknek adott otthont. Gérecz Lajos 1943. 42.

¹⁰⁹⁶ Jegyzőkönyv. Felvétel Beretkén 1947. szeptember 30-án, a beretkei ref. árvaház átadása és átvétele ügyében. A szerző tulajdonában. 1.

¹⁰⁹⁷ Uo. 2.

¹⁰⁹⁸ Gérecz Lajos: Jelentés a beretkei ref. árvaház helyzetéről 1944 januárjától. 1947. augusztus. 20. Kézirat. A szerző tulajdonában. 2.

elhagyták a falut, és csak 1947-ben tértek vissza. 1949 novemberéig laktak az árvaház épületében, majd Géreczhez hasonlóan ők is távoztak Beretkéről.¹⁰⁹⁹

Az árvaház kastélyépületét a kommunista hatalomátvételt követően államosították. Az ötvenes évek elején bányászati igazgatóság székelte benne, később a helyi óvodának, majd egy üzletnek adott otthont. A református egyház a rendszerváltás után visszakapta az épületet, melynek falain még láthatóak a második világháború nyomai. Jelenleg egy roma család lakik benne, de a megfelelő karbantartás hiányában állaga évről-évre romlik. Ugyan időnként születnek elképzelések az egykori kastélyépület felújítására és hasznosítására – legújabbban turistaházzá való átalakítása merült fel –, de ezek megvalósítása egyelőre még várat magára.

---

¹⁰⁹⁹ Borza Zoltán 2007. 4.

10. Református árvaházak Kárpátalján

10.1. Előzmények:a huszti árvaház terve

Ahogy korábban már írtuk, a három csehszlovákiai egyházkerület közül a kárpátaljai volt az, ahol a belmisszió elsőként vert gyökeret, és – talán ennek köszönhetően – itt vetődött fel először egy református árvaház létrehozásának az ötlete is.

A kerület már 1923-ban kinevezett egy missziói bizottságot, mely Dancsházy Sándor vezetésével belmissziói tervezetet készített.¹¹⁰⁰ Bár a tervezet jellemzője, hogy csaknem teljesen hiányzik belőle a belmisszió szociális vonatkozása, egy mondat erejéig így is szerepel benne – különféle karitatív intézmények mellett – egy árvaház létrehozásának az ötlete.¹¹⁰¹ Legközelebb két év elteltével, a Szeretet 1925. január 25-i vezércikkében találkozhatunk újra egy árvaotthon létesítésének tervével. A cikkben maga Bertók püspök tudósított arról, hogy a lapon keresztül befolyt adományoknak köszönhetően letelhették egy leendő szeretetház alapjait.¹¹⁰² E rövid tudósításon kívül a tervezett intézményre vonatkozóan semmilyen további információval nem rendelkezünk, így csak feltételezhetjük, hogy felállítása a szűkös anyagi viszonyok miatt hiúsult meg. A cselekvésre végül – újabb három év elteltével – a Szabó Béla lelki vezetése alatt álló huszti gyülekezet szánta rá magát, mikor úgy döntött, hogy részben saját költségen, részben pedig kölcsönből épületet emel, s benne árvaházat létesít.

A huszti kálvinista gyülekezetet korszakunkban mindvégig intenzív lelki élet jellemezte, melyben nagy szerepet játszott az 1925 és 1939 között itt lelkészi szolgálatot teljesítő Szabó Béla.¹¹⁰³ A gyülekezet a német belmisszió atyjának tartott Johann Hinrich Wichern által 1833-ban létrehozott hamburgi árvagondozó intézetben is megfordult helyi lelkész ösztönzésére határozta el 1928 nyarán egy árvaház felállítását.¹¹⁰⁴

Az ötlet az egyházmegyénel kedvező fogadtatásra talált, így július 22-re annak megvitatására egy tanácskozást hívtak össze Husztra. Az ünnepi közgyűlésre meghívást kaptak az egyházkerület vezető tisztviselői is, akik azonban nem jelentek meg.¹¹⁰⁵ Ott voltak viszont – csaknem teljes létszámban – a helyi gyülekezet tagjai, akik egyhangúlag határoztak egy szeretetintézmény helyben való felállításáról. Az intézmény vezetésére Bácsy Gyulát szerették volna megnyerni, aki elképzelésük szerint a családjával és egy házvezetőnővel Husztra költözött volna, de csak akkor, amikor az árvaház épülete elkészül, ez pedig a következő év tavaszára volt várható.¹¹⁰⁶ A gyülekezeti tagok árvaügy iránti elkötelezettségét jól mutatta, hogy úgy döntöttek, nem várnak a következő évig, és azonnal befogadtak egy árvát a huszti Percsi Sándor személyében, aki magyar létére alig beszélte anyanyelvét, mivel ruszinok között hánykolódott évek óta. Árvaházi épület hiányában egyelőre egy „vallásos, derék” öregasszonynál helyezték el.

Ekkorra már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bácsy el fogja hagyni Kárpátalját, és Gömörbe költözik, így immáron Szabó arról értesítette Bertókot, hogy akár maga is elvállalná az árvaház irányítását, mint ahogy szívesen átvinné Bácsytól az egyházkerületi missziói

¹¹⁰⁰ Peyer-Müller, Fritz 1994. 182.

¹¹⁰¹ TtREL I. 22. a. 1. d. 1923/155. Missziói tervezet a Kárpátaljai Református Egyházkerületre.

¹¹⁰² Szeretet, 1925/2. 1.

¹¹⁰³ Peyer-Müller, Fritz 1994. 432.

¹¹⁰⁴ Horkay Barna 1998. 9.

¹¹⁰⁵ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1928. július 14.

¹¹⁰⁶ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1928. július 27.

lelkészi feladatok végzését is: „Nem is volna rossz – írja a püspöknek –, ha mondjuk [Bácsy] Gyula abban [ti. a tiszáninneri kerületben], *én pedig ebben a kerületbe végezniök ugyanazt a munkát testvéri egyetértéssel.*”¹¹⁰⁷ Szabó azt is felvetette, hogy évente esetleg egy-egy teológus hallgató is dolgozhatna az árvaotthonba, főként olyan, aki érdeklődik a belmissziói munka iránt, mint ahogy Németországban is eljárnak a lelkészjelöltek a Béthel árvaházakba szociális munkát végezni.¹¹⁰⁸

Hamarosan elkészült az árvaház tervezete is, melyet eljuttattak a püspökhöz. Eszerint az intézmény neve Magyar Református Szeretetház, tulajdonosa pedig a huszti gyülekezet. Felépítője, fenntartója és hasznélvezője a kárpátaljai református magyarság (a helyi gyülekezet felépítésére telket és 10 000 Kč-t adományoz, a további költségek fedezésére kölcsönt vennének fel, melynek törlesztése a beérkező adományokból történne). „A szeretetház hivatása: *Befogadni Isten, nemzetünk, egyházunk számára és önmaga boldogulására felnevelni a magukra maradt magyar református árvákat, félárvákat és esetleg azokat, akik az intézeti nevelést fizetés ellenben igénybe óhajtják venni.*”¹¹⁰⁹ Az intézet élén a szeretetház lelkésze áll, széles döntési jogkörrel. Feladata a gyűjtések megszervezése, az árvák testi-lelki nevelése, az alkalmazottak befogadása, elbocsátása. Családjával együtt az árvaházban teljes ellátásban részesül. Emellett ő látja el a máramaros-ugocsa missziói lelkészi, valamint a kerületi missziói lelkészi feladatokat is, melyekért a megye és a kerület részéről külön javadalmazásban részesül. Az árvaotthon igazgatósága a kerület, az egyházmegye és az egyházközség vezetőiből áll. Elnöke a püspök, titkára a gyülekezeti lelkész. Az igazgatóság felügyeli az árvaházi munkát, meghatározza a fő direktívákat, felveszi, kihelyezi, elbocsátja az árvákat, megvizsgálja a számadásokat, és jelentést tesz az egyházi hatóságoknak. Utóbbiak csak tanácsokat adhatnak, kérelmeket terjeszthetnek az igazgatóság elé, és mindvégig joguk van jóindulatú kritikát gyakorolni az intézmény vezetőivel szemben.¹¹¹⁰

Bertók a tervezetet reálisnak és megvalósíthatónak vélte, azonban az építkezést, melyet Szabó már az évben el akart kezdeni, a következő évre szeretne volna halasztani.¹¹¹¹ Ennek héttérében a beretkei árvaház felállításával kapcsolatos, az előző fejezetben részletesen kifejtett, konventi szinten lezajlott események álltak, melyek komoly indulatokat gerjesztettek, és hónapokig mérgezték a kerületek közötti, ideálisnak eddig sem mondható viszonyt. Ebben a feszült helyzetben kezdett hozzá Szabó Béla a huszti árvaház felállításához, melyhez szeretne volna megnyerni az egyházmegye és a kerület vezetőit is.

Bertóknak semmilyen elvi kifogása nem volt az árvaház létrehozása ellen, és bár az időpont megválasztását az említett események miatt nem tartotta ugyan ideálisnak, úgy vélte, hogy ha a szervezkedés gyülekezeti szinten marad, és nem vonják bele a felsőbb egyházi vezetőket, valamint a széleskörű nyilvánosságot, akkor a maga részéről üdvözlendőnek tartja a kezdeményezést. Mindezekben – állítása szerint – megegyezett Szabóval is, aki azonban nem tartotta magát a megállapodáshoz. A huszti lelkész értesítette a kezdeményezésről az egyház hivatalos lapját, a *Református Egyház és Iskolát*, valamint Pálóczi-Czinke István konventi elnököt és tiszáninneri püspököt is, kérve az árvaház konventi elismerését. Ráadásul

¹¹⁰⁷ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1928. július 27.

¹¹⁰⁸ Uo.

¹¹⁰⁹ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Biki Ferenc levele Bertók Bélához. 1928. júl. 27. 1. sz. melléklet.

¹¹¹⁰ Uo.

¹¹¹¹ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Bertók Béla levele Szabó Bélához. 1928. júl. 28.

a Szabó által Nagyszőlőstre augusztus 6-ra összehívott újabb árvaházi értekezletre¹¹¹² a kárpátaljai püspök tudta nélkül meghívást kapott máramaros-ugocsa egyházmegye teljes lelkészi kara is. Bertók mindezek tudatában úgy határozott, hogy nem vesz részt a nagyszőlősi gyűlésen. Döntését világosan megindokolta Polchy Istvánnak, az egyházkerület főgondnokának írt levelében, melyben megvilágította a huszti árvaház felállításával kapcsolatos eddigi magatartásának a hátterét: *„Már pedig annyira kötelezve érzem magam a konventi határozattal szemben, mely két bizottságot is kiküldött a [rozsnyói] árvaház ügyében, hogy e határozatot respektáljam s ilyen széleskörű és a konventi határozatot nyilvánvalóan keresztező mozgalomban [t.i. a huszti árvaház felállítása] részt vegyek. Ez nyilván magán hordana azt a bélyeget, melyet a tiszaiak régtől fogva szeretnének ránkütni, hogy t. i. mi renitensek vagyunk a konventtel szemben mindig. Pedig nyilván van mindnyájunk előtt, hogy mi tárgyilagos okok miatt nem mentünk bele a rozsnyói fürdő megvételébe és semmi esetre sem azért, mert az árvaházat nem akarjuk, mert a tiszai e. kerületből indult ki. Ha részt vennék a gyűlésen, akkor ezt a megállapítást senki le nem moshatná rólunk. Éppen ezért el kell maradnom. [...] Az idő azonban oly rövid, hogy ezt nem tudom megfelelő formában velük közölni. Úgy gondoltam hát a dolgot, hogy ha te is jónak látod, hogy te elmennél s ennek a felfogásomnak ott kifejezést adnál, felvilágosítanád őket, különösen Szabó Béla barátunkat, hogy megállapodásunk ellenére tett intézkedéseikkel a legkellemetlenebb helyzetbe sodortak engem is, de egyházkerületünk konventi tagjait is, sőt e. kerületünket is. Nehogy tehát ott elhamarkodott határozatokat s megállapodásokat létesítsenek, melyeket aztán nagyon nehéz lesz létesíteni [sic!] s elvégre is kellemetlen és káros ellentétbe állítanak a hivatalos e. kerületet és társadalmat.”*¹¹¹³

Hogy mi történt az augusztus 6-i nagyszőlősi gyűlésen, arról nincs tudomásunk. A források arra engednek következtetni, hogy Bertók a fentiekben eltervezett módon, Polchy útján tudatta véleményét és távolmaradásának okát a tanácskozás szervezőivel, Szabó pedig – kerülni akarván a püspökkel való bárminemű konfliktust – elállt az árvaház azonnali felállításának ötletétől. A Szabó és Bertók közötti jó viszonyon a történések semmit sem változtattak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a Bácsy távozásával hamarosan megüresedett egyházkerületi missziói lelkészi állás betöltésére – a következő kerületi közgyűlés összehívásáig – a püspök javaslatára Szabót kérték fel, aki örömmel vállalta azt.¹¹¹⁴ Ezt követően Szabó leveleiben már ritkán került elő önálló témaként a huszti árvaház ügye, viszont a kerületi belmissziói munka egyik fontos, erősíteni kívánt területével, a szeretetmunkával kapcsolatban továbbra is napirenden maradt.

Szabó, aki kezdetben ideiglenes, majd állandó jelleggel látta el a kerületi missziói lelkészi feladatokat, nagyon sajnálta, hogy a huszti árvaház felállításának ügye a jövőbe tolódott, de úgy vélte, hogy amint rendeződik a rozsnyói szeretetház körüli vita és elcsitulnak a felkorbácsolt indulatok, újra előtérbe kerülhet annak ügye. Kerületi missziói lelkésszé való megválasztása után benyújtott missziói tervezetében javasolta a kerületi missziói bizottságnak, hogy fogadja el a szeretetmunka alapjául a huszti kezdeményezést, vállalja magára a gyermekek eltartását, és a jövőben akár Huszton, akár egy erre alkalmasabb helyen egy árvaház létesítését.¹¹¹⁵

¹¹¹² TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1928. júl. 23.

¹¹¹³ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/103. Bertók Béla levele Polchy Istvánhoz. 1928. augusztus 5.

¹¹¹⁴ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/119. Bertók Béla levele Szabó Bélának. 1928. szeptember 20.

¹¹¹⁵ TtREL I. 22. a. 5. d. 1928/143. Missziói tervezet.

A huszti árvaház felállítása végül nem valósult meg, mivel 1929 októberében a gömöri Beretkén Bácsy Gyula vezetésével megkezdte működését a református egyház egyetemes fenntartású árvaháza. Szabó úgy vélte, hogy ebben a helyzetben ésszerűbb, ha egyetlen befogadott árvájukat, Percsi Sándort itt helyezik el, maguk pedig feladják az árvaház felállításának tervét.¹¹¹⁶ Ezt követően a kárpátaljai református árvákat Beretkére küldték, számuk 1934-ben elérte a nyolcat.¹¹¹⁷ Ez a gyakorlat azonban csak 1935-ig állt fenn, amikor Munkácson és Nagyszőlősen megnyitotta kapuit egy-egy református árvaház. Az egyházkerület árváit ezt követően már itt helyezték el.

10.2. A munkácsi árvaház felállítása

Amint korábban már többször is utaltunk rá, a Szlovákia és Kárpátalja területén létrejött három református egyházkerület együttműködése a két világháború között mindvégig problémáktól és feszültségektől volt terhes. Egyfajta kényszerű kooperáció ugyan kialakult közöttük, de igazi szolidaritás nem. Bár a hosszú viták után a gömöri Beretkén felállított árvaház összegyeházi intézményként jött létre, a dunai és a kárpátaljai egyházkerületek sosem érezték azt teljesen a magukénak. A kárpátaljai reformátusok 1935-ig éves szinten ugyan jelentős összeggel támogatták a beretkei árvaotthont,¹¹¹⁸ melyben minden bizonnyal közrejátszott Bácsy Gyula személye és Bertók belmisszió iránti elkötelezettsége is, mindazonáltal sosem mondtak le egy saját árvaház felállításáról. Ennek megvalósításához végül a püspök 1935-ben látta elérkezettnek az időt. Úgy gondolta, hogy a kerületek különtagozódása – legalábbis szociális téren – elkerülhetetlen, és miután a másik két kerület területén ekkor már működött egy-egy árvaház, szükségesnek tartotta, hogy ebben Kárpátalja is felzárkózzon hozzájuk: „*Kell, hogy nekünk is legyen valamilyen látható intézményünk, melyet saját erőnkől tartunk fenn s fejlesztünk Isten segítségével*”¹¹¹⁹ – olvashatjuk 1935. április 29-én keltezett levelében. Elgondolása szerint a püspöki székhelyen, Munkácson nyílt volna meg az intézmény, indulásként – jobb híján – egy bérházban, hat-tíz árvával. Az intézet vezetésére Bácsy Gyulát és feleségét kérte fel.¹¹²⁰ Bertók tisztában volt azzal, hogy Bácsy nem érzi jól magát Beretkén, mivel komoly nézeteltérése támadt a konventi árvaházi bizottság elnökével, Tornallyay Zoltánnal, és elvagyódik onnan.¹¹²¹ Az árvaházi munkáért egyelőre fix fizetést nem tudott felajánlani, csak a kis jövedelemmel járó ujdávidházi gyülekezetet,¹¹²² mely Munkácsnak volt a filiája. Bertók számítása bevált, Bácsy így is örömmel fogadta a felkérést, és azonnal hozzá is látott távozása előkészítéséhez.¹¹²³ A püspök időközben elfogadható áron talált egy alkalmasabbnak tűnő ingatlant a Zrínyi utcában, melyben a kiszolgáló helyiségeken kívül hat szoba volt található. A bank, mely az épületet árulta, azt javasolta a püspöknek, hogy a bérlet helyett inkább vásárolja meg a házat, mivel a bérleti díjból 10–15 év alatt ki lehet fizetni az ingatlan teljes árát. Bertók így végül a vásárlás mellett döntött, mivel úgy vélte, hogy a vételár törlesztéséhez szükséges évi 13–14 000 korona a

¹¹¹⁶ Bácsy Gyula 1931. 79.

¹¹¹⁷ Soós Károly é. n.b. 50.

¹¹¹⁸ A beretkei árvaháznak küldött pénzzadományok 1929 és 1935 közötti összegére lásd a 11. táblázatot.

¹¹¹⁹ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. április 29.

¹¹²⁰ Uo.

¹¹²¹ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Szabó Béla levele Bertók Bélához. 1935. március 20.

¹¹²² A gyülekezetnek mindössze 52 tagja volt. N. N. 1937. 131.

¹¹²³ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bácsy Gyula levele Bertók Bélához. 1935. május 4.

befolyó adományokból fedezhető lesz.¹¹²⁴ Június 12-én kifizette az ingatlanért kért 140 000 Kč-t. A vásárlással kapcsolatban azonban jogi problémák merültek fel, a kerület nevére ugyanis nem lehetett íratni az épületet, mivel az nem volt jogi személy, amennyiben pedig egy magánszemély vette volna meg, magas vételi illetéket kellett volna utána fizetni. A probléma kiküszöbölésére a püspök létrehozta a Kárpátaljai Református Segítő Egyesületet (KRSE), melynek a nevében végül a vásárlást lebonyolította.¹¹²⁵

Bertók szerette volna, ha az intézmény már szeptember elsejétől felújítva és berendezve az árva gyermekek szolgálatára áll, ez azonban különböző okokból kifolyólag nem valósult meg.¹¹²⁶ A munkácsi árvaház megnyitására végül egy bensőséges kis ünnepség keretén belül december 8-án került sor. Tíz órától a helyi templomban Bertók püspök hirdette az ígét, prédikációjában rámutatott, hogy egy árvaház létrehozása nem más, mint a keresztény elvek gyakorlati életbe való átültetése.¹¹²⁷ Az intézmény működése hét árva gyermekkel indult, akiket már szeptemberben felvettek, de mivel az épület tatarozása elhúzódott, a munkálatok befejezéséig helyi családoknál biztosítottak számukra elhelyezést.¹¹²⁸

10.3. Az Atzél-Perényi Református Szeretet-Árvaház megalakulása

Bár a munkácsi árvaház megszervezése korábban indult, mégsem ez volt az első református szeretetintézmény, mely megkezdte működését Kárpátalján. Történt ugyanis, hogy Bertók püspököt, aki épp a munkácsi árvaházi ingatlan átíratásának ügyével volt elfoglalva, Szabó Sándor nagyszőlősi tanító értesítette, hogy a helyi földbirtokosnő, özvegy Atzél Lászlóné Perényi Lujza bárónő az egyik tanyáját tartozékaival együtt a református egyháznak kívánja ajándékozni árvaotthon létesítésére.¹¹²⁹ 1935. július 5-én megérkezett a püspökhöz a bárónő levele is, aki ebben megerősítette adományozási szándékát, egyben annak részleteit is kifejtette. Döntése értelmében a kárpátaljai kerületnek adományozza az ún. Fekete tanyát, annak minden tartozékával együtt; itt azonnali hatállyal átenged annyi épületet, amelyben az egyház 8–10 árvával minél előbb meg tudja kezdeni az árvagondozást, ugyanis óhaja, hogy az árvaház még az ő életében kezdje meg működését. A tanyához tartozó istálló, szántó, gyümölcsös és legelő (összesen 29 kat. hold) tulajdonjoga szintén az egyházra száll, de a használati jogot az adományozó továbbra is megtartja. A katolikus vallású bárónő további kívánsága, hogy a felállítandó árvaházba a gyermekeket felekezeti megkülönböztetés nélkül vegyék fel, illetve „*megőrzendő minden körülmények közt az intézet magyar nemzeti jellege és benne a tántoríthatatlan magyar szellemben való nevelés. Mert az alapító Nagyasszony ez által nagynevű őseinek (Perényi Péter és Gábor, a sárospataki főiskola alapítóinak) és boldog emlékezetű férjének – a magyar református anyaszentegyház iránt megnyilvánult bőkezű pártfogását és örök időkre emlékezetes tradícióit kívánja ápolni és fenntartani.*”¹¹³⁰ Szabó Sándor július 6-án kelt levelében javasolta Bertóknak, hogy minél előbb látogassa meg az adományozót a részletek tisztázása érdekében, mivel az egyébként nagyon jóindulatú, de idős

¹¹²⁴ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. május 9.

¹¹²⁵ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. június 12.

¹¹²⁶ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. július 25.

¹¹²⁷ Szeretet, 1935/23. 5.

¹¹²⁸ Szeretet, 1935/7. 5.

¹¹²⁹ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele özv. Atzél Lászlóné Perényi Lujzának. 1935. június 17.

¹¹³⁰ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. 17. Szabó Sándor és özv. Atzél Lászlóné Perényi Lujza levele Bertók Bélának. 1935. július 5.

bárónő a leveleket esetleg másoknak is megmutatja, mint ahogy a püspök egy korábbi levelét is megmutatta a „*pápista kurátornak*”, márpedig a tanító szerint az árvaház ügyét „*az ellenség tanácsa [...] nem segíti elő.*”¹¹³¹ A következő héten a püspök látogatása immáron visszavonhatatlanul megerősítette a bárónőt korábbi elhatározásában. Ennek eredményeként július 18-án sor került az ajándékozási szerződés, 23-án pedig az alapító oklevél aláírására is. Utóbbi szerint az árvaház elnevezése „*Atzél-Perényi Református Szeretet-Árvaház*”, feladata pedig a kárpátaljai református egyházkerület területén található árva vagy szegény magyar gyermekek befogadása, gondozása, nevelése és „*tisztes kenyérkeresethez juttatása, hogy hasznos polgáraivá legyenek a társadalomnak, egyháznak és nemzetnek.*”¹¹³² Az egyházkerület ígéretet tett arra, „*hogy néhai Atzél László boldog emlékezetét hálásan megőrzi, munkás életének példáját a Szeretet-Árvaházban nevelendő gyermekek előtt ébren tartja, valamint a kegyes ajándékozó úrnő példás életét is örök emlékezetében tartja s a gondozásba vett gyermekeket arra az elmúlhatatlan szeretetre fogja nevelni, mely boldoggá és áldottá tette néhai Atzél László és báró Perényi Lujza közösen futott földi pályáját s melyen a koporsó hatalma sem vesz diadalmat.*”¹¹³³ Az okirat tartalmazta továbbá mindazokat az adományozással kapcsolatos feltételeket, melyeket a bárónő fentebb idézett levelében korábban már tudatott a püspökkel.¹¹³⁴

Bertók szerette volna, ha az árvaház már szeptemberben megnyitja kapuit, erre azonban csak október 6-án került sor. Mivel a munkácsi intézményhez hasonlóan a gyermekeket itt is még szeptemberben felvették (öt árvát hoztak át Beretkéről),¹¹³⁵ így a megnyitásig nagyszülősi családoknál helyezték el őket. Az avatóünnepséget délelőtt, az árvaház lankás udvarán tartották. A gyülekezeti énekek után a püspök mondott imádságot, majd a helyi dalárda éneke hangzott el. Ezután Isaák Imre esperes mondott alkalmi beszédet, majd osztott áldást. Bertók ezt követően átadta az intézmény vezetését Bácsy Gyula árvaházi igazgatónak és özv. Kovács Jánosné gondozónőnek. A tömeg ezután megtekintette a két épületből és nyolc helyiségből álló árvaházat, mely 12 gyermek befogadására volt alkalmas. Mivel Atzélné Perényi Lujza idős kora miatt nem tudott részt venni az avatáson, az egyházkerület elnöksége és a Református Nőszövetség megbízottai a délelőtt folyamán tisztelegő látogatást tettek a bárónőnél, míg a szervezet egy másik csoportja virágot helyezett el Atzél Lászlónak az árvaház közelében fekvő mauzóleumánál.¹¹³⁶

10.4. A Kárpátaljai Református Segítő Egyesület

Peyer-Müller szerint a Kárpátaljai Református Segítő Egyesület létrejöttét külső és belső okok segítették elő. Külső ok volt – amint azt már fentebb említettük – a munkácsi árvaház épületének megvásárlása után fizetendő adó megtakarítása, míg a belső ok a Kárpátalján egyre terjedő szegénység, mely arra készítette az egyházat, hogy hatékonyabban vegye fel a harcot a nyomor ellen.¹¹³⁷ Véleményünk szerint egy harmadik ok is közrejátszott az egyesület létrehozásában, mégpedig az, hogy Bertók szerette volna teljesen függetleníteni a

¹¹³¹ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. 17. Szabó Sándor levele Bertók Bélának. 1935. július 6.

¹¹³² TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. 17. Alapítólevél.

¹¹³³ Uo.

¹¹³⁴ Uo.

¹¹³⁵ *Református Egyház és Iskola*, 1935/38. 4.

¹¹³⁶ *Szeretet*, 1935/19. 1.

¹¹³⁷ Peyer-Müller, Fritz 1994. 331.

felállítandó intézményt az Egyetemes Egyház vezetőinek a befolyásától, melynek nagyobb részével nem ápolt jó viszonyt.

Az egyesület célja a kerületben végzett református szociális munka továbbvitele és az ehhez nélkülözhetetlen anyagiak biztosítása volt: „*a segítőegylet lesz az a milliomos amerikai nagybácsi – fogalmazta meg Szabó Béla –, aki, ha kell, csak belenyúl a zsebébe s a kárpátaljai reformátusok nem panaszkodhatnak többé, hogy semmire se telik nekik.*”¹¹³⁸ Bertók úgy vélte, a KRSE létrehozása komoly előnyökkel járhat, mivel nagyobb mozgástérrel fog rendelkezni a belmisszió és a szeretetmunka terén, mint „*a lomhán és nehezen mozgó*” egyházkerület. Mindazonáltal tevékenységét a kezdetektől fogva a kerülettel való szoros együttműködésben képzelte le.¹¹³⁹

Az alapító közgyűlést június 17-én tartották meg Munkácson. Itt fogadták el az egyesület alapszabályát, választották meg tisztkarát és választmányát. Elnöke maga a püspök lett, ügyvezető igazgatójává pedig a Kárpátaljára augusztus közepén visszatérő Bácsy Gyulát választották.¹¹⁴⁰ Az alapszabály értelmében a választmányban helyet kapott a három egyházmegye esperese és gondnoka is.¹¹⁴¹ Utóbbi lépéssel az volt a céljuk, hogy mindenki számára egyértelművé tegyék, hogy az egyesület a hivatalos egyház ellenőrzése alatt működik. Tevékenységéről évente jelentést tett az egyházkerületnek. A szervezet háromféle tagsággal rendelkezett: alapító taggá az válhatott, aki egyszeri, legalább 500 koronás adományt tett, a rendes tagok, akik szavazati joggal rendelkeztek, évi 12 korona, míg a szavazati joggal nem rendelkező pártoló tagok évi 6 korona befizetését vállalták.¹¹⁴² A taglétszám folyamatosan emelkedett: 1935 végén 645 (74 alapító, 465 rendes és 106 pártoló), míg 1937 decemberében már 1265 tagja volt az egyesületnek.¹¹⁴³ A kárpátaljai egyházkerület 1935. december 12-én tartott ülésén hivatalosan is a KRSE-re bízta a két árvaház vezetését Bácsy felügyelete alatt.¹¹⁴⁴

10.5. A KRSE és az árvagondozás 1938-ig

A két intézmény férőhelyei az indulást követően gyorsan beteltek. A munkácsi árvaházba 1936 folyamán áthoztak két árvát Nagyszőlősről, hogy tanulmányaikat polgári iskolában folytathassák. Rajtuk kívül öt új árvát is felvettek, így az év végén már 13 gyermek, egy idős nő, egy alkalmazott, az igazgató és két családtagja, összesen tehát 17 személy részesült itt állandó ellátásban.¹¹⁴⁵ A következő évben további három árvával emelkedett az árvaház lakóinak a száma.¹¹⁴⁶ A gondozói és nevelői feladatokat Bácsy Gyula és felesége látta el.¹¹⁴⁷

¹¹³⁸ Szeretet, 1935/13. 2.

¹¹³⁹ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. június. 12.

¹¹⁴⁰ TtREL I. 22. a. 15. d. 1935/30. Bertók Béla levele Bácsy Gyulához. 1935. július 1.

¹¹⁴¹ Bácsy Gyula 1935. 5.

¹¹⁴² Szeretet, 1935/8. 2.

¹¹⁴³ Szeretet, 1935/6. 5.; Szeretet, 1938/9. 4.

¹¹⁴⁴ TtREL I. 22. a. 14. d. 1935/51. A Kárpátaljai Ref. Egyházkerület köz- és bírósági gyűlési jegyzőkönyv. 1935. Püspöki jelentés. 1935. december 12.

¹¹⁴⁵ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. KRSE REF. Szeretet-Árvaház lakói 1935, 1936, 1937 évben Munkácson.

¹¹⁴⁶ Szeretet, 1938/9. 5.

¹¹⁴⁷ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. 9. Jelentés a KRSE és árvaházai I. teljes évi működéséről.

A nagyszülősi intézménybe 1936 folyamán további kilenc gyermek nyert felvételt, így az árvák létszáma itt már 16 volt.¹¹⁴⁸ Az árvaházban helyet kapott még a gondozó, annak édesanyja és egy fizetett házi alkalmazott is.¹¹⁴⁹

A megalapításától számított egy éven belül tehát a KRSE két árvaházában 29 árvának és egy idős nőnek tudott otthont és kenyeret biztosítani, kizárólag a kárpátaljai reformátusok erejére támaszkodva, ugyanis sem az államtól, sem a konventtől nem kapott semmilyen anyagi támogatást.

Bácsy az intézmények vezetése és a gyermekek nevelés terén ugyanazokat a módszereket alkalmazta, mint amit korábbi szolgálati helyén, Beretkén már meghonosított. „Az Otthon falain belül az árvák ideje tanulással, lelki életük fejlesztésével, apróbb házi munkák végzésével, és játsszással telik – írja az általa követett pedagógiai elvekről a KRSE egyik jelentésében. – *Katonai fegyelmet nem gyakorolunk, a gyermek kedélyvilágát nem öljük meg, de minden igyekezetünk oda irányul, hogy rendszeres, fegyelmezett munkára, engedelmisségre, testi és lelki tisztaságra, őszinteségre és szeretetre neveljük a gyermekeket.*”¹¹⁵⁰ A munkácsi árvák a nyári vakációt az első évtől kezdődően befogadó családoknál vagy rokonoknál töltötték, ahonnan legtöbbször kedves emlékekkel tértek vissza. Nagyszülősen azonban özv. Kovács Jánosné a nyári időszakra sem vált meg neveltjeitől, mivel a fegyelem szempontjából fontosnak tartotta, hogy együtt maradjanak.

Munkácson 1936-ban öt árva polgári iskolában, nyolc pedig az állami elemi iskolában tanult, míg Szőlősen mind a 16 gondozott a helyi református elemi iskola padjait koptatta.¹¹⁵¹ Utóbbi helyen az árvaház és az iskola közötti mintegy négy kilométert naponta kétszer gyalogszerrel tették meg a gyermekek. Mivel ide az alapító akarata szerint a felekezeti hovatartozás figyelembe vétele nélkül vették fel a rászorulókat, a különböző vallású gyermekek hittanórára a saját felekezetük iskolájába jártak.¹¹⁵²

Utóbbi helyen a gyermekek orvosi felügyeletét Dr. Magyar László látta el díjtalanul, míg Munkácson – megfelelő tiszteletdíj mellett – Dr. Katz Emil, itt viszont Szántó József gyógyszerész ingyen biztosította a szükséges gyógyszereket.

A KRSE igyekezett az árvák mellett más rászorulókat is támogatásban részesíteni. 1936-ban egy teológushallgatót (még ez évben meghalt), egy orvostanhallgatót, egy missziós testvért támogatott nagyobb összeggel, két középiskolásnak pedig a Munkácson való tanulást tették lehetővé. Emellett tervbe vették a két árvaház kapacitásának a bővítését is, amire nagy szükség volt a felvételre váró árvák nagy száma miatt.¹¹⁵³

Az egyesület kiadásai 1936-ban 103 592 Kč-t tettek ki 104 827 Kč bevétellel szemben,¹¹⁵⁴ ez az összeg 1937-ben 69 010 Kč, illetve 73 461 Kč volt.¹¹⁵⁵ Adakozás terén a munkácsi és a nagyszülősi gyülekezet messze túlszárnyalta a többi egyházközséget.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁸ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. 9. A n[agy]szülősi árvaházban levő árvák 1936. dec. 31-ig.

¹¹⁴⁹ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. Jelentés a KRSE és árvaházai I. teljes évi működéséről

¹¹⁵⁰ Uo.

¹¹⁵¹ Uo.

¹¹⁵² Horkay Barna 1998. 13.

¹¹⁵³ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. Jelentés a KRSE és árvaházai I. teljes évi működéséről.

¹¹⁵⁴ A KRSE tagdíjaiból mintegy 25 000 Kč folyt be. TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. KRSE ref. Szeretet-Árvaházai zárszámadása 1936. december 31-én.

¹¹⁵⁵ Szeretet 1938/9. 5.

¹¹⁵⁶ TtREL I. 22. a. 17. d. 1937/370. Jelentés a KRSE és árvaházai I. teljes évi működéséről.

10.6. A KRSE és a kárpátaljai árvaházak 1938–1945 között

Az első bécsi döntést, majd Kárpátalja katonai megszállását követően az itt élő reformátusok többsége újra a tiszántúli egyházkerület igazgatása alá került. A magyarországi egyházszervezetbe való beolvadás azonban felvetette a kárpátaljai árvaházak további megmaradásának a kérdését is.

Az intézmények fenntartásáról és vezetéséről ugyan a KRSE gondoskodott, jogi szempontból viszont csak a munkácsi tartozott hozzá, mivel a nagyszőlősiné a kerület volt a tulajdonosa. A kárpátaljai egyházkerület megszűnésével ez utóbbi intézmény átkerült a tiszántúli egyházkerület tulajdonába. A máramaros-ugocsai egyházmegye minden bizonnyal félt az árvaház esetleges bezárásától vagy az Országos Református Szeretetszövetségnek való átadásától, ezért kérvényezte a kerületnél az intézmény tulajdonjogának átruházását az egyházmegyére, vagy ha ez „elvi okokból” nem volna lehetséges, akkor fenntartásának, irányításának és lelki vezetésének a jogát. Kérte továbbá, hogy a kerület az intézmény teljes jogkörű vezetését bízza az esperes elnöklete alatt álló négytagú intézőbizottságra.¹¹⁵⁷

A kerület az intézmény tulajdonjogával és pénzügyeivel kapcsolatos problémákat a pénzügyi bizottsághoz utalta véleményezésre, és ígéretet tett, hogy az ezzel kapcsolatos jövőbeni határozatokról értesítik az egyházmegyét.¹¹⁵⁸ Arról azonban, hogy ez a későbbiekben megtörtént volna, nincs tudomásunk. Az árvaház irányítását és „lelki vezetését” viszont teljes jogkörrel – az egyházkerület legfőbb felügyeleti és ellenőrzési jogának fenntartása mellett – a javaslatban szereplő intézőbizottság kezébe adta a kerület, melyet kiegészített az egyházkerületi missziói előadóval.¹¹⁵⁹

A visszacsatolást követően egy további probléma is felmerült az árvaházakkal kapcsolatban. A Kiss Ferenc által alapított és vezetett Országos Református Szeretetszövetség ugyanis felkérte az anyaországhoz visszatért egyházmegyéket, hogy az 1447/1937-es konventi határozat értelmében intézményei támogatására vessen ki az egyháztagokra 3–4 filléres járulékot, melyet minden év végén juttassanak el a szövetség pénztárába. A beregi egyházmegye jelezte, hogy a „kérést” csak abban az esetben tudja teljesíteni, ha a munkácsi árvaházat a szövetség felveszi kötelékébe,¹¹⁶⁰ míg a máramaros-ugocsai egyházmegye megállapodást kötött a Szeretetszövetséggel, mely szerint utóbbi a beszedett tagdíjak 33%-át átengedi a nagyszőlősi árvaház javára.¹¹⁶¹

Az anyaországhoz való visszatéréssel kérdésessé vált a KRSE további sorsa. Bertók Béla elnök indítványozta az egyesület közgyűlésén annak önmaga általi feloszlását, azzal az indokkal, hogy léte elválaszthatatlanul összefonódott az immáron megszűnt kárpátaljai egyházkerülettel, alapszabálya pedig az új viszonyoknak megfelelően nem dolgozható át. Bácsy Gyula igazgató viszont az egyesület további fenntartása mellett foglalt állást, amit azzal indokolt, hogy sajnálatos lenne – állítása szerint – egy közel ötezer (!) fős tagsággal rendelkező szervezetet feloszlítani, illetve, hogy nehéz volna a fizető, főként alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó tagokkal megértetni, hogy az árvák gyámolítására juttatott adományaik miért kerültek át az egyházkerület pénztárába. A közgyűlés Bácsy álláspontját fogadta el. Válaszul Bertók és az alelnök, Bary Gyula esperes azonnal lemondtak a szervezetben betöltött

¹¹⁵⁷ Uray Sándor é. n. 202.

¹¹⁵⁸ Uo. 244.

¹¹⁵⁹ Uo. 202–203.

¹¹⁶⁰ Györkei é. n. 48.

¹¹⁶¹ MREZsL 33. 3. d. Igazg. választmányi és közgyűlési jegyzőkönyv. 1941. december 16.

tisztségükről, és nem is vettek részt a KRSE következő közgyűlésén, ahol az alapszabály módosítását és az ezzel kapcsolatos teendőket vitatták meg.¹¹⁶² Ekkor azonban egy váratlan esemény következtében a történések új irányt vettek, ugyanis Nagy Béla nyugalmazott szolgabíró 1941. március 28-án a beregi és máramaros-ugocsai egyházmegyének adományozta a munkácsi árvaházzal szemben álló, mintegy 20 000 pengő értékű épületeit – többek között – azzal a feltétellel, hogy az utcai épületben református árvaház, az udvariban „*intelligens nők otthona*” létesítendő „*Merényiné Nagy Piroska Református Árvaház és Női Otthon*” név alatt.¹¹⁶³ „*A KRSE sorsa ezzel új fordulatot vett. Határozatilag kimondta, hogy miután az a cél, amelyre elhívást nyert, a Nagy Béla nagyszerű ajándékával, a beregi és máramaros-ugocsa [egyházmegyék] gondjai mellett, az egész volt kárpátaljai egyházkerület területére biztosítva van, a KRSE 1941. június 30. terminussal feloszlik és minden pénzvagyont és berendezését, amely a tagok tagdíjából és adományaiból keletkezett, a megszervezendő munkácsi új árvaháznak ajándékozza. Az árvaház épülete örökáron eladatván, minden adósság kifizetettvén, kiderült, hogy a néhány ezer pengő értékű berendezési tárgyakon kívül a KRSE több mint 7.000 pengő ajándékot juttathat a leendő munkácsi új árvaháznak*” – írja visszaemlékezésében az események egyik közvetlen résztvevője, Bácsy Gyula.¹¹⁶⁴ Az új árvaház azonban – feltehetően a háborús viszonyok következtében – sosem kezdte meg működését.¹¹⁶⁵

A munkácsi árvaotthon így 1941 nyarán bezárta kapuit, a gyermekek egy részét a nagyszülősi árvaházba vitték át, másokat befogadó családoknál helyeztek el.¹¹⁶⁶ A beregi egyházmegye 1941 októberében tartott közgyűlése felkérte az esperest, hogy körlevélben hívja fel a beregi gyülekezeteket a nagyszülősi árvaház támogatására, mivel az befogadta a munkácsi árvákat, és a jövőben is be fogja fogadni egyházmegyéjük területéről a rászoruló gyermekeket.¹¹⁶⁷

A nagyszülősi árvaház épületei már kicsinek bizonyultak a megnövekedett létszámú gondozott gyermek befogadására, ezért új szárnyal bővítették az épületet, melyben két szoba, konyha és éléskamra kapott helyet. Ennek köszönhetően az intézményben hamarosan már harminc árva nevelkedett. A magyar állam tervbe vette egy egytanerős szórványiskola megépítését az árvaház közelében, mely a nagyszülősi református iskola részeként működött volna, de ez végül a világháború miatt nem valósult meg.

A szovjet csapatok 1944 októberében foglalták el a települést. A háborút követően Nagyszőlős és egész Kárpátalja a Szovjetunió része lett. Az árvaház épületét a megszállás után néhány hónappal elvették a református egyháztól, az árvákat szélnak eresztették; néhányuk befogadó családokhoz, míg többségük állami menhelyre került.¹¹⁶⁸

¹¹⁶² Szabadi István 2008: 42–43.

¹¹⁶³ Györkei István 1942. 100.

¹¹⁶⁴ Szabadi István 2008: 43.

¹¹⁶⁵ 1997-től Munkácson újra működik református gyermekotthon, ahol 18–20 kilátástalan szociális helyzetben élő, kallódó vagy árva gyerekeknek keresztény, családi jellegű nevelést biztosítanak.

¹¹⁶⁶ Szabadi István 2008: 43.

¹¹⁶⁷ Györkei István 1942. 119.

¹¹⁶⁸ Horkay Barna 1998. 13.

11. A nagydobronyi Református Szeretetház

A Nagydobronyi Református Egyház a maga közel 3300 fős lélekszámával Kárpátalján a második, csehszlovákiai viszonylatban pedig a harmadik legnépesebb kálvinista gyülekezet volt a korszakban.¹¹⁶⁹ Lelkipásztorának, az 1933-tól itt szolgáló Gönczy Pálnak is köszönhetően az egyházközségben élénk lelki élet folyt.¹¹⁷⁰ A harmincas évek közepén a gyülekezetben volt vasárnapi iskola, férfi és női bibliakör, ifjúsági egyesület, leánykör, árvaegylet és diakonátus is. A lelkész belmissziói munkáját a kerület első hivatalos diakonisszája, Etelka testvér segítette.¹¹⁷¹

A nagydobronyi szeretetház megalapításának előzményeihez tartozik, hogy a helyi lelkész 1934 szeptemberében *„az öntudatos ref. hívek tömörítése s az egyház szociális feladatainak végzése céljából”* létrehozta a Református Szeretetszövetséget. A presbitérium támogatta a kezdeményezést, és testületileg belépett a tagjai közé.¹¹⁷²

Gönczy az 1935. november 14-i presbitériumi gyűlésen számolt be újabb tervéről, hogy a használatában lévő egyházi telken szeretetházat tervez létesíteni, melynek célja *„otthont biztosítani elaggott öregeinknek s helyet a templomon kívüli gyülekezeti összejövetelek számára.”*¹¹⁷³ Az intézményt a Szeretetszövetség tagjainak évi egynapos munkájával, de azok pénzbeli támogatása nélkül szándékozott felépíteni. Tervei szerint a Szeretetszövetség gondoskodott volna annak fenntartásáról is, így az egyházközséget sem az építés, sem a működtetés költségei nem terheltek volna. A presbitérium ugyan örömmel fogadta és erkölcsi támogatásáról biztosította a kezdeményezést, de elkerülendő, hogy a telek révén az építkezés terhe valamilyen oknál fogva mégis a komoly adóssággal küzdő egyházközség nyakán maradjon, úgy döntött, hogy az építkezési telket odaajándékozza a Szeretetszövetségnek. Egyúttal azonban azt is kikötötte, hogy a szövetség elnöki tisztjét a mindenkor lelkész töltsse be, valamint hogy a Szeretetházban *„csak olyan szellemi és irányú munka folyhat, melyek református egyházunk életére nemesítő, támogató erővel bírnak s a legteljesebb mértékben elősegítik református egyházunk valláserkölcsei munkáját”,*¹¹⁷⁴ és ha netán a szövetség munkája a *„református valláserkölcsei és társadalmi célkitűzésektől eltérne, jelenlegi adományát semmisnek tekinti, s úgy a telek, mint az épület tulajdonjoga tehermentesen visszazáll a nagydobronyi ref. egyházra.”*¹¹⁷⁵

Az építkezés költségeit a község, a helyi hitelszövetkezet és az egyház kebelén belül működő Árvaegylet biztosította. Utóbbi 1936. szeptember 20-án feloszlatta magát, tőkéjét pedig a Szeretetszövetségnek adta át a kiadások részbeni fedezésére. Az építési és szállítási munkálatokat az egyháztagok ingyen végezték.¹¹⁷⁶

¹¹⁶⁹ N. N. 1937. 149. A legnépesebb gyülekezet az egyházi adatok szerint 1937-ben Beregszász volt 4987 fővel, utána Komárom következett 4022 fővel. Uo. 37., 125.

¹¹⁷⁰ Peyer-Müller Fritz 1994. 426.

¹¹⁷¹ Szeretet, 1936/13. 1.; *Református Egyház és Iskola* 1934/36. 4.

¹¹⁷² A nagydobronyi ref. egyház presbitéri gyűléseinek jegyzőkönyve. Kezdve 1928. április 1-én. A Nagydobronyi Református Egyházközség tulajdonában. 1934. szeptember 26-i ülés.

¹¹⁷³ Uo. 1935. november 14-i ülés.

¹¹⁷⁴ Uo.

¹¹⁷⁵ Uo.

¹¹⁷⁶ Uo. 1936. szeptember 27.

Az intézmény építése 1935 őszén kezdődött, és a gyülekezet mintegy tízhónapos kemény munkájának eredményeként 1936 júniusára készült el. Az átadásra július 5-én került sor.¹¹⁷⁷

A Szeretetház 400 m² területen tizenkét helyiséget foglalt magába. Értéke százezer korona körül mozgott. Az épületben helyet kapott egy 100 m² alapterületű nagyobb terem is, mely többek között az egyesületi összejöveteleket volt hivatott szolgálni, mivel azok olyan nagyszámú taggal működtek, hogy a korábban használt iskolai terem szűknek bizonyult. Az intézmény egyúttal diakonissza-előképző intézetként is működött volna: „*Tervünk az – írja ezzel kapcsolatban Gönczy a Szeretetházban –, hogy 14-ik életévüket betöltött leányokat veszünk fel, kik a nagydobronyi Szeretetházban eltöltött három év után a debreceni diakonisszaképző intézetben fognak hivatásukra véglegesen előkészítettetni. Célunk az, hogy a diakonisszaképző intézet csak e hivatásra feltétlenül alkalmas, csaknem kész anyagot kapjon. Az a körülmény, hogy a Szeretetházban eltöltendő három év alatt a gyülekezeti munka csaknem minden ágában – egyesületi munka, szegénygondozás, betegápolás – részt vehetnek, elegendő biztosítéknak látszik előttünk erre.*”¹¹⁷⁸

Az épületben hat szoba állt az aggok otthona és a diakonissza-előképző rendelkezésére, így a vezető diakonissza lakásán kívül hét diakonisszajelölt és tizenhét idős rászoruló elhelyezésére volt lehetőség az intézményen belül. A tervek szerint a felvett öregek halálukig teljes ellátásban és gondozásban részesülnek, kötelesek viszont erejükhöz mérten munkát végezni. Esetleges aggkori segélyük vagy az örökösök nélkül elhalálozottak vagyona is a Szeretetházhoz tartozott. Elsősorban a támasz nélküli, vallásos, békés természetű – és az intézményi munka kezdeti nehézségeire való tekintettel –, munkaképes jelentkezőket szándékoztak felvenni. Ezen utóbbioktól abban az esetben eltekintettek, ha az illető saját eltartási költségeit fedezni tudta. A Szeretetház „*nemcsak a gyülekezetnek, hanem az Egyetemes Egyház odavágyódó elaggott [...] szegényeinek is hajlékot kívánt nyújtani.*”¹¹⁷⁹ 1936 július elejéig négy diakonisszajelölt, három idős férfi és egy nő jelentkezett. Az intézmény megnyitását szeptember 1-re tervezték, és minden bizonnyal ez meg is történt az adott időpontban, bár forrásokkal ezzel kapcsolatban nem rendelkezünk.

Valamivel több mint egy év elteltével a lelkész már arról tett jelentést a presbitéri gyűlésnek, hogy a Szeretetszövetség képtelen önerőből fenntartani az intézményt, és kéri a presbitériumot, hogy abban az esetben, ha a Szeretetház esetleg a község tulajdonába kerül, járuljon hozzá az egyházi vagyont képező telek átadásához is. A presbitérium ehhez hozzájárult, azzal a feltétellel, hogy meghatározott helyen a községtől azonos értékű földet kap cserébe.¹¹⁸⁰

Az intézmény azonban úgy tűnik, maradt a Szeretetszövetség tulajdonában, mivel az 1938. május 1-én tartott presbitéri értekezlet jegyzőkönyve szerint a lelkész kezelésében lévő ún. lucernás föld eladásából származó 70 000 K^č egy részét, 20 000 K^č-t a Szeretetház adósságának a törlesztésére szánták, azzal a kikötéssel, hogy az intézmény vezetése a kölcsön kamatait a mindenkorai lelkésznek köteles folyósítani.¹¹⁸¹

¹¹⁷⁷ Szeretetház, 1936/13. 1

¹¹⁷⁸ Uo.

¹¹⁷⁹ Soós Károly é. n.c. 9.

¹¹⁸⁰ A nagydobronyi ref. egyház presbitéri gyűléseinek jegyzőkönyve. Kezdve 1928. április 1-én. A Nagydobronyi Református Egyházközség tulajdonában. 1937. október 31.

¹¹⁸¹ A nagydobronyi ref. egyház presbitéri gyűléseinek jegyzőkönyve. Kezdve 1928. április 1-én. A Nagydobronyi Református Egyházközség tulajdonában. 1938. május 1-i ülés.

Ezt követően azonban már csak szórványos információkkal rendelkezünk a Szeretetházról. Az ungi egyházmegye belmissziói jelentései közül csak egy alkalommal bukkan fel az intézmény: „*Tudtommal egyházmegyénkben egy gyülekezetben van Szeretetház, mégpedig Nagydobronyban*”¹¹⁸² – írja az 1939-es évről szóló jelentésében Gencsy Béla belmissziói előadó, azonban annak működéséről nem rendelkezett semmilyen részletesebb információval; 1942-re vonatkozó jelentésében pedig már arról számol be, hogy a „*szeretetmunka a megyében csak esetleges, legtöbb helyen a politikai községgel együtt dolgozik az egyház*”.¹¹⁸³ Ez arra utal, hogy a nagydobronyi Református Szeretetház ekkor már nem működött, vagy esetleg átkerült a község tulajdonába – ugyanis nem valószínű, hogy az egyházmegye belmissziói előadójának ne lett volna tudomása egy református szociális intézmény létezéséről egyházmegyéje területén. Ha esetleg mégis működött Szeretetház a háborús évek alatt, a szovjet csapatok bevonulása után minden bizonnyal beszüntette működését.

---

¹¹⁸² Kőmives Sándor 1940b. 78.

¹¹⁸³ Kőmives Sándor 1943. 31.

12. A komáromi református szegényház története 1918–1945 között

Az eddig tárgyalt szociális intézmények mindegyike a két világháború közötti időszakban jött létre, többségük felállításában pedig komoly szerepet játszott a belmisszió nyomán egyre szélesebb teret kapó ébredés. Ezekről eltérően az alábbi fejezetben tárgyalt szegényház keletkezése évtizedekkel korábbra tehető, és felállításának a mozgatórugóját sem sikerült még mindeddig feltárni.

A komáromi református szegényház létrejöttéről kevés információval rendelkezünk. Ezzel kapcsolatban Galambos Zoltán, aki 1925–1971 között volt a helyi gyülekezet lelkésze, a létesítmény XX. századi történetéről írt rövid munkájában¹¹⁸⁴ maga is csak annyit közöl, hogy a XIX. század közepe táján egy hívő református hagyta az egyházra a Tolnai (ma Komenský) utca 18. szám alatti házát és kertjét azzal a kikötéssel, hogy „*abba saját hibáikon kívül olyan öregségre jutott férfiak és nők helyeztessenek el, akik még valahogyan tudnak magukról gondoskodni, azonban nincs szegényeknek fejüket hová lehajtani.*”¹¹⁸⁵ Ettől többet a kezdetekről nekünk sem sikerült kideríteni.

A húszas évek közepén a szegényház két épületből állt: a Tolnai utcáról a telekre belépve balról egy egyszobás kőépületben a férfiak, míg a jobb oldalon az „ún. derekas épületben” az asszonyok laktak; az utóbbi épület két utca felőli szobájában lakott az egyházi (egyben harangozó) is. A házakhoz tágas udvar és kert is tartozott kúttal, gyümölcsfákkal és díszbokrokkal, illetve az egyházi veteményesével.¹¹⁸⁶

A szegényházba kezdetben a presbitérium, később a gondnok engedélyével vették fel a rászorulókat, akik kizárólag református vallásúak lehettek.¹¹⁸⁷ Húszas évekbeli visszaemlékezők szerint a századforduló előtt az intézményben élők viselkedésével, fegyelmével nem volt probléma, akkor még „*rendesebb öregek, otthontalanná vált özvegyasszonyok, özvegy férfiak laktak a szegényházban*”, akik még „*afféle tisztességes öregek*” voltak. Rendszeresen jártak a templomba, a délelőtti és délutáni istentiszteleten is részt vettek, és hálából, az ingyen lakhatásért cserébe kisebb-nagyobb szolgálatokat is végeztek az egyháznak.¹¹⁸⁸

A szekeresszázadok feleségei, a „nagyasszonyok” fölvaltva hordták nekik az ebédet, az egyházközség pedig gyertyával, később petróleummal látta el őket, de rendszeresen nyújtott számukra pénzsegélyt is a „szegények kasszájából”. Ekkor még a református szegényháznak „becsülete és tisztessége” volt a gyülekezetben és a városban is. A változás a századfordulóval állt be. Ezt követően egyre több összeférhetetlen lakó került az elhunyt „tisztas öregek” helyére; közülük néhányan „*lezüllött életükkel sokszor mindenből kivetkőzött öregek, afféle koldus sorsra jutottak*” voltak, akiket „*nem tűrt meg otthon a gyermek, a testvér és így valami csekély ajándékot vetve az Egyháznak a rokonság: bejuttatták a mindenkitől megvetett koldus rokont a református szegényházba.*”¹¹⁸⁹ Így egyre nagyobb lett a „házsártos, gonosz indulatú, a vénség minden átkát magukon viselő öregek” száma, akik közt kéregetők és alkoholisták is voltak. Az új lakók lezüllesztették a szegényházat, mely gyakori dáridók, hajnali italozások, veszekedések és verekedések színhelye lett. Nem egyszer éjjelente Farkas

¹¹⁸⁴ Galambos Zoltán 1964.

¹¹⁸⁵ Uo. 1.

¹¹⁸⁶ Uo.

¹¹⁸⁷ Uo. 2.; *Kis Tükör*, 1928/2. 2.

¹¹⁸⁸ Galambos Zoltán 1964. 2.

¹¹⁸⁹ Uo. 2.

Károly egyházfinak kellett rendet teremtenie az egymás életét fenyegető részeg öregasszonyok között. Az ilyen esetek miatt a szegényház korábbi jó hírét fokozatosan elvesztette.¹¹⁹⁰

Galambos lelkész komáromi szolgálatának első éveiben házi látogatásokkal próbált segíteni a problémán, melyek során lelki beszélgetéseket kezdeményezett az itt lakókkal, valamint közösen énekelt velük, de igyekezete még azoknál sem talált semmilyen fogadókészségre, akik valamilyen oknál fogva nem oldottak kerekét a látogatásai elől.

A változás akkor kezdődött, amikor az 1930-ban felállított diakonátus vette kezébe a szegényház lakóinak a sorsát. Ettől kezdve hetente egy-két alkalommal diakónusok látogattak el az intézménybe – ezzel megindult a rendszeres lelki munka. Ennek eredményeként a renitens lakók távoztak, helyükre pedig már csak megfelelő magaviseletű aggodat vettek fel. Idővel a szegényház lelki és anyagi viszonyaira is egy-egy kinevezett diakónus felügyelt. Az intézmény férfi lakói a húszas években fokozatosan elhaláloztak, és mivel a szabad helyekre nem volt megfelelő jelentkező, így ettől kezdődően csak nőket vettek fel.¹¹⁹¹ 1928 végén a szegényháznak hét agg nő lakója volt.¹¹⁹²

A létesítményben lakó idősök segélyezésében és lelki támogatásában a diakonátus mellett a Komáromi Protestáns Jótékony Nőegylet¹¹⁹³ kell kiemelnünk, mely 1895-től rendszeresítette az elaggott szegények segélyezését.¹¹⁹⁴ Az egylet főként Pap-Kovács Elemérné elnöksége alatt juttatott számos alkalommal a szegényháznak tüzelőt, élelmet, valamint 1–2 szegénynek lábbelit, *„de legértékesebb szolgálatai ezen egyesületnek abban állottak, amikor karácsony és húsvét előtt néhány tekintélyes hölgy elment a szegényházba, leült a már lelki gondozás alá jutott öreg asszonyok közé, és velük együtt Bibliát olvasva és énekelgetve testvéri közösséget gyakorolt”*.¹¹⁹⁵ Karácsony előtt kis karácsonyfát is vittek a szegényeknek, valamint cukrot, süteményt, néhány szál gyertyát, és mindenkinek jutott valamilyen ajándék is.¹¹⁹⁶

Az egyház már a korszak kezdetén, az első világháború befejezésekor is elégedetlen volt az intézmény nagyobb, nők lakta épületének az állagával, mely alapos felújításra szorult. Konkoly-Thege Béla gondnok költségvetést készített az épület renoválására, melyet 1918. november 23-án mutatott be a presbitériumnak, és mely szerint a felújítás összege meghaladta volna az 5000 koronát. Az egyházközség azonban siralmas anyagi helyzete miatt (az egyházi, köztük a szegényház javára tette alapítványokat az első világháború alatt hadikölcsönkötvényekbe fektették, melyek elvesztek) ilyen tételt nem tudott az épület rendbehozatalára fordítani.¹¹⁹⁷ Az ügynek újabb lendületet Németh Sándor püspöknek, komáromi lelkésznek az 1919 februárjában tartott presbitéri gyűlésen elmondott felszólalása adott, melyben nehezményezte, hogy *„az egyházat s annak vezetőségét folyton támadások érik a szegényház siralmas állapota; az ott lévők elaggott szegények elhagyatottsága miatt a*

---

¹¹⁹⁰ Uo. 3.

¹¹⁹¹ Uo. 4.

¹¹⁹² *Kis Tükör*, 1928/1. 4.

¹¹⁹³ Történetére bővebben lásd: Tömösközi Ferenc 2015. 200–214.

¹¹⁹⁴ *Komáromi Lapok*, 1896/10. 5.

¹¹⁹⁵ Galambos Zoltán 1964. 8.

¹¹⁹⁶ Uo.

¹¹⁹⁷ A rév-komáromi ev. ref. egyház presbitéri és közgyűlési jegyzőkönyvei az 1896-ik évtől 1923-ig. A KRE tulajdonában. 1919. november 23.

*felelősséget emlegetik, ha a rozoga épület össze talál dűlni...*¹¹⁹⁸ Az ülésen döntés született a szegényház eladásáról, az ebből származó bevételből pedig egyúttal egy másik, jobb állapotban lévő épület vásárlásáról is, melyben tovább működhet az intézmény. A szegényház megvételére azonban nem érkezett megfelelő ajánlat, így az egyház a városi tanácshoz fordult, hogy agg szegényeiket vegye át a városi szegényház.¹¹⁹⁹ A város azonban vonakodott ettől; egy bizottságot küldött ki az épület megvizsgálására, mely azt csekély javításokkal lakhatónak találta, így annak lakóit nem vette át.¹²⁰⁰ Mivel az egyház a szociális létesítményt megszüntetni nem akarta, ezért nem maradt más választása, mint annak felújítása. Gyűjtést hirdetett, mely eredményeként néhány hónap alatt közel 4000 korona gyűlt össze, ezen felül a városi közgyűlés is megszavazott 1600 korona segélyt, míg a katonai építészeti fiókosztály térítésmentesen 1500 db téglát biztosított a célra.¹²⁰¹ A város által javasolt felújításokat végül októberre sikerült elvégezni. Mindez azonban csak elodázta a probléma megnyugtató megoldását, melyet egy új épület megépítése jelentette volna.¹²⁰²

A '20-as, '30-as években több apró felújítást is végeztek az objektumon, majd belátva a folytonos javítgatások hiábavalóságát, 1936-ban gyűjtést indítottak egy új épület emelésére.¹²⁰³ A presbitérium 1938. augusztus 16-i ülésén immáron konkrét tervekkel állt elő az építkezés költségeinek a fedezésére. A gyűjtésből származó bevételek mellett 50 000 korona kölcsönt kívánt felvenni az egyházi alapítványok vagyonából, melyet évi 5000 koronás részletekben törlesztett volna. A teljes építkezés költsége az előzetes számítások szerint mintegy 70 000 koronát tett volna ki.¹²⁰⁴ Az elkészített tervek szerint az új épület, mely a meglévő szegényház helyén épült volna fel, húsz rászoruló elhelyezésére lett volna alkalmas. Az emeletes épület földszintjére tervezett tágas előcsarnokból nyíltak volna a lakószobák, valamint a nagy nappali, mely étkezőként is szolgált volna. Az emeleten kapott volna helyet a létesítményt vezető diakonissza előszobával és konyhával ellátott szobája, továbbá 2–3 vendégszoba, melyekben *„az egyház vendégei vagy átutazó egyházi férfiak, nők testvéri szeretettel bibliás szellemű otthont találtak volna a diakonissza testvér gondviselése mellett”*.¹²⁰⁵

A egyszerű elképzelések azonban nem váltak valóra. A visszacsatolást követően új problémák foglalták le az egyház vezetését, majd pedig hamarosan kitört a második világháború, mely nemcsak a terveket, de a meglévő szegényházat is elsodorta.

A bombázások alatt az intézményben lakó agg asszonyok a rokonaik pincéjében találtak menedéket. A veszély elmúltával azonban már nem költöztek vissza, mivel az épületet bombatalálat érte, aminek következtében annak egy része teljesen hasznavehetetlenné vált. Ezzel a komáromi református szegényház mintegy százéves története le is zárult. Az egyház az épület megrongálódott részét a háborút követően lebontotta, míg az egyházi egykori lakrészét felújította és bérbe adta. A telken állt másik épület, az agg férfiak volt otthona szintén elpusztult.¹²⁰⁶

---

¹¹⁹⁸ Uo. 1919. február 5.

¹¹⁹⁹ Uo.

¹²⁰⁰ Uo. 1919. június 28.

¹²⁰¹ Uo. 1919. szeptember 21.

¹²⁰² Uo. 1919. október 23.

¹²⁰³ Vö. Kis Tükör, 1929/8. 4., 1934/9. 6.

¹²⁰⁴ Csekes Béla é. n.a. 47.

¹²⁰⁵ Galambos Zoltán 1964. 5.

¹²⁰⁶ Uo. 6–7.

13. Összegzés

A történelmi Magyarország Csehszlovákiához csatolt területein 1918 előtt református intézményes karitatív munkáról nem beszélhetünk (mindössze két gyülekezetben, Magyarorságon és Komáromban volt gyülekezeti szegényház). Változás e téren a húszas évek végétől következett be: 1928-tól az első bécsi döntésig eltelt tíz év alatt Szlovákiában és Kárpátalján összesen nyolc református szociális intézményt, hat árvaházat, két szegényházat és egy idősotthont hívtak életre. E létesítmények létrehozásának a háttérében a belmisszió, majd az e nyomán kibontakozó ébredés állt.

A Csehszlovákiához került Felvidék (Szlovákia, Kárpátalja) református szempontból jórészt peremterületnek számított. A történelmi Magyarország összreformátusságának nem egész 10%-a élt ezen a területen, hosszú sávban, Pozsonytól Técsőig, nagyrészt falusi környezetben. Elsősorban utóbbi volt az oka, hogy a Magyarországon az 1880-as évektől lendületet kapott belmisszió, mely alapvetően városi jelenség volt, 1918 előtt alig terjedt el a felvidéki gyülekezetekben. Ugyan elszórtan itt is létrejöttek belmissziói csoportok, ezek azonban elsősorban a fővárosi belmissziói központokkal tartottak fenn szorosabb kapcsolatot. A fentiekből adódóan a Csehszlovákiához került reformátusok kezdetben sem egységes belmissziói szervezettel, sem komoly belmissziói intézményrendszerrel nem rendelkeztek.

A belmisszió intézményes megszervezésére elsőként a kárpátaljai egyházkerületben tettek próbálkozást a húszas évek elején 1918 előtti minták alapján, egyesületi formában (Új Reformáció Szövetség). A független egyesületi forma azonban az egyház erős ellenállását váltotta ki, mivel a vizsgált korszakban – a magyarországihoz hasonlóan – a szlovákiai és kárpátaljai református egyház a belmissziói munkát már saját hatáskörébe kívánta vonni, és lehetőség szerint gyülekezeti keretek között tartani. Az egyháznak ezen törekvése és az Új Reformáció Szövetség vezetőinek az anyaországba való kényszerű vagy önkéntes távozása miatt ez a kezdeti belmissziói munka elakad, és újabb lendületet csak a húszas évek második felében kapott. Ekkora már az anyaországhoz hasonlóan itt is világosan kirajzolódott a belmissziót gyülekezeti alapon végezni kívánó egyházas-hitvallásos, valamint a kegyes hívek által követett, felekezeti jellegű és rendszerint egyesületi-mozgalmi formában szerveződő evangéliumi irányzata. Előbbinek a kereteit a szlovákiai és kárpátaljai reformátusok által 1926-ban – a kárpát-medencei református egyházak között elsőként – életbe léptetett missziói szabályrendelet képezte. Bár Sörös Béla, a konvent belmissziói előadója igyekezett az egyházas belmissziói munkát egységes irányelvek mentén megszervezni, kísérlete a sikeres kezdeteket követően megakadt, majd a harmincas évek elejétől a kerületekben és a megyékben a helyi viszonyokhoz igazodva fejlődött tovább. A megakadás okát a belmissziói munkaágak többségénél elsősorban a kerületek között a korszakban mindvégig meglévő és az egyházi élet csaknem minden terén megnyilvánuló nagyfokú elkülönülésében kereshetjük, míg az ifjúsági munka területén a kudarchoz leginkább a református fiatalság egy részének és az egyháznak a szociális és munkáskérdésen elfoglalt eltérő álláspontja vezetett.

A harmincas évek második felére kiépültek az egyháznak a gyülekezeti missziói munkát irányító és ellenőrző szervei, a belmisszió pedig egyre több gyülekezetben vert gyökeret, de tömeges jelenséggé csak a kárpátaljai kerületben vált. Utóbbi területen sokrétű és gazdag missziói munka bontakozott ki, mely jórészt Bertók Béla püspök belmisszió iránti elkötelezettségének volt köszönhető. Bertóknak Kárpátalján 1936-ig sikerült egy táborban tartania a különböző kegyességi irányzatokhoz tartozó belmissziói irányultságú lelkészeket és

világiakat, de a kiskoszmályi mozgalom itteni megjelenésével (Baráti Kör) ez az egység felbomlott.

A '20-as évek végén a belmisszió hiánya, illetve a kegyes híveknek intenzívebb és bensőségebb lelki élet iránti igénye hívta életre a szlovákiai reformátusság legjelentősebb ébredési/belmissziói mozgalmát, a kiskoszmályi mozgalmat. A Bethánia Egylet felvidéki helyi szervezeteiből kinövő mozgalom, bár magán viselte az egyesületi kereszténység jellemzőit is (rétegszerveződés, egyesületi forma, interkonfesszionizmus stb.), sosem zárkozott el az intézményes egyház elől. Bázisát a Komárom–Léva–Párkány háromszög által bezárt terület falvainak, kisvárosainak kegyes hívei adták. Szembesülve a magyar falu súlyos szociális problémáival, a mozgalom tevékenységében a diakónia, ezen belül az intézményes árvagondozás került az előtérbe. Vezetői a szlovákiai reformátusok hiányzó belmissziói intézményrendszerének a teljes kiépítésére törekedtek, és komoly erőfeszítéseket tettek a külmisszió megszervezésére is. Evangelizáló tevékenysége a teljes egyházi élet megújulását célozta.

A mozgalom sajátos karakterét főként vidékies, népies jellege, az árvagondozás iránti fokozott elkötelezettsége és dolgozóinak az őskeresztényekre jellemző vagyonszeretése, keresztény fundamentalizmusa adta. Lelkiséget főként annak nagyhatású vezetője, Nehézy Károly formálta. Ennek hátterében leginkább a kései pietizmus és puritán kegyesség tradíciói körvonalazódnak keveredve a kálvini teológia örökségével. Ezt a lelkiséget és a mozgalomra jellemző belmissziói módszereket a harmincas évek második felében sikerül meghonosítani a kárpátaljai egyházkerületben is, ahol azonban ez a misszió terén egységes lelkesítő kar megosztásához és az egyházi vezetéssel való éles konfrontációhoz vezetett.

Míg a kiskoszmályi mozgalom diakóniai munkája minden esetben elismerést, addig interkonfesszionális jellege, a csatlakozó kegyes hívők vallásgyakorlata és az 1930-tól fennálló egyesületi forma az egyház vezetőinek egy részében komoly ellenérzést váltott ki. Ezt tudatosítva Nehézy a kezdetektől fogva az intézményes egyházzal szoros együttműködésre és mozgalmi egyházi elismertetésre törekedett. A Béthel Egylet „egyháziasítása” egy hosszabb folyamat eredménye volt, mely csak az első bécsi döntést követően zárult le. Ennek egyik fontos mozzanata volt Sörösnek és Nehézynek mint az egyházias–hitvallásos és az evangéliumi irány két legfontosabb alakjának losonci kézfogása 1937-ben, mellyel jelképesen is megtörtént az evangelizáló mozgalmak egyházi befogadása. A kibékülés hátterében elsősorban a felvidéki magyarság, ezen belül a kálvinizmus közéleti súlyát növelni akaró, Szilassy Béla által kezdeményezett Református Összefogás mozgalmát kell látnunk, melynek létrejötte beleillik le a '30-as évek második felének nemzeti összezárkózásához vezető folyamatába.

Általánosságban a szlovákiai és kárpátaljai református belmisszió mindkét irányzata (az egyházias–hitvallásos és az evangéliumi is) a bensőséges vallásosság elmélyítését célozta; ezt azonban az ébredési mozgalmak kizárólag a – sokszor túlzásoktól sem mentes – pietista/kegyes lelkiületnek és vallási gyakorlatnak a hívők között való meggyökereztetésével vélték megvalósíthatónak. A belmisszió Szlovákiában és Kárpátalján – már csak az itt élő magyarság társadalmi rétegződéséből és földrajzi elhelyezkedéséből kifolyólag is – döntően falusi és kisvárosi keretek között, és leginkább a nők körében bontakozott ki. További jellemzője volt az árvagondozás nagyfokú felkarolása, mely elsősorban az árvaházi intézmények létrehozásában nyilvánult meg. A felekezeti szociális és egészségügyi intézményi hálózat (kórház, lelencotthon, öregotthonok stb.) szélesebb körű kiépítése azonban az 1938-ban bekövetkezett határváltozásnak köszönhetően már nem történt meg a korszakban.

A belmisszió nyomán a református gyülekezetek lelki életének intenzívebbé válása a hívők vallásosságának gyors erősödéséhez, vagyis ébredéshez vezetett, mely helyenként (pl. Huszt, Marcellháza, Komárom) már a '20-as évek végén/'30-as évek elején megmutatkozott.

Az első bécsi döntés a belmisszió fejlődését a vizsgált területen különböző módon befolyásolta. Az intézményes egyházi belmisszió lassú erősödése tovább folytatódott a második világháború végéig. A mindeddig viszonylag gyorsan terjeszkedő kiskoszmályi mozgalom lendületét viszont megtörte a határváltozás; nehezebben tudott alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. Ezzel szemben a Keleti Baráti Kör számára a határváltozás pozitív változásokkal járt. A tevékenységét korlátozó kárpátaljai egyházkerület megszűnt, a tiszántúli egyházkerületbe való betagozódás lehetőséget adott számára az anyaországi, majd a visszacsatolt erdélyi területek felé való terjeszkedésre. Utóbbi dinamizmusát jól mutatja, hogy a háború végére a Baráti Kör tagjai között tudhatta a kárpátaljai lelkészek mintegy felét.

Külön ki kell térnünk a kiskoszmályi mozgalom keretén belül működő Timótheus Szövetség értékelésére, mivel történetük nemcsak a szlovákiai református belmissziónak, de a csehszlovákiai ifjúsági mozgalmaknak is egyik érdekes, de kevésbé ismert fejezetét képezi. Az ifjúsági mozgalmak a két világháború közötti Csehszlovákiában ideológiai és felekezeti síkon egyaránt szerveződtek. A legismertebbek közülük az 1928–1934 között működő népi-baloldali irányultságú Sarló, valamint a katolikus fiatalokat nemzeti-keresztény értékek alapján szervezkedő Prohászka Körök voltak. A református fiatalságot egy táborba tömöríteni akaró, a Sörös Béla által a losonci teológián 1926-ban indított ifjúsági mozgalom 1931 után végleg megakadt. Később ugyan történtek még kezdeményezések a református ifjúsági munka újraindítására, de ezek a Timótheus Szövetség kivételével jelentősebb eredményeket nem tudtak felmutatni. A Timótheusok a társadalom problémáira a kegyesség (pietizmus) gyakorlásában és a protestáns fundamentalizmusban találták meg a megfelelő válaszokat. A szövetség tagjainak kis száma ellenére az általuk felépített és fenntartott Timótheus árvaház országos viszonylatban is kiemelkedő teljesítménynek számított.

Az ébredés a keresztény szolidaritás/szociális felelősségtudat megerősödésével párosult. Ez pozitívan hatott a református hívek adakozókedvére, lehetővé téve a belmisszió egyik fő céljának tekintett diakóniai munka intézményi hátterének önerőből való kiépítését és fenntartását. Annak a hátterében viszont, hogy ez a munka döntően az árvagondozást tekintette legfontosabb feladatának – a belmisszió árvaügy iránti hagyományos elkötelezettsége mellett – egyéb tényezőknek is fontos szerep jutott.

Magyarországon a XX. század elejétől kezdték kiépíteni az állami árvagondozás gerincét képező központi gyermekotthonok hálózatát, melynek fő feladata a rászoruló gyermekek nevelőcsaládoknál való elhelyezése volt. A mai Szlovákia és Kárpátalja területén létrehozott ilyen intézmények 1918 után Csehszlovákiához kerültek, ahol lényegesebb változtatások nélkül működtek tovább. Ez a központi intézményi hálózat azonban már korán szűkösnek bizonyult, továbbfejlesztésére viszont a két világháború közötti időszakban nem került sor. Ami változás történt, az az intézmények nemzeti jellegét érintette: míg 1918 előtt az állami árvagondozást magyarosító tendenciák jellemezték, addig az államfordulatot követően az a szlovákosítás eszközévé vált. A foghíjas állami intézményrendszert egyházi fenntartású árvaházak sora egészítette ki, melynek köszönhetően az egyes egyházak biztosítani tudták az kormányzat szekularizációs törekvéseivel szemben saját felekezeti árváik egyházi szellemű neveltetését és oktatását.

Ez a rendszer a vizsgált korszak első évtizedében a nemzeti és felekezeti kisebbséget alkotó a szlovákiai és kárpátaljai magyar református közösséget rendkívül hátrányosan érintette. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az államfordulatot követően Csehszlovákiához csatolt területeken – az evangélikus és katolikus egyházzal ellentétben – nem működött egyetlen református árvaház sem. Az állami árvagondozói rendszerbe került magyar református gyermekek jó eséllyel elvesztették nemzeti és felekezeti identitásukat is. A helyzetet csak súlyosbította, hogy az árvagondozás problémája a magyarok lakosság körében nagyobb hangsúllyal volt jelen, mivel a szlovákiai és kárpátaljai magyarság, különösen a nemzetrészt többségét kitevő szegényebb falusi földművesek szociális állapota az országos átlag alatt volt.

Ezek a külső tényezők véleményünk szerint fontos szerepet játszottak a református árvaházak felállításában. Mindazonáltal nem gondoljuk, hogy ezek lettek volna az árvaházi intézmények létrehozásának legfőbb okai, azt ugyanis főként a kálvinista kegyesség erősödésében (ébredés) látjuk, de hogy az ébredés elsősorban az árvagondozást felé fordult, és ezen a téren fejtette ki legértékesebb tevékenységét, abban ezek a külső okok döntő szerepet játszhattak.

A disszertációmban vizsgált szociális intézmények közül három árvaházat a kiskoszmályi ébredési mozgalom hozott létre és tartott fenn. Ezek jellemzője, hogy egyesületi alapításúak voltak, és szabályozásukban és működtetésükben megfogható a mozgalomban uralkodó lelkiség. Az interkonfesszionizmus megnyilvánulása volt, hogy az első években vallási hovatartozástól függetlenül vették fel a rászoruló gyermekeket és az árvaházi dolgozókat is. Az intézményes egyházzal kialakuló szorosabb kapcsolatok kiépítése után ez valamelyest megváltozott. Habár a kiskoszmályi mozgalom árvaházai a többi szociális intézménnyel ellentétben saját gazdasággal is rendelkeztek, mindvégig pénzügyi problémákkal küzdöttek, mivel a bevételeikhez mérten túl nagy számú gyermeket gondoztak.

A beretkei árvaház működése esetében is tetten érhető az alapítók vallásos lelki beállítottsága. Az intézményes egyház által preferált szigorúan hitvallásos iránynak megfelelően ide kizárólag református gyermekek nyerhetek felvételt. Az intézmény mindvégig jó anyagi körülmények között működött, melyhez hozzájárult az egyház kiemelt támogatása. Pénzügyi helyzete még azt is lehetővé tette, hogy a felhalmozódott többletet földvásárlásba fektesse. Úgy véljük, az árvaház létrehozásában keveredtek az ébredés által kiváltott lelki ösztönzők a régebbi korok patrónusi hagyományával. Működése során viszont feszültség érezhető az árvaházat irányító árvaházi bizottság és az első két igazgató között. Az utóbbiak által képviselt kegyes lelkiséget az árvaházi bizottság, és főként annak vezetője, Tornallyay Zoltán ugyanis következetesen elutasította. Valószínűsíthetjük, hogy ez a szembenállás döntő szerepet játszott Bácsy Gyula távozásában és Borza Zoltán igazgatói posztról való lemondásában is.

A kárpátaljai szociális intézmények közül a munkácsi árvaház és a nagydobronyi idősotthon megalapításának a háttérében ugyancsak a belmisszió/ébredés állt, míg a nagyszőlősi árvaház életre hívása mögött főként a korábbi korokra jellemző, szociális felelősséggel párosuló patrónusi hagyományt fedezhetjük fel. Bár a munkácsi árvaházat jogilag a KRSE állította fel, és ugyanez az egyesület volt felelős a nagyszőlősi árvaház fenntartásáért és igazgatásáért is, valójában az egyesületi háttér itt csak látszólagos volt. A KRSE a kárpátaljai egyházkerület egyházi belmissziói munkáját végző egyesületként működött, vezetése gyakorlatilag megegyezett az egyházkerület vezetésével.

Az első bécsi döntést követően kérdéssé vált a szlovákiai és kárpátaljai református magyarság sajátos kisebbségi léthelyzetben megteremtett szociális intézményrendszerének a további sorsa. Egy ideig úgy tűnt, hogy több intézmény is megszűnik, de végül csak a munkácsi zárta be kapuit, míg a kiskoszmályi árvaház az új viszonyokhoz igazodva Lévára költözött (a nagydobronyi árvaház sorsáról nem rendelkezünk hiteles információkkal). A megmaradt intézményekre sem várt azonban hosszú jövő: a szovjet hadsereg megszállása és a háború utáni események következtében kénytelenek voltak beszüntetni működésüket.

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára (SzRKEZsL)
Evidenčné listy farárov

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZsL)

2. e. fond. Konventi Missziói és Diakóniai Bizottság iratai 1885–1950 (1953)

V. Missziói munkák, egyesületek, intézmények

33. fond. Országos Szeretetszövetség iratai (1930–1950). A Szeretetszövetséggel kapcsolatos és azon kívüli karitatív munkák szervezési iratai.

91. fond. Nagy Zoltán lelkipásztor hagyatéka

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (SRKTGyL)
Felvidék, Püspöki irattár, 1938. (Fondjegyzéken kívül)

Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno (ŠOA KN)

Fond Okresný národný výbor v Komárne (ONV KN)

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TtREL)

I. 22. a. fond. Kárpátaljai egyházkerület iratai 1897–1942. Igazgatási iratok 1921–1939.

Korabeli újságok, naptárak, periodikák

Beretkei Árvaház Kis Naptára, 1939–1944

Baráti Szó, 1929

Hajnal (1939-től Kiskoszmály), 1931–1944

Kis Tükör, 1928–1934

Komáromi Lapok, 1896

Körlevél a Beretkei Árvaház Jótévéihez, 1941

Mustármag, 1926

Összefogás, 1937

Református Egyház és Iskola 1921–1938

Református Ifjú, 1933

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1926

Szeretet, 1925–1938

Szeretet Naptára, 1930-1938

Kézírtos presbitériumi jegyzőkönyvek

A nagydobronyi ref. egyház persbiteri gyűléseinek jegyzőkönyve. Kezdve 1928. április 1-én.

A Nagydobronyi Református Egyházközség tulajdonában.

A rév-komáromi ev. ref. egyház presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyvei az 1896-ik évtől 1923-ig. Komáromi Református Egyházközség (Szlovákia, KRE) tulajdonában.

Marcellázai ref. egyház presbitériumának jegyzőkönyve 1917. évtől.
Marcellázi Református Egyházközség tulajdonában.

Kiadatlan kéziratok, naplók

Farkas János é. n.

Farkas János önéletírása. Kézirat, é. n. Róth Jánosné (Réde) tulajdonában.

Galambos Zoltán 1963

Galambos Zoltán: A vasárnapi iskola a révkomáromi ref. ker. egyházban. 1963. In: Uő (szerk.): Komáromi Kálvinista Krónika. Kézirat, 1957–1964. A Komáromi Református Egyházközség (Szlovákia) tulajdonában. É. n.

Galambos Zoltán 1964

Galambos Zoltán: A „református szegényház” /története/ a rév-komáromi református keresztyén egyházban. In: Uő (szerk.): Komáromi Kálvinista Krónika. Kézirat, 1957–1964. A Komáromi Református Egyházközség (Szlovákia) tulajdonában.

Galambos Zoltán é. n.a.

Galambos Zoltán: Városi evangelizáció, házi istentiszteletek, bérelt helyiségek a rév-komáromi református keresztyén egyházban. É.n. In: Uő (szerk.): Komáromi Kálvinista Krónika. Kézirat, 1957–1964. A Komáromi Református Egyházközség (Szlovákia) tulajdonában. É. n.

Gaál Zoltán 1939

Gaál Zoltán: Napló 1939. január – szeptember. Gaál Dezső (Szilas) tulajdonában

Gaál Zoltán 1940

Gaál Zoltán Napló 1939. szeptember – 1940. november. Gaál Dezső (Szilas) tulajdonában

Hargita Árpád é. n.

Hargita Árpád: Nehézy Károly. Felvidéki ébredés. Kiskoszmályi mozgalom és kisugárzásai. Vázlat, gyűjtött anyag és gondolatok. Kézirat, é. n. Másolata a szerző tulajdonában.

Kalocsay Ferencné 1962.

Özvegy Kalocsay Ferencné levelei lakos emlékiratai az 1962. évből. Kézirat, 1962.
Kalocsay Márta (Fót) tulajdonában.

Kosár Károly 1994

Kosár Károly: Tóth Károly és a reformációs ébredés egyházunkban. Írásbeli dolgozat a második lelkészképesítő vizsgához. H. n., 1994. augusztus 10. Jelöletlen másolata a SzRKEZsL gyűjteményében.

Tóth István 1980

Tóth István (szerk.): Krónika a volt Komáromi Református Koedukációs Tanítóképző Intézet 1940-ben végzett növendékeinek életútjáról 1980-ig. Kézirat, 1980. A Komáromi Református Egyházközség (Szlovákia) tulajdonában. 6.

Tóth Kálmán é.n.c

Tóth Kálmán jelöletlen kézirata a szlovákiai református ifjúsági munka kezdeteiről. Kalocsay Márta (Fót) tulajdonában.

Tóth Kálmánné 1942/43

Tóth Kálmánné naplója 1942/43-ból. Kézirat, Szűcs Ferenc tulajdonában.

Korabeli nyomtatott jegyzőkönyvek, évkönyvek, névtárak

Agyagási Sándor 1934

Dr. Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1934. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., 1934.

Agyagási Sándor 1936

Dr. Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1936. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., 1936.

Agyagási Sándor 1937

Dr. Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1937. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., 1937.

Agyagási Sándor é. n.

Dr. Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1935. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Akúcs Lajos 1931

Akúcs Lajos: A Barsi Ref. Egyházmegye 1931. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., 1931.

Akúcs Lajos 1932

Akúcs Lajos: A Barsi Református Egyházmegye 1932. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1932.

Borza Zoltán 2007

Borza Zoltán: Volt egyszer egy árvaház. Kálvinista Szemle. 2007/1. 3–4.

Czeglédy Pál é. n.

Czeglédy Pál: Esperesi jelentés a barsi református egyházmegye 1943. évi július hó 5-én tartandó közgyűlése elé. H. n., é. n.

Czeglédy Pál 1933

Czeglédy Pál (szerk.): A Barsi Ref. Egyházmegye 1933. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1933.

Czeglédy Pál 1937a

Czeglédy Pál (szerk.): A Dunáninneri Református Egyházkerület 1936. dec. hó 3-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1937.

Czeglédy Pál 1937b

Czeglédy Pál (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventje Komáromban, 1937. évi április hó 14-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n., 1937.

Czeglédy Pál 1938

Czeglédy Pál (szerk.): A Dunáninneri Református Egyházkerület 1937. november hó 13. és 14. napjain Pozsonyban tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1938.

Czeglédy Pál 1939

Czeglédy Pál (szerk.): Esperesi jelentés a barsi református egyházmegye 1939. évi július hó 4-én tartandó közgyűlése elé. H. n. 1939.

Czeglédy Pál 1940

Czeglédy Pál (szerk.): Esperesi jelentés a barsi református egyházmegye 1940. évi július hó 2-án tartandó közgyűlés elé. In: Pap József 1940. 1–18.

Csabay Pál 1928

Csabay Pál (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1928. évi július hó 30-án Szalócon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1928.

Csabay Pál 1929

Csabay Pál (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1928. évi december hó 5-én Tornalján és 1929. évi január hó 15-én Pelsőczön tartott rendkívüli közgyűléseinek jegyzőkönyve. H. n.

Csabay Pál 1930

Csabay Pál (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye Pelsőczön 1929. évi október hó 16-án tartott rendes és Tornalján 1929. évi december hó 19-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1930.

Csabay Pál 1931a

Csabay Pál: A Gömöri Református Egyházmegye Rozsnyón 1930. évi szeptember hó 12-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1931.

Csabay Pál 1931b

Csabay Pál: A Gömöri Református Egyházmegye Tornalján 1931. évi október hó 9-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1931.

Csabay Pál 1932

Csabay Pál: A Gömöri Református Egyházmegye Rozsnyón, 1932. évi augusztus hó 31-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1932.

Csekes Béla é. n.a

Csekes Béla (szerk.): A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1938. évi december hó 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Csekes Béla é. n.b

Csekes Béla (szerk.): A komáromi református egyházmegye Révkomáromban, 1940. október hó 17-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Csekes Béla é. n.c

Csekes Béla (szerk.): A komáromi református egyházmegye Révkomáromban, 1941. szeptember hó 4-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Csekes Béla é. n.d

Csekes Béla (szerk.): A komáromi református egyházmegye Révkomáromba, 1940. október hó 17-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Dusza János 1932a

Dusza János (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Kassán, 1931. évi március hó 18-án tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n.

Dusza János 1932b

Dusza János (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent 1932. évi március hó 17-én, Ungvárott tartott rendes gyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1932.

Dorovich Ágoston é. n.

Dr. Dobrovich Ágoston (szerk.): A Komáromi Szentbenedekrendi Kat. Gimnázium évkönyve az 1942–43. iskolai évről. H. n., é. n.

Enyed Andor 1939

Enyed Andor (szerk.): A Tiszaninneni Református Egyházkerület Miskolcon, 1939. február 18-ik napján tartott rendkívüli közgyűlésének, az Egyházkerületi Tanács Miskolcon 1939. október 10-ik napján tartott ülésének, a Miskolcon, 1939. december 12. napján tartott egyházkerületi rendes közgyűlésnek és az egyházkerületi tanács Miskolcon, 1939. december 13. napján tartott ülésének jegyzőkönyvei. Sárospatak, 1939.

Gyalókay László é. n.a

Gyalókay László (szerk.): Jegyzőkönyv a Dunáninneni Református Keresztyén Egyházkerület Pozsonyban 1932. évi december hó 8-án tartott rendes évi közgyűléséről. H. n., é. n.

Gyalókay László é. n.b

Gyalókay László (szerk.): Jegyzőkönyv a Dunáninneni Református Keresztyén Egyházkerület Pozsonyban 1933. évi december hó 13-án tartott rendes évi közgyűléséről. H. n., é. n.

Gyalókay László é. n.c

Gyalókay László (szerk.): Jegyzőkönyv a Dunáninneni Református Keresztyén Egyházkerület Pozsonyban 1935. évi november hó 27-én tartott rendes évi közgyűléséről. H. n., é. n.

Gyalókay László 1930

Gyalókay László (szerk.): Jegyzőkönyvek a Dunáninneni Ref. Ker. Egyházkerület Léván 1928. év november hó 14-én és Pozsonyban 1929. év november hó 28-án tartott rendes évi közgyűléseiről. H. n., 1930.

Györke István é. n.

Györke István (szerk.): A Beregi Református Egyházmegye 1940. évi április hó 25. napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Györke István 1942

Györke István (szerk.) 1942: A Beregi Református Egyházmegye 1941. évi június 6. napján Beregszászban tartott tanácsülésének jegyzőkönyve. H. n., 1942.

Konkoly-Th. István é.n.a

Konkoly-Th. István (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1939. szeptember hó 21. napján Tornalján tartott évi rendes közgyűlésének s bírósági üléseinek jegyzőkönyve. H. n.

Konkoly-Th. István é. n.

Konkoly-Th. István (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1940. évi augusztus hó 26.-án Tornalján tartott évi rendes közgyűlésének s bírósági üléseinek jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Konkoly-Th. István 1941

Konkoly-Th. István (szerk.): 1941: A Gömöri Református Egyházmegye 1940. évi augusztus hó 26.-án Tornalján tartott évi rendes közgyűlésének s bírósági üléseinek jegyzőkönyve. H. n., 1941.

Körmendy Sándor 1899

Körmendy Sándor (szerk.): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1899. szept. 14. s következő napjain Csurgó városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Pápa, 1899.

Kőmives Sándor 1929

Kőmives Sándor (szerk.): Ungi Református Egyházmegye 1928. évben tartott rendes köz- és bírósági üléseinek jegyzőkönyve. H. n., 1929.

Kőmives Sándor 1937

Kőmives Sándor (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1936. november 3-án Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagykapos, 1937.

Kőmives Sándor 1938

Kőmives Sándor (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1937. évi november 4-én Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1938.

Kőmives Sándor 1939

Kőmives Sándor (szerk.): A Felvidéki Tiszáninneri Református Egyházkerület 1939. évi február 2. napján Sátoraljaújhelyen tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1939.

Kőmives Sándor 1940

Kőmives Sándor (szerk.): A volt Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület 1939. évi október hó 25-én Kassán tartott utolsó rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1940.

Kőmives Sándor 1940b

Kőmives Sándor (szerk.): Az Ungi Református Egyházmegye Ungváron 1940. évi június hó 6-án és szeptember hó 4-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1940.

Kőmives Sándor 1943

Kőmives Sándor (szerk.): Az Ungi Református Egyházmegye Ungváron 1943. évi október hó 5-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1940.

Lenkey Lajos é. n.a

Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1935. évi június hó 3-án Tornalján tartott rendes tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. In: Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1935. évi június hó 3-án Tornalján tartott rendes tavaszi – és 1935. évi augusztus hó 29-én Hanván – esperesi beiktatási ünnepéssel egybekötött – őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Lenkey Lajos é. n.b

Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1935. évi augusztus hó 29-én Hanván – esperesi beiktatási ünnepélyel egybekötött – őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. In: Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1935. évi június hó 3-án Tornalján tartott rendes tavaszi – és 1935. évi augusztus hó 29-én Hanván – esperesi beiktatási ünnepélyel egybekötött – őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Lenkey Lajos é. n.c

Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1936. évi június hó 4-én Tornalján tartott rendes tavaszi - és 1936. évi szept. hó 17-én Tornalján tartott rendes őszi közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n.

Lenkey Lajos é. n.d

Lenkey Lajos (szerk.): A Gömöri Református Egyházmegye 1937. évi június hó 10-én Rimaszombatban tartott rendes tavaszi - és 1937. évi szeptember 23-án Tornalján tartott rendes őszi közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n.

Magda Sándor 1930

Magda Sándor (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1929. év július 23-án tartott rendkívüli és Rimaszombatban 1929. november hó 10-11-én püspök és főgondnokbeiktatással egybekötött rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1930.

Nagy Sándor (szerk.) é. n.

Nagy Sándor (szerk.): A komáromi református liceum és tanítóképző-intézet évkönyve az 1943–44. iskolai évről, az intézet fennállásának 9. évében. H. n., é. n.

N. N. 1937

N. N. (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház névtára. Szepsi, 1937.

N. N. 1940

N. N. (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1940. évi április hó 17–19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1940.

N. N. 1941

N. N. (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1941.

N. N. 1942

N. N. (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1942.

N. N. 1943

N. N. (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1943. évi május hó 19–20. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1943.

N. N. 1944

N. N. (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1944. évi május hó 4. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1944.

Pap József 1938

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1938. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. H. n., 1938.

Pap József 1939

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1939. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1939.

Pap József 1940

Pap József: A Barsi Református Egyházmegye 1940. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Léva, 1940.

Pap József 1941

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1941. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1941.

Pap József 1942

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1942. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1942.

Pap József 1943

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1943. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1943.

Pap József 1944

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1944. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. H. n., 1944.

Patay Károly 1929

A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Ref. Egyház Egyetemes Konventje 1928. évi december 13-án, Kassán tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n., 1929.

Péter Mihály é. n.

Péter Mihály (szerk.): a Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventje Bratislavában (Pozsonyban) 1922. évi május hó 17–18. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. H. n., é.n.

Péter Mihály 1923

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventje Losonczon 1923. évi április hó 25–26. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Rimavská Sobota, 1923.

Péter Mihály 1927

Péter Mihály (szerk.): a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Losonczon, 1925. évi szeptember hó 8-án tartott rendkívüli ülésének és Kassán, 1926. évi május hó 25-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Rimaszombat, 1927.

Péter Mihály 1929a

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán, 1928. évi november hó 11. és 12. napján tartott lelkézszenteléssel egybekötött rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H.n., 1929

Péter Mihály 1929b

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Ref. Egyház Egyetemes Konventje 1928. évi december 13-án Kassán tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n., 1929.

Soós Károly 1928

Soós Károly (szerk.): Jegyzőkönyvek a Komáromi Református Egyházmegye Komáromban 1928. évi április hó 17-én és 1928. augusztus hó 21-én tartott gyűléseiről. Komárno, é. n.

Soós Károly 1935

Soós Károly (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Losonczon 1934. évi június hó 27-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n., 1935.

Soós Károly é. n.a

Soós Károly (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1932. évi augusztus hó 23-án tartott rendes évi közgyűléséről. H. n. [Révkomárom], é. n.

Soós Károly é. n.b

Soós Károly (szerk.) é. n.: A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Kassán 1935. évi május hó 23-án tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. Komárom, é. n.

Soós Károly é. n.c

Soós Károly (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Kassán, 1936. évi október hó 15-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. H. n., é. n.

Szőke István 1931

Szőke István (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1931. évi március hó 14-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1931.

Szőke István 1934

Szőke István (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1934. évi március hó 20-án püspökeiktatással egybekötött rendkívüli és Kassán 1934. évi október hó 25-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1934.

Szőke István 1935

A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1935. évi október hó 24-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1935.

Szőke István 1936

Szőke István (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1935. évi október hó 24-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. H. n., 1936.

Uray Sándor é. n.

Uray Sándor (szerk.): A Tiszáninneri Református Egyházkerület 1940. március 27-én, 1940. június 18-án és 1940. október 23-án tartott egyházkerületi tanács- és egyházkerületi bírósági időszak tanácsülésének, 1940. november 26-án tartott egyházkerületi bírósági ülésének, 1940. november 27-én tartott közgyűlésének és tanácsülésének és 1940. december 18-án tartott egyházkerületi bírósági időszak tanácsülésének jegyzőkönyvei. H. n., é. n.

Hivatkozott szakirodalom

A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 1938

A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete (szerk.): A felvidéki magyarság húsz éve. Budapest, 1938.

Angyal Béla 2002

Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Galánta – Dunaszerdahely, 2002.

Bácsy Gyula 1929b

Bácsy Gyula: A beretkei református árvaház keletkezése. In: A Szeretet Naptára az 1930-ik évre. H. n., 1929. 112–116.

Bácsy Gyula 1931

Bácsy Gyula: A beretkei árvaházról. In: Bertók Béla (szerk.): A Szeretet Naptára az 1932-ik szökő-évre. Beregszász, 1931. 75–81.

Baráth László 2002

Baráth László: Az evangélikusok. In: Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. H. n., reprint, 2002. 16–21.

Barcza József 1993.

Barcza József: A magyarországi református egyesületek és mozgalmak egyháztörténeti háttere a két világháború között. In: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. H. n., 1993.

Bartlová, Alena 2008

Bartlová, Alena: Formovanie vzťahu československého štátu k trom cirkvám, pôsobiacim na Slovensku. In: Letz, Róbert – Kačírek, Ľuboš (szerk.): Verbum historiae I. Bratislava, 2008. 98–120.

Bartlová, Alena [et al.] 2012

Bartlová, Alena [et al.]: Slovensko v 20. storočí. III. kötet. V medzivojnovom Československu 1918–1939. Bratislava 2012.

Beliczay Angéla 1987

Beliczay Angéla: „Engem várnak a szigetek“. Molnár Mária tizenöt éve a pápuák között. Budapest, 1987.

Bolyki János – Ladányi Sándor 1999

Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között. In: Barcza József – Dienes Dénes: A Magyarországi Református Egyház Története 1918–1990. Sárospatak, 1990. 7–100.

Borovszky Samu é. n.

Borovszky Samu (szerk.): Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). Budapest, é. n. [1903]

Borza Zoltán 2007

Borza Zoltán: Volt egyszer egy árvaház. Kálvinista Szemle, 2007/1. 3–4.

B. Szabó Botond 1993

B. Szabó Botond: Cserkészlet és evangéliumi cserkészlet Magyarországon. In: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. H. n., 1993. 114–142.

Bucsay Mihály 1983

Bucsay Mihály: A magyar református kegyesség. In: Barcza József (szerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978. Budapest, 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) 137–242.

Bucsay Mihály 1985

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Budapest, 1985.

Czakó Jenő 2002

Czakó Jenő: Fejezetek az újabbkori ébredések történetéből. Egyetemes egyháztörténeti tanulmány. Budapest, 2002.

Csengerné Kovács Erzsébet 2000

Csengerné Kovács Erzsébet (szerk.): „Mint tudomány vásárjában...” Kisújfalu élete és iskolájának története. Dunaszerdahely, 2000.

Csémy Lajos 1993

Csémy Lajos: Tájékoztató. In: Koncsol László (szerk.): Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Pozsony, 1993. 7–29.

Csohány János 1983

Csohány János: Rövid egyháztörténelem a felvilágosodás korától napjainkig. Debrecen, 1983. (A Debreceni Református Theológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek VIII.)

Csomár Zoltán 1940

Csomár Zoltán: A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938). Ungvár, 1940.

Denke Gergely 1993

Denke Gergely: A Soli Deo Gloria Szövetség megalakulása és belső élete. In: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. H. n., 1993.

Dobos László Gábor 1987

Dobos László Gábor: Belmisszió és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In: Lendvai L. Ferenc (szerk.): A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok. Budapest, 1987. 263–313.

Drenko, Jozef 2002

Drenko, Jozef: Príspevok k topografii sirotincov na Slovensku. *Pedagogická revue* 2002. 54. évf. 3. sz. 271–284.

Dudeková, Gabriela 2003

Dudeková, Gabriela: Od dobročinnosti k štátnej povinnosti. Deti vo verejnej sociálnej starostlivosti v 19. storočí. *História. Revue o dejinách spoločnosti* 2004. 3. évf. 7–8. sz. <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=priloha2004dudekova78> (Letöltve: 2017. 07. 14.)

Dudeková, Gabriela 2004

Dudeková, Gabriela: Od milosrdenstva k štátnej opatere. *História. Revue o dejinách spoločnosti* 2003. 3. évf. 4. sz. <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2003dudekova4> (Letöltve: 2017. 07. 14.)

Falisová, Anna 2004

Falisová, Anna: Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In: Zemko, Milan – Bystrický, Valerián (szerk.): Slovensko v Československu (1918–1939). Bratislava, 2004. 365–416.

Fazekas Zsuzsanna 2014

Fazekas Zsuzsanna (szerk.): Rész szerint... Galambos Zoltán lekipásztor írásai, előadásai és igehirdetési születésének 120. és halálának 40. évfordulója alkalmából. Komárom, 2014.

Fedinec Csilla 2002

Fedinec Csilla 2002: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely, 2002.

Fedinec Csilla 2015

Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, 2015.

Forgács Gyula 1925

Forgács Gyula: A belmisszió és Cura Pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925.

Gaál Imre 2001

Gaál Imre (szerk.): Száz év Tornaľja történetéből (1848-1948). Somorja, 2001.

Galo Vilmos 2004:

Galo Vilmos: Egy elfelejtett életút. Tornallyay Zoltán élete és építésze. Szakdolgozat. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. Budapest, 2004.

Galo Vilmos 2011a

Galo Vilmos: „Az úrtól lett és csodálatos a mi szemeink előtt”. A Beretkei Református Árvaház története (1929–1944). *Gömörország* 2011. 12. évf. 3. sz. 18–36.

Galo Vilmos 2011b

Galo Vilmos: Arcképek a Beretkei Református Árvaház történetéből. *Gömörország* 2011. 12. évf. 3. sz. 37–45.

Galo Vilmos 2012a

Galo Vilmos: Református árvaházak Kárpátalján 1935–1945 között. In: Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): „*Taníts minket úgy számlálni napjainkat...*” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2012. 165–182.

Galo Vilmos 2012b

Galo Vilmos: A Beretkei Református Árvaház története. *Egyháztörténeti Szemle* 2012. XIII. évf. 2. sz. 29–51.

Galo Vilmos 2015

Galo Vilmos: „Jézus Krisztus együgyű szolgálja” – Tóth Kálmán református lelkész élete és munkássága. (1904–1956). In: Makkai Béla (szerk.): A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére. Budapest, 2015. 215–229.

Gaľa, Ladislav 2012

Gaľa, Ladislav: Život, dielo a katechizácia blahoslaveného mučenika Pavla Petra Gojdiča. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe. Prešov, 2012.

[https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/2_ops_gala_ladislav_-](https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/2_ops_gala_ladislav_-_zivot_dielo_a_katechizacia_blahoslaveneho_mucenika_p._p._gojdica.pdf)

[_zivot_dielo_a_katechizacia_blahoslaveneho_mucenika_p._p._gojdica.pdf](https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/2_ops_gala_ladislav_-_zivot_dielo_a_katechizacia_blahoslaveneho_mucenika_p._p._gojdica.pdf) (Letöltés: 2017. 07. 14.)

Géra Eleonóra 2006a

Géra Eleonóra Erzsébet: Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952. Doktori disszertáció. ELTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Program. Budapest, 2006.

Géra Eleonóra 2006b

Géra Eleonóra Erzsébet: Lorántffy Zsuzsanna Egyesület. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról 2. Budapest, 2006. 1015–1048.

Géra Eleonóra 2006c

Géra Eleonóra Erzsébet: A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diaconisszák. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról 2. Budapest, 2006. 943–996.

Géra Eleonóra 2010

Géra Eleonóra: „*Kérd[d] az Urat, hogy tegyen téged végre igazán kicsivé és szerénnyé!*” Protestáns vallási érzület, női szerepek, család a 19. században. Budapesti Negyed 18. 120–140.

Géra Eleonóra 2012

Géra Eleonóra: Országos Református Szeretetszövetség. In: Fekete Károly (szerk.): Kiss Ferenc életműve. (Diakóniai Könyvtár I.) Budapest, 2012. 33–50.

Gérecz Lajos é. n.a

Gérecz Lajos: A beretkei református árvaházból. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1939. Beretke, é.n. 37–44.

Gérecz Lajos é. n.b

Gérecz Lajos: Árvaházunk élete az elmúlt évben. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1940. Beretke, é. n. 30–34.

Gérecz Lajos é. n.c

Gérecz Lajos: Árvaházunk élete az elmúlt év folyamán. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1941. Beretke, é. n. 32–35.

Gérecz Lajos é. n.d

Gérecz Lajos: Árvaházunk élete az elmúlt év folyamán. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1942. Beretke, é. n. 34–40.

Gérecz Lajos é. n.e

Gérecz Lajos: Árvaházunk élete az elmúlt év folyamán. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1943. Beretke, é.n. 33–40.

Gérecz Lajos 1941

Gérecz Lajos: Kedves Testvérünk! Gérecz Lajos (szerk.): *Körlevél a Beretkei Árvaház Jótévéihez*, Pártfogóihoz, Barátaikhoz. 1941. február 1. 1.

Gérecz Lajos 1943

Gérecz Lajos: Árvaházunk élete az elmúlt év folyamán. Gérecz Lajos (szerk.): Beretkei Árvaház Kis Naptára 1944. Beretke, é. n. 35–44.

Gulácsy Lajos 2014

Gulácsy Lajos: Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletrása. H. n., 2014.

G. Szabó Botond 1993

G. Szabó Botond: Cserkészlet és evangéliumi cserkészlet. In: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. H. n., 1993.

Halas, František Xaver 2007

Halas, František Xaver: Sekularizace v první Československé republice a Svatý stolec. In: Ivantýšynová, Tatiana (szerk.): *Národ – církev – štát*. Bratislava, 2007. 100–118.

Harsányi Béla 2016

Harsányi Béla: A felvidéki és kárpátaljai egyetemes református egyház törvényalkotó munkája a két világháború között. A lévai és pozsonyi zsinatok. *Egyháztörténeti Szemle* 2012. XVII. évf. 4. sz. 56–83.

Hatos Pál 2016

Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Budapest, 2016.

Havas Gábor – Kulifáy Albert 1992

Havas Gábor – Kulifáy Albert: A Soli Deo Gloria szövetség története. Budapest, 1992.

Hámori Péter 2001

Hámori Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története 1938–1940. *Századok* 2001. 135. évf. 3. sz. 569–624.

Hegedűs András 1973

Hegedűs András: Így váltam pedagógussá – és tanárként tanítvánnyá. In: Hermann István (szerk.): Üzenet az iskolának. Budapest, 1973.

Hetényi, Martin 2008

Hetényi, Martin: Náboženské pomery maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938–1945. In: Letz, Róbert – Kačírak, Ľuboš (szerk.): Verbum historiae I. Bratislava, 2008. 135–151.

Horkay Barna 1998

Horkay Barna: A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H. n., 1998.

Hronec, Pavel 1985

Čítanie o Všeobecnej vnútornomisejnej a pastoraľnej konferencii. H. n., 1985. <https://www.detm.org/media/upload/pagefiles/hronec-pavel.pdf> (Letöltve: 2017. július 24.)

Illyés Endre 1936

Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. Debrecen, 1936.

Jakab Attila 2009

Jakab Attila: Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában. Problématár. H. n., 2009

Kalocsay Ferenc 1999

Kalocsay Ferenc: A Fóti Református Egyházközség Gárdonyi Zoltán énekkarának története. <http://www.fotiref.hu/enekkar/korus-tortenete/3/> (Letöltve: 2017. 04. 30.)

Keveházi László 2006

Keveházi László: Podmaniczky Pál, a misszió professzora. Budapest, 2006. <http://mek.oszk.hu/05600/05670/html/> (Letöltve: 2016. 06. 29.)

Kiss Réka 2006

Kiss Réka: Református ébredés Budapesten. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 2006. 1343–1367.

Koncsol László 2006.

Koncsol László: Zsidómentő lelkészek és laikusok a Felvidéken. In: uő: Tegnap a Holnap után. Pozsony, 2006. 128–149.

Kontra György 2003

Kontra György: Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. Budapest, 2003.

Kool, Anne-Marie 1995

Kool, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951). I. kötet. Budapest, 1995.

Kool, Anne-Marie 1997

Kool, Anne Marie: Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951). II. kötet. Budapest, 1997.

Kovács Ábrahám 2006a

Kovács Ábrahám: A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése. In: Kósa László (szerk.) Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról 2. Budapest, 2006. 997–1014.

Kovács Ábrahám 2006b

Kovács Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története. In: Kósa László (szerk.) Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról 2. Budapest, 2006. 894–914.

Kovács Ábrahám 2006c

Kovács Ábrahám: The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914. Frankfurt am Main, New York, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2006.

Kovács Ábrahám 2010

Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010.

Kovács Ábrahám 2016

Kovács Ábrahám: A budapesti református belmisszió központja. A Németajkú Ev. Ref. Leányegyház rövid története (1859–1912). *Egyháztörténeti Szemle* 2016. XVII. évf. 3. sz. 3–24.

Kovács Bálint 1994.

Kovács Bálint: Protestáns népiskolai mozgalom Magyarországon 1936–1948. Budapest, 1998.

Kovács Bálint 1998

Kovács Bálint: A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950. Budapest, 1998.

Kovács Zoltán 1990

Kovács Zoltán: Bilincsen is békességben Istennel, Budapest, 1990.

Kováčiková, Dagmar: História starostlivosti o opustené, osirené a sociálne narušené deti. *Pedagogická revue* 2000. 51. évf. 5. sz. 463–476.

Kósa László 2000

Kósa László: A belmisszió irányzatai és főbb képviselői. In: Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): Egyháztörténet 2. Tankönyv és tanári kézikönyv. 1711-től – napjainkig. Budapest, 2000. 96-99.

Kósa László 2006

Kósa László: Szabó Aladár és az Új óramutató. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 2006. 511–522.

Kósa László 2011a

Kósa László: Vallási mozgalmak Dél-Magyarországon az újkorban. In: Kósa László: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Budapest, 2011. 185–201.

Kósa László 2011b

Kósa László: „Egyházi értekezletek”. Újítási törekvések a református egyházban az 1894–1895. évi egyházügyi törvények meghozatala után. In: Kósa László: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Budapest, 2011. 304–317.

Kránitz Zsolt 2013

Kránitz Zsolt (szerk.): „Késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013.

Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp 1911

Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp (szerk.): A fiatakorúak támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon. A Magyar Királyi Igazságügyminisztériumtól és a patronázs egyesületektől nyert adatok alapján. Budapest, 1911.

Letz, Róbert 2008

Letz, Róbert: Konfeszionalizmus ako statický a dynamický prvok v moderných slovenských dejinách (1918–1948). In: Letz, Róbert – Kačírak, Ľuboš (szerk.): Verbum historiae I. Bratislava, 2008. 166–178.

Márkus Mihály 1983

Márkus Mihály: Teológiai irányzatok. In: Barcza József (szerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978. Budapest, 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) 155–192.

Márkus Jenő 2005

Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia. Budapest, 2005.

Mihályfalusi Forgon Mihály 2001

Mihályfalusi Forgon Mihály: Gömör-Kishont vármegye nemes családai. Somorja, reprint, 2001.

Molnár Imre 1998

Molnár Imre: A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Tóth László (szerk.), Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. Budapest, 1998. 207–257.

Molnár Sándor Károly 2014

Molnár Sándor Károly: „Föl barátaim!” A magyar református egyház belső élete az 1880-as években Alexander Neil Somerville körútjának tükrében. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni Református Hittudományi Egyetem. Debrecen, 2014.

Nagy Gyula é. n.

Nagy Gyula: Nehézy Károly (1892–1964). Rövid emlékezés.
<http://doulos.hu/felvidek/nehezy0.htm> (Letöltve: 2009. február 15.)

N. N. [Nehézy Károly] 1932

N. N. [Nehézy Károly]: A kiskoszmályi árvaház története. Párkány, 1932.

N. N. 2008

N. N.: Százéves a magyar gimnázium épülete. Száz éve lett főgimnázium az iskola elődje 1908–2008. Komárom, 2008.

Orbán Kálmánné Nagy Magdolna é. n.

Orbán Kálmánné Nagy Magdolna: A felvidéki ébredés rövid története /vázlat/
<http://www.freeweb.hu/orbanpeter/felvidek.htm> (Letöltve: 2009. január 13.)

Orbán Marianna 2009

Orbán Marianna: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947). In: Penckófer János – Kohút Attila (szerk.): Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2009/2. sz. II. kötet. 239–244.

Orbán Marianna 2011

Orbán Marianna: Kárpátaljai református lelkészek börtön- és lágerélményei. In: Mediárium. Kommunikáció – egyház – társadalom. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kommunikáció és Társadalomtudományi Intézetének folyóirata. 2011/1–2. sz. 41–57.

Oros László 2011

Oros László: A Felsőszeli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház története. Felsőszeli, 2011.

Orosz Ferencné Döbrössy Ida 2006

Orosz Ferencné Döbrössy Ida: Döbrössy Lajos 1906–1992. In: Döbrössy Lajos: „Krisztusért járván követségben”. Hét év a minárek tövében. Összeállította Orosz Anna. Pécel, 2006.

Osztovitsné Bereczky Noémi 2006

Osztovitsné Bereczky Noémi: A Victor család története 1825-től napjainkig. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 2006. 721–740.

Peyer-Müller, Fritz 1992

Peyer-Müller, Fritz: Geschichte der reformierten Kirche in der Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen – mit einem Ausblick bis in die Gegenwart. Doktori disszertáció. Debreceni Református Teológiai Akadémia. Debrecen, 1992.

Peyer-Müller, Fritz 1994

Peyer-Müller, Fritz: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Budapest, 1994

Pongrácz József 2013

Pongrácz József: Emlékeim. Acta Papensia, A Pápai Református Gyűjtemény Közleményei. XIII. évf. 2013/4. sz. 519–662.

Popély Gyula 2014

Popély Gyula: Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt. Budapest, 2014.

Petrula, Milan é. n.

Perula Milan: História. <http://www.diakonia.sk/historia/>

Puntigán József 2005

Puntigán József: A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939). Losonc, 2005.

Resko Sándor 2006

Resko Sándor: Marcelháza. Kurtakeszi–Marcelkeszi–Marcelháza. A település 750 éve. KT Könyv- és Lapkiadó Kft, Komárom, 2006.

Révész Imre 1943

Révész Imre: Egy fejezet a magyar reformtus ébredés történetéből, A. N. Sommerville magyarországi körútja 1887–1888. Debrecen, 1943.

Ruppeldt, Fedor 1930

Ruppeldt, Fedor (szerk.): Almanach Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919–1928 (do 1930). Turčiansky Svätý Martin, 1930.

Salamon [Xavér Ferenc] 1937

Salamon [Xavér Ferenc] dr.: A pozsonyi református keresztyén Diák Internátus és Menza (R. I. M.). In: Bertók Béla (szerk.): Református Összefogás Szeretet Naptára az 1938-ik évre, Munkács, 1937. 61–65.

Simon Attila 2008

Simon Attila: Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja, 2008.

Simon Attila 2010

Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Somorja, 2010.

Simon Attila 2014

Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei. Budapest, 2014.

Sípos Ete Álmos 2004

Sípos Ete Álmos: „Kérjétek az aratásnak Urát!” Forgács Gyula, a magyar református belmisszió úttörője. Budapest, 2004. (Missziológiai tanulmányok 4.)

Svátková, Ivana 2007

Svátková, Ivana: Reformovaná cirkev na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: Ivantyšinová, Tatiana (szerk.): Národ – cirkev – štát. Bratislava, 2007. 144–153.

Štěpán, Ján é. n.

Štěpán, Ján: Diakonicko-sociální práce v historii Církve bratrské.

http://www.cb.cz/diakonie/wordpress/wp-content/uploads/historie_v2.pdf (Letöltve: 2017. 07. 19.)

Szabadi István 2008

Szabadi István (szerk.): Itt viharzott át felettünk... Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből. Debrecen, 2008. I. kötet.

Szabó Lajos 1992

Szabó Lajos (szerk.): „Hittem, azért szóltam...”: adalékok a magyar református leánymunka-szervezés történetéhez / Kiss B. Júlia visszaemlékezései nyomán. Debrecen, 1992.

Számvéber Norbert 2008

Számvéber Norbert: Páncélosok a Felvidéken. Páncélosütközetek a Dunától északra 1944–1945. H. n. [Budapest], 2008. 25.

Szenczi László 2010

Szenczi László: Árvaságtól boldogságig. Szekszárd, 2010.

Szenczi László 2011

Szenczi László: Hulló szikrák. Szekszárd, 2011.

Szenczi László 2015

Szenczi László: A felvidéki Timótheus mozgalom története. Isten fogságában szabadon. Komárom, 2015.

Szerényi Ferdinánd é. n.

Szerényi Ferdinánd (szerk.): A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918–1933. Bratislava, é. n.

Szénássy Zoltán 2005

Szénássy Zoltán: Rév-Komárom. Komárom, 2005.

Szikszai Béni 2015

Szikszai Béni: Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetből. Cluj-Napoca, 2015.

Szűcs Ferenc é. n.

Szűcs Ferenc: Nehézy Károly szellemi gyökereiről. Nehézy Károly a teológus szemével. Levélmissziós Füzetek 25. Budapest, é. n.

Szűcs Ferenc 2012

Szűcs Ferenc: „...mint tyúk a kiscsirkéit”. Nehézy Károly élete és szolgálata. Budapest, 2012.

Tárnok Gyula 1939

Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban. Pápa, 1939.

Tornallyay Zoltán é. n.

Tornallyay Zoltán: Látogatásom az árvaházban. In: Gérecz Lajos (szerk.): A Beretkei Árvaház Kis Naptára 1939. Beretke, é. n. 32–36.

Tóth Kálmán é. n.a

Tóth Kálmán: Gazdag szegénység. A komáromi református Timótheus árvaház története az 1937–1938. években. Komárom, é. n. [1938]

Tóth Kálmán é. n.b

Tóth Kálmán: Légy példa. A Timótheus Szövetség ismertetése. Komárom, é. n. [1939]

Tóth Kálmán 1942

Tóth Kálmán: Kősziklára épített ház. A kiskoszmályi mozgalom ismertetése. Pápa, 1942.

Tóth Kálmán 1943

Tóth Kálmán: Magvetés – aratás. Egy esztendő a kiskoszmályi mozgalom történetéből. In: Ifj. Szabó Aladár, Tóth Kálmán (szerk.): Magyar reformátusok képes naptára az 1944-ik rendes évre. Budapest, 1943.

Tömösközi Ferenc 2015

Tömösközi Ferenc: A komáromi református egyházmegye története 1918–1938 között. Doktori disszertáció. Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar. Komárom, 2015.

Trapl, Miloš 2007

Trapl, Miloš: „Kulturní boj“ v nástupnických státech Rakouska po roce 1918 s hlavním žetelem k českým zemím. In: Ivantyšinová, Tatiana (szerk.): Národ – církev – štát. Bratislava, 2007. 91–99.

Zalatnay István 1998

Zalatnay István: A kisebbségi magyar református egyházak II. A Felvidék, Kárpátalja, a Délvidék és Burgerland. In: Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkéczi László (szerk.): Egyháztörténet 2. 1711-től napjainkig. Budapest, 1998. 136–139.

Zimányi József 2006

Zimányi József: Tűzoszlopoddal a jéghegyek között. Budapest, 2006.

Zemko, Milan – Bystrický, Valerián 2004.

Zemko, Milan – Bystrický, Valerián (szerk.): Slovensko v Československu (1918–1939). Bratislava, 2004.

Végh Péter 2011

Végh Péter: Menedék. H. n. [Budapest], 2011.

Wertán Katalin 2006

Wertán Katalin: A Szilassy család. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 2006. 669–686.

Internetes adatbázisok, portálok

Diakonie Církeve bratrské

<http://www.cb.cz/diakonie/>

Elektronikus Periodika Archívum

<http://epa.oszk.hu/>

Evanjelická diakonia ECAV na Slovensku

<http://www.diakonia.sk/>

Fórum Intézet Települési Adatbázisa
<http://telepulesek.adatbank.sk/>

Fót-Központi Református Egyházközség/Gárdonyi Zoltán Énekkar
<http://www.fotiref.hu/enekkar/>

História. Revue o dejinách spoločnosti
<http://www.historiarevue.sk>

Hungaricana közgyűjteményi portál. Református gyűjtemények
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/reformatus_gyujtemenyek/

Magyar Elektronikus Könyvtár
<http://mek.oszk.hu/>

Magyar Katolikus Lexikon
<http://lexikon.katolikus.hu/>

Metodicko-pedagogické centrum – akreditované vzdelávanie a atestácie
<https://mpc-edu.sk/>

Szlovákiai Magyar Adatbank
<http://adatbank.sk/>

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici/Pedagogická fakulta/Katedra evanjelikálnej teológie a misie
<https://www.detm.org/home/>

Helységnevek jegyzéke

A disszertációban előforduló, nem Magyarország területén fekvő városok mai hivatalos neve (latin betűs írásmóddal).

Almágy	Gemerský Jablonec	Liptószentmiklós	Liptovský Mikuláš
Alsószece	Dolná Seč	Losonc	Lučenec
Aradpuszta	Aradpredium	Lócse	Levoča
Asztély	Asztej	Madar	Modrany
Bánóc	Bánovce nad Ondavou	Magyarsók	Sok
Barka	Bôrka	Málnapatak	Málinec
Beckó	Beckov	Marcelháza	Marcelová
Beregszász	Berehove	Megyerics	Čalovec
Beretke	Bretka	Mezőgecse	Gecsa
Bogya	Bodza	Modor	Modra
Csallóközarányos	Zlatná na Ostrove	Munkács	Mukacsevo
Csap	Csop	Nagydobrony	Velika Dobrony
Csepe	Csepa	Nagyida	Vel'ká Ida
Csíz	Cíž	Nagykálna	Kalná nad Hronom
Csoltó	Čoltovo	Nagysalló	Tekovské Lužany
Deáki	Diakovce	Nagyszombat	Trnava
Dunaradvány	Radvaň nad Dunajom	Nagyszőlős	Venohradiv
Ekecs	Okoč	Negyed	Neded
Eperjes	Prešov	Nyitra	Nitra
Érsekújvár	Nové Zámky	Ogyalla	Hurbanovo
Feketeadó	Csornotisziv	Otura	Stará Turá
Feketepatak	Csornij Potyik	Ördögkút	Treznea
Felsőszeli	Horné Saliby	Pelsőc	Plešivec
Galánta	Galanta	Poprád	Poprad
Garamlők	Lok	Pozsony	Bratislava
Garammikola	Míkula	Rahó	Rahiv
Gölnichánya	Gelnica	Rimaszécs	Rimavská Seč
Gömörpanyit	Gemerská Panica	Rimaszombat	Rimavská Sobota
Hanva	Chanava	Rozsnyó	Rožňava
Hontfüzesgyarmat	Hontianska Vrbica	Sajógömör	Gemer
Huszt	Huszt	Sárosoroszi	Oroszijeve
Igló	Spišská Nová Ves	Somorja	Šamorín
Ipolyásztó	Pastovce	Szalóc	Slavec
Izsa	Iža	Szepesolaszi	Spišské Vlachy
Jóka	Jelka	Szkáros	Skerešovo
Kamocsa	Komoča	Szolyva	Szvaljava
Kassa	Košice	Tallós	Tomášikovo
Késmárk	Kežmarok	Tekeháza	Tekovo
Királyháza	Koroleve	Tornalja	Tornaľa
Kisbári	Malá Bara	Túrócszentmárton	Martin
Kisgejóc	Mali Heivtsi	Ungvár	Uzshorod
Kismoszály	Malé Kozmálovce	Vágfarkasd	Vlčany
Kispalugya	Palúdzka	Vaján	Vojany
Kisújfalu	Nová Vieska	Verebély	Vráble
Komárom	Komárno	Zólyomlipcse	Slovenská Ľupča
Lasztomér	Lasztomír	Zombor	Sombor
Léva	Levice	Zselíz	Želiezovce

